

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

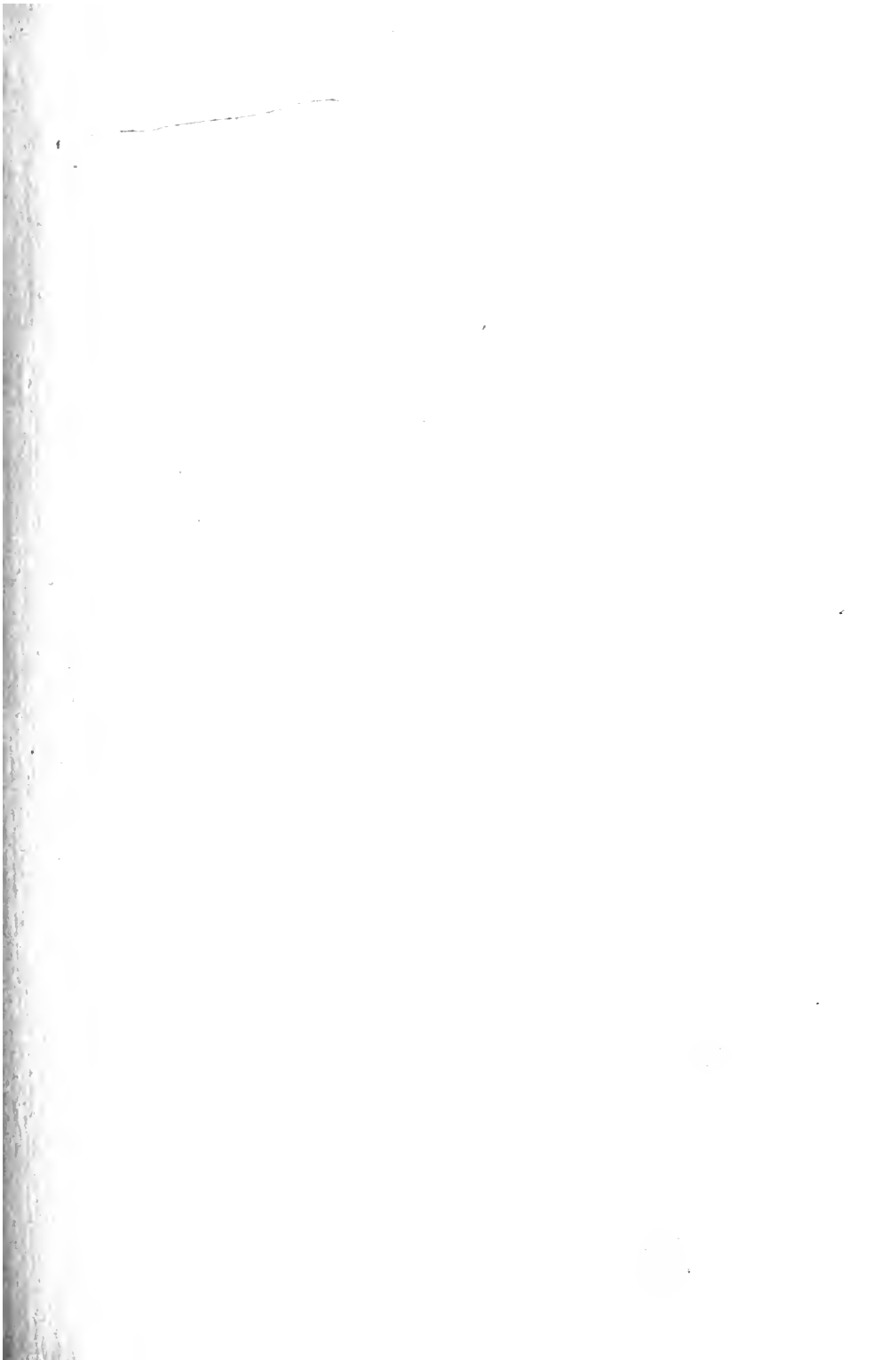
ТВОРИ

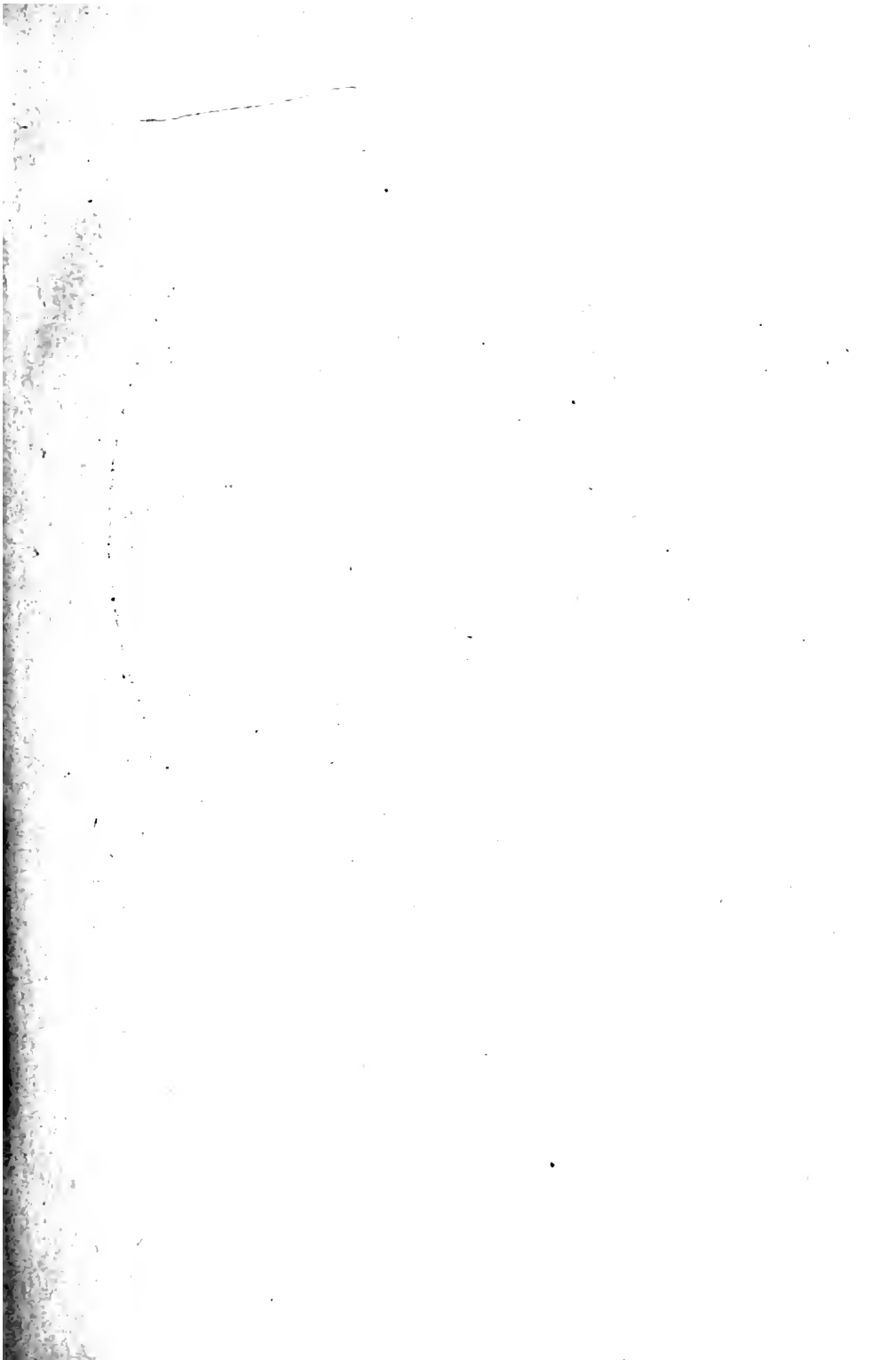
ТОМ II

»КОБЗАРЬ« (в «ПЕТРОПАВЛОВСЬКІЙ КРІПОСТІ» НА ЗАСЛАННЮ
І ПІЗНІЙШЕ).
ВАРІАНТИ Й ДОПОВНЕННЯ ДО «КОБЗАРЯ».

Київ-Ляйпціг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

1918

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(АВТОПОРТРЕТ)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ТВОРИ

В. Шевченко

ТОМ II

»КОВЗАРЬ« (в »ПЕТРОПАВЛОВСЬКІЙ КРІПОСТІ« — НА ЗАСЛАННЮ
І ПІЗНІЙШЕ).
ВАРІАНТИ Й ДОПОВНЕННЯ ДО »КОВЗАРЯ«.

Київ-Ляйпціг

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.

КОЛОМІЯ
Галицька Накладня.

WENNIPEG MAN.
Ukrainian Publisheng.

PG

39-8

S₅

1018

7.2.

DEC
5
1993

Ой одна я, одна,
Як билинька в полі,
Та не дав мені Бог
А-ні щастя, ні долі;

5 Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.

10 А-ні братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зроста,
Та вже й вянучи стала...

15 Де-ж дружина моя?
Де ви, добрії люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини—її не буде!..

Петербург,
у цитаделі.

Перводрук: «Народное Чтеніє» 1860,
кн. III, стр. 151.

.....❖.....

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий;

5 Встає сам у-ночи,
 Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
 — »Нанесли землі,
 Та й до-дому пішли,
10 І ніхто не згадає.
 Нас тут триста, як скло,
 Товариства лягло,
 І земля не приймає.
 Як запродав гетьман
15 У ярмо християн,
Нас послав поганяти:
 По своїй по землі
 Свою кров розлили
 І зарізали брата;
20 Крови брата впились,
 І оттут полягли
 У могилі заклятій«...

 Тай замовк, зажуривсь
 І на спис похиливсь,
25 Став на сямій могилі;
 На Дніпро позирав,
 Тяжко плакав-ридав,
 Сині хвилі голосили.
 З-за Дніпра, із села
30 Луна гасм гула,
 Треті півні співали.
 Провалився козак,
 Стрененувся байрак,
 А могила застогнала.

Май 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: Львівське видання II,
стр. 205, і вид. Кожанчикова.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині—
Однаковісенько мені!

В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучій умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славіній Україні,
На нашій—не своїй землі.
І не поміє батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину! за Вкраїну
Його замучили колись.»

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її окраденую збудять...
Ох, не однаково мені!

Май 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: «Мета» 1863,
ч. 4, стр. 272—273.

.....♦♦.....

»Не кидай матері!« казали,
А ти покинула, втекла.
Шукала мати—не найшла,
Та вже й шукати перестала:
Умерла плачучій.

Давно

Не чуть нічого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибите вікно;
В садочку темному ягнята
10 Удень пасуться, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучі
15 Тебе неквітчану—і в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись;
І гаї сумус, похилився,
У гаї пташка не співає—
20 Й її з собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колочим терном поросла.
25 Куди полинула, де ділась?
До кого ти передетіла?
В чужій семі, в чужій землі,
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки прирослі?
30 Віщус серце, що в палатах
Ти роскошуєш, і не жаль
Тобі покіннутої хати...
Благаю Бога, щоб печаль
Тібе до віку не збудила,
35 Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матері не прокляла!

КАЛИНА.

»Чого ти ходиш на могилу?»

На-силу мати говорила:

»Чого ти плачеш ідучи?

Чого не спиш ти у-ночі,

5

Моя голубко сизокрила?»

— »Так, мамо, так!«...

І знов ходила,

А мати плакала ждучі.

Не сон-трава на могилі

В-ночі процвітає,—

10

То дівчина заручена

Малину сажас

І слъозами поливає,

І Господа просить,

Щоб послав він дощі в-ночі

15

І дрібнії роси,

Щоб калина прийнялася,

Роспустила віти:

»Може пташкою прилине

Милий з того світа;

20

Зовю йому кубелечко

І сама прилину,

І будемо щебетати

З милим на калині;

Будем Бога вихваляти,

25

Тихо розмовляти,

Будем в-купочці у-ранці

На той світ літати.«

І калина прийнялася,

Віти розпустила,

30 І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте, не сон-трава
В-ночі процвітає,
То дівчина з калиною
36 Плаче-розмовляє :

»Широкая, високая
Калино мой,
Не водою до схід сонця
Поліванаая!
40 Широкої сльози-ріки
Тебе полилі,—
Їх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
45 Подругу свою,
Зневажають червону
Калину мою.
Калиночко червоная,
Світе мій ясній!
50 Повний мою головошку,
Росою умий
І вітами широкими
Од сонця закрий!
В-ранці найдуть мене люди,
55 Мене осміють;
Широкої твої віти
Діти обірвуть.»

В-ранці рано на калині
Иташка щибетала;
60 Під калиною дівчина
Спала—не вставала:
Утомилось молодес,
На віки спочило...

65

Вставало сонце з-за могили,
Раділи люди встаючі;
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала ждучі.

Май 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: »Хата« (Куліша) 1860,
стр. 73—76.

.....♦♦.....

ТРИ ШЛЯХИ.

5

Ой три шляхи широкії
До-купи зійшлися;
На чужину з України
Браті розійшлися;
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший
Молоду дівчину.

10

Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
15 А дівчина заручена
Червону калину.

Не прийнялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,

20 Калина зовіла.
Не вертаються три брати,
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
25 Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

30 Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

Май 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: «Основа» 1861,
кн. I, стр. 5—6.

.....♦♦♦.....

Веселе сонечко ховалось.

(Н. І. Костомарову.)

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних;
Гостей зачипнених своїх
Сердешним часм напували,
5 І часових переміяли,
Синсмундірних часовіх.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решітки на пікні
Привик я трохи, і мені
10 Не жаль було давно одбутих,

Семя вечера коло хати;
Вечірни зіронька встас;
Дочка вечерять подас,
А мати хоче научати,
10 Так соловейко не дас.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
15 Та соловейко не затих.

Май 1857.
Петербург, у штаделі.

Перводрук: «Русская Бесѣда» 1859,
кн. 3.

Не спалося, а ніч, як море.
(Хоч діялось не в-осені,
Так у неволі.)

До стіни
5 Не заговориш ні про горе,
Ні про «младенческіє сны».
Верчуся, світу дожидаю;
А за дверима про своє
Солдатське нежитіє
Два часоні розмовляють.

Першия.

10 *Така ухабиста сабо́й.*
И меньше бѣлой не даріла;
А бари́нь бѣдненько́й тако́й!
Меня-то, слышь, и подсмотріли;

Свезли въ Калугу и забрали.
Такъ вотъ-тъ случай-то какой!

Другий.

А я—аж страшно, як згадаю!—
Я сам пішов у москалі.
Таки-ж у нашому селі
Назвав я дівчину.

Вчащаю

І матір удову єднаю;
Так пан заклятий не дає:
Малá, каже, нехай дождуся.
І, знай, вчащаю до Ганнусі.
На той рік знову за своє:
Пішов я з матірю просити.
»Шкодá, каже, і не проси!
Пятьсот, каже, коли даси,
Бери хоч зараз!»

Що робити?

Головка бідна! Позичáть?
Та хто таку позичить силу!
Пішов я, брате, зароблять.
І де вже ноги не носили!...
Поки ті гроші заробив,
Я годів зо два проходив
По Чорноморії, по Дону.
Вертаюсь в-осені до-дому,
І подарунків накупив
Найдорогійших.

От, вертаюсь

В село до дівчини в-ночі,—
Аж тільки мати на печі,
Та й та сердешна умірас,
А хата пустокою гниє.
Я викресав огню, до неї—
Од неї пахне вже землею,

45 Уже й мене не пізнає.
Я до пона та до сусіди...
Привів пона, та не застав,
Вона вже вмерла.
Нема й сліду
Моїї Ганни. Я считав,
50 Таки сусіду, про Ганнусяю.
»Хіба ти й досі ще не знаєш?
Ганнуся на Сибір пішла:
До панича, бачиш, ходила,
Поки дитину привела,
55 Та у кришці й затонила.«
Непаче згага занекла...
Я ледве-ледве виїшов з хати...
Ще не свігало.

Я в палати
Пішов з ножем, не чув землі...
60 Аж панича вже одвезли
У школу в Київ. От як, брате!
Осталися і батько й мати,
А я пішов у москалі.
І досі страшно, як згадаю:
65 Хотів палати заналить,
Або себе знапастить,
Та Бог помилував.

А знаєш,
Пого до нас перевелі
Із армії, чи що?

Перший.

Такъ что-же?

70 *Ну, соть теперь и пржекош!*

Другий.

Нехай собі! А Бог поможе,
То й так забудеться колісь.

75

Вони ще довго говорили.
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали, погані, спать.

В маю 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: Львівське видання II,
стр. 184—186.

.....♦♦♦.....

Пустка.

5

Рано в-ранці новобранці
Виходили із села,
А за ними молодими
Її одна дівчина пішла.
Подибала стара мати
Доню в полі доганяти,
І догнала, привелá;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила,
А сама в старці пішла.

10

Минули літа, а село
Не перемінилось,
Тільки пустка на краї села
На бік похилилась;
Коло пустки на млиці
Москаль шкандибає,
На садочок позирає,
В пустку заглядає...
Марне, брате!

15

20

Не вігляне
Чорнобрива з хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.

А колись, давно колись-то,
Рушники вже ткались,
25 І хустіна мережалося,
Шовком вишивалася;
Думав жити, любитися,
Та Бога хвалити,
А довелось—ні до ко́го
30 В світі прихилитись!

Сидить собі коло пустки.
На дворі смеркає,
А в вікно, пеначе баба,
Сова виглядає.

1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: «Хата» стр. 76—77.

В неволі тяжко... хоча й волі,
Сказати по-правді, не було;
Та все-таки якось жилось—
5 Хоть на чужому—та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурни свій розум проклинаю,
10 Що дався дурним одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоде серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жить,
Людній і Господа любить.

В м.ж. 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: «Основа» 1861,
кн. 5, стр. 14.

Чи ми ще зійдемося зно́ву,
Чи вже на віки розійшли́сь,
І слово правди і любови
В степи-вертепи понесли́?
Нехай і так!

5

Не наша мати,
А довело́ся поважати!
То—воля Господа!...

Годіть,

Смирітеся, моліте́сь Богу
І згаду́йте оден друго́го;
Свою Україну любіть,
Любіть її!... Во время люте,
В останню, тяжкую́ мінуту
За неї Господа моліть!

10

В маю 1847.
Петербу́рг, у цитаделі.

Перводрук: «Осно́ва» 1861,
кн. 9, стр. 2.

.....*.....

Косар.

По-над полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе—гори:
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

5

Косаря́ у-ночі
Зустрічають снічі;
Тне косар, не спочивас,
Ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

10

Не благай, не проси:
Не клепає коси;
Чи то гóрод, чи то поле
Як бритвою старий голить
Усе, що дасі:

Мужика й шинкаря,
Сироту́ кобзаря;
Приспівус старий; косить,
Кладе гóрами покоси,
Не мина́ й царя.

І мене не мене,
На чужійні зотне,
За решóткою задáвить...
Хреста ніхто не поставить
І не помяне!

30. V. 1847.
Петербург, у цитаделі.

Перводрук: «Основа» 1862,
кн. X; стр. 5—6.

.....♦♦♦.....

*
* *

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При ліхії годині!
Прилігайте, сизокрилі
Мої голубята,
Біля Дніпра ширóкого
У степ погуляти

10 З Киргізами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте-ж, мої любі!
15 Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: Видання Кожанчикова 1867 р.

.....♦♦.....

КНЯЖНА.

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
5 Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
10 Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась,—
Аж по воді розіслала
Зеленії віти,
15 А на вітах гойдаються
Нехрещені діти;
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,

2) А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує;
Як сон-трава при долині
В-ночі розцвітає;
А про людей—та нехай їм!
Я їх, добрих, знаю,
25 Добре знаю!...

Зоре мій,
Мій друже єдиний!
Що вони, поганці, діють
В нас на Україні!...
Розкаж́у я те, що знаю,
8 Тобі, й спать не ляжу,
А ти рано тихесенько
Богові розкажеш.

I.

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні—
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;
6 Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво, а кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, і ліс, і поле,
10 І сині гори за Дніпром...
Сам Бог вігас над селом!

Село! село! Веселі хати!
Веселі здалека палати—
Бодай ви терном поросли!
15 Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де й шукати!

В томú госпóдньому селі,
На нашій славній Україні,—
Не знаю, де вони взялись,
20 Приблуда князь;—була й княгиня.
Ще молоді собі були,
Жили самі, були багаті:
Високі на горі палати,
Чимáлий у ярú ставок,
25 Зелéний по горі садок,
І верби, і тополі,
І вітряки на полі,
І долом геть собі село
По-над водою простяглось.

30 Колись там вéсело було!
Бувало, літом і зімою
Музика тне, вино рікою
Гостей неситих налива;
А князь, аж синій, похожає,
35 Та сам несмілим наливає,
Та ще й покрикує: »вівáт!«
Гуляє князь, гуляють гості,—
І покотились на помості.
А завтра знову оживá,
40 І знову пє, і знов гуляє;
І так за днями день минає.
Мужицькі душі аж пищать,
Судóвики благають Бога;
Пяниці, знай собі, кричать:
45 —»И патриотъ, и братъ убогихъ!
Нашъ славный князь! Вивáтъ! вивáтъ!«
А патриот, убогих брат,
Дочку й теличку однімає
У мужика,—і Бог не знає...
50 А може знає, та мовчить!

II.

Княгиня в-заперті сидить.
Ії і в сіни не пускає
Убогих брат.

А що-ж робить?

Сама втекла і повінчалася;
65 І батько й мати не пускали,
Казали: в гóру не залазь!
Так ні—за князя! От і князь!
От і пишайсь тепер, княгине!
Загинеш, серденько, загинеш,
60 Мов ряст весною у-ночі
Засхнеш, не знатимеш нічого:
Не знатимеш, як хвалять Бога,
Як люди люблять, живучі.
А жить—так, Господи, хотілось!
65 Хотілось любити
Хоч годочок, хоч часочок,
На світ подивитись.
Не довелось,—а все було,
Всього понадбала
70 Стара мати; саму тебе
Мов намалювала,
Хоч молись перед тобою,
Мов перед святою...
Красо моя молодая,
75 Горенько з тобою!
Жить би, жить та славить Бога
І добро творити,
Та божою красою
Людий веселити,—
80 Так же ні! А молодіі
Та карії очі
Щоб марніли в самотині...
Може, Бог так хоче?

85

Боже, Боже! Даш волю
І розум на світі,
Красу даш, серце чисте,
Та не даш жити!
Не даш на рай веселий,
На світ Твій великий
Надивитись, намолитись
І заснуть на-віки!

90

Не вésело на світі жить,
Коли нема кого любить.
Оттак і їй, одній-єдній,
Ще молодій моїй княгині,
Красу і серце засушить
І марно згинуть в самотїні—
Аж страшно!

95

А вона молилась

100

І жить у Господа просилась,
Бо буде вже кого любить:
Вона вже матірю ходила,
Уже пишалась і любила
Своє дитя.

105

І дав дожить
Госпóдь їй радості на світі:
Узрїть його, поцілувать
Своє єдине дитя,
І перший крик його почути...
Ох діти, діти, діти, діти!...
Велика Божа благодать!

III.

110

Сльози висохли, пропали,
Сонце просіяло,
І княгиня з дитиною
Не тією стала:

115 Ніби на світ народїлась,
Гралась, веселїлась,
І княжні своїй маленькій
Сорочечки шила
І маленькі рукавчата
120 Шовком вишивала,
І купала, й колихала,
Сама й годувала.
Бо княгині тільки вміють
Привестї дитину,
А годувать та доглядать
125 Не вміють княгині;
А потім оха: »Забуває
Мене мій Поль, або Фїлат!«
За що-ж воно тебе згадає?
За те хїба, що привелá?
130 А моя свою дитину
Сама доглядала,
А п'яного свого князя
І не допускала.

Мов яблучко у садочку
135 Кохалась дитина,
І говорїть уже стало;
І вчила княгиня
Тільки »мамо« вмовляти,
А »тато« не вчила...
140 І книжечок з кунштїками
В Ромні накупила,
Забавляла, розмовляла,
І Богу молитись
І азбуку по кунштїках
145 Заходїлась вчити;
І що-божий день купала,
Рано спати клала,
І пилїночки на неї

Впасти не давала;
150 І всю ніченьку над нею
Вігала, не спала,
Надивлялась, любувалась
Княжною своєю...
І жениха їй єднала,
155 І раділа з нею,
І плакала; довгі коси
Уже розплітала
І,—лишенько!—свого князя
П'яного згадала
160 У мундрі... та й закрила
Заплакані очі.
А дитині ніби сниться,
Мов вимовить хоче:
— »Не плач, мамо! Не розплігай
165 Мої довгі коси—
Посічуться«...

Що-день божий

Радості приносить
Своїй матері щасливій
Дочка уродлива;
170 Мов тополя виростає
Світові на диво,
Виростає,—та недовго
Буде веселити
Свою матір: Бог карас
175 Княгиню на світі.
А за-віщо?

Чудно людям,

Бо люди не знають,
Чому добре умирає,
Злеє оживає?...

180 Занедужала княгиня—
І князь схаменувся,

185 За бабами-знахарками
 По селах метнувся.
 Наїхали, заходились:
 Лічили, лічили,
 Поки її, безталанну,
 В труну положили.

IV.

 Не стало на світі княгині,
190 І гу́сла знова загу́лі,
 А сірота її в селі,
 Її єдина дитина,—
 Мов одірвалось од гіллі:
 Ненагодоване і босе,
 Сорóчечку до зно́су носить,
195 Снекло́ся бідне на жару́,
 Лоцуцьки їсть, ставóчки га́тить
 В калюжах з дітьми у яру́...
 Умийся, серденько! Бо мати
 Он дивиться й не пізнає
200 Межи дітьми дитя сво́е,
 І думає: тебе не стало...
 Умийся, серце, щоб пізнала
 Тебе, єдиную свою,
 І Господа-б благословляла
205 За долю добрую твою.
 Умилася; а добрі люде
 Прибрали, в Київ одвезлі
 У інститут. А там що буде,—
 Побачим.

 Гу́сла загу́лі...
210 Гуляє князь, гуляють гості;
 Ревуть палати на помості,

А голод стогне на селі...

215 І стогне він, стогне по всій Україні,
Кара Господева; тисячами гинуть
Голоднії люди. А скірти гниють,
А пани й половину Жидам продають,
Та голоду раді, та Бога благають,
Щоб ще хоч годбчок хлібець не рожав,—
220 Тоді-б і в Паріжі, і иншому краї
Наш брат хуторянин себе показав!...
Чи Бог теє знає?—Бо се було-б диво,
Щоб чути і бачить, і не покарать!
Або вже аж надто довготерпеливий!...

Минають літа. Люди гинуть:

225 Лютує голод в Україні,
Лютує в княжому селі.
Скирти вже княжі погнилі,—
А він байдуже: пе, гуляє,
Та Жида з грішми виглядає.
230 Нема Жидка...

Хліба зійшли;
Радіють люди, Бога просять...
Аж ось—із Києва привозять
Княжну... Мов сонечко зійшло
Над обікраденим селом.

V.

235 Чорнобрива, кароока,—
Вілитая мати,
Тільки смутна, невесела...
Чого-б сумувати?
Або, може, вже такою
240 Вона й уродилась?
Або, може, молодес

Чи не полюбило
Кого-небудь?

Ні, нікого...

Вéсела гуляла;
245 Мов ласочка з кубéлечка,
На свіг виглядала
З того Києва, аж поки
Побачила села
Знівéчені,—з того часу
250 Стáла невесéла.
Мов сизая голубонька,
Село облетіла;
У всіх була, всіх бачила,
Всі повеселіли...
255 Там словами привітала,
Там нагодувала;
Що-день божий обходила
Село; помагала
Усякому; а сіроти
260 До неї в покої
Прихóдили і матірю
Своєю святою
Ї звали, і все село
За неї молилось.
265 А тим часом жиди в селі
З гріними появилсь.
Радіє князь, запрóдус
З половою жито,
І молотить виганяє
270 Людній недобитих.
Змолотили, нівроку їм,
За одну годину
І з клунею провіяли...
Князь і не спочинув:
275 На могорич закликає,
Та не, та гуляє

Аж у гаї,—бо в покоях
Дочка спочиває.

280 Гармідер, галас, гам у гаї,
Срамотні співи; аж лящить
Жіночий регіт; завиває,
Реве хазяїн: »Будем пить,
Аж поки доня наша спить!«

VI.

285 А доня в-заперті сидить
В своєму сѹмному покѳї,
І дивиться, як над горою
Червоний місяць аж горить,
З-за хмарі тихо виступає,
І ніби гори оживають;
290 Дубі з дїброви, мов дива,
У поле тихо одхожають;
І пугач пуга, і сова
З-під стріхи в поле вилітає,
А жаби крякають, гудуть.
295 Дивітесь, очі молодїї,
Як зорі божїї встають,
Як сходить місяць, червонїє;
Дивітеся, покї вас грїє,
А зорі спати не дають!

300 Головою молодою
На руку схилилась,
До півночі невесела
На зорі дивилась
Княжнá моя...

305 Дивилася,
Та й плакати стала...

Може, серце яке лихо
Тихо прошептало?...
Та байдуже!

310 Поплакала
Трошки, усміхнулась,
Помолилась, та й спать лягла,
І тихо заснула.

VI.

В гаю все покотом лежало—
Пляшки і гості: де що впало,
Там і осталося.

315 Сам не впав,
Останню каплю допивав,
Та й ту допив.

320 Встає, не пада,
Іде в покої... Скверний гаде!
Куди ти лізеш? Схаменись!
Не схаменуєся: ключ виймає,
Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочки...

325 Прокиньсь,
Прокинься, чистая! Схонись,
Убий гадюку—покусась!...
Убий,—і Бог не покарає.—
Як тая Ченчію колись
Убила батька кардинала,
І Саваофа не злякалась.
Ні, не прокинулася, спить.
А Бог хоч бачить, та мовчить.
330 Гріхам великим потурає...
Не чуть нічого... Час минає,
А потім крик, а потім гвалт
І плач почули із налат,—

335 Почули сови... Потім знову
Не чуть нічого... І в той час
Скирті і клуня зайнялись,—
І зорі зникли...

Хоч-би слово,
Хоч-би де голос обізвався!
Пані в гаю не ворухілись,
340 А люди збіглись та дивились,
Як дим до неба підіймався...

Прокинулись в-ранці гості,
Аж бачать, що лихо;
Покинули свого князя,
345 Та любо, та тихо...
Так і ми його покинем,
Так і Бог покине.
Тебе тільки не покине
Лихая година,
350 Княжнó моя безталанна,
Знівечений цвіте!
Ти ще будеш покутувать
Гріхи на сім світі,
Гріхи батькові.

О, доле,
355 Лукавая доле!
Покинь її хоч на старість,
Хоч на чужім полі,
На безлюдді! Не покинеш, —
Поведеш до краю,
360 До самої домовіни,
Сама й поховаєш...

В селі не бачили й не чули,
Де вона поділась,—
Думали, на пожаріщі
365 Небога згоріла...

VIII.

Стоїть село невѣсело.
На горі палати
Почорніли.

Князь жиріє,

Нездужає встати; .
370 А підвєстї нема кому,
Нїхто й не загляне
До грїшного болящого
В будинки погані.
Люди трохи очунали;
375 Господа благають,
Щоб княжнá до їх вернулаєь;
А її немає,
І не буде вже святої...
Де-ж вона поділаєь?
380 У Києві прєсвятому
В черницї постриглаєь.

Родилаєь на світ житєь, любить,
Сїять Господньою красою,
Вїтать над грїшними святою,
385 І всякому добро творить,
А сталоєь ось-як: у черницях
Занапастилося добро;
Не стало радости у Бога
Для нещасливої княжнї.

390 Блукаючи по Україні,
Прибивсь якоеь я в Чигирин
І в монастир отой дівочий,
Що за нісками, на болоті,
У лозах, сáмoтнїй стоїть.

395 Оттам мені і розказала
Стара черниця новину,
Що в монастир отсей убогий
Княжнá якась із-за Дніпра
Зайшла вторік: одпочивала
400 Та й Богу душу оддала...
»Вона була ще молодою
І прехорошая собою;
На сонці дуже запеклась,
Та й занедужала; лежала
405 Недовго щось—седмиці з три--
І все до крихти розказала
Мені і Ксенії сестрі,
І вмерла тут.

І де ходила,
В яких-то праведних містах,
410 А в нас сердешна опочила...
Отсе її свята могила!...
Ще й не поставили хреста...«

1847. Перводрук: початок — до зорі — Хата 1860,
Орська кріпость. стр. 85—86.

.....*.....

Моїм соузникам.

Згадайте, братія моя—
(Бодай те лихо не верталось!),
Як ви гарнесенько і я
Із-за решотки визирали
5 І, певне, думали: »Коли
На раду тиху, на розмову,—
Коли ми зійдемося знову

На сів зубоженій землі?«
— Ніколи, братія, ніколи!
10 З Дніпра у-куні не псмо,
Розійдемоь, рознесемо
В степи, в ліси свою долю,
Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо
15 Між людьми, як люде...

А поки те буде,
Любітеся, брати мої,
Україну любіте,
І за неї, безталанну,
20 Господа моліте!
А його забудьте, други,
І не проклинайте;
І мене в неволі лютії
Ніколи згадайте!...

1847. Перводрук: «Основа» 1862 р., кн. 3, стр. 1.
Орська кріпость.

.....♦♦.....

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
5 В темний садочок на Україну:
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочивас.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
10 Ой зоре, зоре!—і сльози капуть.

Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
15 Про мою доленьку, щоб і не чули!

1847. Перводрук: Львівське видання 1867 р., т. II.
Орська кріпость.

.....

Мені тринайцятий минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було—
5 Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у буряні
Молюся Богу; і не знаю,
10 Чого маленькому мені
Тоді так пріязно молилось,
Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
15 І сонце гріло—не пекло.

Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
20 Мов прокинувся,—дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубєс—

І те помарніло.
Поглянув я на ягнята—
25 Не мої ягнята;
Обернувся я на .. ги—
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози...
30 Тяжкі сльози... А дівчина,
При сáмій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибірала,
Та й почула, що я плачу:
35 Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
40 Моє: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Бриднї! А й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить:
45 Чому Господь не дав дожить
Малого віку у тїм раю!
Умер би орючі на ниві,
Нічого-б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
50 Людий і Бога-б не прокляв!

1847.
Ореська кріпость.

Перводрук: Кожанчиківське й Львівське
видання 1867.

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло;
Мені не вєсело було
Й на нашій славній Україні:
5 Ні хто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився Богу,
Та люте панство проклинав,
І згадував літа лихії,
10 Погані, давнії літа,
Тоді повісили Христа,—
Й тепер не втік би син Марії!
Ніде не вєсело мені,
Та ма́буť вєсело й не буде.
15 І на Україні добрі люде,—
Отже такі й на чужині!
Хотілося б (та й то для того,
Щоб не робили Москалі
Труні із дерева чужого),
20 Аби хоч крихотку землі
Із-за Дніпра могó святого
Святії вітри принесли...
Та й більш нічого!

Так-то, люде,
Хотілося-б... та що й гадать!
25 На-що вже й Бога турбувать,
Коли по-нашому не буде!

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: Праський «Кобзар» 1876,
т. II, стр. 257—258.

.....*.....

СОН.

Гори мої високі,
Не так і високі,
Як хороші, хороші,
Блакитні з-далека—
5 З Переяслава старого,
З Виблої могили,—
Ще старшої, мов ті хмари,
Що за Дніпром сіли.

10 Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обр'ів високий, гай, байрак;
15 Хаткі біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У пікмурки в яру гуляють;
А д'олі сивий наш козак—
Дніпро з лугами вигравас;
20 А он-де, он-де за Дніпром,
На прігорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленням хрестом.—

25 Давно стоїть, виглядає
Запорожця з Лугу,
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу;
Обол'онками старими,
Мов мертвець очима
30 Зеленими, позирає
На світ з домовини.
Може, часи оновлення?

35 Не жди тії слави!
Твої люди окрадені,
А панам лукавим
На-що здалась козацькая
Великая слава?

40 І Трахтемірів геть горою
Нечепурні свої хаткі
Розкідав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.
А он старé Монастиріще,—
Колись козацьке село.
45 Чи те воно тоді було?
Та все пішло царям на грище:
І Запорожжя, і село,
І монастир святий, скарбниця—
Все, все неситі рознесли,
А ви,—ви, гори, оддали...
50 Бодай ніколи не дивиться
На вас, прокляті!...

Ні, ні!
Не ви прокляті, а гетьмани,
Усобники, Ляхи погані...

55 Простіть, високії, мені,
Високії і голубії,
Найкращі в світі, найсвятії!
Простіть! Я Богу помолюсь...
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
60 Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю!

Над Трахтеміровим високо
На кручі, ніби сиротá
Прийшла топитися в глибокім,

65 В Дніпрі широкому, оттак
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
70 Сидить... А сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають. »Гай-гай!«
Старий промовив: »Недоуми!
75 Занапали божий рай!
Гетьманщина!...«

І думнєє

Чоло похмаріло:
Мабуть, щось тяжкє—тяжкєє
Вимовить хотілось,
80 Та не вимовив...

»Блукав я по світу чимало,
Носив і свиту і жуван.
На-що вже лихо за Уралом
Оттим Киргізам,—отже й там,
85 Єй-же Богу, лучше жити,
Ніж нам на Україні!
А може тим, що Киргізи
Ще не христіяни?...
Наробив Ти, Христе, лиха!
90 А переіначив
Людий божих?

Котилися

І наші козачі
Дурні голови за правду,
За віру Христову,
95 Упивались і чужої,
І свої крові...
А получшали? Ба, де то!
Ще гіршими стали!

100 Без ножа і авто-да-фе
 Людий закували,
 Та й мордують...

Ой-ой, пани,

Пани христіяни!»

 Затих мій сивий, битий тугою,
Поник старою буї-головою.
105 Вечірнє сонце гай золотило,
 Дніпро і поле золотом крило;
 Собор Мазепин сяс-біліє,
 Батька Богдана могила мріє;
 Київським шляхом верби похілі
110 Требратні давні могили вкрили;
 З Трубайлом Альта між осокію
 Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою,—
 І все те, все те радує очи
 А серце плаче, глянуть не хоче!

115 Попрощалось ясне сонце
 З чорною землею;
 Виступає круглий місяць
 З сестрою зорею,
 Виступають із-за хмари;
120 Хмари звеселіли,
 А старий мій подивився,—
 Сльози покотились.
 »Молюсь Тобі, Боже милий,
 Господи великий,
125 Що не дав мені загинуть,
 Небесний владико!
 Що дав мені добру силу
 Пересилить горе,
 І привів мене, старого,
130 На ці святі гори
 Одинокий вік дожити,

Тебе восхвалити,
І Твою красотою
Серце веселити,
135 І поховать побитес
Гріхами людськими,
На горáх отсіх висóких,
І вігать над ними!»

Утер сльози нехолодні,
140 Хоч не молодїї,
І згадував літа свої,
Давнії, благїї:
»Де, як, коли і що робилось?
145 Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гáйок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
150 І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все те, все те в Україні!»
І усміхнувся сивий дід:
155 Бо, може—ніде правди дить—
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались:
Покинула самого жить,
В хатині віку доживати.
Старий мій знову зажурився;
160 Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати,
А місяць хмарою повивсь.

Оттакий-то на чужині
165 Сон мені приснився!

Ніби знову я на волю,
На світ народився.
Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
170 На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;
Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принесті і положити
175 На Дніпрових горах!

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867,
т. II, стр. 120—124.

.....*.....

ІРЖАВЕЦЬ.

Наробили колись Шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави;
5 А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січи,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи,—
Того плаче, що поради
10 Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати?
Ой пожали-б, як-би були
Одностайне стали,
15 Та з Хвастовським полкóвником
Гетьмана єдали;

Не стреміли-б списі в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали-б із Хортиці
20 Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий,
Не плакала-б Матір Божа
В Кримѣ за Україну.

25 Як мандрували день і ніч,
Як покидали Запорожці
Великий Луг і матір-Січ,
Взялі з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
30 І в Крим до хана понесли
На нове горе—Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару,
Опанував Запорождем
35 Поганий Татáрин;
Хоч позволив хан на пісках
Новім кошѣм стати,
Та не зволив Запорожцям
Церкву будувати;
40 У наметі поставили
Образ Пресвягої
І крадькома молилися...

Боже мій з тобою,
Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
45 Хто тебе не нищив? Як-би розказать
Про якого-небудь одного маґната
Історію-правду, то перелякать
Саме-б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна-б здивувать.

80

І все-то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже-ж йому любо людий мордувать?
А за-що сердешну мою Україну?!
Що вона зробила? За-що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?!...

55

Кобзарі нам розказали
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про люгії кари,
Що Ляхи нам завдавали,
60 Як нас розпинали.
Що-ж діялось по Шведчині,—
То й Ляхи-б злякались,
Оніміли-б з переляку
П'яні небораки!
65 Оттак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли...

65

І здалека

70

Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревну́ли,
Як погнали на болото
Столицю робити,
Як плакали по батькові
Голоднії діти,

75

А як потім на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули Запорожці
80 З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули небожата,

80

85 Чули та мовчали,
Бо їм добре на чужині
Мурзи завдавали;
Мордувались сіромахи,
Плакали,—і з ними
90 Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала Милосердна,
Неначе за сином,
І Бог зглянув на ті сльози
І на Україну:
95 За козацькі і за тії
Пречистії сльози
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися Запорожці,
100 Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
105 Оттам вона й досі плаче
Та за козаками.

1847.
Орська кріпость.

Перводрук (з пропусками) у львівському
виданні 1867, т. II, стр. 117—119.
Доповнено у праському.

.....♦.....

N. N.

О, думи мої! О, славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!
Люблю, як щиру, вірну дружинну,
5 Як безталанну свою Вкраїну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною,
Тільки не кидай... В пекло з тобою
Пошкандибаю

Ти привітала

Нерона лютого, Сарданапала,
10 Ірода, Каїна, Христа, Сократа.
О непотребная! Кесаря—ката
І грека доброго ти полюбила
Однаковісінько,—бо заплатили.
А я убогий, що принесу я?
15 За що сірому ти поцілуєш?
За пісню—думу: »Ой, гаю мій, гаю?«
І не такі, як я, дармо співають!
І чудно, і нудно, як поміркую,
Що часто котяться голови буй
20 За теє диво... Мов пси, гризуться
Браті з братами, й не схаменуться...
А теє диво, всіми кохане:
В шинку покритка, а люди—пані!...

1847. Перводрук: Петербурський »Кобзар« 1907.
Орська кріпость.

Ляхам.

(Присвята Брониславу Залескому).

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть булѳ,
Оттам-то вѳсело жилѳсь!
Братались з вольними Ляхами,
5 Пишались вольними степами;
В садах кохалися, цвѳлі,
Неначе лѳлії, дѳвчата;
Пишалася синами мати,
Синами вѳльними...

Рослѳ,
10 Росли сини і веселили
Старїї, скорбїї лѳта...
Аж поки іменем Христа
Прийшли кѳсондзи і заналили
Наш тихий рай, і розлилѳ
15 Широке море слѳз і крови,
А сѳрїт іменем Христовим
Замордували, рознялѳ...

Поникли голови козачѳ,
Неначе стоитана трава;
20 Україна плаче, стогне-плаче,
За головою голова
До долу пада: кат лютуѳ,
А кѳсондз скаженим язикѳм
Кричить: Те Deum! Allelujah!

25 Оттак-то, Ляше, друже-брате,
Веситїї кѳсондзи, маґнати
Нас порїзнили, розвелѳ;
А ми-б і досѳ так жилѳ.

Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медáми
Закупили Запорожці
Та й тнуть коряками!
25 А музика реве, грає,
Людній звеселяє;
А із Брацтва те бурсацтво
Мовчки виглядає:
Нема голій школі волі,
30 А то-б догодила!..
Кого-ж то там з музиками
Люди обступили?

В червоних штáнях оксамітних
Матнею вулицю мете—
35 Іде козак. Ох літа, літа!
Що ви творите? На то-те-ж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява. Оттак!
Та ще й приспівує козак:
40 »По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Як-би таки молодиці
Посіяти мак, мак!
Дам лиха закаблукам,
45 Дам лиха закаблам,
Останеться й передам!

А вже-ж тії закаблуки
Набралися лиха-муки.
Дам лиха закаблукам,
50 Дам лиха закаблам,
Останеться й передам!»

Аж до Межигорського Спаса
Поганцював сивий,

55 А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: »Пугу, пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!«
60 Свята брама одчинилась,
Козака впустили;
І знов брама зачинилась
На вік зачинилась
Козакові.

65 Хто-ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій Запорожець,
Лихом недобитий.

70 »Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить,—
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидить у-пригорі,
75 Та хоч пожуритись.
Іде чернець Дзвонкову¹⁾
У яр воду пити,
Та згадує, як-то тяжко
Було в світі жити!
80 Іде чернець у келію
Між стіни німії,
Та згадує літа свої,
Літа молодії;
Бере письмо святе в руки,

¹⁾ Дзвонковая криниця прозивається недалеко од монастиря (примітка Шевченка).

І що робити в-заперті?
Як-би кайдани перегризти,
То гриз по-троху-б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
10 Не так залізо гартували,
Щоб перегризти...

Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраїм за Ура́лом!

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: «Львівське видання» 1867 р.,
т. II, стр. 220.

.....♦♦.....

Ой стрічечку до стрічечки
Мережаю три нічечки,
Мережаю вишиваю,—
У неділю погуляю!

5 Ой илахточка-червчаточка,—
Дивуйтеся, дівчаточка!
Дивуйтеся, нарубкі,
Запорожські козаки!

10 Ой дивуйтеся, лицяйтеся,
А з иншими вінчайтеся,—
Подавані рушнікї...
Оттаке-то, козаки!

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 220—221.

.....♦♦.....

ХУСТИНА.

Чи то на те Божа воля?
Чи така її доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась;
5 Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки,—
Сидять собі, розмовляють,
10 Пречистої дожидають.
Діждалися...

—З Чигирину

По всій славній Україні
Заревлі великі дзвони,
Щоб сідали хлопці коні,
15 Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.

У неділеньку та ранесенько
20 Сурми-труби вийгравали;
В поход у дорóгу славні компаніїці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,
25 Випровожала сестра свого брата,
А сірóму—сиротина.
Випровожала: коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила зброю, шаблю золотую
30 І рушницю-гаківницю,

Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину.
Щоб згадував на чужині.

35 Ой хустино-хустиночко,
Мережана-шита!
Тільки й слави козацької—
Сіделечко вкрити!

40 Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибіралась,
Що-день божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

45 Мина літо, мина й друге;
А на третє—линуть
Преславнії компаніїці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
50 А за третім з-тиха—
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну дубовую,
Китайкою криту,
55 А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,
Сам полковник компаніїський,
Характерник з Січи;
За ним ідуть есаули,
60 Та плачуть ідучи.
Несуть нани есаули
Козацькую зброю:
Пандір битий порубаний,

65

Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали.
А на зброї козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного,—
Розбиті копита,
А на йому сиділочко
Хустиною вкрите.

70

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: «Хата» Куліша (1860),
стр. 86—89.

.....♦♦.....

А. О. Козачковському.

5

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду пятака
(Бо я було трохі не голе,—
Таке убоге), та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую »Сковороду«,
Або »Три царіє со дари«;
Та сам собі у буряні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу...

15

І довелось знов мені
На старість з віршами ховатись,

50 Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться,
І полине голубкою
По-над чужим полем,—
55 І я ніби оживаю
На полі, на волі.
І на гóру високою
Вихожу, дивлюсь,
І згадаю Україну—
60 І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такі:
Руді, руді, аж червоні;
А там голубії,
65 Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...
А тут бурян, піски, талі,
70 І хоч-би на́ сміх де могила
О давнім-давні говорила...
Неначе люди не жили!
.
Од спокон-віку і до-нині
Ховалась од людей пустиня,
75 А ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили—
Всього́ наробимо колись!...

80 О моя доле! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи може (крий Боже!)
Тут і загину,
І почорніє червоне поле...?

— »Айда в казарми! Айда в неволю!«

85 Неначе крикне хто надо мною,—
І я прокинусь. По-за горою
Вертаюсь, крָдуся по-над Ура́лом,
Неначе злодій той, по-за валами.

90 Оттак я, друже мій, святкую
Оттут неділеньку святую!
А понеділок?

Друже-брате!

Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розібють
На стократ серце і надію,
95 І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть,
І спинять ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кровавими сльозами
100 Не раз постелю омочу.

Не малодушіє в неволі
В-ночі сльози точить,
А гріхи мої великі
Вилитися хочуть.
105 Не виллються, не покинуть
Душу катувати...
Страшно мені, друже-брате,
Смерті сподіватись!...

Перелічу́ і дні і літа:
110 Кого я? де? коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі,
Неначе по́ лісу ходив.
А малась воля, малась сила!
115 Та силу позички зносили,
А воля в гостях упилась,

В степу, небога, заблудила
Та й упиваться зареклась.
Не поможе, милий Боже!
120 Як то кажуть люде:
»Буде каяття на світі,
Вороття не буде...«

Благаю Бога, щоб світало:
Мов волі, сонця, світу жду.
125 Цвіркун замовкне, »зорю« бють—
Благаю Бога, щоб смеркало!
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
130 Щоб знав, що дурня всюди бють.
Так день—і тиждень так минає,
І може, друже мій, оттак
Минуть останні літа!...
Як перед Богом сповідаюсь:
135 За правду на світі караюсь
І не клену долі,
Тільки Господа благаю:
»Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі!...«

140 Минають літа молодії;
Минула доля, а надія
В неволі знову—за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жάλю завдає.
145 А може ще добро побачу?
А може лихо переплачу,
Води Дніпрової наплюсь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І, може, в тихій твоїй хаті
150 Я буду знову розмовляти

З тобою, друже мій?...

Боюсь,

Боюся сам себе спитати:

Чи се коли сподіється?

Чи може вже з неба

155

Подивлюсь на Україну,

Подивлюсь на тебе?...

А іноді так буває,

Що й сльозі не стане,

І благав би я о смерті—

160

Так тая Україна,

І Дніпро крутоберегній,

І ти, друже-брате,

Не дасте мені Бога

О смерті благати!

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. I, стр. 192—196.

.....♦.....

МОСКАЛЕВА КРИШЦЯ.

(Я. КУХАРЕНКУ¹⁾).

»Не варт, їй Богу, жить на світі!...«

»То йди топись...«—»А жінка, діти?...«

»Отож-то, бачиш, не бреши!

А сидь лишень та напиши

5

Отсю бувальщину,—то може

Інако скажете, небоже!

Пиши оттак: »Булó

Село...«

¹⁾ Перша редакція.

Та щоб не лізти на чужину,
Пиши: »у нас на Україні.
10 А в тім селі вдова жилá,
А у вдові дочка була
І си́н семиліток...
Добро, мавши діток,
У розкоші, хвалиш Бога...
15 А вд́ві убогі́й,
Мабу́ть, не до його,
Бо зали́й за шкуру сала,—
Трохі́ не пропала:
Думала—в черниці
20 Або йти тошгься,—
Так жаль маленьких діток стало:
Звичайно, мати, що й казати!
Та, може, снівся такі́ й зять
(Бо вже Катруся підростала)...
25 Чи вже-ж їй вік продівувать,
Зносити брівоньки ні за-що?
Ні, дівонька вона не та!

Таки-ж у тім селі, трудящий
(Бо всюди сіроти—ледащо)
30 У наймах виріс сиротá,
Неначе батькова дитина!
То с'як, то так,
Придбав сірома грошенят,
Одежу справив, жупані́ну,
35 Та ні відсі́ль і ні відті́ль—
На ту сирітську копійчину
Купив садочок і хатину,
Подякував за хлі́б, за сі́ль
І за науку добрим людям,
40 Та до вдові́ни навпростець
Шелéсть за рушниками!

Не торгувались з старостами
(Як те буває між панами),
Не торгувавсь і пан-отець
45 Усім на диво та на чудо,—
За три копи звінчав у б'удень!...

Просохли очі у вдові.
Оттак-то друже мій, живи,—
То й в'есело на світі б'уде.
50 І буде варт на світі жити,
Як матимеш кого любить.
Хоч кажуть от ще що, небоже:
Себе люби, то й Бог поможе!
А доведеться умірати?
55 Здыхати над грішми? Ні, небоже!
Любов—Господня благодать!
Люби-ж, мій друже, жінку, діток,
Діли з убогим заробіток,
То легше буде й зароблять!»

60 Спочинем трохи, поговорим...
Що, яринá ще не зійшла?

Другий.

Та де та яринá взялась?
У мене ще на жито орють.
Оттим-то й ба, що живе́т
65 Відко́ли, дядьку, а не чули,—
А може й чули, та забули,—
Журнал друкують...

Перший.

Те-те-те!

Другий.

Та що ви думаєте: польський
Або »Хазяїн« той московський?

70

Не та ловись! Журнал *Реву*,
Чи те... *Ла-Мод*,—купив для Паші
Торік в Ромні...

Перший (нишком).

Так от як паші!
Не чув, як на світі живу!...

Другий.

75

У са́мому то́му журна́лі
Моя Пашета начитала,
Як Німці сіяли траву,
А потім вижали серпами!
І все написано стихами,
Та не такими, як у нас...

Перший.

80

Як би ти, брате, свині пас...
За слово вибачай!

Другий (мов не чує).

Гей, хлопче!

(Ходить, посвистує, а потім співає):

»Хлопче, молодче,

З карми очима!

На-що тобі жінка—

85

Камінь за плечима!...«

Перший.

Та годі вже тобі співать!

Другий.

Що, може, хочете кончать?

А я, признаться, думав—теє...

Перший.

А я—так думаю инеє:

90

Що випемо та поснемо,

А там і ладу не дамб.
Сідай лиш та пиши, небоже,
Та кончимо, як Бог поможе!

- 95 »Одружились небожата.
Дивувались люди:
Як-то вони, ті сироти,
На світі жить будуть?
Минає рік, минув другий,
Знову дивувались,
100 Де в тих сиріт безталанних
Добро теє бралось?
І в коморі, і на дворі,
На току й на ниві;
І діточки, як квіточки,
105 Й самі чорнобриві,
У жупанах похожають,
Старців закликають
На обіди, а багаті—
То й так не минають.
110 Не минали себелюби,
Та все жалкували,
Що сироти таким добром
Старців годували!
»Коли гниє, то спродали-б:
115 Адже-ж у їх діти!...«
Ось слухай же, що то роблять
Заздроці на світі
І ненятля голодная!
Ходили, ходили,
120 Поки в-ночі, жалкуючи,
Хату запалили...
Нехай би вже були непевні
Які вельможі просвіщенні,
То і не жаль було-б,—чи так?
125 А то сірісінький сіряк

Оттак лютує...

Тяжко, брате,
Людий на старість розпізнати,
А ще гірше—з-замолоду
Гáдину кохати:
130 Очарує зміїними
Карими очима...
А, пек тобі! Забув, дурню,
Що смерть за плечима?

135 До стеблá все погоріло,
І діти згоріли,
А сусіди,—і багаті,
І вбогі,—раділи.
Багатіі, бач, раділи,
Що багатші стали,
140 А вбогіі тому раді,
Що з ними зрівнялись!
Посхóдились жалкувати,
Жáлю завдавати:

»Шкóда, шкóда! Як би знаття—
145 Копійчїну-б дбати,
То все-б таки не так воно...
А що пак, Максиме!

(Бо його Максимом звали)
150 Попрóдай скотину,
Та ходи до мене в нáйми:
Що бóде, те й бóде!
Будём знов чумакувати,
Поки вийдем в люде,
А там знову...«

155 Подякував
Максим за пораду.
— »Побачу ще, як там буде;
Коли не дам ради,
То тоді вже, певне, треба

160 Іти в найми знову...
 Де то моя Катерина,
 Моя чорноброва!...
 Вона мене все рáдила,
 І тепер порадить!...»

165 Та остання ся рада
 На віки завадить...
 Воли твої і корови
 Разóm поздыхали,
 А Катру́ся з москалями
 Десь помацдрувала.

170 Тепер оттак ниши, небоже.
 »Максим подумав, пожурився,
 А потім Богу помолився,
 Промовив двічі: »Боже, Боже!«
 Та й більш нічого.

175 Од цариці
 Прийшов ука́з—лобї голить.
 »Не дав вдовниці утошиться,
 Не дам же й з торбою ходить!«
 Сказав Максим,—і грунт покинув;
 Бо вдовиного, бачиш, сина
 180 В прийом громада повезла.
 Такі-то темні діла
 Творя́ться нишком на сім світі!
 А вас, письменних, треба-б бити,
 Щоб не кричали: »ах, Алла́х!...«
 185 Не варт, не варт на світі жити!...«
 А чом пак темні не кричать?...

Другий.

Хіба-ж живуть вони і знають,
 Як ви сказали,—благодать,
 Любов?...

Перший.

...Що, що? Недочуваю!...

Другий.

190

Вони, кажú вам, прозябають,
Абó, по вашому, ростуть,
Як та капуста на городі.

Перший.

195

Оттак, по-вашому,—ну, годі-ж!
Нехай собі і не живуть...
А все, скажú таки: як хочеш,
А ви їм жить не дастé,
Бо ви для себе живетé,
Заплющивши письменні очі.

Другий.

200

Отже як будем так писать,
То мій ї до вечора не кóнчим.
Ну, де тої безталанний зять?

Перший.

205

Вернувсь вдовіченко до-дому,
А зять пішов у москалі;
Не жаль було його нікому,
Та ще ї сміялись у селі!

210

Отже, дáleбі, не знаю,
Чи вона верталась,
Катерина, до матері,
Чи так і пропала?
Булá чутка, що стрижену
В Ёмані водили
По вулицях: украла щось...
Потім утопилась.

215

Та все-то те,—знаєш, люди
Втоплять і задушать,—
А може то така правда,

Як на вербі груші.
Знаю тільки, що про неї
І пісню проклали,—
220 Я чув тоді, на досвітках
Дівчата співали:
»Шелесь, шелесь по дубині,
Шапкї хлопці погубили;
Тільки наймит не згубив,
225 Удовівну полюбив...«

Соромітна... нехай їй лихо!
Минали літа тихо-тихо,
(Оттак пиши),—і за гріхи
Карались Господом Ляхи,
230 І пугав Пугач над Уралом,
Пійти в одах вихваляли
Войну й царицю,—тільки ми
Сиділи нишком, слава Богу!

Після великої зими
235 Вернувся і Максим безногий:
В поході, каже, загубив—
Та срібний хрестик заробив!
Чого він придібав? Нема в його хати,
Ні сестри, ні брата, нікого нема.
240 Чого-ж він пришлентав? А хто його зна!
Чи чув ти, що кажуть: легше умірати
Хоч на пожаріні в своїй стороні,
Ніж в чужій—в палатах! Чи чув ти? Ба ні...

Другий.

245 Ей, дядечку! Швидче будемо писати,
Бо хочеться спати і вам, і мені...

Перший.

Зажурився москаль-каліка:
Де йому подітись?
Вдовіченко в пікінерах,

Вдова на тім світі!

250

До кого-ж він прихилиться?

До перезимує?

Уже осінь; незабаром

Зіма залютує.

Нема йому в світі долі:

255

Полінула в поле...

Попросився зімувати

До дяка у школу,

Бо таки й письма, спасибі,

Москалі навчили.

260

І в косі був, бо й москалі

Тоді, бач, носили

Сиві коси з кучерями

Усі до одного—

І борошном посипали,

265

Бог їх зна для чо́го?...

Максим,—таки як письменний,—

Було, помагає

І на клиросі дякові,

І псалтир читає

270

Над покойними, й хавтури

З школярами носить,

А в Пилипівку, сірома,

Христа-ради просить.

(Нічого: знай, своє пиши,

275

Та перед людьми не бреши!)

Хоч би тобі лихе слово

Почув хто од його!

»І талан, і безталання—

Все, каже, од Бога!»

280

Ані охне, ні заплаче,

Неначе дитина.

І собаки не кусали

Москаля Максима;

А в неділю абó в свято,

285 Мов причепуріться,
Шкандибас на вдовину
Пустку подивиться.
Сяде собі у садочку,
І вдову згадає,
290 І за її грішну душу
Псалтир прочитає.
Катерину «о здоров'ї»
Тихенько помяне,
Утре сльози: «все од Бога!»
295 Й веселенький стане.
А в Петрівку і в Спасівку
Не спочине в школі,—
Бере заступ і лопату,
Шкандибас в поле.
300 І край шляху, при долині—
Отже не вгадаєш,
Що каліка виробляє?—
Криницю копає!
Та й викопав.

На те літо

305 Криницю святили—
На самого Маковія,
І дуб посадили
На прикмету проїзжачим.
А на друге літо
310 Москаля вже неживого
Найшли в балці діти
Коло самої криниці:
Вийшов подивиться
Останній раз, сіромаха,
315 На свою криницю.

Громадою при долині
Пого поховали,
І долину, і криницю

320 На память назвали
Москалевою.
На Спаса

Або Маковія
І досі там воду святять;
І дуб, зеленіє.
325 Хто йде, їде,—не минають
Зеленого дуба:
В холодочку посідають,
Та тихо, та любо,
Пючи воду погожую,
Згадують Максима...

330 Оттак живіть, недоуки,
То й жить не остине!

1847. Перводрук: (по першому рукопису)
Орська кріпость. у праському виданні, т. II, стр. 156—165.

.....*.....

Привикне, кажуть, собака за возом
бігти, то біжить і за саями.

То так і я тепер пишу:
Папір тільки, чорнило трачу...
А перш (їй-Богу, не брешу!)
Згадаю що, чи що набачу,
5 То так утну, що аж заплачу.
І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Україну;
На неї гляну, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю,
10 Так любо серце одпочине.
Як-би сказати, що не люблю,

Що я Україну забуваю,
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю,—
15 Єй-Богу, братія, прощаю
І Милосердному молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали;
Хоч я вам кривди не робив,
Та все таки між вами жив,
20 То може де-що і осталось.

1847.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання, 1867 р.,
т. II, стр. 224.

.....♦♦.....

А нумо знову віршувать!
(Звичайне, нишком!) Нумо знову,
Поки новінка на основі,
Старінку божу лицювать,
5 А сіріч—як би вам сказать,
Щоб не збрехавши? нумо знову
Людій і долю проклинать!
Людій за те, щоб нас зніали
Та нас шанували,—
10 Долю за те, щоб не спала
Та нас доглядала.
А то, бач, що наробила:
Кінула малого
На розп'ятті, та й байдуже!...
15 А воно убоге,
Молодеє, сивоусе—
Звичайне, дитина!
І подібало тихенько
По-під чужим тьном

20 Аж за Урал. Опинилось
В пустині, в неволі...
Як же тебе не проклинать,
Лукавая доле?
25 Не прокляну-ж тебе, доле,
А буду ховатись
За валами, та нищечком
Буду віршувати,
Нудить світом, сподіватись
У гості в неволю
30 Із-за Дніпра широкого
Тебе, моя доле!

Початок 1848 року.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.
т. II, стр. 225.

.....*.....

У Бога за дверми лежала сокира.
(А Бог тоді з Петром ходив
По світу, та дива творив.)
5 А кайзак, на хірю
Та на тяжке лихо,
Любенько та тихо
І вкрав ту сокиру,
Та й потяг по дрова
В зелену діброву;
10 Древину вибравши, та й цюк!
Як вирветься сокира з рук—
Пішла по лісу косовіця!
Аж страх, аж жаль було дивіться:
Дубі і всякі дерева
15 Великолітні, мов трава
В покоси стелиться; а з яру

Встає пожар, і диму хмара
Святе сонце покрива.
І стала тьма, і од Ура́лу
20 Та до Тингіза, до Аралу¹⁾
Кишла в озерах вода.
Палають села, городá,
Ридають люди, виють звірі
І за Тобóлом у Сибірі
25 В снігах ховаються. Сім літ
Сокира божа ліс стинала,
І пожаріще не вгасало,
І мерк за димом божий світ.

.
На восьме літо у неділю,
30 Непаче ляля в льолі білій,
Святе сонечко зійшло.
Пустиня циганом чорніла:
Де город був або село—
І головня уже не гліла,
35 І пошл вітром рознесло,
Билини навіть не осталося;
Тільки одним-одно хиталося
Зелене дерево в степу.

Червоніс по пустині
40 Червона глина та печіна,
Бурян колючий, та будяк,
Та инде тирса з осокóю
В яру чорніс під горою;
Та дикий инколи кайзак
45 Тихенько виїде на гóру,
На тім захилім верблюді.
Непевне діється тоді:
Мов степ до Бога заговорить,
Верблюду заплаче, і кайзак

¹⁾ Аральське море (Прим. Шевченка).

50 Понурить голову і глянє
На степ і на Кара-бутак¹⁾.
Сингіч-агач²⁾ кайзак вспомяне,
Тихенько спуститься з гори
І згине в глиняній пустині.
55 Одним-єдине при долині,
В степу край дороги,
Стоїть дерево високе,
Покинуте Богом;
Покинуте сокирою,
60 Огнем непалиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині.
І кайзаки не минають
Дерева святого,
65 На долину заїзжають,
Дивуються з його,
І моляться і жертвами
Дерево благають,
Щоб парости розпустило
70 У їх біднім краю.

1848.
Орська кріпость.

Перводрук: Кожанчиківське видання
і Львівське 1867 р., т. II, стр. 206—208.

¹⁾ Невеличка річка. (Прим. Шевченка).

²⁾ Одно дерево. (Прим. Шевченка).

ВАРНАК.

Тиняючись на чужині
По-над Елѣком, стрів я діда
Вельмі старого—наш земляк
І недомучений варнак
5 Старий той був. Та у неділю,
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалáкались.

Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
10 Свою бувальщину. І ми
В траві за вáлом посідали,
І розмовляли, сповідались
Одн другóму. »Довгий вік!
Старий промовив. »Все од Бога,
15 Од Бога все! А сам нічого
Дурний не вдіс чоловік!
Я сам, як бачиш, марне, всус
Я сам занівечив свій вік.
І ні на кóго не жалкúю,
20 І ні у кого не прошú я,
Нічóго на світі. Оттак,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загíну на чужині,
В неволі.«—

І старий варнак
25 Заплакав нишком.—Сивий брате!
Поки живе надія в хаті,—
Нехай живе: не виганяй!

Нехай пустку нетоплену
Іноді нагріє,
30 І потечуть з очий старих

Сльози молодії;
І умитеє сльозами,
Серце одпочине,
І полине із чужини
На свою країну!

35

»Багато де-чого не стало,«—
Сказав старий: »Води чимало
Із Ікви в море утєклó.
Над Іквою булó село;
У тїм селі, на безталання
Та на погібель, виріс я...
Лихая доленько моя!
У нашої старої пані
Малії паничі булі,—
Таки однóлітки зо мною.
Вона й бере мене в покої
Синкам на виграшку. Росли,
Росли панята, виростали...
Як ті щенята, покусали
Не óдного менé малі.

40

45

50

»Отó-ж і вчити почалі
Письму панят. На безголова
І я учúся. Слízьми, кровю
Письмо те полилóся! Нас,
Дешевших панської собаки,
Письму учить? Молитись Богу,
Та за ралом спотикатись,
А бiльше нічóго
Не повинен знать невольник—
Така його доля!...
Отó-ж і вивчився я, виріс,
Прóшу собі волі;
Не дає—і в москалі,
Проклята, не годить.

55

60

65 Що тут на світі робити?
Пішов я до рала...
А паничів у гвардію
Поопреділяли.

 »Година тяжкая настала,
70 Настали тяжкіі літа!...
Ото-ж працью я за ралом;
Я був убогий сирота,
А у сусіда виростала
У наймах дівчина.

 І я—
75 О, доле, доленько моя!
О, Боже мій! О, мій єдиний!
Воно тоді було дитина,
Воно... Не нам Твої діла
Судить, о Боже наш великий!
80 Ото-ж вона мені на лихо
Та на погибель підросла.
Не довелось і надивитись...
А я вже думав одружитись,
І веселитися, і жить,
85 Людій і Господа хвалить.
А довелось...

 »Накупили
І краму, й пива наварили,—
Не довелось тільки пить.
Старої нані бахур сивий
90 Окрав той крам, розлив те пиво,
Нустив покріткою... Дарма!
Минуло... годі!... Не до-ладу
Тепер і згадувать! Нема,
Нема!... Минулося, пропало!...
95 Покинув ниву я і рало,
Покинув хату і горód,—

Усе покинув. Чорт парадив,—
Пішов я в псарі в громаду.

100 »То с'як, то так минає год.
Пишú собі, з людьми братаюсь,
Та добрих хлопців добіраю.
Минув і другий... Паничі
На третє літо поз'їзжались,
Уже засватані.

105 Жилі,
В дворі гуляли, в карти грали,
Свого весілля дожидали,
Та молодих дівчат в селі,
Мов бугаї, перебірали—
Звичайне, паничі!

110 Ждемó,
І ми ждемó того весілля...

115 »Отó-ж у клечальну неділю
Їх і повінчано обох,
Таки в домашньому костьолі:
Вони Ляхи булі. Ніколи
Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій,
Як молодії ті булі...
Заграла вєсело музика,—
120 Їх із костьола повелі
В возобновленні покої...
А ми й зостріли їх, і всіх—
Княжат, панят і молодих—
Всіх перерізали. Рудою
Весілля вмилося! Не втік
125 Ні-же єдиний католік,—
Всі поляглі, мов поросята
В багні смердячому. А ми,
Упоравшись, пішли шукати

130 Нової хати; і найшли
Зелену хату і кімнату
У гаї темному. В дугах,
В степах широких, в байраках
Кругіх, глибоких—всюди хата!
135 Було де в хаті погуляти
І одпочити де було.

»Мене господарем обрали;
Семя моя що-день росла,
І вже до сотні доростала.
Мов пороссяча, кров лилась!
140 Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла,
А різав так...

І сам не знаю:
Чого хотілося мені?
Ходив три гóда я з ножами,
145 Неначе п'яний той різник.
До сльоз, до крові, до пожáру—
До всього, всього я привик.
Було, мов жабу ту, на спісі
Спечеш дитину на огні,
150 Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Та й пустиш в степ...
Всього́ тоді, всего́ бувало—
І все докучило мені.

155 »Одурів я. Тяжко стало
У вертепах жити;
Думав сам себе зарізати,
Щоб не пудить світом,
І зарізав би... Та диво,
160 Диво дивне сталось
Надо мною, недолюдом.

165 Вже на світ займалось...
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізатись; дивлюся,—
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий!
Святим дивом сяють
170 Храми божі, ніби з сáмним
Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію...
Тихо задзвонили
У Києві, мов на небі...
О, Боже мій милий!
175 Який дівний Ти!...

Я плакав,

До полудня плакав...
Та так мені любо стало!
І малого зна́ку
180 Нудьги тії не осталося,—
Мов переродився...
Подивився кругом себе—
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
185 Та судá—судá людського
У людей просити.»

1848.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 162—169.

.....*.....

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?

5 Пішов би я в Україну,
Пішов би до-дому:
Там би мене привітали,
Зраділи-б старому;

10 Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу;
Там би я... та шкода й гадки:
Не буде нічого!...

15 Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

1848.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 226.

.....♦♦.....

Та не дай, Господи, нікому,
Як мені тепер старому,
Ї неволі пронадати,
Марне літа коротати.

5 Ой пійду я стеном-лугом
Та розважу свою тугу
— »Не йди!—кажуть: з цеї хати
Не пускають погуляти!«

1848.
Орська кріпость.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 227.

.....♦♦.....

ЦАРІ.

Старенька сестро Аполлона!
Як-би ви часом, хоч на час,
Придїбали таки до нас,
Та, як бувало во дні оні,
5 Возвісили-б свій божий глас
До оди пишно-чепурної,
Та й заходилися-б обоє
Царів, або-що, воспівать!
Бо як по правді вам сказать,
10 То дуже вже й мені самому
Обридли тії мужики,
Та паничі, та покриткї:
Хотїлося-б зігнать оскому
На коронованих главах,
15 На тих помазанниках божих.
Так що-ж? Не втну! А як поможеш
Та як покажеш, як тих птах
Скубуть і патрають, то може
І ми-б подержали в руках
20 Свято-помазану чуприну.
Покиньте-ж свій святий Парнас,
Придибайте хоч на годину,
Та хоч старенький божий глас
Возвисьте, дядино! Та ладом,
25 Та добрим склადом, хоч на час,
Хоч на годиночку у нас
Ту короновану громаду
Покажем зпєреду і ззаду
Незрячим людям. В добрий час
30 Заходимось, моя порадо!

I.

Не видно нікого в Ієрусалимі;
Вратá на запорі, неначе чумá
В Давідовім граді, Господом хранимим,
Засіла на стóгнах. Ні, чуми нема!

35 А гірша, лихая та люта година
Покрила Ізраїль: царева війна!

Цареві князі, і всі сили,
І óтроки, і весь нарóд,
Замкнувши в гóроді ківот,
40 У поле вийшли худосилі,
У полі бились, сиротили
Маленьких діточок своїх;
А в гóроді младиї вдови
В своїх світлицях, чорноброві,
45 Запершись плачуть, на малих
Дітий взираючи. Пророка,
Свогó неситого царя,
Кленуть Давида сподаря.

А він собі, узявшись в бóки,
50 По кровлі кéдрових палат
В червленій ризі похожає,
Та, мов котюга, позирає
На сало, на зелений сад
Сусіди Гурія.

А в сáді,
55 В своїм веселім вертограді,
Вирсавія купалася,
Мов у раї Єва,
Подружїє Гурієве,
Рабиня царева;
60 Купалася собі з Богом,
Лоно біле мила,

І царя свого святого
У дурні пошила...

65 На дворі вже смеркло, і тьмою повітний
Дрімає, сумує Ієрусалім.
В кедрових палатах, мов несамовитий,
Давид похожає, і—о цар неситий!
Сам собі говорить: »Я... Ми повелим!...

70 Я цар над божіім наро́дом,
І сам я—Бог в моїй землі,
Я—все!...«

А трохи згодом
Раби вечерю принесли
І кінву доброго сікеру.
І цар сказав, щоб на вечерю
75 Раби рабиню привели,
Таки Вирсавію... Нівроку—
До божого царя-пророка
Сама Вирсавія »приспѣ«...
І повечеряла, й сікеру
80 З пророком випила, й пішла
Спочити трохи по вечері
З своїм царем.

І Гурій спав;
Йому, сердешному, й не снилось,
Що дома нищечком робилось,
85 Що з дому цар його украв
Не золото, не сребро́,
А лучшее його добро,
Його Вирсавію украв.

90 А щоб не знав він тії шкоди,
То цар убив його, та й годі!...
А потім цар перед народом
Заплакав трохи, одурив
Псалм́ом старого Анафана,

95 І знов веселий, знову п'яний
Коло рабині заходівсь.

Оттак святі царі живуть!
А як же прості? Я не знаю,
І раю вам цього не знать,
Та ні у кóго не питать,
100 Щоб не завадило, буває...

II.

Давид, св'ятий пророк і цар,
Не дуже був благочестивий.
Була дочка в його Фамар
І син Амón. І це не диво:
105 Бувають діти і в св'ятих,
Та не такі, як у простіх,
А ось які...

Амон щасливий,
Вродливий первенець його,
Лежить, нездужає чогось.
110 Давид стенає та ридає,
Багряну ризу роздирає,
І силе попів на голову:
»Без тебе я не поживу́
І дня єдиного, мій сину,
115 Моя найкращая дитино!
Без тебе сонця не узрю,
Без тебе я умру, умру!«
І йде ридаючи до сина,
Аж тюнає, немов біжить.
120 А той, бугай собі здоровий,
У храміні своїй кедровій
Лежить,—аж стогне, та лежить:
Кенкус з дурня; аж голосить,

125 Аж плаче, бідний, батька просить,
Щоб та Фамар сестра прийшла:
»Драгий мій отче і мій царю!
Вели сестрі моїй Фамарі,
Щоб коржика мені спекла,
Та щоб сама і принесла,
130 То я, вкусив його, возстану
З одра недуга...«

В-ранці рано
Фамар спекла і принесла
Опрісок братові. За руку
Амон бере її, веде
135 У темну храмину, кладе
Сестру на ліжко. Ламле руки
Сестра, ридає, і рвучись
Кричить до брата: »Схаменись!
Амоне, брате мій лукавий!
140 Єдиний брате мій! Я... я—
Сестра єдина твоя!
Де дінусь я? де діну славу,
І гріх, і стид? Тебе самого
І Бог і люди прокленуть!«
145 Не помогло такі нічого!...

Оттак царевичі живуть,
Пустуючи на світі.
Дивітесь, людські діти!...

III.

150 І поживе Давид на світі
Не малі літа.
Одрях старий, і покривали
Многими ризами його,
А все-таки не нагрівали

- Котюгу блудного сьогó.
155 От óтроки й доміркувались,
Як нагрівать царя свого
(Натуру вовчу добре знали),
Та, щоб нагріть його, взяли,
Царевен паче красотою,
160 Дівчат старому навели—
Да гріють кровю молодою
Свого царя! І розійшлись,
Замкнувши двері за собою...
Облизавсь старий котюга
165 І розпустів сліни,
І пазурі простягає
До Самантянини;
Бо була собі на лихо
Найкраща між ними,
170 Між дівчатами,—мов крин той
Зельний при долині
Між цвітами. Ото-ж вона
І гріла собою
Царя свого, а дівчата
175 Грались між собою
Голісінькі. Як там вона
Гріла, я не знаю;
Знаю тільки, що цар грівся
І... і »не позна ю«.

IV.

- 180 По двóру тихо похожас
Старий веселий Рогволóд;
Дружина, óтроки, нарóд
Кругом його во златі сяють.
У князя свято: виглядають
185 Із Лїтви князя-женихá

За рушниками до Рогніди.

Перед богами Лель і Ладо

Огонь Рогніда розвелá,

Драгим елеєм полилá

190

І сипала в огніще ладонь;

Мов ті Валькірії, круг неї

Танцюють, граються дівчата

І приспівують:

»Гоя, гоя, гоя!

195

Новії покої

Ну-мо лиш квітчати,

Гостий сподіватись!»

За Пóлоцком, неначе хмара,

Чорніє кúрява. Біжать

200

І óтроки й старі бояри

Із Лїтви князя зустрічать;

Сама Рогніда з Рогволодом

Пішла з дівчатами, з народом.

Не із Лїтви йде князь сподіваний,

205

Ще незнаємий, давно жаданий,

А із Києва, туром-буйволом,

Іде вéприщем за Рогнідою

Володїмир князь со Кїїянами.

Прийшли і город обступили

210

Кругом, і город запалили.

Владїмир князь перед народом

Убив старого Рогволода,

»Потя« народ, княжну »поя«,

»Отїде в волості своя!»—

215

Отїде з шумом; і „растлі ю“,

Тую Рогніду молодую,

І прожене ю, і княжна

Блукає по світу одна,—

Нїчого з ворогом не вдїє...

230

Так оттакії-то святії
Отті царі!

V.

235

Бодай кати їх постинали
Оттих царів, катів людських!
Морóка з ними, щоб ви знали!
Мов дурень ходиш кругом їх,—
Не знаєш, на яку й ступити!
Так щò-ж мені тепер робити
З цими поганцями?

230

235

240

Скажи,
Найкраща сестро Аполлона!
Навчи, голубко! Поможи
Полазить трохи коло трона!
Намистечко, як вароблю,
Тобі к Великодню куплю.
Пострижемось-ж у лакéї
Та ревностно, в новій лівреї,
Заходимось царів любить.
Шкода і олово тупить:
Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
На щò-ж себе такі дурить?
Ходімо в селища: там люди!
А там де люди,—добре буде;
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвалить!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 248—256.

Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра,
Чи мати добрая! Добра,
Добра такого таки з роду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось...

6

.....
І довелось колись мені,
В чужій далекій стороні
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, господи...

10

.....
Ми довго в морі пронадали;
Прийшли в Дарю, на якор стали;
З »ватаги« письма принесли,
І всі тихенько зачитали.
А ми з колегою лягли,
Та щось такеє розмовляли.
Я думав: де-б того добра,
Письмо чи матір, взяти на світі?
»А в тебе єсть?«—

15

.....
»Жона і діти,
І дім, і мати, і сестра,
А письма нема...«

20

.....

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 233.

Титарівна.

Давно це діялось колись,
Ще як борці у нас ходили
По селах, та дівчат дурили,
З громади кпили, хлоців били,
5 Та верховодили в селі,
Як ті гусари на «постбї»;
Ще за гетьманщини святої—
Давно це діялось колись.

У неділю на селі,
10 У оранді, на столі
Сиділи лірники, та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж кўрява вставала:
Дівчата танцювали
15 І парубки.—»Уже й кінець!
А ну-те вишу!»—»Та й це добра!»
І знову ліри заревли,
І знов дівчата, мов сороки,
А парубки, узявшись в ббки,
20 Навірїсїдки пішли...

Найкращий парубок Микита
Стоїть на лаві в сірій свиті;
Найкращий хлонець, та байстриук,
Байстриук собі, та ще й убогий.
25 Так і нікому не до його!
Стоїть собі, як той...
Ілечима стелю підпирає,
Та дивиться, і замірає,
На титарівну.

А та в квітах,
30 Мов намальована, стоїть

Сама собі, і на Микиту
Неначе глянула. Горить,
Горить Микита в сірій свиті!

35 Шеляга виймає
І за того остатнього
Музику наймає,
І нерівню титарівну
У танець вітає.
— »Одчепися, пройдисвіте!«
40 І зареготалась
Титарівна: »Хіба тобі
Наймичок не стало?«
Насміялась титарівна
З бідного Микити,
45 Насміялася при людях,
Що він в сірій свиті.
Буде тобі, титарівно!
Заплачеш, небого,
За ті сміхи!

Де-ж Микита?

50 В далеку дорогу
Пішов собі... З того часу
Не чуть його стало.
З того часу титарівні
Щось такеє сталось...

55 До-дому плачучі прийшла,
І спати плачучі лягла,
І не вечеряла!... Не спала:
Яка лягла, така і встала,
Мов одуріла. Що робить?
60 Сама не знає. А Микита,
Неначе сич, у сірій свиті
Перед очима все стоїть:

65 Мара та й годі! Титарівно,
В недобрий час з тогo нерівні
Ти насміялась! Стало жаль
Тобі його... Нудьга, печаль
І сором душу остушили,
І ти заплакала. Чого?
70 Тогó, що тяжко полюбила
Микиту бідного тогó!

Диво дивнес на світі
З тим серцем буває:
У-вечері цурається,
В-ранці забажає,
75 Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде. Оттак тепер
Не знає, де дітись,
Титарівна. Хоч у воду,
80 Аби до Микити!...
.
Стережіться, дівчаточка,
Сміяйтесь з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні!

85 Як та билна засихала,
А батько-мати турбовались;
На прощу в Київ повезлі,
Святими травами поїли,
І все-таки не помогли.
90 Втоптала стежку на могилу,
Все виглядять його ходила.
І стежка стала заростать,
Бо вже нездужає і встать.
Так от що сміхи наробили!

95

А він канув, провалився;
Його вже й забули,
Чи й був коли. Год за годом,
Три годи минули.

100

На четвертий год в неділю,
У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,
105 Що і позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік.

105

Завзятий,

110

У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штáнях,
Навпрісідки вліта козак,
Та ще й приспівує оттак:

»Та спасібі батькові,

Та спасібі матері,

Що нас добулі!

115

Як нас добували,

Жито розсипáli

В-ночі на печі!...«

120

— »Горілки! меду! Де отáман
Громада, сотський? Препогане,
Мерзене,* мерзле парубоцтво!
Ходіте биться, чи бороться!
Бо я борець...«

125

Не неділю,
Не дві, не три і не чотири,
Як тій болячці, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві. Вередує,

Як той панич. І де взялось
Таке хиренне! Все село
Проклятого не нагодує;
130 А він собі гуляє, пє,
Та хлопцям жάλю завдає
Тимі дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним:
Такий хороший та багатий!
135 Уже й не бореться ні з ким,
А так собі гуляє,
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.
А титарівна зустрічає,
140 Приспівує, примовляє;
»Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?...«

Той, це той, що на селі
Ти насміялася колись;
145 А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові годиш.

Не день, не два титарівна
150 В садочок ходила;
Не день, не два, як панові,
Микиті годила.
Догодилась титарівна
До сáмого краю,
І не чулась...
155 Дні минули,
Місяці минають;
Мина літо, мина осінь;
Мина сьомий місяць, осьмий,

160

Уже й девятий настає,—
Настане горенько твоє!

.

165

У титаря у садочку,
У яру, криниця
Під вербою. До криниці
Не води напиться
Ледве ходить титарівна,
Трохи пожуриться,
Поплакати, погадати:
Як їй діувати?
Де їй дітись од сорома,
Де їй заховатись?

170

.
Раз у-вечері, зимою,
У одній свитині,
Іде боса титарівна
І несе дитину;
То підійде до криниці,
То знов одступає...
А з калини, мов гадина,
Байстрюк виглядає.

175

180

Положила на цямрину
Титарівна сина,
Та й побігла. А Микита
Виліз із калини,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те.
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати.

185

У неділеньку раненько
190 Збіралася громадонька,
Та криницю виливали,
Та дитя тес шукали.

Найшли, найшли твого сина,
Титарівно, в баговінні!
195 Ої узяли безгаланну,
Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали,
Громадою осудили
200 І живу ю положили
В домовину, й сина з нею,
Та й заспали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
205 Дітий своїх наувчали;
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько-мати.

Борця тогó в селі не стало,
А люди в Польщі зустрічали
210 Якогось панича,—питав:
— »Чи жива, каже, титарівна,
Чи насміхасться з нерівні?«
Ото він сáмий! Покарав
Погó Господь за гріх великий—
215 Не смертю: він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить,
І вас, дівчаточка, дурить
Во віки.

Титарівна біля криниці.

»Повій вітре понад яром,
Та нажени чорну хмару.
А щоб дощик помілив,
Стежки, доріжкї залив,
5 Та щоб люди не ходили,
Мого сина не збудили!«

У неділеньку рано та раненько
Збіралася громадонька
І старая й молодая,
10 І велика і малая,
Та криницю виливала,
Сповитого сина доставала.
Вивели матір у кайданах,
Що хотіли, те робили:
15 В труну з сном положили,
Живу з сном поховали.

Перводрук: «Україна», 1907, стр. 10—11.

.....♦♦♦.....

Ну, що б, здавалося,—слова?!
Слова та голос—більш нічого!...
А серце бється, ожива,
Як їх почує. Знать, од Бога
5 І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.

Помолпвшись,
Не те, щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв

10 І сторч на море поглядав,
Мов на Іуду.
Із туману,
Як кажуть, стала виглядати
Червоноліцця Діяна.
Я вже подумав спать лягати,
Та й став, щоб трохи подивитися
15 На круглотицю молодотицю...
Чи теє—дівчину. Матрос,
Таки земляк наш з Островної¹⁾,
На вахті стоя,
Журився сам собі чогось;
20 Та й заспівав,—звичайно, тихо,
Щоб капітан не чув: бо з-лиха
Якнійсь лихий, хоч і земляк.
Співа матрос, як той козак,
Що в наймах виріс сиротою,
25 Іде служити в москалі.

Давно, давно колись
Я чув, як стія під вербою,
Тихенько дівчина співала;
І жаль мені малому стало
30 Того сірому сироту,
»Що він утомився,
На тин похилився,—
Люди кажуть і говорять:
Мабуть, він упився.«
35 І я заплакав: жаль малому
Було сіроми сироти.

.

Чого-ж тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі старому

¹⁾ Оренбургської губернії. (Примітка Шевченка).

У цій неволі стало жаль?
40 Що світ завязаний, закритий?
Що сам еси тепер москаль?
Що серце порване, побите?
І що хороше-дороге
Булó в йому, то розлилось?
45 Що ось як жити довелось?
Чи так, лебѣдику?...—Еге!...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, 255—256.

.....❖.....

Мов за подушне, остушили
Отсе мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий!
Де ж заховатися мені?
5 Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу¹⁾, і пишú,
Віршую нищечком, грішу,
Бог-зна колишніі случаї
В душі своїй перебіраю
10 Та списую,—щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу... Лютий злодій
Вширається таки, та й годі!...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1862, кн. VI, стр. 4.

¹⁾ Остров. (Примітка Шевченка).

.....❖.....

II. С.

Не жаль на злого: коло його
І слава сторожем стоїть;
А жаль на доброго такого,
Що й славу вмів одурить.

5 І досі нудно, як згадаю
Готичеський з часами дом,
Село обідране кругом,
І шаночку мужик знімає,
Як флаг побачить: значить пан
10 У себе з причетом гуляє.
Отсей годоваший кабан,
Отсе ледащо—щирий пан,
Потомок гетьмана дурного
І презавзятий *patriot*,
15 Та й христійнин ще до того!
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить між панами,
І не горілку з мужиками,
І вольнодумствус в шинку:
20 Оттут він ввесь, хоч надрюкуй!
Та ще в селі своїм дівчаток
Перебірає; та сироста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста,
25 Та й тільки-ж то...

Кругом паскуда!

Чому-ж його не так зовуть?
Чому на його не плюють?
Чому не тончуть? Люди, люди!
За шмат гнилої ковбаси
30 У вас хоч матір попроси,—
То оддасте...

Не жаль на його,
На п'яного Петра кривого,
А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей!...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Видання Кожанчикова.

.....♦.....

Г. 3.

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать... А я
Про тебе, воленько моя,
Отсе нагадую: ніколи
5 Ти не здавалася мені
Такою свіжо-молодою
І прехорошою такою,
Так як тепер на чужніні,
Та ще й в неволі...

Доле! доле!

10 Моя проспівана воле!
Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
Хоч усміхнися!

І ти, моя єдина,
15 Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії—
20 І передо мною,
Ніби море, виступають
Широкії села

З вишневыми садочками
І люди веселі...
25 І ті люди, і село те,
Де колісь, мов брата,
Привітали мене.

Мати!

Старесенька мати!
Чи збираються ще й досі
30 Веселії гості
Погуляти у старої,
Погуляти просто
По-давнішому, по-старому—
Од світу до світу?
35 А ви, мої молодії
Чорнявії діти,
Веселії дівчаточка,
І досі в старої
Танцюєте? А ти, доле?
40 А ти, мій покою?
Моє свято чорнобриве,—
І досі між ними
Тихо, пишно похажаси?
І тими очима,
45 Аж чорними—голубіми,
І досі чаруєш
Людські душі?

Чи ще й досі

Дивуються всус
На стан гнучий? Свято моє,
50 Єдине свято!
Як остулять тебе, доле,
Діточки-дівчата
Йі защебечуть по своїому
Доброму звичаю,—
55 Може й мене ненароком
Діточки згадають;

Може яка і про мене
Скаже яке лихо.

60

Усміхнися, моє серце,
Тихесенько-тихо,
Щоб ніхто і не побачив,
Та й більше нічого...
А я, доленько, в неволі
Помолюся Богу:

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: »Хата« Куліша 1860 р.,
стр. 80—83, п. з. »На Україну«.

.....♦♦.....

Як-би зустрівся ми знову,
Чи ти-б злякалася, чи ні?
Якєє тихєє ти слово
Тоді-б промовила мені?
5 Ніякого! І не пізнала-б!
А може-б потім нагадала,
Сказавши: снилося дурній...
А я зрадів би, моє диво,
Моя ти доле чорнобрива,
10 Як-би побачив, нагадав
Веселєє та молодєє
Колишнє лишенько лихєє.
Я зарідав би, зарідав
І помоливсь, що нє правдивим,
15 А сном лукавим розійшлось,
Слізьми—водою розлилось
Колишнєє святєє диво.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання
т. II, стр. 237.

.....♦♦.....

МАРИНА.

Щеначе цвяшок в серце вбитий,
Отсю Марину я пошў.
Давно-б синсать несамовиту,
Так що-ж? сказали-б, що брешў:
5 Що на панів, бачиш, сердїтний,
То все такеє і пишў,
Про їх собачїї звичаї.
Сказали-б просто: дурень лас
За те, що сам крепак,
10 Неодукований сїряк.
Неправда! Єй-Богу, не лаю!
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщених христїян.
15 І звїр тогó не зробить дикий,
Що ви, бючи поклони,
З братами дієте.

Закони

Катами писані за вас,—
То вам байдуже! В добрий час
20 У Київ їздите що-року,
Та сповїдастесь, нївроку,
У схимника!
Та й те сказать:
Чого я турбуюсь?
А-ні злого, ні доброго
25 Я вже не почую.
А як, кажў, хто не чує,
То тому й байдуже.
Прилітай же з України,
Єдиний мїй друже,
30 Моя думо пречистая,
Вірная дружино,

Та розкажи, моя зоре,
Про тую Марину:
Як вона у пана злого
35 І за-що страдала—
Та нищечком, щоб не чули,
Абó не дознались;
А то скажуть, що на шляхах
Чинимо розбої,
40 Та ще дальше запровторять,—
Пропадём обоє!

I.

.
.
. Недавно се було.
Через село весілля йшло,
А пан з костьолу їхав,—
Чи управитель, а не пан.
45 За вихилясами придан,
За зібком та за сміхом
Ніхто й не бачив, як проїхав
Той управитель, Лях ледачий.
А він так добре бачив,
50 А надто молодую.
За-що пак милує Господь
Лихую твар такую,
Як цей правитель? Другий год,
Як він з німецькими плугами
55 Забрався голій в цей куток,—
А що тих бідних покриток
Пустив по світу з байстрюками!
Отжé й нічого! А жонатий,
І має двоє діточок,
60 Як янголяточок.
Дивітєсь: вийшла погуляти,

Мов крали, пані молода
З двомá маленькими дїтьмі.
Із кóча пан мій вилїзас,
65 І посилá за молодим;
А пóгїм дїточок вітас
І жінку, кралю молодую,
Аж тричі, бідную, цілус.
І розмовляючи, пішли
70 Собі в покої.

Незабáром

І молодого привелі.
На завтра в город одвезлі,
Та й заголили в москалі.
Оттак по нашому звичаю,
75 Не думавши, кончають!

А молода? Мабуть, без пари
Судилось Господом зносить
Красу і молодість. Мов чари,
Розсипалось та розлилось...
80 І знову в люди довелось
Проситись в найми?

Ні, не знову:

Вона вже панна покойова,
Уже Марисею зовуть,
А не Мариною. Найпаче
85 Сердешній плакать не дають;
Вона-ж сховається, та й плаче.
Дурна! Її шкода мужика,
Та жаль святого сїряка.
А глянь лиш гарно крúгом себе:
90 І раю кращого не треба!
Чого ти хочеш—забажай:
Всього дадуть, та ще й багато.
Не треба, кажеш, дайте хату?
Цього вже лучше й не благай!

95 Бо це—сама здорова знаєш...
Дивися, огирем яким
Сам пан круг тебе похожає:
Уже чи добрим, чи лихим,
А будеш панською ріднею,
Хіба повісишся...

100 За нею
Приходила мати
У пана просити;
Звелів не пускати,
А як прийде—бити.
105 Що тут їй робити?
Пішла ридаючи в село:
Одним-одно дитя було,
Та й те пропало...

II.

Неначе ворон той, летячи,
110 Про непогоду людям криче:
Так я про сльози та печаль,
Та про байстрят оттіх ледачих,
Хоч і нікому їх не жаль,
Розказую, та плачу.
115 Мені їх жаль...

Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу—
Людськее серце пробивать,
Людськії сльози проливать:
Щоб милость душу осінила,
120 Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путями добрими ходить,
Святого Господа любить,

125 І брата миловать!...
На-силу
Прийшла до-дому. Подивилась—
Цвіті за образом святим,
І на вікні стоять цвіті;
На стінах фарбами хрести,
130 Неначе добрая картина,
Понамальовані. Марина,
І все Марина, все сама...
Тільки Мариночки нема...
І ледве-ледве вийшла з хати.
135 Пішла на гóру, на прокляті
Палати глянуть, та й пішла
Аж до палат.

Під тином сіла
І ніч цілісіньку сиділа
Та плакала. Уже з села
140 Ватажники ватагу гнали,
А мати плакала, ридала.
Уже і сонечко зійшло,
Уже й зайшло, смеркати стало,—
Не йде, сердешная, в село,
145 Сидить під тином. Проганяли,
Уже й собаками цькували,—
Не йде, та й годі...

А Марина в сукні білій,
Неначе біліця,
150 Богу мóлиться, та плаче,
Замкнута в світлиці.
Онріч нана, у світлицю
Ніхто не вступає:
Сам і їсти їй приносить,
155 І просить, благов,
Щоб на його подивилась,
Щоб утерла очі,—

І дивитися не хоче,
І їсти не хоче.
160 Мордується Лях поганій,
Не зна, щò й почати;
А Марина сохне вяне,
У білих палатах.
Уже й літо минулося,
165 Зіма вже на дворі;
А Марина сидить собі,
Уже й не говорить
І не плаче. Оттак її
Доконав, небогу,
170 Той правитель! А все-таки
Не вдіє нічого,
Хоч заріж її, та й годі!
Така вже вродилась!

Раз у-вечері зімою
175 Марина дивилась
На ліс чорний; а з-за лісу
Червоний, діжою,
Місяць східив.—»І я колись
Була молодую!»
180 Прошептала, задумалась,
Потім заспівала:

»Хата на помості,
Наїхали гості;
Розплітали коси,
185 Та стрічки знімали,
А пан просить сала,
А чорт їсти просить.
Гуси, гуси білі
В прій полетіли,
190 А сірі—на море.«

.

III.

Завили пси на дворі,
Зареготалися псарі,
А пан, червоний—аж горить,
Іде в світлицю до Марини,
195 Як Кірик п'яний.

Ніби в хаті,
На холоді сердешна мати
Під тинном, знай, собі сидить.
Стара неначе одуріла.
Мороз лютує, аж скрипить,
200 Луна червона побіліла,
І сторож боязно кричить,
Щоб злого пана не збудить.
Аж глядь!—палати зайнялися.
Пожар! пожар!...

І де взялися
205 Ті люди в Бога! Мов з землі
Роділися і тут росли,
Неначе хвилі напливали,
Та на пожар той дивувались.
Та й диво там таки було!
210 Маріна гола на-голо
Перед будинком танцювала
У-парі з матір'ю, і—страх!—
З ножем окровленим в руках,
І приспівувала:

215 »Чи не це-ж та кум'яся,
Що підтикалася?

Як була я пані
В ному жупані—
Паничі лицялись,

220 Руку цілували.» (До матері).

— А ви до мене на весілля

З того світу прийшли?
Мені вже й косу розплелі,
Та пан приїхав. Гиля! гиля!
225 Чи то не гуси,—то пані!
Дивися—в ірїй полетіли...
Агу! Гиля! До сатані,
До чорта в гості!... Чуєш? чуєш?
У Києві всі дзвони дзвонять.
230 Чи бачиш? Он огонь горить,
А пан лежить собі, читає
І просить пити... А ти знаєш,
Що я зарізала його?...
Дивися! Он-де головнєю
235 Стоїть на комні... Чого,
Чого ти дивишся на неї?
Це мати, мати! Не дивись—
А то з'їси. Ось на—дивись!

(Дає дулі і співає:)

240 »Полюбила москаля,
Та ще й зуби вискаля!
Москалі, москалі
Запасок навезли;

Паничі—

Дукачів,

245 А поповичі з міста
Навезли намиста.

Бий, дзвоне, бий!

Хмару розбий!

Нехай хмарі

250 На Татари,

А сонечко на християни!

Бий, дзвоне, бий!»

Мати.

Мариночко! Ходімо спать!

Марина.

255 Ходімо спать, бо завтра рано
До церкви підемо. Поганий—
Дивися!—лізе цілувать.
Ось тобі на!

Мати.

Ходімо спать! (До людей:)
Хрещені люди, допоможіте!

Марина.

260 Беріть мене! Беріть, вяжіте!
Ведіть до пана у світлицю!
А ти чи підеш подивиться,
Якою панною Марина
У пана в-зাপерті сидить?
І вяне, сохне, гине, гине
265 Твоя єдина дитина,—
Твоя Мариночка? (Співає:)
 »Ой гиля, гиля, сірії гуси!
 Гиля на Дунай!
 Завязала головоньку,
270 Тепер сиди та думай!«
І пташкам воля,—в чистім полі
І пташкам вєсело літать,
А я зовинула в неволі. (Плаче:)
Хоча-б намисто було взять:
275 Отсе-б повісилась... От бачиш,
Тепер і шкода!... Хоч топнєсь!
Чого-ж ти, мамо моя, плачєш?
Не плач, голубочко! Дивись:
Це я, Мариночка твоя!
280 Дивися: чорная змія
По снігу лізе... Утечу!
У прії знову полечу!
Бо я возудею вже стала...
Чи він у гості не прихóдив?

285 Убили, ма́буть, на війні...
А знаєш, снилося мені:
У-день неначе місяць сходив,
А ми гуляєм по-над морем
У-двох собі. Дивлю́ся: зорі
290 Попа́дали неначе в воду,
Тільки осталася одна,
Одна-однісенька на небі.
А я, неначе нависна́,
В Дуна́єві шукаю броду,
295 З байстрам розхрістана бреду́.
Сміються люди надо мною,
Зовуть покріткою, дурною;
І ти смієшся, а я плачу.
Ба ні, не плачу—регочу́сь...
300 Дивися, як я полечу́,
Бо я—сова...

Та й замахала,

Неначе крилами, руками
І постриба́ла через двір
У поле, віючи мов звір.

305 Пошкандибала стара мати
Свою Марину доганяти.
Пани до одного спеклісь,
Неначе добрі поросята;
Згоріли білії палати,
310 А люди тихо розійшлись.
Марини й матері не стало...
Уже весною, як орали,
Два трупи на полі найшли
І на могилі поховали.

Пророк.

(Н. В. Тарновскій.)

Неначе праведних дітий,
Госпѡдь, любї своїх людий,
Послав на землю їм пророка—
Свою любов благовїстить,
5 Святому розуму учить.
Неначе наш Днїпро широкий,
Слова його лились, теклі
І в серце падали глибоко,
І нїби тим огнем пеклі
10 Холодні душі.

Полюбили

Пророка люди, і молились
Йому, і сльози, знай, лилі.
А потїм?... Люди, род лукавий,
Госпѡднюю святую славу
15 Розтїли... і чужим богам
Пожерли жертви, омерзїлись,
І мўжа свята—горе вам!—
На стогнах каменем побили,
І заходїлися гулять,
20 Святою кровю шинкувать.
І прїведно Госпѡдь великий,
На вас, на лютих, на вас диких
Кайдани повелїв кувать,
Глибокі тюрми мурувать,
25 І—роде лживий і жестокий!—
Вомїсто крѡткого пророка—
Царя вам повелїв избрать!

Сичі.

На ниву в жито у-ночі,
На полі, на роздолі,
Зліталися по волі
Сичі—

5 Пожартувать,
 Поміркувать,
Щоб бідне птаство заступить,
Орлине царство затопить
 І геть спалить,
10 Орла-ж повісить на тичині
І, при такій годині,
 Республіку зробить.
І все-б, здавалося? А ні!
Щоб не толочили пашні,—
15 Воно було-б не диво,
Як би хто инший на тій ниві
Сільце поставив, а то зирк—
Таки голісінський мужик
Поставив любо, та й пішов
20 В копиці спать собі, а рано,
Не вмившися, зайшов
Гостий одвідать. Та й погані,—
Усі до óдного сичі!
Отсе тобі вари й печи!
25 Щоб не несті до-дому
Таке добро, то повбивав,
А инших гратися оддав
Приборканих воронам,
 І не сказав нікому.

1848.

Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р., т. II.

Між скалами, неначе злодій,
По-над Дністром іде в-ночи
Козак, і дивиться йдучи
На каламутну темну воду,
5 Неначе ворогові в очи,
Неначе вимовити хоче:
— »Дністре, водо каламутна!
Винеси на волю,
Або втопи принамені,
10 Коли така доля!»
Та й роздягся на камені.
У воду кінувся, пливе,
Аж хвиля синяя реве,
І, ревучи, на той беріг
15 Козака виносить.
Стрепенувся сіромаха:
І голій, і босий,
Та на волі; й більш нічого
У Бога не просить.
20 Постривай лиш: може, брате,
На чужому полі
Талану того попросиш,
Та тієї долі...
Пішов собі темним яром,
25 Та співає йдучи:
»Ой з-під гори, та з-під кручі
Ішли мажі рипучи;
А за ними йде та чорнявая,
Та плаче—рида йдучи.«
30
Уже як хочете: хоч лайте,
Хоч і не лайте, й не читайте—
Про мене! Я і не прошу,—
Для себе, братіки, спишу,
Ще раз те оливо потрачу;
35 А може дасть Бог, і заплачу,—

То й буде з мене...

Ну-мо знов!

Покинув матір і господу,
Покинув жінку; жаль, та й годі!
На Бесарабію пішов
40 Отсей козак. Погнало горе
До моря пшти. Хоч говорять:
Аби файдá в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного впряжеш.

.
45 Троха́ лишень, чи так?
Ще з-малку з матір'ю старою
Ходив з торбами сей козак.
Оттак і виріс сиротою
У наймах. Сказано—шарпак,
50 То й одружився собі так:
Узяв хорошу, та убогу,—
Звичайне, наймичку. А пан...
(І неталан наш і талан,—
Як кажуть люди, все од Бога)
55 Нагледів, клятий: панські очі!—
Та й ну гостинці засилать.
Так і гостинців брать не хоче,
Не хоче й пана закохать.
Що тут робить?—За чоловіка,
60 Укоротивши йому віка...
А жінку можна привітать.
Трохі не сталося оттак!
До нитки звівся мій козак,
Усе на панщині проклятій.

65 А був хазяїн.
А жіночку свою любів,
І—Господи єдиний!—
Як те паня, як ту дитину,

У намистах водив.
70 Та знемігся неборака,—
Хоч продавай хату
Та йди в найми! Оттак його
Огтой пан проклятий
Допік добре! А жіночка,
75 Мов цього й не знає,—
У доброму намистечку
В садочку гуляє,
Як та краля.—»Що тут робить?«
Сердега міркує:
80 »Покину їх та утечу?!
Хто-ж їх нагодує?
Хто догляне? Одна—стара,
Не здужає встати;
А другая—молодая,
85 Дума погуляти.
Як же його? Що діяти?
Горе моє, горе!»

Та й пішов, торбину взявши,
За снісс море
90 Шукать долі. Думав прийти,
Та хоч жінку взяти,—
Стара мати і тут буде
Віку доживати
На господі.

Так оттак-то
95 Трапляється в світі!
Думав жити, поживати,
Та Бога хвалити,
А довелось на чужині
Тільки сльози лити,—
100 Більш нічого! Нудно йому
На чужому полі.

Всього надбав роботяга,
Та не придбав долі,
Талану того святого.

106

Світ божий немилій—
Нудно йому на чужині,
І добро остило.
Хочеться хоч подивиться
На свій край, на милий,
На високії могили,
На степи широкі,
На садочок, на жіночку,
Кралою карооку.

110

115

Та й поплив Дністром на сей бік,
Покинувши волю,
Бродягою.

О, Боже мій!

Якее ти, поле,
Своє поле!—яке-то ти
Широке, широке,
Як та воля!...

120

Прийшов до-дому у-ночі.

Стогнала мати на печі,
А жінка у коморі спала
(Бо пан нездужа.) Жінка встала,
Неначе п'явка та впилась
І, мов водою, залилась
Дрібними, як горох, сльозами.
(І це трапляється між нами,
Що ніж на серце наставля,
А сам цілує.) Ожилі
Моя сердешна молодиця:
І де ті в Господа взялися
Усякі штучнії їства!
Сама-ж, неначе нежива,

125

130

135 На плечі нада. Напоїла
І нагодувала,
І спать його, веселого,
В коморі поклала.
140 Лежить собі, неборака,
Думас-гадає,—
»Як то будем мандрувати,«
І тихо дрімає.
А жіночка молодая
Кинулась до пана,
145 Розказала: »оттак і так!«
Любо та кохано
Прийшли, взяли сіромаху,
Та й повезли з дому
Пройдисвіта, волоцюгу,
150 Прямо до прийому.

І там доля не кинула.
Дослуживсь до чину,
Та й вернувся в село своє,
І служить покинув.
155 Уже матір поховали
Громадою люди,
І пан умер. А жіночка
Московкою всюди
Хиляється—і по Жидах
160 І по панах, боса.
Найшов її, подивився
І, сивоволосий,
Підняв руки калічені
До святого Бога,
165 Заридав, як та дитина,
І—простив небогу.

Оттак, люди, научайтесь
Ворогам прощати,

170

Як сей неук!...
Де-ж нам грішним
Добра цього взяти?
.....

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання,
т. I, стр. 209—213.

.....♦♦.....

5

І небо невмите, і заспані філі,
І по-над берегом гет-гет,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В отсій незамкнутій тюрмі,
По-над отсим нікчемним морем,
Нудіти світом?

10

Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкля трава,
Не хоче правдоньки сказать...
А більше ні в кого спитать.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1862, кн. VII.

.....♦♦.....

5

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То одинокому мені
Здається—кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро

Та наша славная країна.
Аж бачу, там тільки добро,
Де нас нема.

В лиху годину,
Якось недавно довелось
10 Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село,—
У те, де мати повивала
Мене малого, і вночі
На свічку Богу заробляла;
15 Поклони тяжкій бючій,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину...

Добре, мамо,
20 Що ти зарані спати лягла!
А то-б ти Бога прокляла
За мій талан.

Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорнійше чорної землі
25 Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнилі
Біленькі хати, повалюлись;
Стави бур'яном порослі.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,—
30 Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.
.
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім оттім селі,
35 А скрізь на славній Україні

Людий у ярма запрягли
Пани лукаві. Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини,
А препоганії пани
40 Жидам, братам своїм хорošим,
Остатні продають штани...

.

Погано дуже, страх погано
В отсій пустині пропадать;
А ще поганше на Україні
45 Дивитись, плакати,—і мовчать.
А як не бачиш того лиха,
То скрізь, здається, любо, тихо,
І на Україні добро;
Між горами старий Дніпро,
50 Неначе в молоці дитина,
Красується, любить
На всю Україну,
А по-над ним зеленіють
Широкії села;
55 А у селах, у веселих
І люди веселі.
Воно-б, може, так і сталось,
Як-би не осталось
Сліду панського в Україні!...

.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867,
т. II, стр. 242—243.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Отсі вірші віршую я—
Для себе, братія моя!
5 Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на панері,
10 Плачучі, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одинокую душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
15 Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не приснав моїх діток
20 В далекому краю.
Нехай летять до-домоньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Булó їм на свігі!...
25 І в семі веселій тихо
Дітній привітають,
І сивою головою
Батько покиває,
Мати скаже: »Бодай тії
30 Діти не родились!«
А дівчина подумас:
»Я їх полюбила!«

Коло гаю, в чистім полі,
На самій могилі,
Дві тополі високії
Одна одну хилить.
5 І без вітру гоїдаються,
Мов борються в полі.
Отто сестри чарівниці—
Оттії тополі.

Закохалися обидві
10 В одного Івана;
А Іван, козак звичайний,
Обох їх не гånив,
А лицявся то з тією,
То з другою любо,—
15 Поки в яру, у-вечері,
Під зеленим дубом
Не зійшлися усі трое.
— Оттак то ти, кате,
Знущаєшся над сестрами...

20 І пішли шукати
Трути-зілля, щоб Івана
Завтра отруїти.
Найшли зілля, накопали
І стали варити;
25 Заплакали, заридали,—
А нема де дітись:
Треба варить!

Наварили;
30 Йвана отруїли,
Йй поховали коло гаю
В полі на могилі.
І байдуже?
Ні, не дуже:
Бо сестри ходили

Що-день божий, в-ранці рано
35 Плакати над Іваном,
Поки самі потруїлись
Тим зіллям поганим.

А Бог людям на науку,
Поставив їх в полі
40 На могилі тополями;
І тії тополі
Над Іваном, на могилі,
Коло того гаю,
І без вітру гойдаються,
45 І вітер гойдає.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1862, кн. ІХ, стр. 1—2.

.....♦♦.....

Як-би мені черевики,
То пішла-б я на музики...
Горенько моє!
Черевиків немає,
5 А музика грає, грає,
Жалю завдає!

Ой піду я боса полем,
Пошукаю свою долю.
Доленько моя!
10 Глянь на мене, чорнобриву!
Моя доле неправдива,
Безталанна я!

Дівчаточка на музиках
У червоних черевіках—

15

Я світом нужу...
Без роскоші, без любови,
Зношú свої чорні брови,
У наймах зношú!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: »Народное Чтеніе«, 1859,
кн. 5, стр. 168.

.....♦♦.....

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!

5

Тяжко, важко в світі жить
І нікого не любить,
Оксамитові жупани
Одинокій носить!

10

Полюбила би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!

15

Батько—мати не сплять,
На сторóжі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять!

20

А хоч пустять, то з ним,
З препоганим старим,
З моім нелюбом багатим,
З моім ворогом злим!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук у »Народномъ Чтеніи«, 1860,
кн. I, стр. 145—146.

В. А. Т. П.

Полюбилася я,
Одружилася я
З безталанним сиротою—
Така доля моя!

5
Люди гордії, злі
Розрізнили, взяли
Та повезли до прийому—
Оддали в москалі!

10
І московкою я,
Одинокою я
Старіюся в чужій хаті—
Така доля моя!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук у «Народномъ Читеніи», 1860,
кн. I, стр. 147.

.....♦♦.....

Породила мене мати
У високих у палатах,
Шовком повилá;
У золоті, в оксаміті,
5
Мов та квіточка укрита,
Росла я, рослá.

10
І виросла я на диво:
Кароока, чернобрива,
Білолиця.
Убогого полюбила,
Мати заміж не пустила,—
Осталася я

У високих у палатах
Увесь вік свій дівувати...

15 Недоля моя!
Як билина при долині,
В одинокій самотині
Старіюся я.

20 На світ божий не дивлюся,
Ні до кого не горнуся,
А матір стару—
Прости мене, моя мати!
Буду тебе проклинати,
Поки не умру.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: »Основа«, 1862, кн. I, стр. 2—3.

.....*.....

5 **О**й я свого чоловіка
В дорогу послала,
А од шинку та до шинку
Стежечку топтала,
Та до куми заходила
Пшона позичати,
Оттих дітей годувати
В нетопленій хаті.

10 І нагодувала,
І спати поклала,
Сама пішла до дядя
Добувати пятака,
Та й заночувала.

15 А із Криму чоловік
Ледве ноги доволік;
Воли поздыхали,

Вози поламались,
З батіжками чумаченьки
До-дому вертались.

20 Увійшов у хату,
Ударивсь об поли:
Лазять діти у занічку,
Голодні і голі.

25 »А де ваша, діти, мати?<«
Сердешний питає.
— »Тату! тату! Наша мати
У шинку гуляє.«

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 244.

.....♦.....

Ой виострю товариша,
Засуну в халяву,
Та піду шукати правди
І тієї слави.
5 Ой піду я не лугами
І не берегами,
А піду я не шляхами,
А по-над шляхами.
Та спитаю в Жидовина,
10 В багатого пана,
У шляхтича поганого
В дованім жупані,
І у ченця, як трапиться—
Нехай не гуляє,
15 А святе письмо читає,

Людий поучає:

Щоб брат брата не різали

Та не окрадали,

Та в москалі вдовиченка

Щоб не оддавали.

20

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867,
т. II, стр. 245.

.....*.....

По улиці вітер'віє

Та сніг замітає,

По улиці по-під тинню

Вдова шкандибає

5

Під дзвіницю,—сердешная,

Руки простягати

До тих самих, до багатих,

Що сина в салдати

Позаторік загошли...

10

А думала жити,

Хоч на старість у невістки

В добрі одпочити...

Не довелось!...

Виблагала

Тую копійчину,—

15

Та Пречистій поставила

Свічечку за сина...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: »Основа« 1862, кн. I, стр. 3.

.....*.....

Ой сяду я під хатою,
На улицю гляну,
Як то тії дівчаточка
Без своєї Ганни,
Без моєї Ганнусеньки,
У хрещика грають?

І граються невесело,
І не так співають
Дівчаточка...

А моєї
Голубки немає:
У свекрухи десь воркує,
Мене виглядає.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа», 1862, т. I, стр. 4.

.....♦♦.....

Закувала зозуленька
В зеленому гаї;
Заплакала дівчинонька—
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточка за водою,
Пливуть з цього світа.
Як би були батько-мати,
Та були-б багаті,
Було-б кому полюбити,
Було-б кому взяти.
А то нема; сиротою
Оттак і загину,
Дівуючи в самотині
Де не-будь під тинном.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа 1862, I, а від слів:
Як би були . . . »Кіевск. Стар.» — 1906.

Швачка.

Ой не петься горілочка,
Не пються й меди;
Не будете шинкувати,
Прокляті Жиди!

5 Ой не петься тее пиво,
 А я буду пить;
Не дам же я вражим Ляхам
 В Україні жить.

10 Ходім, батькій-отамани,
 У Хвастов в неділю,
 Та надінем вражим Ляхам
 Кошуленьку білу,—
 Ні, не білу, а червону...
15 Ходім, погуляєм,
 Та в пригоді свого батька
 Старого згадаєм,
 Полковника хвастовського,
 Славного Семена.
 Ходім, браті! Не згинете,
20 Хлопці, коло мене.»

 В Переп'яті гайдамаки
 Нишком ночували;
 До схід сонця у Хвастові
 Хлопята гуляли.
25 Прийди з того Межигоря,
 Наш славний Палію,
 Подивися, що той Швачка
 У Хвастові діє!
 Добре діє!...

У Хвастові,

30 У славному місті,
Покотилось Ляхів, Жидів
Не сто і не двісті,
А тисячі.

Базарами

35 Кров почервоніла,
А оранди з костьолами,
Мов свічки, згоріли.
В самім замку невеличку
Церковку святую
Не спалено,—оттам Швачка

40 Співа: »алилуя!«
Хвалить Господа, веселий,
І каже сидлати

Коня свого воронього:
Має погуляти

45 У Бихові, славнім місті,
З Левченком у-купі,
Потоптати жидівського
Й шляхетського трупу.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.
т. II, стр. 128—129.

.....♦.....

Ой не пються пива́, меді,
Не пється вода́;
Прилучилась з чумаченьком
У степу́ біда:

5 Заболіла головонька́,
Заболів живіт,
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.

10 Із Одеси преславної
 Завезлі чуму;
Покинули товариша,—
 Горенько йому!

15 Воли його коло воза
 Понуро стоять;
А із степу гайворони
 До його летять.

20 »Ой не клюйте, гайворони,
 Чумацького трупу:
Наклювавшись, подохнете
 Коло мене в-купі.

 Ой полетіть, гайворони,
 Мої сизокрилі,
До батечка, та скажіть,
 Щоб службу служили,

25 Та за мою грішну душу
 Псалтір прочитали,
А дівчині молоденькій
 Скажіть, щоб не ждала!»

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 245—246.

.....♦♦.....

На улиці невесело,
В хаті батько лає,
А до вдóви на досвітки
Мати не пускає.

5 Що-ж мені робити?
Де мені подітись?
Чи то з иншим полюбитись,
Чи то утопитись?

10 Ой надіну я серéжки
І добре намісто,
Та піду я на ярмарок
В неділю на місто;

15 Скаж́у йому́: »Сватай мене,
Або одчепися!
Бо як мені у матері—
То лучше топиться.«

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Пражське видання,
т. I, стр. 298.

.....♦♦.....

5 **У** тісі Катерини
Хата на помості;
Із славного Запорожжя
Наїхали гості;
Оден Семен Босий
Другий Іван Голий,
Третій, славний вдовичénко,
Іван Ярошénко.

10 — З'їздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Як ся Катерина!

Оден каже: »Брате!
Як-би я багатий,

15 То оддав би все золото
Отсій Катерині
За одну годину.»

Другий каже: »Друже!
Як-би я був дужий,
20 То оддав би я всю силу
За одну годину
Отсій Катерині.»

Третій каже: »Діти!
Нема того в світі,
25 Чого-б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину.»

Катерина задумалась .
І третьому каже :
30 »Єсть у мене брат єдиний,
У неволі вражій,
У Кримú десь пропадає.
Хто його достане,
То той мені, Запорожці,
35 Дружиною стане!»

Разом повставали
Коней посідлали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.
40 Один утопився
У Дніпровім гирлі;
Другого в Козлові
На кіл посадили;
Третій, Іван Ярошенко,
45 Славний вдовиченко,

З лютої неволі,
Із Бакчисараю,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
60 У великій хаті.
»Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати!«
Катерина подивилась.
Та й заголосила:
55 — Це не брат мій, це—мій милий!
Я тебе дурила.—
»Одурила!«

І Катрина

До-долу скотилась
Головонька.

»Ходім, брате,
60 З поганої хати!«
Поїхали Запорожці
Вітер доганяти.

Катерину чорнобриву
65 В полі поховали,
А славнії Запорожці
В степу побратались.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 197—198.

.....♦♦.....

Із-за гаю сонце сходить,
За гай і заходить;
По долині у вечері
Козак смутний ходить.

5 Ходить він годину,
Ходить він і другу,—
Не виходить чорнобрива
Із темного дугу;

10 Не виходить, зрадливая...
А з яру та з лісу,
З собаками та псарями,
Іде пан гульвіса.

15 Цькують його собаками,
Крутять назад руки,
І завдають козакові
Смертельні муки;

20 У льох його, молодого,
Той пан замкає,
А дівчину покриткою
По світу пускає...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 138.

.....♦.....

5 Ой пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая,
Багата сусідонька,
Вдова молодая.

А я вчора з нею,
З цією змією,
В полі плоскінь вибирала,

10 Та все її розказала:
 Що як мене любить,
 Женитися буде,
І до себе, злую суку,
 Просила в придане.

15 Іване мій, Іване,
 Друже мій коханий!
Шобий тебе сила божа
 На наглії дорозі!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 247.

.....♦♦.....

Не так тії вороги,
 Як добрії люди—
 І окрадуть жалкujúчи,
 Плачучи осудять,
5 І попросять тебе в хату,
 І будуть вітати,
 І питать тебе про тебе,
 Щоб потім сміятись.
 Щоб з тебе сміятись,
10 Щоб тебе дóбити.
Без ворогів можна в світі
 Як-небудь прожити,
 А ці добрі люди
 Найдуть тебе всюди,
15 І на тім світі, добряги,
 Тебе не забудуть!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 247.

.....♦♦.....

Ой люлі, люлі, моя дитино,
В-день і в-ночі...
Підеш, мій сину, по Україні,
Нас кленучі.

5 Сину мій, сину! Не клени тата,
 Не помян! —
Мене прокляту, я твоя мати—
 Мене клени!...

10 Мене не стане, не йди між люде,
 Іди ти в гай:
Гай не спитає, й бачить не буде—
 Там і гуляй!

15 Найдеш у гаї тую калину,
 То й пригорнись!...
Бо я любила, моя дитино,
 Її колись.

20 Як підеш в села, у тії хати,
 То не журись;
А як побачиш з дітками матір,
 То—не дивись!...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: »Основа«,
т. I, стр. 5.

.....*.....

Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
Почорніло я од крови
За вольную волю.

5 Круг містечка Берестечка,
На чотири милі,
Мене славні Запорожці
Своїм труном вкрили;

10 Та ще мене гайворобни
Укрили з півночі—
Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть...

15 Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю;
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи

20 Не вернетесь на волю,—
Будете орати
Мене стиха, та орючи
Долю проклинати...

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1861 р.,
кн. VII, стр. 1.

.....♦♦.....

Туман, туман долиною—
Добре жити з родиною;
А ще лучше за горою
З дружиною молодою.

5 Ой піду я темним гаєм—
Дружинюньки пошукаю.
»Де ти? де ти? озовіся!
Прийди, серце, пригорніся!

10 Ну-мо, серце, лицятися,
Та поїдем вінчатися,
Щоб не знали батько й мати,
Де ми будем ночувати.»

15 Одружилась, заховалась...
Бодай була не кохалась!
Легче було-б в труні гнити,
Як з тобою в світі жити.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1862 р.,
кн. I, стр. 4—5.

.....*.....

5 У неділеньку у святую,
У досвітнюю годину,
У славному-преславному
Місті Чигиріні,
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелібную громаду
До-купи скликали.

10 З святими корогвами,
Та з пречестними образами
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та божа бджола гуде.

15 З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архимандрит вихожає,
Акафист читає,
Поклони покладає.

20 Поважно та тихо,
У раннюю пору,

На високу гóру
Сходились полковники.
І військо, як море,
З знаменáми, з бунчугами
25 З лу́гу виступало,
Та на трубах вигравало,
І на горі разом стало.

Замовкли гармати,
Онiмили дзвонцi,
30 І громада покладає
Земнiї поклони.
Молебствiє архимандрит
Сам на гóрi править,
Святого Бога просить, хвалить,
35 Щоб дав їм мудростi дознати,
Гетьмана доброго обрати.

І одногласне, одностайне
Громада вибрала гетьмана,
Преславного Лободу́ Івана,
40 Лицаря старого,
Брата військового.

У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
45 Знаменами, бунчугами
Гетьмана укрили.

Гетьман старий ридає,
До Бога руки зди́має,
Три поклони покладає
50 Великій громаді
І, мов дзвоном дзвонить,
Говорить :

— »Спасибі вам, панове молодці,
Преславнії Запорожці,
55 За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили!
А ще-б краще ви зробили,
Як-би замість старого
Та обрали молодого
60 Завзятого молбдця,
Преславногo Запоробжця
Павла Кравченка-Наливайка.

Я стар чоловік, нездужаю встати,
Буду йому пораду давати,
65 По-батьківськи научати,
Як на Ляха стати.

Тепер прелюгая година
На нашій славній Україні:
Не мені вас, братця,
70 На Ляха водити,
Не мені тепер, старому,
Булаву носити.
Нехай носить Наливайко,
Козакам на славу,
75 Щоб лякались вражі Ляхи
У своїй Варшаві!»

Громада чмелем загула:
У дзвони задзвонили;
Гармата заревла,
80 І бунчугами вкрили
Преславногo Запоробжця
Павла Кравчєнка-Наливайка.

У перетику ходила
По горіхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи.
6 Мельник меле, шеретус
Обернеться, поцілує—
Для потіхи.

У перетику ходила
По опеньки,
10 Лимаренка полюбила
Молодёнъка.
Лимар кичку зашиває,
Мене горне, обнімає—
Молоденьку.

У перетику ходила
Я по дрóва,
Та бондаря полюбила
Чорнобрóва.
15 Бондар відра набиває,
Мене горне, пригортає—
20 Чорноброву.

Коли хочеш добре знати,
Моя мати,
Кого будеш по-переду
25 Зятем звати—
Усіх, усіх, моя мамо,
У неділеньку зятями
Будеш звати.

У неділеньку та ранесенько,
Ще сонечко не зіходило,
Я я молоденька
На шлях, на дорогу
5 Невеселая виходила;
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Того молодого
Чумаченька свого
10 Зострічати.

Ой зустрілась я
За тими лозами
Та з чумацькими возами:
15 Ідуть його воли,
Воли половії,
Ідуть, ремигають;
А чумаченька мого молодого
Коло волків немає.

Ой копали йому в степу при дорозі
20 Та притиками яму;
Завернули його у тую рогожу,
Та й спустили Івана
У ту яму глибокую
На високій могилі.
25 Ой Боже милий,—милий, милосердий,
А я так його любила!...

Не тополю високою
Вітер нагинає—
Дівчиночка одинока
Долю зневажає.

5 — Бодай тобі, доле,
У морі втопитись,
Що не даєш мені й досі
Ні з ким полюбитись!

10 Як дівчата цілюються,
Як їх обнімають,
І щб тоді їм діється—
Я й досі не знаю...

15 І не знатиму. Ой, мамо!
Страшно дівувати,
Увесь вік свій дівувати,
Ні з ким не кохатись.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 250.

.....♦♦.....

Утоптала стежечку
Через яр,
Через гору, серденько,
На базар;

5 Продавала бублики
Козакам,
Вторгувала, серденько,
Пятака.

10 Я два шаги, два шаги
Проїла,

За копійку дудника
Найняла.

15 Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Нехай своє лишенько
Забуду!

20 Оттака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько,—
Вийду я!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання, т. II, стр. 240.

.....*.....

5 І широкою долину,
І високою могилу,
І вечірнюю годину,
І що снилось, говорилося—
Не забуду я.

10 Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знались.
А тим часом дорогії
Літа тії молодії
Марне пронеслись.

15 Помарніли ми обоє:
Я—в неволі, ти—вдовою;
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії гóди,
Як жили колись.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук в «Народномъ Читеніи» 1860 р.,
кн. I, стр. 143.

На-вгороді коло броду
Барвінок не сходить;
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.

6 На-вгороді коло тину
Сохне на тичині
Хміль зелений; не виходить
Дівчина з хатини.

10 На-вгороді коло броду
Верба похилилась;
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась.

15 Плаче, плаче та ридає,
Як рибонька бється...
А над нею, молодою,
Поганець сміється.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1861 р.,
кн. VII, стр. 3.

.....♦♦.....

6 Як-би мені, мамо, намисто,
То пішла-б я завтра на місто;
А на місті, мамо, на місті
Там музики грають троїсті;
А дівчата з парубками
Лицяються... Мамо, мамо!
Безгаланна я.

Ой піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся,

10 Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики.—
Нехай люди не здивують,
Як я, мамо, потанцюю...
Доленько моя!

15 Не дай мені вік діувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дома зносити,
В самотіні віку дожити!
А поки я заробляю,
20 Чорні брови полиняють...
Безталанна я!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1861 р.,
кн. VII, стр. 2.

.....♦.....

»Не хочу я женитися,
Не хочу я братись,
Не хочу я у запічку
Дітий годувати;
5 Не хочу я, моя мати,
За плугом ходити,
Оксамитові жупани
На ріллі носити.
А піду я одружуся
10 З моїм вірним другом,
З славним батьком запорожським
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері
Буду добре жити,
15 У оксамиті ходити,
Меді-віна пити!»

Пішов козак нерозумний
Слави добувати,—
Осталася сиротою
20 Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
»Нема мого сина Івана,
І немає вісти!«

35 Не через два, не три літа,
Не через чотири
Вернувся наш Запорожець,
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
30 Калікою в хату.
Отсе тобі Запорожжя
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні з ким пожуритись!
35 Треба було-б молодому,
Треба-б одружитись!
Минулися молодії
Веселії літа,
Немає з ким остилого
40 Серденька нагріти;
Нема кому зострінути,
Затопити хату;
Нема кому води тії
Каліці подати!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук в Кожанчиковому виданні.

.....♦♦.....

ЧУМА.

Чума з лопатою ходила,
Та гробови́ща рпла-рила,
Та трупом-трупом начиняла,
І »со святими« не співала,—
5 Чи го́родом, чи то селом—
Мете собі, як помелом.

Весна. Садочки зацвілі,
Неначе полотном укриті,
Росою божою умиті,
10 Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами;
А люди бідні в селі,
Неначе злякані ягнята,
15 Позамикалися у хатах,
Та й мруть.

По улицях воли
Ревуть голодні; на городі
Пасуться коні—не виходить
Ніхто загнать, нагодувать,
20 Неначе люди тії сплять.
Заснули,—добре, знать, заснули!
Святу веділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуть.
Сумують комини без диму;
25 А за городами, за тинном
Могили чорнії ростуть.

Під хатами, по-між садами,
Зашиті в шкуру і в смолі,
Гробоконателі в селі
30 Волочать трупи ланцюгами

За царину,—і засипають
Без домовини.

Дні минають,
Минають місяці. Село
На-вік замовкло, оніміло,
35 І кропивобою поросло.

Гробокопателі ходили,
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов в-ранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати,—
40 Під хатами і погнилі.

Мов оазіс в чистім полі,
Село зеленіс.
Ніхто в його не заходить;
Тільки вітер віс,
45 Та розносить жовте листя
По жовтому полю.

Довго воно зеленіло,
Поки люди з поля
Пожарище не пустили
50 Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зотліло,
Попіл вітром розмахало,
І сліду не стало.

Оттаке-то людям горе
55 Чумá виробляла!

І знов мені не привезла́
Нічого почта з України!
За грішніі, мабуть, діла
Караюсь я в отсій пустині
Сердитим Богом.

5

Не мені
Про теє знать, за що караюсь;
Та й знать не хочеться мені!...
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї́
І невеселії ті дні,
Що пронесли́ся надо мною
В моїй Україні колись.

10

Колись божились та кляли́сь,
Братались, сестрились зо мною,
Покі́, мов хмара, розійшли́сь
Без сльоз, роси тії святої.
І довело́ся знов мені
Людий на старості...

15

Ні, ні!
Вони з холери повмірали—
А то-б хоч клаптик переслали
Того паперу...

20

.

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю по-над морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.

25

Люди скажуть, люди зрадять,
30 А вона мене порадить,—
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 251—252.

.....♦♦.....

Вневолі, в самоті немає,
Нема з ким серце побдиать;
То сам собі отсе шукаю
Когось-то, з ним щоб розмовлять.
5 Шукаю Бога,—а нахожу
Таке, що цур йому й казать!
От-що зробили з мене годи
Та безталання!

Та ще й те,
Що літечко моє святе
10 Минуло хмарно, що немає
Ні-же єдиного случаю,
Щоб до-ладу було згадать.

А душу треба розважать,
Бо їй так хочеться, так просить
15 Хоч слова тихого...

Не чуть!
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший ще труп.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1862 р.,
кн. II, стр. 7.

.....♦♦.....

Ой умер старий батько
І старенькая мати,
Та нема кому щиробі
Тої радоньки дати:

5 Що мені на світі
 Сироті робити?
Чи йти в люди жити,
 Чи дома журитись?

10 Ой піду я в гай зелений,
 Посажу́ я руту;
Як що зійде моя рута—
 Остануся тута:

15 Прийде милий в мою хату
 Хазяїнувати;
А як же ні, то я піду
 Доленьки шукати.

20 Посходила тая рута,
 В гаї зеленіє,—
А дівчина-сиротина
 У найма́х марніє!

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Основа» 1861 р.,
кн. VII, стр. 2.

.....♦♦.....

Не вернувся із походу
Гусарин-москаль.
Чого-ж мені його шкода?
 Чого його жаль?

І шапку знімало
В Острій Брамі.

Добре було,

20 Та лихо спітало:
Улюбилося сердешне
(Було молодее)
У жидівку молодую,
Та й думало з нею,
25 Щоб сього не знала мати,
Звичайне побратись,—
Бо не можна ради дати,
Що то за проклята!
Мов змальована сиділа
30 До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі,—
Бо й вона такі любила,
І страх як любила!
35 Та на бульвар виходила,
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати;
І банкір якийсь із Любська¹⁾
40 Жидівочку сватав.
Що тут на світі робити?
Хоч іти топнитись
До Закрету: не хочеться
Без Жидівки жити
45 Студентові.

А Жид старий—

Ніби теє знає—
Дочку свою одиначку
В хаті замикає,
Як іде до лавок в-ранці,

¹⁾ Любськ — замок над Вілією. (Прим. Шевченка.)

50 І найма сторожу,
Стару Рухлю.

Ні, небоже,—

Рухля не поможе!
Уже де вона на світі
Роман сей читала
55 З шовковою драбинкою?
І Рухля не знала,
Може, сама догадалась;
Тільки заходилась
Та сплелá їй собі такую,
60 І в-ночі спустилась
До студента на улицю.
І де-б утікати?
А вони (звичайне, діти!)
Любо цілуватись
65 Коло воріт заходились.
А Жид із на-двору,
Мов скажений, вибігає
З сокирою.

Горе!

Горе тобі, стара мати!
70 Нема твого сина:
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горе тобі, мати!
75 Жидівочка... (де та сила
Взялася в дитяти?!)
Вихватила ту сокиру,
І батькові в груди
Аж по обух вгородила!

80 Оттаке-то чудо
У тім місті преславному,
У тій Вильні сталось.

Дивувались довго люди:
Де вона сховалась,
85 Жидівочка та гадюча,
Що батька убила?
А вона в-ночі любенько
В Вілії втопилась,
Бо найшли її в Закрєті,—
90 Там і поховали.
А графиня без дитини,
Сердешна, осталась;
Поїхала у Рим, кажуть,
Та десь опинилась,
95 Та з маркизом якимсь голим,
Кажуть, одружилась.
Може й брешуть, бо, звичайне,
На те вони люди:
І вдовицю не забудуть,
100 І тую осудять.

1848.
Кос-Арал.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 79—82.

.....♦.....

Заступила чорна хмара
Та білу хмару;
Виступили з-за Лиману
5 З Турками Татари;
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман попович
Із-за Дніпра напірає;
Дурний Самойлович
10 З Ромоданом. Мов та галич,
Вкрили Україну
Та й клюють, слико-мога.

А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
Запорожський брате!
15 Нездужаєш, чи боїшся
На ворога стати?

— »Не боюсь я, отамани,
Та жаль України!
І заплакав Дорошенко,
20 Як тая дитина.
— »Не розсиплем вражу силу
Не встану я знову!
Возьміть мої гетьманські
Клейноди, панове,
25 Та однесіть Москалеві:
Нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.
А я, брати Запорожці,
30 Возьму собі рясу,
Та піду поклонити
В Межигор до Спаса.«

Задзвонили в усі дзвони,
Гармата грімала;
35 У дві лави Задніпрянци
З Москалями стали,
Аж на мілью.

Між лавами
Понесли клейноди.
Годі тобі, Петре, пити
40 Із Тясмина воду!
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги,—
Іди, Петре, в Межигоря
Молитися Богу!

45 Не пустили Дорошенка,—
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали;
А з Сосниці в Ярополче¹⁾
50 Віку доживати.
Оттак тобі довелось,
Запорожський брате!
Виглянуло над Чигрином
Сонце із-за хмари:
55 Потягли в свої улуси
З Турками Татари.
А Ляхи з своїм Чарнецьким,
З поганим Степаном,
Запалили церкву божу,
60 І кости Богдана
Й Тимошеві в Суботові
Гарненько спалили,
Та й пішли собі у Польщу,
Мов добре зробили.
65 А Москалі з Ромоданом
В неділеньку рано
Пішли собі з поповичем
Шляхом »Ромоданом«.

Мов орел той приборканий,
70 Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі,
Та й умер з нудьги.

Остало

75 Волочить кайдани!
І забули в Україні
Славного гетьмана.

¹⁾ Село коло Москви. (Прим. Шевченка.)

Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого,
80 І звелів каплицю
Над гетьманом змурувати
І Богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити.

85 І досі ще, що-рік божий,
Як день той настане,
Ідуть править панахиду
Над нашим гетьманом
В Ярополчі.

Кінець 1848 року.
Кос-Арал.

Перводрук: Пражське видання 1876 р.,
кн. II, стр. 314—316.

.....♦.....

О. М. Лазаревському.

Не до-дому в-ночі йдучи
З куминої хати
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате!
5 А як прийде нудьга в гості
Та й на ніч засиде,
Оттоді мене, мій друже,
Зови на пораду!
Оттоді згадай в пустині,
10 Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре,

Як він, свої думи тії
І серце убоге
15 Заховавши, ходить собі
Та молиться Богу,
Та згадує Україну
І тебе, мій друже,
Та иноді й пожуриться...
20 Звичайне, не дуже,
А так тільки...

На дворі, бач,
Наступає свято,—
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
25 У пустині...

Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молиться
Підуть люди.

Завтра-ж рано
30 Завне голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, мою хату.
35 Оттак мені доведеться
Свято зустрічати!

Що ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.
А ти, друже мій єдиний,
40 Як маєш журитись,
Прочитай отсю цідулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити...

45 Та й там живуть, хоч погано...
Що-ж діяти маю?
Треба-б вмерти,—так надія,
Брате, не вмірає!

24. XII. 1848.
Кос-Арал.

Перводрук: «Хата» 1860 р.

.....♦♦.....

6 **Н**еначе степом чумаки
У-осени верству проходять,
Так і мене минають годи;
А я й байдуже: книжечки
Мережаю та начиняю
Таки віршами; розважаю
Дурную голову свою
Та кайдани собі кую,
Як ці добродії дознають...

10 Та вже нехай хоч розіпнуть,
А я без вірші не улежу:
Уже два годи промережав,
І третій в добрий час почну.

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 235.

.....♦♦.....

СОТНИК.

I.

У Оглаві... Чи по знаку
Кому сей Оглав білохатий?
Троха лиш!
Треба розказати,
Щоб з жалю не зробить сміху.

5 Од Бориспóля недалеко,—
А буде так як Бориспóль,
І досі ще стоїть любенько
Рядок на вигоні тополь;
Неначе з Оглава дівчата
10 Ватагу вийшли виглядати,
Та й стали.

 Буде вже давно:
Оттут, бувало із-за тину
Вилась квасоля по тичині;
15 І з оболонками вікно
В садочок літом одчинялось,
І хата, бачите, була
За тином, сотникова хата.
А сотник був собі багатий,
20 То в його, знаєте, росло
На божій харчі; за дитину,
Чиесь байстря.

 А може й так
Узяв собі старий козак
Чню сирітку за дитину,
25 Та й доглядає в затишку,
Як квіточку, чужу дочку.
А сина (сотник був жонатий,

Та жінка вмерла)—сина дав
У бурсу в Київ обучати.
30 А сам Настусю піджидав,
Таки годованку, щоб з нею
Собі зробитися ріднею:
Не сина з нею поєднать,
А забандірилось старому
35 Самому в дурнях побувать.
А щоб не знать було нікому,
То ще й не радився ні з ким,
А тільки сам собі гадає.
А жіночки—лихий їх знає!
40 Уже сміялися над ним.
Вони цю страву носом чують...

II.

Сидить сотник на причілку
Та думку гадає:
А Настуся по садочку
45 Пташкою літає;
То посидить коло його,
Руку поцілує,
То усами страшеними
Сивими пустує,—
50 Ну, звичайне, як дитина,
Пестує старого.
А старому не до того:
Ниншого якогось,
Гріховного пестування
55 Старе тіло просить.
І нальцями старій сотник
Настусині коси,
Мов дві гадини великі,
До-купи сплітає,

60 То розплете, то крут шії
 Тричі обмотає.
 А вона, моя голубка,
 Нічого не знає,
 Мов кошени на припічку,
65 З старим котом грає.

Сотник.

 Та одчепісь, божевільна!
 Дивись лишень: коси,
 Мов русалка, розтріпала.
 А чому ти й доси
70 Ніколи не вплетеш кісніки,
 Отті, що тітка привезла?

Настя.

 Як-би пустили на музики,
 То я-б кісніки заплелá,
 Наділа-б жовті черевки,
75 Червону-б юшку одягла,
 Заквітчала-б барвінком коси...

Сотник.

 Стривай, стривай, простоволоса!
 Дурненька: де-б же ти взяла
 Того барвінку завітчатись?

Настя.

80 А коло тину... Там такий
 Поріс зелений, та хрещатий,
 Та синій—синій-голубий,
 Зацвів...

Сотник.

 Не будеш дівувати!

Настя.

85 А що-ж, умру хиба?

Сотник.

Ба ні!

А спилось в-бсени мені,—
Тоді як щени ми щенили,—
Як приймуться... мені приснилось...
Як приймуться, то в-осени
90 Ти вийдеш заміж.

Настя.

Схаменись!

І щени ваші поламаю!

Сотник.

І як барвінок зацвіте...

Настя.

То я й барвінок позриваю!

Сотник.

А од весілля не втечеш!

Настя.

95 Ба ні, втечу, та ще й заплачу. (Плаче.)

Сотник.

Дурна ти, Насте, як я бачу:

І посміяться не даси!
Хиба не бачиш, я жартую.
Піди лиш, скринку принеси,
100 Та з лиха гарно потанцюєш,
А я заграю.

Настя.

Добре, тату!

(І веселенька—шасьт у хату!)

Сотник.

Ні, трохи треба подождать!
Воно-б то так, та от-що, брате:

106 Літа не ждуть, літа летять;
А думка проклята марою
До серця так і приросла.
— А ти вже й скрипку принесла?!
Яку-ж ми вчистимо з тобою?

Настя.

110 Е, ні, стривайте! Цур не грать!
А то не буду й танцювать.
Поки барвінку не нарву,
Та не уквітчаюсь. Я зараз!

(Іде недалечко, рве барвінок, квітчається і співає. Сотник
налагоджує скрипку.)

Сотник.

Отже одна вже й увірвалась.
115 Стривай, і другу увірву!

Настя.

(Вертається заквітчана, співаючи:)

Як-би мені крила, крила
Соколинї,
Полетіла-б я за милим,
За дружиною;
120 Полетіла-б у діброву,
У зелений гай,—
Полетіла-б, чорноброва,
За тихий Дунай!

III.

(Тим часом, як вона співає, у садочок входить молодий хлопець
в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку, в зелених
шараварах, з торбиною за плечима і з нагаєм.)

Петро.

З тим днем, що сьогодні,
125 Боже помагай!

Настя.

Тату! тату! Петро, Петро
Із Київа прийшов!

Сотник.

А, видом-видати, слихом-слихати! Чи по волі, чи
по неволі?

Петро.

130 По волі, тату, та ще й богословом.

Сотник.

Ов!

Настя.

Богословом! Аж страшно!

Сотник.

Дурна, чого ти боїся (Підходить до сина, хрестить
його і цілує.) Боже тебе благослови, моя дитино! На-
стусю! Поведи його в покої, та нагодуй, бо він ще
може й не обідав.

Петро.

Та таки й так. (Іде в стітлицю з Настусею.)

Сотник (сам).

І дарував же мені Бог
Таке дитя, такого сина!
140 І богослов уже... причина,
Причина мудрая. (Задумується.)

Чого,

Чого я думаю? У по́ни!
А як не схоче, то на Січ—
А там не згине вражий хлопець.
145 Іти лиш в хату.

От ще річ:

Заставить треба богослова,
Щоб дома байдиків не бив,

Щоб він гуляючи навчив
Настусю заповідь, щоб знову
150 Не довелось дяка наймать,
Як для покойної.

А знаю,—
Без цього вже не повінчас
Отець Хома... Піти сказать,
А то забуду. (Іде в хату.)

IV.

155 Жить би, жить, хвалити Бога,
Кохатися в дітях,—
Так же ні: самому треба
Себе одурити,

Оженитися старому
160 На такій дитині!
Схаменися, не женися:

І вона загине,
І сам сивим посмішищем
Будеш в своїй хаті!

165 Будеш сам отте весілля
По-вік проклинати!
Будеш плакати, і нікому

Ті сльози стареці
Буде втерти!

Не женися,—
170 І гич не до речі!
Дивися: рай кругом тебе

І діти, як квіти.
За-що ж ти їх, молоденьких,
Хочеш погубити?

175 Ні, старий мій чепуриться,
Аж брідко дивиться,

А Настуся з богословом
Заповіди вчитьсья.

180 Он дивіться: у садочок
Вийшли погуляти,—

У-двох собі похожають,
Мов ті голубята.

А старого нема дома,
То їм своя воля

185 Награтися.

Дивітеся:

Там коло тополі

Стали собі, та й дивляться

Одно на другóго.

Оттак ангели святії

190 Дивляться на Бога,

Як вони одно на друге.

І Петрусь питає:

Петро.

Чом же ти отсе, Настусю,
Справді, не читаєш?

Настя.

195 А хіба я школяр, чи що? Не хочу, та й годі!

Петро.

Хоч одну невеличку заповідь сьогодні вивчи, хоч п'яту!

Настя.

І п'ятої, і шостої,—ніякої не хочу!

Петро.

То піп і не вінчатиме ніколи, як не вмітимеш.

Настя.

Байдуже, нехай собі не вінчає.

Петро.

200 А зо мною?

Настя.

І з тобою нехай собі... Е, ні! Нехай повінчає!

Петро.

Та читай же! А то...

Настя.

А то що ти зробиш?

Петро.

Поцілую, ось побачиш!

Настя.

205 Хоч як хочеш цілуй собі, а я таки не читатиму!

Петро (цілує її і примовляє):

Отсе тобі раз, отсе тобі два...

(А сотник виглядає з-за тину і входить в хату, не давши знаку.)

Настя (пручається).

Годі бо вже, годі! Незабаром батько прийде,—
треба справді читать.

Петро.

А, тепер і читать!

Сотник (виходить з хати).

210 Діти! Годі вже вам учитися! Чи не час обідать?

(Петро і Настя мовчки ідуть у хату.)

Сотник (сам).

Навчилась, нічого сказать!

Отсе дитина! Ні, Настусю!

Я коло тебе захожуся

Тепер, лебедонько, не так!

215 Поки сто раз не поцілує,

Й читать не хоче.

А бурсак!...

Собачий сину, знаєш смак!

Ось я тебе попомуштрую—
Не так, як в бурсі!

Помелом!

220 Щоб духу в хаті не було.
Великий світ наш,—не загинеш.
Дивися, пся його личина,
Отсе-то так, що богослов!...
У батька краде! Добре, свате!

225 Які-то стали люди злі!
А що то діється у хаті?
Там знову, знать, мої малі
Читають... Треба розігнати.

V.

Огтакі батьки на світі,—
230 На-що вони дітям?
На наругу перед Богом!
А шануйте, чтіте,
Поважайте його, діти!
Бо то батько сивий,
235 Батько мудрий.

Добре оттим

Сиротам щасливим,
Що не мають оттих батьків,
То їй не согрішають!

Настя (вибігає заплакана з хати).

Не дас і пообідать,
240 В Київ проганяє.
А, Боже мій милостивий!
Що мені робити?
Помандрую. (Дивиться в хату, заміра вся.)
Ух, який сердитий!
245 Та, не вдарить...

А я таки

У Київ з Петрусем
Помандрую, хоч що хочеш!

Я не побоюся,
Серед ночі помандрую!...

250

А відьма злякає?...

Ні, не зляка. (Загляда знову.)

Сердешненький!

Книжечки складає
У торбину і бриль бере.

255

Прощай, моє любе,

Моє серце!...

У-вечері?

За царину? Буду,

Раньше буду! Ось на, лови!

(Кидає через тин цвіток.)

Чуєш? Дожидайся-ж! (Виходить сотник.)

Настя (співає).

»Не ходи, не нуди, не залицяйся!—

260

Не сватай, не піду, не сподівайся!»

Сотник.

А їй байдуже, мов не знає!

Неначе та сорока скаче.

Настусю! Чом же ти не плачеш?

Адже-ж Петруся вже немає.

Настя.

265

Дивітеся, яка печаль!

То й плачте, коли жаль!

Сотник.

Мені байдуже.

Настя.

А мені

Ще байдужіше, він не мій.

270 А я вже, заповіді знаю
Усі до одної!

Сотник.

Усі?

Настя.

Нехай хоч зараз сповідає
Отець Хома ваш голосній.

Сотник.

А повінчаємось в неділю?

Настя.

275 А вже-ж! Так ми ще не говорили;
Як одговіємось—тоді.

Сотник (цілує її).

Моя голубко сизокрила,
Моя ти ягідко! (Танцює і приговорює.)
У горóх
В чотирьох
280 У-ночі ходила;
У-ночі,
Ходячі,
Намисто згубила.

Настя.

285 Та годі вам вже з тим намистом! Ішли-б швидче
до отця Хоми, та порадилися. От що!

Сотник.

Правда, правда, моя квіточко! Побіжу-ж я швиденько, а ти тут, моя любко, погуляй собі тихенько! Та завітчайся! Та не жди мене, бо бути має, що я остануся і на вечерню. (Цілує її і йде.)

Настя.

290 Добре, добре! Не ждатиму.
Не ждатиму, не ждатиму,

У свитину вдягатимусь,
У намисто уберуся,
Доганятиму Петруся.

295 Обнімемось, поцілуємось, поберемося за рученьки,
та й підем у-двох собі аж у Київ. Треба завітчатися,—
може, в останній раз! Бо він казав, що у Броварях і
повінчаємось.

(Квітчатися і співає.)

300 »Ой піду я не берегом-лугом,
Зострінуся з несуженим другом.
Здоров, здоров, несужений друже!
Любилися ми з тобою дуже;
Любилися, та не побралися,
Тільки жάλю серцю набралися.»

305 Отсе нагадала яку! Цур їй, яка погана! Побіжу
лиш швидче. Оставайтесь здорові, мої високії тополі
і хрещатий мій барвіночку! (Виходить.)

VI.

Іде до-дому у-ночи
Пяненький сотник, а йдучи
310 Собі веселий розмовляє:
— »Нехай і наших люди знають!
Нехай і сивий, і горбатий,
А ми... хе! хе! А ми-жонатий!
А ми...«

На-силу вліз у хату,
315 Та й ліг собі тихенько спати,
Щоб Настю, бачте, не збудить,
Та сорома не наробить.
Уже й »Достойно« оддзвонили,
Уже до-дому люди йдуть,
320 Не йде Настусенька, не чуть.
Насилу сотника збудили,

Та розказали: »так і так!«
Перехрестився неборак;
Коня найкращого сідлає
І скаче в Київ.

325

В Броварях,

Уже повінчана, гуляє
Ного Настуся молода.
Вернувся сотник мій до-дому,
Три дні, три ночі не вставав,
Нікому й слова не сказав
І не пожалувавсь нікому.

330

.

Турбується, заробляє

А того не знає,
Що на старість одуріє
І все занехайть.
Оттак тепер і з сотником,
З дурним моїм, сталось:
Розігнав дітний по світу,
А добро осталось,—
Немає з ким поділити.
Довелось самому
Розкидати, розточити,
І добра нікому
Не зробити ні на шеляг,
І притчею стати
Добрим людям, і охати
У холодній хаті
Під кожухом. І нікому
Хату затопити
І вимести; по смітнику
Ходіти, нудіти,—
Поки пугач над стріхою
В вікно не завне,
А наймичка холодного

335

340

345

350

355 Трупу не накриє
Кожушиною старою,
А ключ од комори
Із-за пояса украде...

Оттаке-то горе
360 Із сотником отсе сталося!
Не минуло году,
Як Настусеньки не стало,
А вже на городі
Не осталося нічого.
365 Свині та телята
Уже бродять. А барвінок,
Барвінок хрещатий,
Притоптаний, коло тину
Засихає, вяне.
370 А сам сотник у кожусі,
Одутлий, поганий,
Коло клуні похожає.
І стогн некриті,
І покої немазані,
375 І сволок немитий,
І челяді нема дома,
Йї худоби немає...
А наймичка задріпана,
Та й та помикає
380 Старим паном.

Так і треба :

Не розганяй діток,
Сивий дурню!
Не довго жив
На свій заробіток
385 П'яний сотник.

Ще минуло

Літо коло світа,
А в-осени на улиці

Сотника убито,
А може вмер неборака,
390 Од шинкарки йдучи,—
Байдужé кому питати!
Забрали й онучі
Добрі люди, а самого
Гарно поховали
395 У леваді, і хрестика
Над ним не вкопали.
Аж жаль його: був багатий,
І рідня і діти
Єсть у його, а нікому
400 Хрест постановити!
Умер сотник, і покої
Згнили, повалялись;
Все пропало, погинуло.
Тільки і остались—
405 Що тополі на вигоні:
Стоять, мов дівчата
Вийшли з Оглава ватагу
З поля виглядати.

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 168—183.

.....♦♦.....

5 **Я**к маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі світ-за-очі—
Що буде, те й б́уде!
Найду долю—одруж́уся,
Не найду—втопл́юся,
Та не прóдамся нікому,
В найми не наймуся.

Пішов же я світ-за-очі...
10 Доля заховалась,
А воленьку люди добрі
І не торгували,
А без торгу закинули
В далеку неволю,—
15 Щоб не росло таке зілля
На нашому полі...

З. І. 1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. I, стр. 243.

.....*.....

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває.
5 Рожевою пеленою,
Мов мати дитину...
Очам любо...
Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
10 З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
15 Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
20 Мов матері діти.

1849.
[[Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 243.

На-що мені женитися?

На що мені братись?

Будуть з мене, молодого,

Козаки сміятись.

5

»Оженився«,—вони скажуть,—

»Голодний і голий;

Зананастив, перозумний,

Молодую волю!»

Воно їй правда... Що-ж діяти?

10

Навчіть мене, люде!

Іти хиба до вас в найми?

Чи до-ла́ду буде?

Ні, не буду чужі в'їли

Части, заганяти;

15

Не буду я в чужій хаті

Тещу поважати;

А буду я красуватись

В синьому жупані,

На конику вороному

20

Перед козаками.

Найду собі чорнобривку

В степу при долині—

Високою могилоньку

На тій Україні.

25

На весілля товариство

Вийде погуляти,

Та винесе самопали,

Викотить гармати.

Як понесуть товариша

30

В нову світлицю,—

Загомонять самопали,

Гукнуть гаківниці.

Як положить молодого
В новій хаті спати,—
35 Заголосить, як та мати,
Голосна гармата:
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину,
40 І рознесе тую славу
По всій Україні.

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: «Хата» 1860 р., стр. 79—80
під заголовком: «Козацька доля».

.....♦♦.....

УДОВИЦЯ.

Ой крикнули сірі гуси
В яру на ставу;
Стала на все село слава
5 Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січи
До вдови на двір.
Вечеряли у світлиці,
10 Мед-вино пили,
І в кімнаті на кроваті
Спочити лягли.
Не, минула слава тая,
Не марне пішла:
15 Удовиця у мясниці
Сина привелá.
Вигодувала малого,
До школи дала,

Паничів поганих!

Шкода й праці!

Поки сéла,

15 Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки веселі
По шинóчках з москалями,—
І не турбуйсь, брате!
Нехай буде так, як бóде,
20 А ще одну нáте
Отсю одну непокритку!...
Слухайте-ж, панята!

Дівчата на луці греблі,

25 А парубки копиці кляли,
Та, знай, на сонце позирали,
Та нісенітницю верзлі,—
Звичайне, хлопці!

А дівчата,

30 Мов ті сороки, цокотали,
Та до криниці учащали—
У яр погуляти.

Найкращая з всього села
Давненько вже у яр пішла,
Узявши глечик, та й немає;
35 А лановий і не шукає,
Мов і не бачить.

Не новий

Отсей лукавий лановий:
Стара собака, та ще й бита.
У балці стало щось кричать;
40 Побігли хлопці рятувать.
Аж там панич несамовитий,
Недоліток таке творить—
Сердешну дівчину мордує;

Сердешна дівчина кричить.
Прибігли хлопці; не рятують:
Бояться пана.

45

А оден,
Що наймолодший, озирнувшись,
Та вилами пана
І просадив, мов ту жабу.
Застогнав поганець,
Та й опрігся.

50

Порадилися,
Далі в гóрод знати.
Суд наїхав; подивились,
Пошилися завзято
Судовики.

55

Закували
Хлопця молодого,
Та в тюрму захвасували,
Та й більше нічого...

60

На верстовім шляху в полі
Корчма під вербою
Стоїть собі в холодочку;
А по-під корчмюю
Сидять в путах арестанти;
Трохи одпочити
Позволено бідолахам
Та води напиться.

65

Сидять собі, розмовляють,
А де-хто й куняє.
А з-за гори поїзжане
На шлях виїзжають,
Аж три тройки. І звичайне,
Коло корчми стали
Дати коням одпочити,
Та й дружкї пристали,
Співаючи.

70

Ото-ж стали;

75

Молодая встала,
Взяла квартиру оковити,
Та й почакувала
Сердешного невольника
І його сторожу...

80

Коли дивиться, погляне—
Боже, милий Боже!
Між невольниками в путах
Той самий єдиний
Йі местник безталанний,

85

Несе з України
Аж у Сибір ланцюг, пута...
А ти будеш тут
У роскоші, і не будеш
Ні знати, ні чути
Його плачу всендівного?

90

Не почакувала
Свого местника святого
І не привітала,—
Тільки глянула на його...
Та й більше нічого!...

95

По-переду поїзжане,
Рúшили в дорогу,
А за ними й невольники
Побрызкали путом
По-над шляхом,—і нікого
Не видно, не чути
Коло корчми...

100

Одна собі

Поки-що осталась
З шинкаркою.

Кругом неї

105

Димом розстилася

В полі кúрява...

І смерклось.

(І вік не великий—

Не тільки день!),..

На хуторі

110

Танці та музики

Аж до півночі. Придáni

Постіль пішли слати

У комору; а молода

Вийшла мовчки з хати,

115

Та й пропала.

Скрізь шукали,

До світу шукали,

Та не найшли...

Де-ж поділась?

— Де?

Помандрувала

За невольником убогим

120

У Сибір... Та й годі!

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 199—202.

.....*.....

Зарослі шляхі терна́ми

На тую Україну—

Мабуть, я її на-віки,

На-віки покшув!

5

Мабуть, мені не вернутись

Ніколи до-дому;

Мабуть, мені доведеться

Читати самому

Отсі думи...

Боже милий,

10

Тяжко мені жити!

Маю серце широкес,
Ні з ким поділити.
Не дав-еси мені долі,
Молодої долі,
15 Не давав-еси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Посднати.

Минулися,
20 Мої дні і ночі
Без радості, молодії,
Так собі минули
На чужині!
Не найшлося
З ким серцем ділитись,
25 А тепер не маю навіть
З ким поговорити.

Тяжко мені, Боже милій,
Носити самому
30 Отсі думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,
І душу убогу
Не радовать, і не корить
Чоловіка злого,
35 І умерти...

О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ оттой убогий,
На тую Україну,
40 Не дай мені згинуть
Оттут на чужині!

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
5 Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала...
Почула дівчина,
І в білій свитині
10 З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.

І вийшов до неї
З зеленого гаю
15 Козак молоденький:
Цілує, вітає,
За руки хватає.
І йдуть по долині
Тихою ходою
20 І йдучи співають,
Як діточок двоє;
Під тую калину
Прийшли, посідали,—
І поцілувались...

Якого-ж ми раю
У Бога благасм?
25 Рай у вічі лізе,
А ми в церкву лізем,
Заплющивши очі: .
30 Такого не хочем!
Сказав би я правду,

Самому завадить,
Та що з неї буде?
А попам та людям
Однаково буде...

35

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: »Основа« 1861 р.,
кн. I, стр. 5—6.

.....*.....

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
5 Буває иноді: дивлюся,
Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся
І перед нею помолюся,
10 Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла.

Тепер їй, любо, любо жити:
Вона серéd ночі встає,
15 І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись.

»Це моє,
Моє!... «— І дивиться на його,
20 І молиться за його Богу,
І вийде з дому погулять,
Гордійше са́мої цариці,
Щоб людям, бачте, показать
Своє добро:

»А подивіться!

25 Моє найкраще над всіми!«
І ненароком инший гляне,—
Весела, рада, Боже мій!
Несе до-дому свого Йвана;
І їй здається—все село
30 Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого...
Щасливая!...

Літа минають,
По-троху діти виростають,
35 І вирости, і розійшлися
На заробітки, в москалі.
А ти осталася, небого,
І не осталося нікого
З тобою дома.

Наготі

40 Старої нічим одягті
І вигопить зімою хати;
А ти нездужаєш і встати,
Щоб хоч огонь той розвесті,
В холодній молишся оселі
45 За їх, за діточок...

А ти,
Великомученице?

Села

Мпнаєш плачучій в-ночі,
І полем-стéпом ідучій,
50 Свого ти сина закриваєш,
Бо й пташка иноді пізнає
І зацбече: »Он байстрия
Несе покритка на базар!«

Безталанная! Де ділась
55 Краса твоя тая,

Що всі люди дивувались?

Пропала, немає!...

Все дитиночка забрала

І вигнала з хати;

60

І вийшла ти за царину,

З хреста ніби знята.

Старці тебе цураються

Неначе прокази,

А воно таке маленьке,

65

Воно ще й не лазить.

І коли-то воно буде

Гратись, і промовить

Слово »мамо«,—велике,

Найкращеє слово!

70

Ти зрадієш, і розкажеш

Дитині правдиво

Про панича лукавого,

І будеш щаслива...

Та недовго: бо не дійде

75

До зросту дитина,

Піде собі слінця водить,

А тебе покине

Калікою на рознутті,

Щоб собак дражнила,

80

Та ще й вилає—за те, бач,

Що на світ родила,

І за те ще, що так тяжко

Дитину любила...

І любитимеш, небого,

85

Поки не загинеш

На морозі, межі псами,

Де-небудь під тинном!...

Оттим мені і жаль стане

Матері небоги,

90

Що вона його так любить,

Так гине за його,
За те чадо погане,—
Занапа́стить в світі
Найкраще добро своє,
95 Молоді́ літа.

А воно, буває, з його
Не вийде нічого,
Або вийде недолюдок,
Сатана безрога.
100 І ніколи із байстріати
Не матиме мати
Собі доброї дитини,
Хоч вона й багата.

Добре оттим папам жити:
105 Нічого не знають!
І не знають, як ті діти
У їх виростають,
Бо матері там не мають,
А мамку наймають.

1849.
Кос-Арап.

Перводрук: »Основа« 1862 р.,
кн. VIII, стр. 1—3.

.....♦♦.....

На великдень, на соломі
Проти сонця діти
Градсьє собі крашанками,
Та й стали хвалитись
Обновами.
5

Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стьожку,
Тій стрічку купили;

Кому шапочку смушеву,
10 Чобітки шкапові;
Кому свитку...
Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукави.
15 — Мені мати купувала...
— Мені батько справив...
— А мені хрещена мати
Линштву вишивала.
»А я в попа обідала!«
20 Сирітка сказала...

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: »Основа« 1862 р.,
кн. II, стр. 1.

.....♦♦.....

Було роблю що, чи гуляю,
Чи Богу моліюся,
Усе думаю про його
І чогось боюся.
5 Дурна була, молодая,
Я все виглядала,
Чи не шле за рушниками,—
І не сподівалась,
Що він мене, дурну, дурить.
10 А серце боліло,
Ніби знало, що так буде,
Сказати не вміло.
А як-би́ було сказало,
То я-б не любила
15 Може була-б до криниці
У гай не ходила.

А то в-ранці і в-вечері
Ходила, гуляла,—
Доходилась: осталася,
20 На-віки осталась
Дівувати.

Тяжко мені
У матері в хаті
Старітися, а своєї
Вже хати не мати.

А ще й доси, чи роблю що,
25 Чи то так гуляю,
Усе думаю про його;
І сама не знаю,
Чого думаю, чого я
30 У той гай ходила,
І за-що його так довго,
Так тяжко любила.

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 241.

.....♦♦.....

Буває, иноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє.
5 І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Вігас вєсело над шим!
Що-ж се зробилося з старим?
10 Чого зрадів отсе?

Того,
Що, бачите, старий подумав

Добро якесь комусь зробить.
А що-ж, як зробить?

Добре жить

15 Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить.
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвіте.
Оттак, буває, в темну яму
20 Святеє сонечко загляне,
І, в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 234.

.....❖.....

Хіба самому написать
Таки посланіє до себе,
Та все до-чиста розказать,
Усе, що треба, що й не треба!
5 А то не діждешся його́,
Того́ писанія святого,
Святої правди ні од ко́го.
Та й ждять не маю од когò,
Бо вже-б, здавалося, пора!

10 Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я »Кобзаря«,
А їм неначе рот зашило:
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене!
15 Не похвали собі, громадо,
Без неї може обійдусь,

А ради жду собі, поради;
Та, мабуть, в яму перейду
Із москалів, а не дїждусь...

20 Мені, булб, аж серце мліло,
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре, щоб я знав,
Для кого я пишú, для чого,
25 За-що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?
Бо хоч зостаріюсь з за-того,
А ще не знаю, що роблú.
Пишú собі, щоб не міняти
30 Часа святого так-на-так,
Та иноді старий козак
Верзеться грішному—усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні.
35 А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні...
Чи доля так отсе зробила?
Чи мати Богу не молилась,
40 Як понесла мене, що я,
Неначе лютая змія,
Розтоптана, в степу здихас,
Захода сонця дожидає?
Оттак-то я тепер терплю,
45 Та смерть із степу виглядаю...
А за-що? Їй-Богу, не знаю!
А все таки її люблю,
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокий
50 (Бо, бачте, пари не найшов),
Аж до погібелі дїйшов.

Нічого, друже! Не журися!
В дулевину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
55 А на громаду хоч наплюй—
Вона капуста головата!
А в-тім, як знаєш, пане-брате:
Не дурень—сам собі міркуй!

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 257—258.

.....♦♦.....

Дурні та гордії ми люди
На всіх шляхах, по всій-усюди!
А хвалимось, що десь-то ми
І над землею, і водою,
5 І од палат та до тюрми
Усе царі... а над собою
Аж деспоти—такі царі,
І на престоли і в неволі:
І все-то те по добрій волі,
10 По волі розуму горить,
Як той маяк у синім морі,
Чи те... в житейськім.

Само так

У нас у костяній коморі
Горить розумний той маяк,
15 А ми оливи наливаєм,
Та байдужé собі співаєм
Чи то в годину, чи в напáсть.

Орли, орли ви сизокрилі,
20 Поки́ вам лихо не приснилось,
Хоч невеличке, хоч на час!

А там—під лавою в шиночку
Сховастесь у холодочку;
Огонь небесний той погас,
І в тую косяну комору
25 Полізли свині із-надвору,
Мов у калюжу, та й сонуть.

І добре роблять, що кують
На руки добрії кайдани,
Та чárки в руки не дають
30 Абó ножа, а то з-зарані
Гарненько з лиха-б напились,
А потім з жалю заридали
Та батька-матір проклялі
І тих, що до хреста держали.
35 А потім—ніж...

І потекла
Свиняча кров, як та смола,
З печінок ваших поросячих,
А потім...

1849 (?)

Перводрук: Автографи і нові твори Шевченка,
знайдені в архіві Департ. Пол. «Україна»,
т. III, стр. 11—12.

.....♦♦.....

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодой.
А иноді така печаль
5 Оступить душу—аж заплачу!
А ще до-того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гіллі,

Одно-однісеньке під тином
10 Сидить собі в старій рядниці...
Мені здається, що се я,
Що це-ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
15 Святої воленьки! Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа;
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі,
20 І піде в на́йми, і колись,
Щоб він не плакав, не журивсь,
Щоб він де-небудь прихиливсь,—
То оддадуть у москалі...

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 229.

.....♦♦.....

.
Ми в-купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
5 Одружимо їх...
Не вгадали!
Старі зарання повмірали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по воли і неволи
10 Носило всюди; принесло
На старість ледве і до-дому.

Веселеє колись село
Чомусь тепер мені старому
Здавалось темним і німим,
15 Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогим—
Мені так бачиться—нічого
Не виросло і не згнило,
Таке собі, як і було:
20 І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
В далекій, каторжній неволі;
Ставок, гребелька і вітрак
25 З-за гаю крилами махає;
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
По-під горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
30 Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались...
І не дощем, і не слова
35 Гладесенько Сатурн стирає!...
Нехай з святими спочивають
Мої старії!...

»Чи жива

Отта Оксаночка?» питаю

У брата тихо я.—

»Яка?»

40 »Отта маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись...«
— »Чого-ж ти, брате, зажуривсь?»
— »Я не журіюсь...«—

»Помандрувала

Отта Оксаночка в похід

45 За москалями, та й пропала.
Вернулась, правда, через год,
Та що з того! З байстрам вернулась,
Острижена. Було, в-ночі
Сидить під тином, мов зозуля,
50 Та кукає, або кричить,
Або тихесенько співає,
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла;
Ніхто не знає, де поділась.
55 Занапастилась, одурила...
А що за дівчина була!
Так-так що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав...
— »А може й дав, та хтось украв
60 І одурив святого Бога...«

1849.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II. стр. 239.

.....♦.....

Готово! Парус розпустили;
Посунули по синій хвилі
По-між кугою, в Сир-Дарю,
Байдару та баркас чималий.

5 Прощай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже!

10 Похвались,
Що люди і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.

Прощай же, друже!

Ні хвали,

А-ні ганьби я не сплітаю

Твоїй пустині; в іншому краю,

Не знаю, може й нагадаю

15 Нудьгу колишнюю колісь...

1849 вересень.
Кос-Арал.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 239.

.....♦♦.....

Ми в-осени таки похожі
Хоч капельку на образ божий,—
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч де-які...

5

Крутий байрак,

Неначе циган чорний, голій,

В діброві вбитий, або спить;

А по долині, по роздоллі

Із степу перекотиполе

10

Ягнятчком собі біжить,

Біжить до річки, ніби пити

А річечка його взяла

Та в Дніпр широкий понесла,

А Дніпр у море, на край світа.

15

Билину море покотило,

Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,

Малої билни.

Підеш собі зажурившись

20

Гасм по долині...

Гай шепоче, гнуться лози

В яру при дорозі,

Думи душу осідають,
І капають сльози.

25

І хочеться сповідатись,
Серце розповіти;
І хочеться—Боже милий,
Як хочеться жити!...

30

І любити Твою правду,
І весь світ обняти!...
Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата!

35

Благо тобі, як у хаті
Є з ким розмовляти,
Хоч дитина маленькая—
І воно вгадає
Твої думи,—заговорить
Сам Бог розмовляє
Немовлящими устами.

40

А тобі, мій одинокий,
Мій друже єдиний,
Горе тобі на чужині
Та на самотині!
Хто з тобою заговорить,
Привітає, гляне?

45

Кругом тебе простяглася
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинута Богом...

Осень 1849.
Кос-Арал (?).

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 236.

.....♦♦.....

Лічу в неволі дні і почі—

І лік забуваю!

О, Господи! Як то тяжко

Тії дні минають!

5

А літа пливуть за ними,

Пливуть собі з-тиха,

Забірають за собою

І добро і лихо...

Забірають—не вертають

10

Ніколи, нічого...

І не благай, бо пропаде

Молитва за Богом.

Каламутними болотами

Між бурянами, за годáми

15

Три годи сумно протеклі;

Багато де-чого взяли

З моєї темної комори,

І в море нишком однесли;

І нишком проковтнуло море

20

Моє не злато-серебрó—

Мої літа, моє добро,

Мою нудьгу, мої печалі,

Тії незримі скрижálі,

Незримим писані пером...

25

І четвертий рік минає

Тихенько, поволі,—

І четверту починаю

Книжечку в неволі

Мережати.

Змережаю

30

Кровю та сльозами

Моє горе на чужині.

Бо горе словами

Не розкажеться нікому

35 Ніколи, ніколи,
Нідé на світі!
Нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого;
Нема навіть кругом тебе
40 Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

45 Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?...
Не варт вона того жάλю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
50 В неволі кайдани:
Може, ще я подивлюся
На мою Украйну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
55 З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті шюдн,
60 Що на цій чужині.
Гуляв би я по-над Дніпрóm
По веселих сéлах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
65 Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені

70 І тії могили!
А не дасї, то донесї
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже,—
Я за неї гину!

75 Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як иноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси-ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу!...

80 Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
85 На чужині, і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

90 А може тихо за літами,
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небўдь
На Україну, і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молоде,
95 Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене,
В своїй молитві помяне!

100

Нехай, як буде, так і буде:
Чи то плисті, чи то бресті!
Хоч доведеться розп'ястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

1850. Перводрук: »Основа« 1862 р., кн. III, стр. 2 (до слів:
Оренбург. Моє горе на чужині) цілість в пражьскім виданні II,
стр. 140—143.

.....❖.....

Ми заспівали, розійшлись
Без сліз і без розмови.
Чи зійдемося-ж знову,
Чи заспіваємо коли?
А може й те...

5

Та де? якими?

І заспіваємо яку?
Не тут, і, певне, не такими,
І заспіваєм не таку!
І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все-таки якось жилось.
Принаймні в-купі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молодеє теє горе,
І молодий той грішний рай.

10

15

1850. Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
Оренбург. т. II, стр. 253.

.....❖.....

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так собі
Мене повивала,
5 Співаючи: »Нехай росте
Та здоровий буде!«
І виріс я, хвалить Бога,
Та не виліз в люде.
Лучше було не родити
10 Абó утопити,
Як мав би я у неволі
Господа гнівити.

А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
15 Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку, щоб з нею
У-двох дивитися з гори
20 На Дніпр широкий, на ярї,
Та на лани золотополі,
Та на високїї могили,—
Дивитись, думати, гадать:
Коли-то їх понасинали?
25 Кого там люди поховали?
І в-двох тихенько заспівать
Ту думу сѹмную, диеда́вну,
Про лицаря, того гетьмана,
Що на огні Ляхи спеклі.
30 А потім би з гори зійшли,
По-над Дніпром у темнім гаї
Гуляли-б, поки не смеркає,
Поки мир божий не засне,
Поки з вечірньою зорьою
35 Не зійде місяць над горою

Туман на лан не прожене.
Ми-б подивились, помолились,
І розмовляючи пішли-б
Вечеряти в свою хатину.

40

.
Даш ти, Господи єдиний,
Сади панам в твоїм раю,
Даш високії палати,
Пани-ж неситії, пузаті
На рай твій, Господи, плюють,
45 І нам дивитись не дають
З убогої малої хати.

50

Я тільки хаточки в тім раю
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

1850.
Оренбург.

Перводрук: »Хата«, Птрбг. 1860,
стр. 83—84, п. з. »Хатина«.

.....*.....

ПЕТРУСЬ.

(Поема.)

I.

5

Булі на хуторі пані,
І пан і пані небагаті.
І дочечка у їх росла,
Уже чимала піднялась;
І генерал її засватав,—
Бо страх хорошая була,

А генерал був страх багатий!
От і талан Господь послав
На вбогий хутір...

Ублагали

10 Царя небесного! Взялі,
І гарненько одягли,
Та у неділю й повінчали,
І генеральшою назвали,
І цугом в Київ повезлі.

15 Було на хуторі погане
Мале байстри,—свиной пасло,
Петрусьем звалось; на придане
Воно за панною пішло
20 У генеральське село—
Свиной же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала.
За генеральшою чимала
Орда панів і паничів,
І генеральша у-почі
25 Тихенько плакати собі стала.
— »Занапастила мене мати!
Зовине марне у палатах
Краса і молодість моя!«
— »Ти, душко, плачеш?«
— »Хто се? я?
30 Ні, я не плачу...«

— »Знаєш, Маню?

У городі тепер Армяне:
Купи собі, Машуню, шаль!«
— »Мені не треба тії шалі!«
— »Не завдавай же серцю жалю,—
35 Купи, голубко! Не печаль
Могó ти серця! А весною
В Париж поїдемо з тобою,

Або поїдемо в село,—
Як хочеш, серце!...»

40

Тихо-тихо

Зіма минала; кралось лихо,
Та в сáмiм серці й уляглось
У генеральші молоді.
Поїхали в село весною;
45 В селі бенкети загулі,
А генеральша плаче-плаче,
А генерал тогó не бачить,—
А всі вже бачили в селі.

II.

50

З нудьги, із двóру погуляти
Якось задумавшись пішла
Та аж за царинú зайшла,
Та й бачить, що пасе ягнята
Мале хлопяточко в стерні.
— »О горе, горенько мені!
55 Що я робитиму на світі?...
Се ти, Петрусю?«—

»Аже-ж я.«

— »Ходім до мене! Будем жити,
Як там на хуторі колись
Жилі, жилі.«—

60

Та й похилилась;
Очей не зводячи, дивилась
На Петруся.

Одним-одна

І виростала, й діувала,
І за старого генерала
Завапали-продали,

65 І в-купі гроші пропнлі...
І тяжко—тяжко заридала.

»Ходімо, серце, погулять!,
Ходім, Петрусю, в сад, в палати!»

70 -- »А хто-ж тут буде доглядать?
Хто попасе мої ягнята?»

-- »Нехай, хто хоче!»

Ї повелá
Його в палати; а в палатах
Причепурíла, одягла,
75 А потім в школу оддалá,—
І любо їй.

Нехай радíє,
Покí надíю серце грíє,
Покí росте з тогó зернá
Абó кукíль, або пшениця.
80 Бо ми не знаєм, що творíться
У Його там...

А Вín хоч зна,
Та нам не скаже.

Як-би знала
Матуся горенько твоє,
Чи оддала-б за генерала
85 Дитя єдинеє своє?
Не оддала-б.

А в-тíм—не знаю,
Бо всякі матерí бувають!

Минають дні собі поволí;
Петрусь до школи та із школи
90 З книжками ходить та росте.
Сама аж нíби молодíє;

І генерал собі радів,
Що діло, бачите, святе
У-двох таки вони зробили.

95 Петра на волю одпустили;
Зімою в Київ одвезли,
І там у школу оддали,
І там чимало поповчили.

100 Вернувся з Києва Петрусь
Уже Петром і паничем,
І кучері аж по плече,
І висипався чорний вус,
І ще...

 Та се ще не втече,—
Роскажем иноді колись
105 Про те, що снилося Петрові.
А генеральші чорнобровій
Що снилося, тепер отсе
Йї розкажемо...

III.

110 Перед іконою Пречистої
Горить лампада у-ночи.
Поклони тяжкії бючи,
Ридала, билася,—нечистую,
Огненную сльозу лила.
Вона благала Пресвятую,
115 Щоб та її, щоб та спасла,
Щоб одурить їй не дала,
Пренепорочная.

 І всує!
Молитва їй не помогла:
Вона, сердешна, одуріла,
120 Вона, небога, полюбила

Свого Петруся.

Тяжко їй
Душі негрішній, молодій,—
Та що-ж робить?

Не стало сили,—
Сердега разом одуріла.
125 Та й як його одній, святій
Прожити літа молодії?
Вони ж не вернуться!...
Як хоч,
А лихо, кажуть, перескоч,
А то задавить.

Генеральша
130 Не перескочила, бо їй
Хотілось жити молодій!
Хотілося-б... Густенька каша,
Та каша, бачте, то не наша;
А наш несолений куліш:
135 Як знаєш, так його і їш!
— »Петрусю! друже мій єдиний!
Моє ти серце! мій ти сину!
Рятуй мене, рятуй, рятуй!
О, Матір Божая, розкуй
140 Мою ти душу!»—

І ридала,
І батька й матір проклинала,
І все на світі.

А Петрусь,
Її єдина дитина,
Гуляв собі пренеповинний
145 В саду, та арію якусь
Мугикав стиха.

Більш нічого
Петрусь не бачив.

А небога
Сама не знає, що робить

150 І що їй діяти з собою?
Чи то сховатись під водою?
Чи то їй голову розбить?
— »Поїду в Київ, помоліюся:
Молитва, може, прожене
Діявола...

О, мій Петрусю!
155 Молитва не спасе мене...
Я у Дніпрові утоплюся!»

Моліте Господа, дівчата!
Моліте Господа, щоб мати
І вас оттак не задала
160 За генерала, за палати,
І вас оттак не продала.
Любіть, діточки, весною!...
На світі є кого любить
І без користи; молодю,
165 Пренепорочною, святою,
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.

170 Що-ж то буде
З превосходительною?
Що ти
Тепер робитимеш з собою,
З своєю божою красою?
Хто стерегтиме твій покой,
175 Украдений твоім Петрусем?
Хіба архистратиг?

Та й той
Не встереже тепер! Боюся,
І вимовить боюсь тепер
Твоє грядущее...

IV.

180 У Київ їздила, молилась,
Аж у Почасві була;
Чудовная не допомгла,
Не допомгла святая сила.
185 А ти аж плакала—молилась,
Та й захехаяла.

Везла

Назад гадюку в серці люту,
Та трюшки в пляшечці отрути.

Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з проці, і три ночі
190 Не спала; впали карі очі,
Засохли губи, і в-ночі
Щось хідя шепче, сміючись.

Аж тиждень так собі нуділа,
А потім трути розвелá
195 І генерала напоїла,
Та й спать упоравшись лягла.

— »Тепер старого поховаю,
А молодого привітаю,
Та буду жить собі та жить,
200 Петруся—серденько любить...«—

Подумала, чи то сказала;
Хотіла спать, але не спала,
І ждала світу, і дожить
До світу божого боялась.

205 І задзвонили в-ранці рано
По генераловій душі;
Заговорили щось погане,
До генерала ідучи

Прощатись, люди.

Аж гуде,

210

З усіх-усюд народу йде,
То щось шепочуть про отруту,
І судових неначе ждуть,
І разом стихли на минуту:
Приїхали.

Ножі беруть

215

І генерала розчиняють,
І яд знаходять в животі.
Громада глухо присягає,
Заприсягла.

Питає суд:

220

— »Тепер скажіте, христіяне,
Хто отруїв його?«—

Гудуть,

Мов стиха дзвони: »Пані, пані!«—
Громада зично загула.

Тоді на ганок вихожає

225

І до громаді промовляє
Петрусь, і каже: »Я зробив!
Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого!«—
Взяли Петруся молодого,
Та в город в путах одвезлі.

230

Його недовго мордували
В тюрмі, в суді, а в добрий час
В кайдани добре закували,
Переголили про запас.
Перехрестивсь, оттак убраний,
І поволик Петрусь кайдани
Аж у Сибір...

235

Мені здається—я не знаю,
А люди справді не вмірають,
А перелізе ще живе
В свиню, абб-що, та й живе,
5 Кунається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так!

Мені байдуже
За простих сірих сіромах;
Вони і Господом забуті,
10 Так що мені тут гріти-дути?
А де отгі?

Невже в сажах
Годує хам собі на сало?
А може й так!

Добра чимало
Вони творили на землі:
15 Ріками сльози розлили,
А кров—морями...

Люди знають,
Кого годують, доглядають.
І що-ж ви скажете: за славу
Лили вони моря кроваві,
20 Або за себе?

Ні! За нас,
За нас, сердешних, мир палили,
Поки їх в саж не засадили.
Як-би не те, то певне-б нас
Свинар в толбці.

Кляті! кляті!
25 Де-ж слава ваша? На словах!
Де ваше золото, палати?
Де власть великая?

В склепах,
В склепах, поваплених катами,
Такими-ж сáмими, як ви!

30 Жили ви лютими звірми,
А в свині перейшли...
Де-ж ти,
Великомучениче святий,
Пророче божий?

35 Ти між нами,
Ти, присносущий, всюди з нами
Вітаєш ангелом святим;
Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо, про любов,
40 Про безталанну, про горе,
Або про Бога, да про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катами;
Заплачеш тяжко перед нами—
І ми заплачемо...

Жива
45 Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах;
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
50 Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину, перед Богом
Багато, брате, заробив!
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого, на волю
55 Мені ти двері одчинив.
Спасибі, друже!

Прочитаю
Собі хоч мало—оживу,
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю,
60 І Бога Богом назову!

Як-би ви знали, панічі,
Де люди плачуть живучи,
То ви-б іділії¹⁾ не творили
Та марне Бога-б не хвалили,
На наші сльози сміючись.

За-що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм:
Я в хаті мучився колісь,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози!

Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жилó?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ста́вом, край села:
Мене там мати повилá
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло...

Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не штернів лихої долі,

¹⁾ В автографі, мабуть через похибку «елегіє».

Умер на панщині... а ми
Розділися межи людьми,
Мов мишенята.

Я до школи

35 Носити воду школярам,
Браті на панщину ходили,
Покі лобі їм поголили,
А сестри...

Сестри? Горе вам,

40 Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побідіють,
У наймах, сестри, й умретє.

Мені аж страшно, як згадаю

45 Отту хатину край села.
Такії, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвелі,
А в Тебе другого благаєм.
50 З братами тихо живемо,
Лани братами оремо,
І їх сльозами поливаєм.
А може й те ще...

Ні, не знаю,

55 А так здається—сам єси...
(Бо без Твоєї, Боже, волі,
Ми-б не нуділись в раї голі!)
А може й сам на небеси
Смівсья, батечку, над нами,
Та може радишся з панамп,
60 Як править миром?!

Бо дивись:

Он гай зеленій похиливсь,

А он з-за гаю виглядає
Ставок, пеначе полотню,
А верби геть по-над ставом
Тихесенько собі купають
65 Зелені віти...

Правда, рай?

А подивися та спитай,
Що там творіться у тім раї!
Звичайне, радість та хвалá
70 Тобі єдиному святому,
За дивнії Твої діла...
Оттим-бо й ба!

Хвали—нікому,

А кров, та сльози, та хулá,—
Хулá всьому!

Ні, ні! Нічого

Нема святого на землі!
75 Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

1850. Перводрук: «Правда» 1876, т. V, стр. 125—127.
Оренбург.

.....*.....

Буває, в неволі иноді згадаю
Своє стародавнє; шукаю—шукаю,
Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,
Що й я таки Бога, колись-то хвалив;
8 Шукаю—шукаю...

Господи-б, хотілось
Згадать хоч що-небудь! Та отсе й наткнувсь
На таке погане, що так і заснув,
Богу не молившись.

От, мені приснилось

(Свинею заснувши,—звичайне, такий
10 І сон приверзеться), ніби край могили
Пасу я ягнята, а я ще малий.
Дивлюся: могила ніби розвернулась,
А з неї виходить неначе козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
15 Та і йде до мене...

Я собі звернулось,

Щеня мов під тином,—звичайне, мале,
То й перелякалось.

От мене бере

Неначе на руки, та несе в могилу;
А чорна могила ще гірше розкрилась.
20 Дивлюся—в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий;
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
— »Дивися, дитино, отсе козаки!«
25 Ніби мені каже:—»На всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино:
Усі ті могили—усі оттакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго.

Отсе воля спить.

30 Лягла вона славно, лягла вона в-купі
З нами—козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповігта!...

Тут пана немає:

Усі ми однако на волі жилі,
Усі ми однако за волю ляглі,
35 Усі ми і встанем,—та Бог його знає,
Коли-то те буде.

Дивися-ж, дитино,

Та добре дивися! А я розкажѹ,

За-що Україна наша стала гинуть,
За-що її я між ними в могилі лежу.
40 Ти-ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
Слухай же дитино!...«

А потім ягнята
Приснились у житі; лановий біжить,
Та бс мене добре і ніби, проклятий,
45 Свитину здирає...

І досі болить,
Як сон той згадаю! А як нагадаю
Козака в могилі, то її досі не знаю,
Чи то було справді, чи то було так—
Мара яка-небудь.

Мені той козак
50 Розказував ось що:

— »Не знаю, як тепер Ляхи живуть
З своїми вольними братами;
А ми браталися з Ляхами,
Аж поки третій Сигізмунд
55 З проклятими його ксьондзами
Не роз'єднали нас. Оттак
Те лихо діялося з нами!

Во імя Господа Христа
І Матері Його святої
60 Ляхи прийшли на нас войною;
Святії божії міста
Ксьондзи скажені осквернили;
Земля козака зайнялась,
І кровю, сину, полилась,
65 І за могилою могила,
Непаче гори, порослі
На нашій, синочкѹ, землі.
Я жив на хуторі
.

70 Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,
Пшона, пшениці, що придбав;
Я всю мізерію оддав
85 Моїй Україні—небозі
І трьох синів своїх.

Нехай,
Я думав грішний перед Богом,
Нехай хоть часточка убога
За мене піде, за наш край,
За церков божую, за люди,
80 А я молитись в хаті буду.
Бо вже не здужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять.

Зо мною,—слухай же!—остались
Данило, чура мій, та я,
85 Та Пріся, донечка моя.
Воно ще тільки виростало,
Ще тільки-тільки наливалось,
Мов та черешенька.

За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх, великий,
90 Не дав мені святий Владика
Очий нарадувать старих
Моїм дитятком.

Не ходили
Ксьондзи по селах, а возили
95 На людях їх з села в село.
Таке-то у нас було!
Якось їх, клятих, і до мене
В-ночі на хутір занесло;
А з ними челядь їх скажена,
100 Та ще драгуни.

Дай мені

Хоч коли-небудь, Боже милій,
На світ Твій виглянуть з могили—
Спряжу всю шляхту на огні!
Вони, вони—не бійся, сину!—
105 Вони, ксьондзи, мою дитину
З собою в хату завелі,
Замкнулись, п'яні... я бачив...
А челядь п'яна полягала
У клуні на соломі спать,
110 Драгуни теж.

А ми з Данилом

Соломи в сіни наносили,
А клуню просто запалили.
Не встануть, прókляті, опять
Дітий козачих мордувать:
115 Усі до óдного згоріли!
І Пріся бідная моя
Згоріла з клятими.

А я

На пожаріщі хрест з Данилом
Поставили, та помолились,
120 Заплакали, та й потяглі,
На коней сівши, до обóзу.
Синів всіх трьох моїх найшли,
Та в добрий час і полягли
Оттут у-куні...

125 А як ми бились, умірали!
За-що ми голови складали
В отсі могили?

Будеш жить,
То може й знатимеш, небоже!
Бо слава здорово кричить
130 За наші голови...

А може
І про могили, і про нас
З старцями божими по селах
Правдива дума, невесела
Між людьми ходить...«

1850.
Оренбург.

Перводрук: Пражське видання,
1876, I.

.....*.....

І станом гнучим, і красою
Пренепорочно-молодою
Старії очі веселю,
Дивлюся иноді, дивлюсь:
5 І—чудно! мов перед святою,
Перед тобою помолюсь.
І жаль мені старому стане
Твої божої краси.
Де з нею дінешся-еси?
10 Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм?
І хто заступить? хто укріє
Од зла людського в час лихий?
Хто серце чистеє нагріє
15 Огнем любови? хто такий?
Ти сирота: нема нікого,
Опріче праведного Бога...
Молися-ж, серце! Помолюсь
І я з тобою.

20

Щось пророче
Мені вже зазирає в очи—
І я вже Богу не молюсь,
Уже й на тебе не дивлюсь.

Мені приснилось: ти вже мати;
25 Не в оксамитах, не в налатах
Твоє голодне дитя...
І вянеш ти.

А дні летять,
Несуть все добре за собою;
Уже й надію понесли,
30 А ти—осталась на землі
Одна-однісенька; з тобою
Єдине добро було—
Твоє дитя, поки росло,
В колодочкі поки вбивалось;
35 Оперилось,—і ти осталась
Стара і немоцна.

Людий,
Людий неприязних благаєш,
І Христа ради простягаєш,
Коло зачинених дверей,
40 Старії руки.

Оттак я иноді тобою,—
Тобою, серце, молодою
Старії очі веселю,
Дивлюся иноді, дивлюсь
45 На стан твоїй гнучий, і за тебе
Тихенько Богу помолюсь.

Молися й ти: з святого неба
На тебе, серце, низійшла
Твоя і доля, і недоля.

1850.
Оренбург.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 227—228.

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії,
5 Вітає радість і надія
В очах веселих.

Любо їм

Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють.

Тільки я,

10 Неначе за́клятий, дивлю́ся
І нишком плачу, плачу я...
Чого-ж я плачу?

Ма́буть, шкода,

Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

1850.
Оренбург.

Перводрук: Ілюстрація »Всемирное Обозрѣніе«
р. 1861, № 177, стр. 27. — А дальше: Львівське
видання 1867 р., т. II, стр. 229.

.....♦♦.....

Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті, летячи,
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею? Живучі
5 З людьми в паскуді, опаскудив
І душу чистую?... А люди
(Звичайне, люди), сміючись,
Зовуть її і молодю,
І непорочною, святою,
10 І ще якоюсь... Вороги!
І люті, люті!

Ви-ж украли,
В багно погане заховали
Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою, колись святую, душу,
15 Та й смістесь! Нехристияне!
Чи не між вами-ж я, погані,
Так опоганивсь, що й не знать,
Чи й був я чистим коли-небудь?!
Бо ви менé з святого неба
20 Взялі між себе, і писать
Погані вірші научили!
Ви тяжкий камінь положили
Посéред шляху і розбили
О його, Бога боячись,
25 Моє малес, та убоге,
Те серце праведне колись.
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого...

А ви
Дивустесь, що спотикаюсь,
30 Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжко, і як ви,
Душі убогої цураюсь,
Свої грішної душі!...

1850.
Оренбург.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 256—257.

.....♦♦.....

На батька бісового трачу ¹⁾
І дні, і нера, і папір!
А иноді то ще й заплачу,
Таки аж надто...!

¹⁾ В автографі: Я трачу.

Не на мир

5 І на діла його дивившись,
А так мов іноді упившись,
Дідусь сивесенький рида.
Йому, як бачте, на сім світі
Нема до кого прихилитись,
Що він, сердешний, сирота.

1850.
Оренбург.

Перводрук: Львівське видання 1867,
т. II, стр. 226.

.....*.....

І досі сниться: під горою,
Між вербами, та над водою
Біленька хаточка; сидить,
Неначе й досі сивий дід
5 Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуца.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая сміючись мати,
10 Цілує діда і дитя—
Аж тричі вєсело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе.

А дід сидить
І усміхається, і з-тиха
15 Промовить щижком: »Де-ж те лихо?
Печалі тії, вороги?»
І нищечком старий читає
Перехрестившись »Отче-наш«.
Крізь верби сонечко сіяє
20 І тихо гасне...

День погас,—
І все почило. Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

1850.
Оренбург.

Перводрук: «Основа», 1861, кн. XI—XII,
стр. 3—4.

.....*.....

Москалева криниця.

(Поема¹⁾.)

(Батькови Кошовому Я. Кухаренкови, на память 7 апреля
року 1857.)

Не на Вкраїні, а далеко,
Аж за Уралом, за Елеком²⁾,
Старий недобиток варнак
Мені розказував оттак
5 Про сю криницю москалеву;
А я, сумуючи, списав,
Та рифму нищечком додав,
Та невеличку і дешеvu
10 (Звичайне, крадене!) зобгав
Тобі поему на спомини,
Мій друже щирий, мій єдиний!

I.

— Після великої зими,
За Катерини за цариці,
Москаль ту виконав криницю;

¹⁾ Друга редакція.

²⁾ Елек — тогочасна, невеличка річка Уральська; вливається
в Урал між Оренбургом і Уральськом. (Примітка Шевченка.)

15 А як він викопав, то ми
Отсе й розкажемо в пригоді,
А ви записуйте!

Не шкодить

Такую річ і записать,
Бо се не казка, а билиця,
20 Або бувальщина,—сказать.

Оттак пишть: була криниця...

Ні, не криниця, а село—
Пишть!—давно колись було
Межи садами, при долині,
25 Таки у нас, на Україні,
Було те божеє село.

В селі тому вдова жила,
А у вдови дочка росла

І син малоліток.

30 Добре мати діток
Багатому: хвалить Бога
В роскошах; а вбогій
Вдові не до того
(Бо залилі за шкуру сала:
35 Трохі не пропала)—
Думала іти в черниці,
Або вбитись, утопитись,

Так жаль маленьких діток стало
(Звичайне, мати,—що й казать!).

40 Та може ждався таки й зять,
Бо вже Катруся підростала
(Катрусею вдовівна звалась)—
Чи вік же їй продівувать,
Зносити брівоньки ні за-що?
45 Хіба за те, що сирота?

А красота-то, красота!
Мій Боже милий! А трудяще,
А чепурне, та роботяще,
Та тихе! Бач, і сирота,

50 А всім була на-вдивовижу.
Бувало, вигляне із хижі,
Як тая квіточка з роси,
Як тев сонечко з-за хмари—
Ввесь похолону, неживий
55 Стою, бувало...
А-ні кара, ні кайдани,
Ні-же літа, сину,
Тії сили не втомили.
Оттак і загину,
60 Так і згину. Бо, дивися:
Смерти сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Як я нагадаю
Катерину...
Слухай, сину,
65 Мій друже єдиний!
Слухай добре, та записуй,
Та на Україні,
Як Бог тебе допровадить,
То розкажи, сину,
70 Що ти бачив діавола
Своїми очима!...

II.

Так, бачиш, дівонька отта
Росла собі; і роботящий
(Бо всюди сироти—ледащо)
75 У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
Ого-ж той сáмній сиротина
У наймах, сяк собі, то так,
Придбав, сірома, грошенят,
80 Одежу справив, жупанину,

Та—ні відсіль і ні відтіль—
Купив садочок і хатину,
Подякував за хліб і сіль
І за науку добрим людям,
85 Та до вдовівни на-впростець—
Шелесть за рушниками!
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями,
Не торгувавсь і пан-отець
90 (На диво людям та на чудо!):
За трі копи звінчав у-будень,—
Без піхи, так, як довелось...
Оттут-то, голубе мій сизий,
Оттут-то й лихо почалось.

III.

95 Уже либонь після Покрови,
Вертався з Дону я, та знову
(Бо я вже двічі послав
До дівчини за рушниками)
Послать і в-третє міркував,—
100 Та з чумаками, та з волами
Як-раз в неділю на весілля
До удовівни причвалав.
Пропало! Все добро пропало,
А-ні щетинки не осталось!...
105 Пропав і я,—та не в шинку,
А на »кобилі«...

На віку
Всі люди бачать лихо, сину;
Але такого, мій єдиний,
Такого лютого—ніhto,
110 Ніhto і з-далека не бачив,
Як я, лукавий...

А тим часом

Просохли очі у вдови:

Непаче в Бога за дверима,

У зятя та в сина

115 Стара собі спочивас,

А на Катерину,

На дитя своє єдине,

Тільки поглядає.

А я в шинку з п'яницями

120 Душу пропиваю.—

Та й пропив; запродав душу,

І душу і тіло:

Тіло катові, а душу...

О, Боже мій милій!

125 Хотілося-б жити на світі,

Та ба! Треба вчитись,

Ще з-малечку треба вчитись,

Як на світі жити,

А то битимуть, та й дуже!...

130 Не знаю, мій друже,

Чи сатана ліхо коїв,

Чи я занедужав,

Чи то мене злая доля

Привелá до того,—

135 Таки й досі ще не знаю,

Не знаю нічого;

Знаю тільки, що тверезий

(Бо вже а-ні віна,

Ні меди, ні оковита

140 Не пиліся, сину!)...

Оттаке-то сподіялось!

Вмер батько і мати;

Чужі люди поховали,

А я, мов проклятий,

145 Мов Іуда одринутий

І людьми і Богом,

Тиняюся, ховаюся,—
І дійшло до того,
Що я, в-ночі підкравшися,
150 Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив.

Згоріла хата...

А душа проклята
155 Не згоріла... моя душа!..
Мій друже, мій брате!
Не згоріла, а осталась,
Тліє, й досі тліє...
І коли вона зотліє,
160 Коли одпочине? —
Святий знає...

IV.

З переляку
Вмерла Катерина;
А Максим на пожарище
165 Та на попелище
Подивився—нема ради!
Тільки вітер свище
У димарі та в комні..
Що на світі діять?
170 І що тепер йому почати?
Подумавши, перехрестивсь
Та й знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати.
Вдова осталась не сама,
175 А з сином парубком; женити
Його збиралась в-осени,—
Аж гульк! Од матушки-цариці,

Таки із самої столиці,
Прийшов указ—лоби голить.
180 Се в перший раз такий указ
Прийшов з Московщини до нас,
Бо на Україні в нас, бувало,
У козаки охочі йшли,
А в пікінери вербували,
185 Та теж охочих.

На селі
Зібралася громада радить,
Кого голить у москалі.
Порадили громадою,
Та сучого сина,
190 Вдовичénка ледащíцю,
Забили в скрепíцю,
Та й повезлі до прийому.
Он яке творíться
На сім світі,—яка правда
195 У людей, мій сину!...
Така й досі, я думаю,
В нас на Україні;
Та другої і не буде
В невольниках-людях.

V.

200 »Ні вже«, каже, »добрі люде,
Не так воно буде,—
Оттак хіба!«

Максим каже:
»Які з мене люде
У наймитах! Іду служить:
205 Нехай«, каже, »вдовин син
Та не стане під аршин,
А я стану«.

Із прийому

210 Вернувся до-дому,
До матері вдовиченко;
А Максим з прийому
Пішов собі у москалі,
Помолившись Богу.

215 Мені полегшало,—а з чо́го,
З чо́го полегшало мені?
З того, що ворога не стало?...
Якого-ж ворога, мій Боже?
Моя пекельная душа
Кого боялася?

Максима?

220 Ні, не Максима, а когось,
Когось боялася, проклята:
Люципéрові служила,
Та його й страшилася!

VI.

225 Через год отто її велика
Зіма наступила;
До Зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі. Тоді-ж отто
І Очаков брали
230 Москалі, а Запорóжжя
Перше зруйнували.
Розбóрелоя товари́ство...
А що то за люде
Були тії Запорожці!
235 Не було її не буде
Таких людей!

Під Очаков

Погнали її Максима;

Там-то його скалічено,
240 Та на Україну
Повернено з одставкою.
Бачиш, праву ногу,
Чи то ліву, підстрéлено...
Мені не до того
245 Було тоді! Знову люта
Гадина впи́лָся
В саме серце, кругом його
Тричі повилָся,
Як той Прод.
Що тут робить?
250 Не дам собі ради;
А Максимові кривому
Нічого не вадить:
Шкандиб́ас на милиці,
І гадки не має;
255 А в неділеньку святую
Мундір надіває,
І медаль і хрест причепить,
І заплете косу
Та ще її борошном посипле.
260 Я не знаю й досі,
На-що воно москалі ті
Коси заплітали,
Мов дівчата, та святес
Борошно псували?
265 На іграшку, я думаю,
Так собі, аби-то!
Отто-ж було, мов генерал,
Максим сановито
Приберётся у неділю,
270 Та й пошкандиб́ас
У храм божий; на крилосі
Стане та й співає
З диком таки, а то возьме

Та ще й прочитає
275 Апостола серед церкви
(Вивчився читати
У москалях).

Непевний був
Максим оттой, брате,
Та трудящий, роботящий,
280 Та тихий до того,
Та ласкавий; було тобі
Ні-же а-нікого
Не зачепить, ні-же ділом,
Ні-же яким словом.
285 »І талан і безталання—
Все«, каже, »од Бога,
Вседержителя святого,
А більш ні од кого«.

Преблагий був муж на світі
290 Максим оттой, сину;
А я, а я—не вимовлю,
Моя ти дитино!—
Я... вбив його!... Пострівай лиш,
Трохи одпочину,
295 Та тоді вже...

VII.

Так ти кажеш,
Що бачив криницю
Москалеву? що ще й досі
Беруть з неї воду?
300 І хрест, кажеш, коло шляху
І досі Господній
Стоїть собі на роздолі?...
А не розказали
Тобі люди там нічого?

305 Вже повимірали
Тії люди, мої свідки,
Праведнії люди;
А я й досі караюся,
І каратись буду
310 Й на тім світі...

Ось послухай,—
Доводить до чого
Сатана той душу нашу:
Як не схаменеться
315 Та до Бога не вернеться,
То так і ввінеться
Пазурами в саме серце.
Ось слухай же, сину,
Про Максима праведного!
320 Було, не спочине
Ніколи він, а в неділю,
Або в яке свято,
Бере святий псалтир в руки
Та й іде читати
325 У садочок (у садочку
Та у холодочку
Катерину поховали).
Отто-ж у садочку
За упокої душі її
330 Псалтир прочитає;
Потім собі тихесенько—
Тихо заспіває
»Со святими«,—та й заплаче,
А потім помяне
335 »О здоровії« тещу з сином,—
І веселий стане.
»Все од Бога«, скаже собі:
»Треба вік дожити!«
Оттакій-то муж праведний

340 Був він на сім світі.
А у будень, то він тобі
Не посидить в хаті;
Все вишпорить по-надвірю:
»Треба работати!«

345 Було скаже по-московськи:
»А то, лежа в хаті,
Ще опухнеш.«

Та взяв якось

Заступ і лопату,
Та й пішов собі у поле
350 Криницю копати.
»Нехай«, каже, »колись люди
Будуть воду пити,
Та за мою грішну душу
Господа молити.«

355 Вийшов в поле геть од шляху,
У балку спустився,
Та й викопав при долині
Глибоку криницю.

(Не сам один: толокою
360 Йому помагати
Й добрі люди приходили
Криницю копати).

І виложив цямриною,
І над шляхом в полі
365 Височенний хрест поставив.

Зо всього роздолля
Широкого було видно.
Се, бачиш, для того,
Щоб знать було, що криниця

370 Єсть коло дороги,
Щоб заходили з криниці
Люди воду пити,
Та за того, що викопав,
Богу помолитись.

VIII.

375 А тепер уже—он бачиш,
Доходить до чого?
Що я стратить намірюсь
Максима святого...
Оттаке-то!

 А за-віщо?

380 За те, за що Каїн
Убив брата правédного
У світлому раю.
Чи то було у неділю,
Чи в якеє свято

385 (Слухай, сину, як навчас
Сатана проклятий!)—
»Ходім,« кажу, »Уласович,
На твою криницю
Подивитись!«

 — »Добре,« каже,

390 »Ходімо нап'итись
Води з неї погожої.«
Та й пішли обоє;
І відерце і віжéчки
Понесли з собою.

395 От приходим до криниці—
Я перш подивився,
Чи глибока.

 »Власовичу!«
Кажу, »потрудися
Води достать: я не вмюю.«

400 Ви і нахилився,
Опускаючи відерце;
А я... я за ноги
Входив його, та й укинув
Максима святого

405 У криницю...

Такеє-то
Сотворив я, сину!
Такого ще не творилось
В нас на Україні,
410 Та й ніколи не створиться
На всім світі, брате!...
Всюди люди, а я один—
Діявол проклятий!...

IX.

Через тиждень вже витягли
415 Максима з криниці,
Та у балці й поховали;
Чималу каплицю
Поставили громадою,
А його криницю
420 »Москалевою« назвали...

От тобі й билиця
Про ту криницю москалеву,—
Нелюдська билиця!
А я... пішов у гайдамаки,
425 Та на Сибірі опинивсь
(Бо тут Сибір була колись)¹⁾
І пропадаю, мов собака,
Мов той Іуда...

Помолись
За мене Богу, мій ти сину,
430 На тій преславній Україні,
На тій веселій стороні—
Чи не полегшає мені?...

16. V. 1857.
Новопетровський форт.

Перводрук: »Основа«, 1861 р.,
кн. II, стр. 1—12.

¹⁾ Не дуже давно посилали каторжних на Елек, чи Елецьку
защиту, для ломки солі. (Примітка Шевченка.)

НЕОФІТИ.

Сія глаголеть Господь: сохраните ·
судь и сотворите правду, приближи
бо ся спасеніє мое прійти и милость
моя открыється.

(Исаія, глава LVI, ст. 1.)

(м. с. щепкину на память 24. декабря 1857.)

Возлюбленнику муз і грацій!
Ждучій тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.

5 Привітай же благодуще
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш: убогая,
10 Сірая, з тобою
Переплыве вона Лету,
І огнем-сльозою
Упадé колісь на землю,
І притчею стане
15 Розпинателям нарóднім,
Грядущим тиранам.

ПРОЛОГ.

Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій в-заперті,
На шлях дивлібся та на поле,
20 Та на ворону на хресті
На кладовищі,—більш нічого
З тюрми не видно; слава Богу
І за те, що бачу! Ще живуть,

25 І Богу моляться, і мруть
Хрещені люди.

Хрест високий
На кладовищі, трохи з-боку,
Златомальований стоїть.
(Не вбогий, мабуть, хтось лежить!...)
30 І намальовано: розпятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
Що хрест поставили.

А я—
Такая доленька моя!—
35 Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми...
Дивлюсь, дивлюся, помолюся,
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
40 Затихне трохи, і тюрма
Неначе шіршає; співає
І плаче серце, оживає,
І в Тебе, Боже, і в святих
Та праведних Твоїх питає:
45 Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той Син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм?

І за що
Його святого мордували,
50 Во узи кували,
І главу його честною
Терном увінчали,
І вивели з злодіями
На Голгофу-гору,
55 І повісили між ними?
За що?

— Не говорить

Ні сам сивий Верхотворець,
Ні його святії

Помошники, поборники,
60 Кастрати німії.

Чи не за те, що й ми тепер
(Сам себе питаю)

Оттакими злодіями
Тюрмі починаєм,
65 Як і Син отсеї Марії?

Ми не розпинаєм,
Як ті люті фарисеї,

На хресті живого
Праведного чоловіка;

70 Ми молилось Богу,
І на храмах його честний

Хрест златокований
Поставили, та й молилось,

Та бємó поклони.
75 А то були фараони,

Кесарі, то погань,
Погань лютая, без Бога,

Сказано—дракони!
А Назорей милосердний

80 Назвав їх братами,—
За те й повісили Його,

Неначе злодія...

Не знаю,

85 Для чого, сиравді, ми читаєм
Святую заповідь Його!

Честную кров Його лемо,
Мов у шинкарки меду чарку...

О, суслови!

На жидах?...

90 Не на жидах,—на нас лукавих,

На дітях наших преноганих

Святая кров Його!...

Кати!

Собаки без очей, скажені,—

Ви і не бачите! Земні

Бєте поклони, за хрести

95 Ховаєтесь од сатани,

І просите з-тиха

Суцостатам христіянам

То чумі, то лиха,

То всякого безголовя—

100 А все по закóну...

А, бодай вас!

Та цур же вам,

Новим фараонам

І кесарям людóдам!

105 Перелечу во время оно,

Як той мерзений Рим з Нерóном

В паскудних оргіях конав,

А нóвий день із тьми-недолі

На Колізей і Капітолій

110 Уже світив, уже сіяв.

Уже огненніі язики

Із краю в край, по всій землі

Святеє слово пронеслі,—

І викли гордії владики

115 Перед святим його хрестом.

Перенессь во время оно,

Душе моя, і стоном-дзвоном,

І трубним гласом возгреми

Із мурів темної тюрми!

120 Благословенная в женах

Святая, праведная Мати

Святого Сина на землі!

Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
126 Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
130 І розкажү я людям горе,
Як тая мати ріки—море
Сльози кровавої лилá,
Так як і Ти, і прийняла
В живу ю душу світ незримий
135 Твого розп'ятого Сина.
Ти, матір Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила.

Ридаю,
Молю ридаючи; пошли,
140 Подай душі убогій силу,
Щоб óгненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
145 І на Україні святилось
Те слово—Божее кадило,
Кадило істини!

Амінь.

I.

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,
150 А в римській ідольській землі
Се беззаконіє творилось
Либонь за Деція царя,
Чи за Нерона—сподаря,—

155 Сказать за-певне не зумію;
Нехай за Нерона!

Росії

Тоді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча, і красою,
Святою, чистою красою,
160 Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа, і дівчати
Людий шукала, і найшла;
Та помолившись Гіменію
165 В своїм веселім гінекію,
В чужий веселий одвела.
Незábаром зробилась мати
Із доброї тії дівчати:
Дитину-сина привелá.
170 Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немáлі жертви!...

Ублагала

Капітолійський той синкліт,
Щоб первенця її вітали
175 Святії ідоли.

Горить

І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати.
В Алкида син її росте.
Росте... лицяються гетери,
180 І перед образом Венери
Горить кадило золоте.

II.

Тоді вже схóдила зоря
Над Вифлєзмом; правди слово,

185 Святої правди і любови,
Зоря всевітняя зійшла,
І мир і радість принесла
На землю людям.

Фарисеї

190 І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Непаче гадина в болоті,
І Сина Божія во плоті
На тій Голгофі розпяла
Межи злодіями.

195 І спали,
Упившись кровію, кати,
Твою кровію! А Ти
Возстав от гроба! Слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III.

200 Тоді-ж ото її Алкид,
Та ще гетери молодії,
Та козлоногий п'яний дід
Над сáмим Анпієвим шляхом
У гаї гарно роздяглись,
205 Та ще гарнійше почились,
Та й поклонялися Пріяцу:
Аж гульк!—іде святий Петро,
Та йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гаї води напитись
210 І одпочити.

— «Благо вам!»
Сказав апостол утомлений,
І орґію благословив.

І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове:
215 Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі—
То братолюбіє.

І ситий,
І п'яний й голій Фавн оттой,
І син Алкид твій, і гетери—
220 Всі, всі упали до землі
Перед Петром, і повели
До себе в терми на вечерю,
Того апостола...

IV.

І в термах оргія. Горять
225 Чертоги пурпуром і златом,
І курять амфори; дівчата,
Трохи не голії, стоять
Перед Кипридою, і влад
230 Співають гимн. Приготован
Веселий шир, і полягли
На ложах гості: Регіт, гомін!..
Гетери гостя привелі
Сивобородого!..

І слово
235 Із уст апостола святого
Драгим елєем потекло.
І стихла оргія. А жриця
Киприди, оргії цариця,
Поникла радісним чолом
Перед апостолом, і встала,
240 І всі за нею повставали,
І за апостолом пішли
У катакомби.

І єдиний

Твій син Алкид пішов за ними
І за апостолом святим,
245 За тим учителем своїм.

А ти весела виїшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого Алкида... Ні, нема!
Уже й смеркає, вже й світає,
250 Твого єдиного немає,
Уже й не буде! Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш въ хаті,—
Ні, не вечерять, а ридать,
255 Себе і долю проклинать,
І сивіть кленучі!

І—горе!—

Умреш-єси на самоті,
Мов прокажєнна...

V.

На хресті

Стрімглав повісили святого
260 Того апостола Петра.
А неофітів в Сиракузи,
В підземній страшній узи
В кайданах одвезлі.

І син,

Твій син Алкид, твоя дитина,
265 Твоя єдина родина,
Любов єдина твоя,
Гніс в неволі, у кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
270 Ідеш шукать його в Сібір,
Чи тє... в Скифію. І ти...

І чи одна ти?

Божа мати,

І заступи вас, і укрий!

Нема семі, немає хати,

275

Немає брата, ні сестри,

Щоб не заплакані ходили,

Не катувалися в тюрмі,

Або в далекій стороні,

В британських, гальських легіонах

280

Не муштрувались...

О, Нероне,

Нероне лютий! Божий суд

Правдивий, наглий серед шляху

Тебе осудить...

Припливуть

І прилетять зо всього світа

285

Святії мученики—діти

Святої волі; круг одра,

Круг смертного твого повстануть

В кайданах, і... тебе простять:

Вони—брати і христіяне,

290

А ти—собака, людоїд,

Деспот скажений!...

VI.

Аж кишить

Невольника у Сиракузах

В льохáх і тюрмах, а Медуза

В шинку з старцями п'яна спить:

295

От-от прокинеться, і потом

І кровю вашою, деспоти,

Похмілля справить.

Скрізь шукала

Дитину мати: не найшла...

І в Сиракузи поплила,

300 Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись!
І мусіла вона сидіти
305 Коло острога, ждуть і ждуть,
Як Бога з неба, виглядять
Свогого сина, аж поки-то
Його в кайданах поженуть
Бульвар мєсті.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
310 Зо всього царства воєводи,
Преторіане і сенат,
Жерці і ліктори стоять
Круг Капітолія, і хором
Співають гимн і курять дим
315 З кадил і амфор.

І з собором
Іде сам Кесар; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого Кесаря несуть.

VII.

Непевне видумали свято
320 Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, Кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим ледащо вихвалять;
325 То заразѣм щоб доконать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто Кесаря назвать
Самим Юпітером—та й годі!
І написали воєводам

330 По всьому царству: так і так,
Що Кесар—бог, ще більш од бога,
І майстрові далі ковать
Із бронзи Кесаря; до того,
Так, *нота-бене*, додали,
335 Що брѳнзовий той Кесар буде
І милувать.

Сердешні люде,
Неначе в прій, потяглі
У Рим на прощу. Приплила
Із Сиракуз і та небога,
340 Благати Кесаря і бога.
І чи одна вона?

Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в слъзѳах,
Прийшло з-далека...

Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
345 Кому ви слъзи принесли?
Кому ви принесли з слъзами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячіі! Кого,
Кого благасте, благіі?
350 Раби незрячіі, сліпіі?
Чи-ж камінь милує кого?
Молітьєь Богові одному,
Молітьєь правді на землі,
А більше на землі нікому
355 Не поклонітьєь! Все брехня:
Попи й царі!...

VIII.

Перед Нерѳоном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори

І всі патриції, і вчора
360 Лилася божа благодать:
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду Палестину,
Байстритам де-що, а кому
Самі благоволили дати
365 Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану—нічого:
Аби з-під Кесаря!

А в кого
Сестру благоволили взяти
У свій гарем,—і се нічого:
370 На те він бог! А ми під бога
Себе повинні підкладати,
Не тільки сестер...
Преторіане помолились;
Преторіанам дав указ,
375 Щоб все, що хочуть, те й робили,—
А Ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії,
І ви молилися,—та вас
Ніхто не милує, не вміють
380 Вас і помилювати гаразд!...

IX.

На третій день уже пустили
Молитися за христіян.
І ти прихóдила, молилась,—
І милосердний істукán
385 Звелів везти із Сиракузи
У Рим в кайданах христіян.
І рада ти, і весела,
Кумирові знову
Помолилась.

390 А кумир той,
Юпітер той новий,
Ось побач, якеє свято
Буде завдавати
В Колізеї!

395 А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина, та не дуже
Радій лиш, небого:
Ще не знавш ти нового
Ласкавого бога!

Х.

400 А поки-що з матерями
Алкидова мати
Пішла його зустрічати,
Святих привітати
На березі.

405 Пішла-еси,
Трохі не співаєш,
Та кесаря-Юпітера
Хвалиш—вихваляєш:
»От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
410 Ходила благати
У Афіни Юпітера...
Дурна, більш нічого!...«
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,
415 Та й пішла по-над болотом,
На Тибр поглядає.
А по Тибру із-за гаю
Байдак впливає,
Чи галєра.

На галері

420 Везуть твого сина
З неофітами в кайданах;
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована:
Не неофіт нбвий,
425 А апостол великого
Христового слова...
Оттакий-то він!

Чи чуєш?

У путах співає
Твій мученик:
430 »Псалом нбвий Господєві
І пбвую славу
Воспоєм честнім собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
435 Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правім помагас,
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
440 Радуються, славословлять,
Хвáлять імя Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщєніє язикам
445 І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута,
І їх, славних, оковами
Рўчними окрутять;
450 І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во-віки стане слава,
Преподобним слава!»

XI.

А ти на березі стояла,
455 Неначе темная скала,
Дивилась, слухала, ридала,
І *Амилуя* подала
За матерями християнам.
Мов дзвони, загулі кайдани
460 На неофітах; а твій син,
Єдиний твій, апостол новий,
Перехрестившись, возгласив:
»Моліться, братія, моліться
За брата лютого! Його
465 В своїх молитвах помяніте;
Перед гординею його,
Браті мої, не поклоніться!
Молитва—Богові! А він
Нехай лютує на землі,
470 Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає!
Уже внучата зачались;
І виростуть вони колись:
Не местники внучата тії—
475 Христові воїни святії!
І без огня і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть,
І тисячі і тьми поганих
Перед святими побіжать!
480 Моліться, братія!»—

Молились,
Молилися перед хрестом,
Закуті в пута неофіти
Молились радісно.

Хвала,
Хвала вам, душі молодії,

485

Хвалá вам, лицарі святїї,
Во віки-віки похвала!...

XII.

490

І в Рим галєра приплила.
Минає тиждень. Пяний Кесар,
Постригни сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.
Ликує Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, миро,
Женуть гуртами християн
У Колізей...

495

Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим...
І гладіятор і патрицій—
Обидва п'яні,—кров і дим
Їх упоїв; руїну слави
Рим пропиває, тризну править
По Сціпіонах.

500

505

Лютний, лютий,
Мерзений старче! Роскошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе убють,—ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Убють обухом!

XIII.

510

Другий день
Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,

В болоті-крови замісивсь;
А Сиракузьських Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
515 Сторджа з голими мечами
Гуртом в різницю привелá.
Арена звірем заревлá...
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив,
520 І паний Кесар, мов скажений,
Зареготавсь.

І леопард
Із ями вискочив на сцену...
Ступив, зирнув,—і полилась
Святая кров.

По Колізею
525 Ревучим громом пронеслась
І стихла буря...

Де-ж булá?
Де ти сховалась? Чом на його,
На Кесаря свого святого,
Не кинулась?—

Бо стерегли:
530 Кругом в три лави обступили
Зевеса ліктори; за ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
535 Одна-однісінька на дворі.
І що ти зможеш?—»Горе! горе!
О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
540 Я прихилюся?«...

І небога
Кругом зирнула,—і о мур,

Об мур старою головою
Ударилась, і неживою
Під браму впала.

XIV.

545 З позбрища у-вечері
У терми сховався
Святий Кесар з лікторами;
Колізей остався
Без Кесаря і без Рімлян,
550 І ніби заплакав
Сполохнувшись, сумно-сумно
Над ним ворон крякав.
Одинокий, мов гора та
На полі, чорніє
555 Колізей той серед Риму.
Тихо-тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано
Вітер по-над Римом;
А над чорним Колізеєм,
560 Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций,
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адаме,
565 Твої чада преступніі,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї;
Гриземося, мов собаки,
570 За маслак смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!...
Та цур тобі!

XV.

575 Трохі одпочила
Стара мати недобита;
Живущю силу
Сила ночі оживила;
Встала, походила
580 Коло замкнутої брами
Та щось шепотала:
Чи не Кесаря святого
Нишком проклінала?
А може й так...

Тихесенько

585 До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала—
Якесь слово... І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась.

Незабаром

590 Брама одчинилась,
І на возах, на колесницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезлі на Тибр: тілами
595 Святих убитих годували
Для царського таки столá
У Тибрі рибу.

600 Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла.
На Тибр.

А Скифи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
606 Подумали: сестра Морька
Із пекла вийшла провозать
У пекло Рїмлян.

Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами Скифи повертали.

І ти осталася одна
610 На бєрезі, і ти дивилась,
Як розстелялися, стелились
Кругі широкії над ним,
Над сином праведним твоїм...
615 Дивилась, поки не осталось
Живого слїду на воді,—
І усміхнулася тоді
І тяжко-страшно заридала,
І помолилась в перший раз
620 За нас Розп'ятому.

І спас
Тебе розп'ятий Син Марії
І ти слова його живії
В живу ю душу прийняла,
І на торжища і в чертоги
625 Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!

8. XII. 1857. Перводрук: «Вечерниці», 1862, ч. 31—33,
Нижній-Новгород. і в «Основі», 1862, кн. IV, стр. 1—17.

ЮРОДИВИЙ.

Во дні, фельдфебеля-царя
Капрал Гаврілович Безрукий
Та унтер п'яний, Долгорукий,
Україну правили.

Добра

5 Таки чимало натворили,—
 Чимало люду оголили
 Отсі сатрапи ундіра.
 А надто стрижений Гаврилич
 З своїм єфрейтором малим
10 Та жвавим, на-лихо лихим,
 До того люд домуштровали,
 Що сам фельдфебель дивувались
 І маршировкою і всім,
 І »благосклонні перебували
15 Всегда к єфрейторам своїм.«
 А ми дивились і мовчали,
 Та мовчки чухали чубі,—
 Німії, подлії раби,
 Підніжки царські, лакеї
20 Капрала п'яного!

Не вам,

Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
І за свободу!

Розпинать,

25 А не любить ви вчились брата!
 О, роде суєтний, проклятий,
 Коли ти видохнеш?

Коли

Ми діждемось Вашингтона
З новім і праведним законом?

30 А діждемо́сь таки колись!
Не сотні вас, а міліони
Полян, Дулебів і Древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих Киян,
35 І ваших чепурних Киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У найми́чкі сатрап капрал,—
Вам і байдуже.

А між вами
Найшовсь таки якийсь проява,
40 Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала,
Та ще й у церкві, і пропало,
Як на собаці.

Так-то, так!
Найшовсь таки один козак
45 Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив
А ви, юродиві, тим часом,
Покі нездужас капрал,
50 Ви огласили юродивим
Святого лицаря!

А бивий
Фельдфебель вант—Сарданапал,
Послав на каторгу святого,
А до побитого старого
65 Сатрапа «навсегда» оставсь
Преблагосклонним.

Більш нічого
Не викроїлося, і драму
Глухими, темними рядами
На смітник винесли.

А я...
60 О, зоре ясная моя!

Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Як раз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
65 Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...

Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
70 Чого наків на землі!

А ти, Всевидящее око!
Чи ти дивилося з-висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сібір невольників святих,
75 Як мордували, розпинали
І вішали?!

А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло?! Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
80 Ти спиш в кюоті, а царі..
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сібір
Аж за Байкал; загляну в гори,
85 В вертепи темнії і в нори
Без дна глибокії, і вас,
Споборники святої волі—
Із тьми, із смрада і з неволі,
Царям і людям на показ,
90 На світ вас виведу на-далі
Рядами довгими в кайданах...

Кінець 1857 р. Перводрук: Записки тов. імени Шевченка.
Нижній-Новгород.

.....♦.....

ДОЛЯ.

Ти не лукавила зо мною;
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала; ти взяла
Мене, маленького, за руку
5 І в школу хлопця одвелá
До п'яного дяка в науку.
»Учися, серденько: колись
З нас будуть люди«,—ти сказала.
А я їй послухав, і учивсь,
10 І вивчився.

А ти збрехала!
Які з нас люди?... Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли,—у нас нема
Зернá неправди за собою...

15 Ходімо-ж, доленько моя,
Мій друже вбогий, нелукавий
Ходімо далше: далше слава,
А слава—заповідь моя.

9. II. 1858.
Нижній-Новгород.

Перводрук: »Хата«, 1860 стр. 89.
(До слів: Зерна неправди за собою . . .)

МУЗА.

А ти, пречистая, святая,
Ти сестро Феба молодая,
Мене ти в пелену взяла́
І геть у поле однесла́;
5 І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздóллі,
Тумáном сивим сповила́;
І колихала, і співала,
І чари діяла...

І я...

10 О, чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала
І всюди, зоренько моя,
Ти непорочною сіяла.
15 В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі,
Ти сіяла, пишчалася,
Як квіточка в полі.
Із казарми нечистої
20 Чистою, святою
Пташечкою вилетіла
І по-надо мною
Полинула, заспівала
Ти, золотокрила,
25 Мов живущою водою
Душу окропила!

І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя.
30 Вітаєш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим,

Моя порадонько святая,
Моя ти доле молодая,
Не покидай мене!

В-ночи

35 І в день, і в вечері, і рано
Вітай зо мною, і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду!

Поможи

40 Молитву діяти до краю;
А як умру, моя святая,
Моя ти мамо, положи
Свогó ти сина в домовину,
І хоч єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи!

9. II. 1858. Перводрук: «Основа», 1860, кн. V, стр. 24.
Нижній-Новгород.

.....4.....

СЛАВА.

А ти, задріпанко, шинкарко,
Перекунко яяна,
Де ти в ката забарілась
З своїми лучами?
5 У Версалі над злодієм
Набор розпустила?
Чи з ким иншим мізкавсья
З нудьги та з похмілля?
Горнись лишень ти до мене,
10 Та витнемо з лиха,
Гарнесенько обіймемось,
Та любо, та тихо

Пожартуєм, чмокнемося,
Та й поберемося,
15 Моя крале мальована,
Бо я таки й досі
За тобою чимчикую.
Ти хоча й пишалась
І з пяними кесарями
20 По шинках хилялась,
А надто з тим Миколою
У Севастополі,
Та мені про те байдуже...
Мені, моя доле,
25 Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути!

9. II. 1858. Перводрук: «Основа» 1862, кн. V, стр. 25.
Нижній-Новгород.

.....❖.....

СОН.

(М. А. Марковичці.)

На панщині пшеницю жала;
Втомилася, не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.
5 Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом.
Розповилá, нагодувала,
Попéстила, і ніби сном,
Над сином сідя, задрімала.

10 І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній, бачиться,—бо й сам
Уже не панський, а на волі;
15 І на своїм веселім полі
У-двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася, небога.
Прокинулася—нема нічого!...
20 На Івася глянула, взяла
Його, гарненько сповилá,
І копу доживать пішла,
Покі не чути ланового.

18. VII. 1858.
Петербург.

Перводрук: »Русская Бесѣда«, 1859, кв. III.

.....♦.....

Я не нездужаю,—нівроку,—
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось... Болить,
Болить і плаче, і не спить,
5 Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш?

Добра не жди,
Не жди сподіваної волі,
Вона заснула: цар Микола
10 Її приснав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обұх сталить,
Та добре вигострить сокиру,

15 Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду божого страшного!
А панство буде колихать,
Храмї, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного
20 Та византійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого!

22. XI. 1858.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 210.

.....♦.....

Подражаніє XI. псалму.

Мій Боже милий! Як то мало
Святих людей на світі стало!
Оден на другого кують
Кайдани в серці, а словами,
5 Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвїнтар повезуть?...
А ти, о Господи єдиний,
10 Скуєш лукавії уста,
Язик оттой велерічивий,
Мовлявший: »Ми—не суета!
І возвелічимо на-диво
І розум наш, і наш язик...
15 Та й де той пан, що нам закаже
І думать так, і говорить?«
»Воскресну я!« той пан вам скаже:
»Воскресну нині, ради їх,

20 Людий закованих моїх,
Убогих нищих... Возвелічу
Малих оттих рабів німих!
Я на сторбжі коло їх
Поставлю слово...«

25 І пониче,
Непаче стоптана трава,
І думка ваша, і слова.
Непаче срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
30 Твої, о Господи, такії;
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі!

І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти.

15. II. 1859.
Петербург.

Перводрук: »Основа«, 1861, кн. X, стр. 1.

.....♦♦.....

Марку Вовчку.

(На пам'ять 24 генваря 1859.)

5 Недавно я по-за Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмірало,
І виблагав!

Госпóдь послав
Тебе нам, кроткого пророка,

І обличителя жестоких,
Людий несптих.

Світе мій,

10 Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднеє!

І оживу,

15 І думу вольную на волю
Із домовини воззову,
І думу вольную—о, доле,
Пророче наш, моя ти доню!—
Твоєю думу назову!

17. II. 1859.
Петербург.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 215.

.....

Подражаніє Ісаїї глава XXXV.

Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле, неповитая
Квітчастим злаком!

Розпустись,

5 Рожевим крином процвіти!
І процвітеш, позеленіш,
Мов Іорданові святії
Луги зелені, береги.
І честь Кармилова і слава
Ливанова, а не лукава,
10 Тебе укріє дорогим

Золотоканним, хитро шитим,
Добром та волею підбитим,
Святим омóфором своїм.
І люди темнії, незрячі
15 Дивá Господні побачать.

І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті.
20 Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива!
Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих, і воздає
25 Злодіям за злая.

Тоді як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прóзрять, а кривії,
30 Мов сáрна з гаю помаїпують,
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебр-пустиння неполита,
Сцілющою водою вмита,
35 Прокинеться, і потечуть
Веселі ріки, а озéра
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.

Оживуть стени, озéра,
40 І не верстовії,
А вольнії, широкії,
Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть

Шляхів тих владики,
45 А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться до-купи,
Раді та веселі,
50 І пустиню опанують
Веселії села.

25. III. 1858.
Петербург.

Перводрук: Основа 18 1,
кн. XI—XII, стр. 2—3.

.....♦.....

N. N.

Така, як ти, колись лілея
На Іордані процвіла,
І воплотила, пронесла
Святеє слово над землею.
5 Як-би то й ти, Дністрівий цвіте...
Ні, ні! Крий Боже! Розіпнуть,
В Сибір в кайданах поведуть,
І ти, мій цвіте неукритий—
Не вимовлю...

Веселий рай
10 Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі,
І більш нічого не давай!
Та не бери її весною
В свій рай небесний, не бери,
15 А дай Твоєю красою
Надивуватись на землі!

19. IV. 1859.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 212.

.....♦.....

ІЩНЯ.

(Ф. І. Черненку на память 22. ІХ. 1859.)

Ой по горі ромен цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається:
Де та доля пишається?

5 Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі?

10 Не там, не там, друже-брате!
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

7. VI. 1859.
Лихвин (у Харківщині).

Перводрук: «Хата», стр. 90.

.....♦.....

Ой маю, маю я оченята—
Нікого, мати, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!

5 Ой маю, маю і рученята—
Нікого, матінко, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати!

Ой маю, маю і ноженята—
Та ні з ким, матінко, потанцювати,
Та ні з ким, серденько, потанцювати!

10. VI. 1859.
Пирятин.

Перводрук: Львівське видання,
т. II, стр. 260.

СЕСТРИ.

Минаючи убогі села
Понаддірянські невеселі,
Я думав: »де-ж я прихилюсь
І де подінуся на світі?«
5 І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувся,
10 Сіє батько та горить.
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра,
Многострадальная святая,
15 Неначе в раї спочиває,
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.

І їй здається: виринає
З-за хвилі човен, доплива
20 І в хвилі човен порина...
»Мій братіку! Моя ти доле!«
І ми прокинулися: ти
На панщині, а я—в неволі!...

Оттак нам довелось йти
25 Ще з-малечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти.

20. VII. 1859.
Черкаси.

Перводрук: »Основа«, 1861,
кн. VI, стр. 47—48.

Колись дурною головою
Я думав: горенько зо мною!
Як доведеться в світі житть,
Людий і Господа хвалить?
5 В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,
Умерти—й сліду не покинуть
На обікраденій землі!..
О, горе, горенько мені!
10 І де я в світі заховаюсь?
Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!..

21. VII. 1859.
Черкаси.

Перводрук: »Оснопа«, 1862, кн. I, стр. 6.

.....◆◆.....

Як-би то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув,
Та на замчіще подививсь,—
Упився-б, здорово упивсь!
5 І... препрославлений, козачий
Розумний батьку!... і в смердячій
Жидівській хаті-б похмеливсь.
Або-б в калюжі утопивсь,
В багні свинячім...
10 Амінь тобі, великий муже,
Великий, славний, та не дуже!..
Як-би ти на-світ не родивсь,
Або в колисці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі
15 Тебе, преславного... Амінь!

18. VIII. 1859.
Переяслав.

Перводрук: Львівське видання 1867, т. II,
стр. 260. Тільки від 1—4 рядка, від 5 до
кінця у пражському »Кобзарі«, II, стр. 213.

Та головонько моя бідна,
Того моя мила зблідла?
Чи пшеницю жала,
Чи ячмінь вязала,
5 Чи в недуженці лежала?
Була на риночку,
Пила горілочку,
На похміллячко лежала,
З родиною зійшлась,
10 Горілки напилась.

Київ 1859.

Перводрук: »Критичний розслід над
текстом Кобзаря«, Доманицького, стр. 328.

.....*.....

Во Іудеї, во дні они,
Во время Ирода царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
5 Паскудились.

А у царя,
У Ирода таки самого,
І у порогу й за порогом
Стояли ліктори. А цар,
Самодержавний государ,
10 Лизав у ліктора халяву,
Щоб той йому на те, на се,
Хоч пів-динарія позичив.
А той кишенею трясе,
Виймає гроші і не лічить,
15 Неначе старцеві дає.
І п'яний Ирод знову пє!
Як ось—не в сáмім Назареті,
А у якомусь у вертепі—

Марія сина привелá
20 І в Вифлєсм з малим пішла.
Біжить почтар із Вифлєсма
І каже: »Царю! так і так!
Зіновать, кукіль і будяк
Росте в пшениці!

Кляте плéмя
25 Давидове у нас зійшло,—
Зотни, поки не піднялось!«
— »Так що-ж!« промовив Ирод п'яний:
»По всьому царству постинать
Малих дітій; а то погані
30 Нам не дадуть доцарювать!«
Почтар, нівроку, був підплиий,
Оддав сенатові приказ,
Щоб тільки в Вифлєсмi били
Малих дітій.

Спаси ти нас,
35 Младенче праведний, великий,
Од п'яного царя-владики!
Од гіршого-ж Тебе спасла
Твоя преправедная Мати.
Та де-ж нам тую матір взяти?
40 Ми серцем голі до-гола!
Раби з кокардою на лобі,
Лакєї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його Величества!... та й годі.

24. X. 1859.
Петербург.

Перводрук: »Львівське видання« 1867 р.,
т. II, стр. 133.

МАРІЯ.

(Поема.)

»Радуйся, ты бо обновил
еси зачатых стѣдно.«

(Акаф. Пр. Богор., ік. 10.)

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,—
Все упованіє моє

5

На тебе, Мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!

10

Молюся, плачу і ридаю:
Возри, Пречистая, на їх,
Оттих окрадених, сліпих
Невольників; подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!

15

Достойно-питає!

Благаю,

Царице неба і землі!
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая!

20

А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святую доленьку твою.

25

А нині—плач, і скорб, і сльози
Душі убогої—убогий
Останню лепту подаю.

I.

У Йосипа, у теслярá,
 Чи в бондаря тогó святого,
 Марія в наймичкáх рослá.
 Росла собі і виростала,
 30 І на порі Марія стала,
 Рожевим квітом розцвілá
 В убогій і чужій хатині,
 В святому тихому раю.
 Тесляр на наймичку свою,
 35 Неначе на свою дитину,
 Теслú булó і струг покине,
 Та й дивиться.

І час мине,
 А він і оком не мигне,
 І думає: »А-ні родини,
 40 А-ні хатиночки нема,—
 Одна-однісенька!... Хіба...
 Ще-ж смерть моя не за плечима!«

А та стоїть собі під тином
 Та вовну білу ю пряде
 45 На той бурнїс йому святéшний;
 Або на беріг поведе
 Козу з козяточком сердешним
 І попасть і напоїть;
 Хоч і далеко, так любила-ж
 50 Вона той тихий божий став,
 Широку ю Тиверїяду.
 І рада, аж сміється, рада,
 Що Йосип, сидячі, мовчав,
 Не боронив їй, не спиняв
 55 На став іти.

Іде, сміється;
 А він сидить, та все сидить,

За струг, сердега, не береться.
Коза напеться та й пасеться,
А дівчина собі стоїть,
60 Неначе вкопана, під гаєм,
І смутно-сумно позирає
На той широкий божий став.
І мовила: »Тиверіядо!
Широкий царю озерам!
65 Скажи мені, моя порадо:
Якая доля вийде нам
З старим Іосифом? О, доле!
І похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в ярґ.
70 »Йому я стану за дитину;
Плечми моїми молодими
Його старії підопру!
І кинула кругом очима,
Аж іскри сипнули з очий,
75 А з добрих молодих плечий
Хитон полатаний до-долу
Тихенько зсунувся: ніколи
Такої божої краси
Ніхто не ўзрить!...

Злая-ж доля
80 Колючим терном провелá,
Знущалася над красоюю.
О, доленько!...

По-над водою
Ходою тихою пішла,
Лопух край берега найшла,
85 Лопух зірвала і накрила,
Неначе бриликом, свою
Головоньку тую смутнґюю,
Свою головоньку святуюю,
І зникла в темному гаю.

90

О світе наш незаходимий!

О ти пречистая в женах!
Благоуханний зельний крине!

В яких гаях, в яких ярах,
В яких незнасмих вертепах

95

Ти заховася од спеки
Огнепалимої тії,

Що серце без огню розтопить

І без води прорве, потопить

Святії думоньки твої?!

100

Де ти сховася?

Ніде!

Огонь заклюнувся вже,—годі!

Уже розжéврівся, і—шкода!—

Даремне сила пропаде,

До крові дійде, до кості

105

Огонь той лютий, негасимий,

І, недобитая, за сином

Повинна будеш перейти

Огонь пекельний.

Вже пророчить,

Тобі вже зазирає в очи

110

Твоє грядущє. Не зри!

Сльозу пророчую утри,

Заквітчай голову дівочу

Лілями, та тим рясним,

Червоним маком, та й засни

115

Під явором у холодочку,

Покі що буде!

II.

У-вечері, мов зоря тая,

Марія з гаю вихожає

Заквітчана. Фавор-гора,

120

Неначе з злата-серебра,

Далéко-вiсоко сiяє,
Аж слiчить очi.

Пiдняла

125 На той Фавор свої святiї
Очиці кроткiї Марiя,
Та й усмiхнулась; зайняла
Козу з козяточком з-пiд гаю
I заспiвала:

130 »Раю, раю,
Темний гаю!
Чи я, молодая,
Милій Боже,—
В Твоiм раї—
Чи я, погуляю,
Нагуляюсь?»

135 Тай замовкла;
Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
I веселенькая пішла
На хутiр бондарiв убогий.
140 А йдучи, козеня, небога,
Нiби дитину на рiуках,
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
I цiлувала.

145 Козеня,
Неначе тее кошеня,
I не пручалось, не кричало,
На лонi пiстилося, гралось.
Миль зо двi любо з козеням
Трохи-трохи не танцювала,—
150 I не втомiлась.

Вигляда

Старий, сумуючи пiд тином,
Давненько вже свою дитину;

Зустрів її і привітав,
І тихо мовив: »Де ти, в Бога,
155 Загаялась, моя небого?
Ходімо в кущу, опочій,
Та повечеряємо в-купі
З веселим гостем молодим.
Ходімо, доненько!»

»Який,
160 Який се гость?»
»Із Назарета,
Зайшов у нас підночувать,
І каже: Божа благодать
На ветхую Єлизавету
Учора рано пролилась,—
165 Учора,—каже,—привелá
Дитину-сина, а Захарій
Старий нарек його Іваном!
Так бачиш що...«

А гость роззутий,
Умитий, з кўці вихожав
170 В одньому білому хитоні
Мов намальований сїяв.
І став велично на порозі
І, уклонившись, вітав
Марію тихо...

Ії, небозі,
175 Аж дивно, чудно. Гость стояв,
І ніби справді засїяв.
Марія на його зирнула
І стрепенулась,—пригорнулась,
Неначе злякане дитя,
180 До Йосина свого старого.
А потім гостя молодого
Просила, ніби повелá,
Очима в кущу.

Принесла́

185 Води погожої з криниці,
І молоко, і сир козлиці
Ім на вечерю подала;
Сама-ж не їла й не пила,
В куточку мовчки прихилилась
Та дивувалася, дивилась
190 І слухала, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його святії
На серце падали Марії,
І серце мерзло і пеклось.

195 »Во Іудеї не було,—
Промовив гость,—тогó ніколи,
Що нині ўзреться. Равві,
Равві великого глаголи
На ниві сіються новій,—
200 І виростуть, і пожнемó,
І в житницю соберемо
Зерно святе. Я Мессію
Іду народу возвістити!«
І помолилася Марія
205 Перед апостолом.

Горить

Огонь тихенько на кабіці,
А Йосип праведний сидить
Та думає...

Уже зірниця

210 На небі ясно зайнялась;
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і в ярочку
Догнав Марію...

Холодóчком

215 До сходу сонця провелá
До сáмої Тиверїяди
Благовістителя, і рада—
Радесенька собі прийшла
До-дому.

III.

220 Жде його Марія
І ждúчи плаче; молодїї
Ланіти, очі і уста
Марніють зримо.

»Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала,
Цвіт зельний, наша краса!«
225 Промовив Йосип: »Диво сталось
З тобою, доненько моя!
Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то... (її не вимовив—убють
На улиці!) і заховаймось
230 В своїм оáзнісі.«

І в путь
Марія на-швидкú збиралась
Та тяжко плакала, ридала.
Ото-ж вони собі ідуть;
Несе з торбиною на плéчах
235 Нову коновочку старий:
Сиродать би-то, та молодїй
Купить хустиночку до-речі
Та її за повінчання оддать.

О, старче праведний, багатий!
240 Не од Сїона благодать,
А з тихої твоєї хати
Нам возвістилася.

Як-би

Пречистій їй не дав ти руку,
Рабами-б бідніі раби
І досі мерли-би.

245

О, муко!

О, тяжкая душі печаль!
Не вас мені, сердешних, жаль,
Сліпі ви, нищіі душою,—
А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот—і кують
Кайдани новіі. Убють,
Заріжуть вас, душеубийці,
І із кровавої криниці
Собак напоять!

250

Де-ж подівсь

Дивочний гость отой лукавий?
Хоч-би прийшов та подививсь
На брак той славний і преславний,
На брак окрадений!

255

Не чуть,

Не чуть його, а-ні Мессії.
А люди ждуть чогось, і ждуть
Чогось непевного...

260

Маріє!

Ти-ж; безталанная, чого
І ждеш, і ждатимеш од Бога
І од людей Його?!

Нічого,

265

Ні-же апостола тогò
Тепер не жди! Тесляр убогий
Тебе повинчану веде
В свою убогую хативу.
Молись і дякуй, що не кинув,
Що на розпутьтя не прогнав;

270

А то-б цеглиною убили,
Як-би не вкрив, не заховав!
В Єрусалимі говорили
Тихенько люди, що стялі
275 У городі Тиверіяді,
Чи то якогось розпялі
Провозвістителя Мессії.
»Його?« промовила Марія,
І веселенькая пішла
280 У Назарет.

І він радіє,
Що наймичка його неслá
В утробі праведную душу
За волю розпятого мужа.

Ото вони собі ідуть;
285 Прийшли до-дому, і живуть
Повінчані, та невеселі.
Тесляр колісочку дебелу
Майструє в сінях; а вона,
Пренепорочная Марія,
290 Сидить собі коло вікна
І в поле дивиться, і шие
Маленькеє сороченя—
Комуь то це...?

IV.

»Хазійн дома?«
На дворі крикнуло. »Указ
295 Од кесаря, його самого,
Щоб ви сьогодні, сей-же час,
Ви на ревізію у город,
У город Вифлеєм ішли!«
І звук, пронав той тяжкий голос,
300 Тільки луна в яру гула.

Марія зараз заходилась
 Пекті опрісноки; спекла,
 В торбину мовчки положила
 І мовчки за старим пішла
 У Вифлеєм.

305

»Святая сило,
 Спаси мене, мій Боже милий!«—
 Тільки й промовила. Ідуть,
 Сумуючи собі обоє,
 І вбогії—перед собою
 Козу з козяточком женуть,
 Бо дома ні на кого кинуть.
 А може Бог пошле дитину
 В дорозі, от і молоко
 Сердешній матері. Скотіна
 Іде пасучися, рядком
 Ідуть за нею батько й мати.
 І починають розмовляти
 По-волі тихо.

310

315

»Семіон

Протоіпресвітер«—Йосип мовив—
 »Такеє-то пророче слово
 Сказав мені: святий закон
 І Авраама і Мойсея
 Возобновлять мужі Єссее;
 І,—каже,—потн не умру,
 Поки Мессію не узрю!—
 Чи чуєш ти, моя Маріє?
 Мессія прийде!»

320

325

»Вже прийшов,
 І ми вже бачили Мессію!«
 Марія мовила.

Найшов

Опрісок Йосип у торбині,
 Дає та й каже: »На, дитино!
 Покі що буде, укріпись!

330

До Вифлєсма не близенько,
Та й я спочину: утомивсь!
335 Та й сіли на шляху гарненько
Полуднувать.

Ото-ж сидять,
А сонце праведне швиденько
До-долу котиться і—глядь!
Сховалося, і смеркло в полі,
340 І—диво дивнеє!... ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива!

Аж здрігнув
Святий тєсляр—мітла з востоку
Над сáмим Вифлєсом, бокóм,
345 Мітла огненная зійшла,
І степ і гори осіяла.
Марія з шляху не вставала—
Марія сина привелá,
Єдиную туó дитину,
350 Що нас од кáторги спаслá
І, прєсвятая, неповинна
За нас, лукавих, розп'ялась!
А недалеко, край дороги,
Отару гнали чабани,
355 Та й їх побачили.

Небогу,
Ій дитяточко взяли
І у вертеп свій принесли,
І чабани його убогі
Еммануїлом нарекли.

360 До сходу сонця, рано-рано,
У Вифлєсмі на майдáні
Зійшовся люд і шопотить,
Що щось непевне з лóдьми бóде
Во Іудеї; гомонить

365 І тихне люд. »О люде, люде!
Чабан якийсь біжить, кричить:
— »Пророцтво Ієремі,
Ісаїї збулось, збулось!
У нас, у пастирий, Мессія
370 Родівся вчора!«...

Загуло

У Вифлеємі на майдані:
»Мессія!... Ісус!... Осанна!...«
І люд розходивсь.

V.

Через час,

Чи через два, прийшов указ
375 І легіон з Єрусалима
Од того Ирода; незрима
Й нечуте сталося тоді:
Ще діточки сповиті спали,
Ще купіль гріли матері,—
380 На марне гріли!... не купали
Маленьких діточок своїх:
Ножі салдати сполоскали
В дитячій праведній крові!
Таке-то на світі сталося!
385 Дивітеся-ж, о матері,
Що роблять Ирода царі!

Марія навіть не ховалась
З своїм младенцем. Слава вам,
Убогим людям, чабанам,
390 Що привітали, заховали
І нам Спасителя спаслі
Од Ирода!

Нагодували

І напоїли, і дали

398 Кожух і свиту на дорогу
І, небораки, додали
Ослицю дійну, і небогу
З її дитяточком малим
І посадили й провели
В-ночі тайними манівцями
400 На шлях Мемфіський.

А мітла,

Мітла огненная світила,
Неначе сонце, і дивилась
На ту ослицю, що неслá
В Єгипет кроткую Марію
405 І народженого Мессію.

Як-би де на світі хоч раз
Цариця сіла на ослицю,
То слава стала-б про царицю
І про великую ослицю
410 По всьому світу.

Ся-ж неслá
Живого істинного Бога!
Тебе-ж, сердешну, Копт убогий
Хотів у Йосипа купить,
Та здохла ти: мабуть, дорога
415 Таки завадила тобі!

У Нилі скупанес спить
В пелишках доли під вербою
Дитяточко. А між лозою—
З лози колисочку плете
420 Та плаче праведная мати,
Колиску тую плетучі.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися в-ночі.
425 З-ва Нилу сфінкси, мов сичі,

Страшними мёртвими очима
На теє дивляться; за ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміді в-ряд,
430 Мов фараонова сторбжа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда божа
Встає вже, встала на землі,
Щоб фараони стереглись.

436 Марія найнялася прясти
У Копта вовну; а святий
Іосиф взявсь отару пасти,
Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
440 Минає рік.

 Коло хатини
В повітощі своїй малій
Той бондар праведний, святий
І гадки, праведний, не має—
Барило й бочку набиває,
445 Та ще й курникає.

 А ти?
Не плачеш ти і не співаєш;
Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий, святого сина,
450 І як його од зол спасти,
Од бур житейських одвести...

 Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться, а дитина
І невеличке козеня
455 У сінях граються; а мати
Сидить на призбі коло хати
Та вовну з кужілля пряде.

Аж ось і сам старий іде.
З ціпочком тихо по-під тином:
460 Носив у город шапличок
Продать: йому медяничок,
А їй немудрую хустину,
Собі-ж несе на постолі
Ременю доброго.
Спочинув,
465 Та й каже: »Доню! не журись:
Царя вже Прода не стало!
Чогось у-вечері наївсь,
Та так наївся, що й опрігсь,—
Такеє-то мені сказали.
470 Ходімо, каже, у свій гай,
У свій маленький тихий рай,
Ходім до-домоньку, дитино!«
— »Ходім!« сказала, та й пішла
На Нил сороченята прати
475 В дорогу синові. Паслась
Коза з козятком коло хати,
А Йосип сина забавляв,
На призьбі сідя, поки мати
На річці прала ті малі
480 Сорбчечки; а потім в хаті
Поморщив добре постолі
Собі в дорогу. Та й знялісь
До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
485 У-двох в колисочці несли.

VI.

То сяк, то так прийшли до-дому.
Бодай не довелось нікому
Узрїть таке!

Благодать,

490

Гайочок тихий серед поля,
Одна-єдина їх доля,
Оттой гайочок—і не знать,
Де він кохався, і хатина—
Все, все сплюндровано.

В руїні

495

Ім довелось ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинулася: там
Колись-то з нею яснолицій
Зустрівся гость святий...

Бурян,

500

Будяк колючий з кропивою
Коло криниці порослі.
Маріє, горенько з тобою!
Молися, серденько, молися!

505

Окуй свою святую силу,
Довготерпієм окуй,
В сльозах кровавих загартуй!
Небога трохи не втопилась
У тій криниці.

Горе нам

510

Було-б іскупленим рабам!
Дитина-б тая виростала
Без матері, і ми-б не знали
І досі правди на землі—
Святої волі.

Схаменулась

515

І тяжко-важко усміхнулась
Та й заридала. Полились
На цямрину святії сльози
Та й висохли; а їй, небозі,
Полégшало.

Єлисавета,

Стара вдова, у Назареті,

520 З малим синком своїм жилá,
Таки з Іваном, та й булá
Якась рідня їм.

В-ранці рано
Свою дитину, безталанна,
Нагодувала, одягла,
І за святим своїм пішла
525 У Назарет той до вдовиці,
В сусіди, в наймицькі, проситись.
Дитяточко собі росло,
З Івасем удовенком гралось,
Уже чимале підросло.
530 Якось вони собі гуляли
У-двох на улці; знайшли
Дві палочки, та й понесли
До-дому матерям на дрóва:
Звичайне, діточки!

Ідуть
535 І веселенькі і здорові,—
Аж любо глянуть, як ідуть.
Ото-ж воно, мале, взяло
Другую палочку у Івася
(Івась у коники гулявся),
540 Зробило хрестик, та й неслó
До-дому, бачте, показати,
Що й він уміє майструвати.
Марія ще за ворітьми
Дітий зустріла, і зомліла
545 І труном пала, як узріла
Той хрестик-шибеничку.

»Злий,
Недобрий чоловік, лихий
Навчив тебе, моя дитино,
Зробить отсе. Покинь, покинь!
550 А він, маленький, неповинний,
Святую шибеничку кинув

І зарідав, і пролились
Ще в перший раз младенчі сльози
На лоно матерне.

Небозі

555 Ніби полéгшало. Взяла,
У холодочок завелá,
В бурян, в садок, поцілувала
Та коржиком нагодувала,
560 Свіженьким коржиком; воно-ж
Попéстилось собі, погралось
Та й спатоньки, мале, лягло,
Таки-ж у неї на колінах.
Ото-ж і спить собі дитина,
Мов янголяточко в раю,
565 І на єдиную свою
Та мати дивиться і плаче
Тихенько-тихо: ангел спить...
То щоб його-то не збудить!
Та й не догледіла: неначе
570 Окропу капля, як огонь,
На його впала, і воно
Прокинулось.

Швиденько сльози

575 Марія втерла сміючись,
Щоб він не бачив; і небозі
Не довелóся одурить
Малого сина: подивилось,
І зарідало.

Заробила,

580 Чи то позичила вдова,
Пів-копи тую на буквар.
Сама-б учила, так не знала-ж
Вона письма тогó. Взяла
Та в школу хлопця одвелá
У іссейську; доглядала-ж

585 Сама його, сама й навчала
Добру і розуму.

Івась,
Таки вдовенко, в його вдавсь,
Та в-двох собі й ходили в школу
І вчились в-купочці. Ніколи
Ані пограється з дітьми,
590 Ані побігає; самий
Оден-однісенський, бувало,
Сидить собі у буряні
Та кленку теше: помагало
Святому батькові в трудах.

VII.

595 Якось по сьомому годочку
(Малий вже добре майстрував),
Одпочиваючи в кутбчку,
Старий на сина дивувавсь:
Який-то з його майстер буде?
600 Які-то люди з його будуть?
Та взявши відер, кандійок,
І батько, й мати, і воно
Пішли на ярмарок у сáмий—
Самісінський Єрусалим;
605 Хоч і далеко, так спродати
Дорогше можна.

От прийшли,
Розташувались. Батько й мати
Сидять собі та продають
Добро своє. А де-ж дитина?
610 Побігло десь... Шукає сина
Та плаче матір,—і не чуть,
Де ділося! У синагогу
Зайшла благать благого Бога,

Щоб син її найшовсь; аж—глядь!
615 Межи раввинами дитина,
Ії хлопяточко, сидить,
І навчає неповинне:
Як в світі жити, людей любити,
За правду стати, за правду згинуть—
620 Без правди горе!—»Горе вам,
Учителі архиереї!...«
І дивувались фариसेї
І книжники його речам,
А радість матері Марії
625 Неізреченная!

Мессію,
Самого Бога на землі
Вона вже зріла...

Спродались,
Во храмі помолились Богу,
І веселенькі в дорогу
630 До-дому рушили в-ночі,
По холодочку.

Виростали,
І в-купі вчились, ростучі,
Святії діточки; пишались
Святії тії матері
635 Своїми дітками.

Із школи
Путем терновим розійшлись
Обидва: божії глаголи,
Святую правду на землі
І прорікали, й розпялись
640 За воленьку, святую волю!...

Іван пішов собі в пустиню,
А твій—між люди; а за ним,
За сином праведним своїм,
І ти пішла.

645 В старій хатині,
В чужій покинула його,
Святого Йосипа свого;
Пішла тинятись по-під-тинню,
Аж поки-поки не дійшла
Аж до Голгофи...

VIII.

650 Бо за сином
Святая мати всюди йшла;
Його слова, його діла,—
Все чула й бачила, і мліла,
І мовчки-трепетно раділа,
На сина дивлячись.

655 А він
Сидить було на Єлеоні,
Одпочива. Єрусалим
Розкинувсь гордо перед ним,—
Сіяс в золотім виссоні
Ізраїльський архисрей,
660 Романський золотий плебей!
І час, і два мине, не встане,
На матір навіть не погляне,
Та аж заплаче, дивлячись
На іудейськую столицю.

665 Й вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці,
Тихесенько, і принесе
Води погожої, і вмис
Утомлені стопи святії;

670 І нити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хитона,
Зашис дірочку, та й знову
Під смокву піде і сидить

І дивиться—о, всесвятая!—
675 Як син той скорбний спочиває.
Аж ось і дівтора біжить
Із гóрода: його любили
Святїї діточки; слідком
За ним по улицах ходили,
680 А иноді й на Єлсон
До його бігали малїї.
Отó-ж прибігли.—»О, святїї,
Пренепорочнїї!« сказав,
Як ўзрів діточок, привстав
685 І цідував, благословляя;
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнўс, і веселенький,
З своїми дїтками пішов
В Єрусалим на слово нóве,
690 Понїс лукавим правди слово.
Не вняли слову, розпялі!...

Як розпинать його велї,
Ти на розпутїї стояла
З малими дїтьми. (Мужики,
695 Його брати, ученигї
Перелякались, повтікали.)
— »Нехай їде, нехай їде!
Оттак і вас він поведе!«
Сказала дїтям і упала
700 На землю трупом.

Розпялась

Твоя єдина дитина.
А ти, спочинувши під тинном,
У Назарет оттой пішла.
Вдову давно вже поховали
705 В чужїй позиченїй трунї
Чужїї люди, а Івана

Ї зарізали в тюрмі.
І Йосипа твогó не стало!
А ти, як палець той, осталась
Одна-однісенька.

710

Такий

Талан твій лаганий, небого!
Брати його, ученикї
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не далїсь:
Сховались, потім розійшлись,
І ти їх мусїла збірати...
Ото-ж вони якось зїйшлись
В-ночі круг тебе сумувати,
І ти, великая в женах,
І їх унинїє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом;
Ти дух святїй свій пронесла
В їх душі вбогїї...

715

720

Хвала

І похвала тобі, Марїє!
Мужї воспрянули святїї,
По всьому світу розійшлись,
І іменем твогого Сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу; ти-ж під тинном,
Сумуючи, у буряні
Умерла з голоду.

725

730

Амінь.

Подражаніє Едуарду Сові¹⁾.

Посажу коло хатини,
На спомин дружині,
І яблоньку, і грушеньку,
На спомин єдиній!

5 Бог дасть, виростуть. Дружина
Під древами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

10 А я буду груші рвати,
Діткам подавати,
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти:

15 — Тоді, серце, як бралися,
Сі древа садив я...
Щасливий я!—»І я, друже,
З тобою щаслива!«

19. XI. 1859.
Петербург.

Перводрук: »Основа« 1862, кн. II, стр. 2.

¹⁾ Едуард Желіговский підписувався псевдонімом Антоній
Сова. Тому тут і повинно-б бути: Антонію Сові.

ПОДРАЖАНІЄ ІЕЗИКИЦЮ.

(ГЛАВА 19.)

Восплач, пророче, сине божий,
І о князях, і о вельможах,
І о царях оттих!

І рци:

На-що та сука, ваша мати,
6 Зо львами кліщилась, щенята?
І добувала вас лихих,
І множила ваш род проклятий?
А потім з вас, щенят зубатих,
Зробились львичища. Людий,
10 Незлобних праведних дітій,
Жрете, скажені!... Мов шуліка
Хватає в буряні курча,
Клює і рве його.

А люде,—

Хоч бачать люде, та мовчать.
15 Ото-ж львня те—дикє, лютє!
Підстерegli його, взяли,
Та, заковавши добре в нута,
В Єгипет люде одвели
На каторгу.

А мати... мати

20 Спустила другє бісновате
Своє скаженєє звіря,—
Та вже такого сподаря,
Що гради й весі пожирало,
Земля тряслася, трепетала
25 Од реву львичища тогò.
Окули люде і цього,
Заперли в щєлєпи удила,
І в Вавилоні посадили

30 В тюрму глибоку, щоб не чуть
Булó на світі того рiku
Самодержавного владики,
Царя неситого...

Минуть,—

Уже по-трохи і минають,
Дні беззаконія і зла.
35 А львичища тогó не знають,—
Ростуть собі, як та лоза
У темнім лузі, уповають
На корінь свій, уже гнилий,
Уже червивий, і малий,
40 І худосильний.

Вітер з поля

Дихне, погне і полама́.
І ваша злая своєволя
Сама скупається, сама
В своїй же крові.

Плач великий,

45 Во-місто львичищого рика,
Почують люди, і той плач—
Нікчемний, довгий і поганий—
Межи людьми во притчу стане,
Самодержавний отъой плач.

6. XII. 1859.
Петербург.

Текст по копії Л. Жемчужникова опублікований О. Кониським у Записках наукового товариства ім. Шевч. т. 39.

ОСІЇ ГЛАВА XIV.

(ПОДРАЖАНІЄ.)

Погинеш, згинеш, Україно!
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші!

Україно,

6 Мій любий краю неповинний!
За-що тебе Господь кара,
Карас тяжко?

За Богдана,

Та за скаженого Петра,
Та за панів оттих поганих
10 До краю нищить,—покара,
Убс незримо...

І правдиво!

Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою утробу,
15 І рек во гніві: »Потреблю
Твою красу, твою оздобу;
Сама розіпнешся! Во злобі
Сини твої тебе убють
Оперені, а злозачаті
20 Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата,
І плача, матернього плача,
Ісполню гради і поля,
Да зрить розтленная земля,
25 Що я—держитель, і все бачу!»

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату. опочий!

Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучі.

30 Спочивши, скорбная, скажи,
Пророчи своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
35 І криводушіє—огнем,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах;
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
40 І кроткий, п'яний господар!
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам, охляп сісти
Та утікати; не втечете
І не сховаєтеся!

Всюди

45 Вас найде правда-мста, а люди
Підстерезуть вас, на то те-ж
Уловлять, і судить не будуть:
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
50 І на хресті отгім, без ката
І без царя, вас, біснуватих,
Ростнуть, розірвуть, розіпнуть,
А кровю вашою, собаки,
Собак напоять!...

І додай,

55 Такеє слово їм додай,
Без притчі; вискажи: Зробили,
Руками скверними створили
Свою надію, й речетє,
Що цар—наш Бог, і цар—надія,
60 І нагодує і огріє
Вдову і сирот... Ні, не те!
Скажи їм ось-що: брешуть б́оги,

Ті идоли в чужих чертогах!
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
65 Не ветхеє, не древле слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

25. XII. 1859.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
стр. 236—237.

.....♦♦.....

Дівча любе, чорнобриве
Несло з льоху пиво,
А я глянув, подивився—
Та аж похилвся.
6 Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?
Боже сильний! Твоя сила—
Та тобі-ж і шкодить.

15. I. 1860.
Петербург.

Перводрук: Львівське видання, 1867,
т. II, стр. 261.

.....♦♦.....

Ой діброво, темний гаю,
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш!
6 Раз укріє тебе рясно
Зеленим покровом,

Аж сам собі дивується
На свою діброву.

10 Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую,

15 І сповне дорогою
Білою габію,—
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

15. 1. 1860. Перводрук: Пражське видання, т. I, стр. 75.
Петербург.

.....♦♦.....

Подражаніє сербському.

Наїхали старости,
Й молодік за ними.
Вони собі пішли в хату
З батьком розмовляти,
5 А я в його, молодого,
В того чорнобривця,
Беру коня, та й нічого...
Веду до криниці.
Кінь утомлений, копита
10 Розкуті, розбиті,
Сіделечко мережане
Зопсуге, невкрите.
— »Скажи, коню, до кого це
Ви так нагло гнались?
15 До якоїсь чорнобривки
Всю ніч майнували.

Чи ти-ж, коню, будеш пити
З нашої крипиці?
Чи буде та чорнобривка
20 Сей рік молодиця?»

4. V. 1860.
Петербург.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 261.

.....♦♦.....
МОЛИТВИ.

I.

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і талярї,
І пута кутїї пошли!

5 Робочим головам, рукам,
На сїї окраденїї землі
Свою Ти силу низпошли!

Мені-ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай!

24. V. 1860.
Петербург.

II.

10 Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутїї окуй,
В склепу глибокім замуруй!

15 Трудящим людям, всеблагий,
На їх окраденїї землі
Свою Ти силу низпошли!

А чистих серцем—коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюлі!

Мені-ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

25. V. 1860.

III.

Злоначинающих спини,
У пуга кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!

26

А доброзичдушним рукам
І покажи і поможи,
Святу силу низпошли!

30

А чистих серцем?—Коло їх
Постав Ти ангели свої
І чистоту їх соблюди!

А всім нам в-купі на землі
Єдиномислів подай,
І братолюбів пошли!

27. V. 1860.

IV.

35

Тим неситим очам,
Земним богам, царям—
І плуги й кораблі,
І всі добра землі,
І хвалебні псалми—
Тим дрібненьким богам!

10 Каблúчку заходивсь плесті,—
На шию-б то.

Коли погляне—

У холодочку під платаном
Дівча заквітчанеє спить.
Дріадам нічого́ робить
15 Перед такою красотою,
Перед богинею такою!
Сама Еґерія в гаю,
Кленúчи доленьку свою,
Повісплась.

А мудрий Нума

20 І на дівча і на цвітí
Дивується собі і дума:
Який би ретязь ще сплестí?

28. V. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 367.

.....♦.....

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ.

В Путивлі градí в-ранці рано
Співає-плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жáлю додає:

5 «Полечу, каже, зигзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та по-над Доном полечу́,
Рукав бобровий омочу́
В ріці Каялі, а на тілі,
10 На княжім білім помарнілім
Омию кров суху, отру́
Глибокíї, тяжкії рани.»

І квилить-плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу́:
15 »Вітрило, вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
На-що на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
20 Ти ханові метасш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього?

На морі
Гойда́й насади-кораблі!
А ти, прелютий!...
Горе, горе!
25 Моє веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав!»

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі гряді Ярославна,
І каже: »Дужий і старий,
30 Широкий Дніпре, не малий!
Пробив-єси високі скали,
Текучи в землю Половчана;
Носив-єси на байдаках
На Половчан, на Кобяка
35 Дружину твою Святославлю.
О, мій Словутицю преславний!
Моє ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не послала,—
40 Сльозами моря не долить!»

І плаче-плаче Ярославна
В Путивлі на валу́, на брамі—
Святе сонечко зішло—
І каже:

»Сонце пресвяте!
45 На землю радість принесло
І людям, і землі—мої
Тугі-нудьгі не розвелó.
Святий, огненний господине!
Спалив-еси луги, степи,
60 Спалив і князя, і дружину,—
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи!...
Загинув ладо, й я загину!»

4. VI. 1860.
Петербург.

II.

З-перед-світа до вечора,
55 А з вечора до досвіта
Летить стріла каленая,
Брязчить шабля о шеломи,
Трощить списи гартовані
В степу, в незнаємому полі,
60 Середи землі половецької.

Земля чорна копитами
Поорана, поритая;
Кістями земля засіяна,
А кровію политая.
65 І журба-тўга на тім полі
Зійшла для руської землі.

Що гомонить оттам, зичить
У-досвіта?

То повертає
Той Ігорь військо на пригоду
70 Тому буй-туру Всеволоду.

І бились день,
І другий билися,

Та коло полудня на третій
Поникли Ігореві стязі.

75

Оттак на березі Каяли
Брати різнились, бо не стало
Крови-вина!

80

Допирували
Хоробрі Русичі той пир
Сватів упоїли,
Й самі простяглися
За землю руськую.

Хилилась
І слалась плачучі трава,
Високі гну́лись деревá,
До-долу гнулися, журились...

6. VII. 1860.
Петербург.

III.

85

В Путивлі граді в-ранці рано
Сумує, плаче Ярославна:
»Полечу, рече, зозулею,
По-над Дунаєм полечу!
Рукав бобряний омочу
В ріці Каялі, і омню
На княжому дебілім тілі
Засохлу кров його... отру
Глибокії на любім рани.«

90

95

І плаче—плаче Ярославна
В Путивлі городі, й рече:
»Вітрило, вітре, господине!
На-що ти віши, несеш
На легкому крилі своєму
Хановські стріли на мос
Єдине ладо й його вої?

100

14. IX. 1860.
Петербург.

Перводрук: Львівське видання 1867 р.,
т. II, стр. 135—137.

На смерть Григорія, митрополита Петербурзького.

Умре муж велій в власянци.
Не плаче, сироти, вдовиці,
А ти, Аскоченський, възплач
Во-утріє на тяжкий глас!

5 І Хомяков, Русі ревнитель,
 Москви, отечества любитель,
 О юпкобърцеві възплач!
 І вся, о *»Русская Бесѣда«*,
10 Во глас єдиний ісповедуї
 Свої гріхи,—і плач, і плач...

17. VI. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 241.

.....♦♦.....

Гимн чернечий.

Удар, громе, над тим домом,
Над тим божим, де мремо ми,
Тебе-ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи співаєм:
Аллилуя!

5 Як-би не ти, ми-б любились,
 Кохалися-б та дружились,
 Та діточок виростали,
 Научали-б та співали:
 Аллилуя!

Одурив ти нас, убогих;
10 Ми-ж, окрадені небоги,
Самі тебе одурили
І скиглячи возопили:
Аллидуя!

Ти постриг нас у черниці,
А ми собі—молодиці,
15 Та танцюєм, та співаєм,
Співаючи примовляєм:
Аллидуя!

20. VI. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 241.

.....*.....

/

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною каліною.

5 Дніпро беріг ріє, ріє,
Яворові корінь миє;
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився;

Що без долі, без родни
10 Та без вірної дружини,
І дружини, і надії
В самотині посивіє!

Явір каже: »похилюся,
Та в Дніпрові скупаюся.«
15 Козак каже: »погуляю,
Та любую пошукаю.«

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи співають.—

20

Повбірані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають—
Вються, гнуться та співають...

24. VI. 1860.
Петербург.

Перводрук: «Основа», 1861, кн. X, стр. 2.

.....♦.....

Росли у-купочці, зросли,
Сміялись, гратись перестали,
Неначе й справді розійшлись.
Зійшлись незабаром, побрались;
І тихо, весело пройшли,
Душею, серцем неповинні,
Аж до самої домовини...
А між людьми-ж вони жили!

5

Подай-же й нам, всещедрий Боже,
Оттак цвісти, оттак рости,
Так одружитися і йти,
Не сварячись в тяжкій дорозі
На той світ тихий перейти!
Не плач, не вопль, не скрегіт зуба—
Любов безвічну, сугубу
На той світ тихий принести!

10

15

25. VI. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. I, стр. 358.

.....♦.....

І не кленись, і не молись
Нікому в світі!

Збрешуть люди,

10

І византийський Саваоф
Одурить. Не одурить Бог,—
Карать і миловать не буде.
Ми не раби його, ми люде!

15

Моя ти любо! Усміхнись,
І вольную, святую душу
І руку вольную, мій друже,
Подай мені! То перейти
І Він поможе нам калюжу,
Поможе й лихо донесті

20

І поховать лихе дебеле
В хатині тихій і веселій.

5. VIII. 1860.
Стрільна.

Перводрук: Пражське видання,
т. I, стр. 356.

.....♦♦.....

Н. Я. Макарову.

(На пам'ять 14 СЕНТЯБРЯ.)

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався,
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався;
5 Потоптав веселі квіти,
 Побив, поморозив...
Шкода того барвіночка,—
 Й недосвіта шкода!

14. IX. 1860.
Петербург.

Перводрук: Львівське видання,
т. I, стр. 213.

.....♦♦.....

І Архимед, і Галілей
Вина й не бачили; елей
Потік у черево чернече.
А ви, святії предотечі,
5 По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим.

Буде бите
Царями сіянес жито,
А люди виростуть.

Умруть
10 Ще незачатії царята—
І на оповленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі.

24. IX. 1860.
Пєтербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 243.

.....♦♦.....

Л.

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажў,
Посижу я і похожў
5 В своїй маленькій благодаті,
Та в однії-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
Давне-колишній та ясній
10 Присняться сон мені... і ти!...
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся!

У малий

15 Райочок мій зпід-тиха-тиха
Підкравдешся, наробиш лиха,
Запáliш рай мій самотній.

27. IX. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. I, стр. 363.

.....♦.....

Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого:
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи.

Орю

6 Свій переліг, убогу ниву,
Та сію слово: добрі жнива
Колись-то будуть!...

І дурю

Себе такі, себе самого,
А більше, бачиться, нікого.

10 Орися-ж ти, моя ниво,
Долом та горою,
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
15 Орися-ж ти, розвернися,
Полям розстелися,
Та посійся добрим житом,
Долею полийся!
Розвернися-ж на всі боки,
Ниво-десятино!
20 Та посійся не словами,
А розумом, ниво!

Вийдуть люди жито жати—
Веселії жнива!...
Розвернися-ж, розстелися-ж,
25 Убогая ниво!

Чи не дурію себе я знову
Своїм химерним добрим словом?
Дурію! Бо лучше одурить
30 Себе таки, себе самого,
Ніж з ворогом по-правді жить
І всус парікать на Бога!

5. X. 1860.
Петербург.

Перводрук: «Основа», 1861, кн. VI, стр. 3—4.

.....♦♦.....

САУЛ.

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас,
І по-над Індом і Євфратом
Свої ягнята і телята
5 На полі вольнім вольно пас
Чабан, було, в своїому раї.—
І гадки-гадоньки не має:
Пасе, і доїть, і стриже
Свою худобу та співає.
10 Аж ось—лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
В-ночі підкрались, зайняли
Отари з поля, а пасущих,
15 І шатра їх, убогі кучі,
І все добро, дітий малих,

Сестру, жену, і все—взялі,
І все розтліли, осквернили,
І осквернених, худосилих,
20 Убогих серцем, завдали
В роботу-каторгу.

Минали

За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли,
І Вавилони мурували.
25 А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші пан-отці)
В храмах, в пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси.

І царі

30 Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі—
Раби німії поклонялись.

Жидам сердешним задро стало,
Що й невеличкою царя
35 І з кізяка хоч олтаря
У їх немає.

Попросили

Таки старого Самуїла,
Щоб він, де хоче, там і взяв,
А дав би їм, старий, царя.
40 Ото-ж премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв єлей,
Та взяв од козлищ і свиней
Того Саула здоровила,
І їм помазав во царя!

45 Саул, »не будучи дурак«,
Набрав гарем собі чималий,
Та й заходився царювать.

Дивилися та дивувались
На новобранця чабани
50 Та промовляли, що й вони
Такі не дурні: »Ач якого
Собі ми виблагали в Бога
Самодержавця!«

А Саул

Бере і город і аул,
55 Бере дівча, бере ягницю,
Будує кедрові світлиці,
Престол із золота кує,
Благовоління оддає
Своїм всеподданійшим голим;
60 І в багрянлиці довгополій
Ходив по храміні, ходив,
Аж поки, лобом неширокий,
В своїм гаремі одинокий,
Саул сердега—одурів.

Незабаром зібралась рада:
»Панове, чесная громадо!
Що нам робить? Наш мудрий цар,
Самодержавець-господар,
Сердешний—одурів! Панове!
70 Чи нам його тепер лічить?
Чи заходиться та зробить
Царя здоровшого?«

По мові,

По мудрій раді розійшлись
Смутнії пастирі.

В кедровій,
75 В новій палаті цар не спить,
Не їсть, не пє, не гомонить,
А мовчки долі всемогучий
Дере порфиру на онучі,

80 І ніби морщить постолі,
Плете воло́ки, озуває,
І у кедрових стін нових
Про батькове ослія питає;
То візьме скипетр і заграє;
Мов на сопілці.

85 І Саул,
Чабан Саул, сидить, співає,
Покі́ не втне »на караул!«
І Самуїла не згадає.

90 Ото-ж вельможі й чабани,
Веніамінові внучата,
Телця отрокам принесли,
Щоб їм дозволено співати
У сінях царських.

Заревла́
Сивоборода, волохата
Рідня Саулова пузата,
95 Та ще й гусля́ра привела,
Якогось чабана Давида.
»І вийде цар Саул, і вийде«
Чабан співає—»на війну!...«

100 Саул прочу́мався—та й ну,
Як той москаль, у батька, в матір
Свою ріденьку волохату
І вздовж і впо́перек хрестить;
А гусля́ра тогó Давида
Трохи не вбив...

105 Як-би́ він знав,
Яке то лихо з його вийде,
З того лукавого Давида,
То мов гадюку-б розтоптав
І ядовитую-б розтер
Гадючу слину!

А тепер
110 Плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: проросла
Колючим терном.
Горе, горе!
Дрібніють люди на землі,
Ростуть і вісяться царі!

13. X. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання,
т. II, стр. 244.

.....♦.....

Минули літа молодії...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло.
Зіма!...
5 Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись нема,
Анікогісінько нема!
Сиди-ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
10 Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу...
Сиди-ж один собі в кутку,
Не жди весни, святої долі!
15 Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І думу вольною на волю
Не прийде випустить... Сиди—
20 І нічоґісінько не жди!...

18. X. 1860.
Петербург.

Перводрук: Львівське видання, т. I, стр. 255.

Титарівна-Немпрівна
Гаптує хустину
Та колише московщиня,
Малую дитину.

5 Титарівна-Немирівна
Людьми гордувала,
А москаля-пройдисвіта
Нищечком вітала.

10 Титарівна-Немирівна
Почесного роду,
Виглядає пройдисвіта
Москаля з походу.

19. X. 1860.
Петербург.

Перводрук: «Основа», 1861, кн. VIII, стр. 2.

.....*.....

Хоча лежачого й не бють,
То і полежать не дають
Ледачому...

Тебе-ж, о суко,
І ми самі, і наші внуки,
5 І миром люди прокленуть...
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоєних щенят,
Що ти щенила.

Муко, муко!
О, скорб моя, моя печаль!
10 Чи ти минеш коли?
Чи псами
Царі з міністрами-рабами

Тебе, о люту, зацькують?
Не зацькують!

А люди тихо,
Без всякого лихого лиха,
15 Царя до ката поведуть!

20. X. 1860.
Петербург.

Перводрук: Пражське видання, т. II, стр. 256.

.....♦♦.....

І тут, і всюди, скрізь погано!
Душа убога встала рано,
Напряла мало, та її лягла
Одпочивать собі, небога.
5 А воля душу стерегла.
»Прокнисья«, каже: »плач, убога!
Не зійде сонце. Тьма і тьма,
І правди не землі нема!«
Ледача воля одурила
10 Маленьку душу: сонце йде
І за собою день веде.
І вже тії хребетносилі,
Уже ворунуться царі...
І буде правда на землі!...

30. X. 1860.
Петербург.

Перводрук: »Основа«, 1861, кн. V, стр. 2.

.....♦♦.....

О, люди, люди небораки!
На-що здалися вам царі?
На-що здалися вам неарі?
Ви-ж такі люди, не собаки!

5 В-ночі і ожеледь і мряка,
І сніг і холод.

І Невá

Тихесенько кудись неслá
Тоненьку кригу по-під мостом.

А я ото-ж таки в-ночі
10 Іду та кашляю йдучи́.
Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задріпані дівчата,
А дід, сердешний інвалід,
За ними гнеться, шкандибáє,
15 Мов у кошару загаяє
Чужу худобу...

Де-ж той світ?

І де та правда? Горе! горе!

Ненагодованих і голих

Дівчаточок, як ту отару,

20 Женуть (*«последній долгъ отдать»*),

Женуть до матері байстрят!

Чи буде суд? чи буде кара

Царям, царятам на землі?

Чи буде правда між людьми?...

25 Повинна быть, бо сонце стане

І осквернену зéмлю спáлить.

з. XI. 1860.
Петербург.

Перводрук: «Основа», 1864, V.

.....❖.....

Як би з ким сісти, хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно-б,
Хоч і як-небудь, на сім світі,
А все-б такі якось жилось.
5 Та ба! Нема з ким! Світ широкий,

А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

10 Тече вода із-за гаю
Та по-під горою,
Хлюпощуться качаточка
По-між осокію.

15 А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

20 Тече вода край города,
Вода ставом стала;
Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадितись, кого-б то їм
Своїм зятем звати?

7. XI. 1860.
Петербург.

Перводрук: «Основа», 1861, кн. VI, стр. 48.

.....*.....

5 **Я**кось-то йду я у-ночі
По-над Невую, та йдучі
Міркую сам таки з собою:
»Як-би то, думаю, як-бі
Не похилилися раби,
То не стояло-б над Невую
Отсих осквернених палат.
Була-б сестра і був би брат;

10 А то... нема тепер нічого,
Ні Бога навіть, ні пів-Бога :
Исарі з исарятами царять,
А ми, дотепні доїзжачі,
Хортів годуємо та плачем!...»

15 Оттак-то я собі в-ночи,
По-над Невóю ідучи,
Гарненько думав, і не бачу,
Що з того боку, мов із ями,
Очима лупа кошеня :
20 А то два ліхтарі горять
Коло апостольської брами.
Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув,
Та й знову думать заходивсь
Про те-ж таки, що й перше думав.

13. XI. 1860. Перводрук: Пражське видання, т. II, стр. 259.
Петербург.

.....♦♦.....

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Києлі, і Кочубеї-Ногáї,—
Було добра тогó чимало!
Минуло все, та не пропало.
5 Остались шáшелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого діда.
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть; і без сокири,
10 Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,

Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людські шашелі!

Няньки,
15 Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане!

Будяки
20 Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній,—і все те, все
По-троху вітер рознесе.

А ми помолимося Богу
І небагатії й небогі.

26. XI. 1860. Перводрук: Пражське видання, т. II, стр. 259.
Петербург.

.....*.....

Н. Т.

Великомученице кумо,
Дурна esi ти, нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим цвітом процвіла,
5 І раю красного не зріла,
Не бачила,—бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була esi, незряца,
10 Недвига серцем; спала день
І спала ніч.

А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло
І процвітало, і на небо
Хвалу Творителю несло;
15 А ти, кумасю, спала, спала,
Пшалася; та дівувала,
Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
20 Прелюбодійного.

А сила
Сатурнова іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві коси заплітає.
А ти ніби не добачаєш:
25 Дівуєш, молишся, та спиш,
Та Матір Божію гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.
Прокинься, кумо, пробудись
Та крúгом себе подивись!
30 Начхай на ту дівочу славу,
Та щирим серцем, не лукаво,
Хоч раз, сердего, соблуді!

2. XII. 1860. Перводрук: Пражське видання, т. II, стр. 260.
Петербург.

.....♦.....

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підрослі,
Тайок, садочок розвели
Кругом хатини, і пшались,
5 Неваче князі. Діти грались,
Росли собі та виростали...

Дівчáток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали...
А ми неначе розійшлись,
10 Неначе брались—не єднались.

5. XII. 1860. Перводрук: Пражське видання, т. I, стр. 367.
Петербург.

.....*.....

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать,
Та заходиться рещтувать
5 Вози в далекую дорогу?
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуєм спочивать...
Втомилися і підтоптались,
І розуму таки набрались,
10 То й буде з нас!

Ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!

Ой не йдімо, не ходімо,—
Рано, друже, раңо!
15 Походімо, посідімо,
На сей світ поглянем.
Поглянемо, моя доле!
Бач, який широкий,
І широкий та веселій,
Ясний та глибокий!
20 Походімо-ж, моя зоре!
Зійдемо на гóру,
Спочинемо...

А тим часом

25 Твої сестри-зорі
Безвічній, по-під небом
Попливуть, засяють...
Підождімо-ж, моя сестро,
Дружино святая,
30 Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу.
Над Летою бездонною
Та каламутною
35 Благослови мене, друже,
Славою святою!

А поки те, да се, да оне,
Ходімо просто—навпростець
До Ескулапа на ралець,
40 Чи не одурить він Харона
І Парку-прялку?...

І тоді,
Поки-б химерив мудрий дід,
Творили-б, лежа, епопею—
Парили-б скрізь по-над землею,
45 Та все б гексаметри плелі,
Та на горіще-б однесли
Мишам на снідання...

А потім
Співали-б прозу—та по нотах,
А не як-небудь...

Друже мій!
50 О, мій супутниче святий!
Покій огонь не захо́днув,
Ходімо лучше до Харона!
Через Лету бездонною
Та каламутною

55

Перепливем, перенесём
І славу святую,
Безвічною, молодію...
Або—цур їй, друже!
І без неї обійдуся,

60

Та як буду здужать,
То над сáмим Флегетоном,
Або над Стіксом у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічньому гаю,

65

Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насажу,
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу;

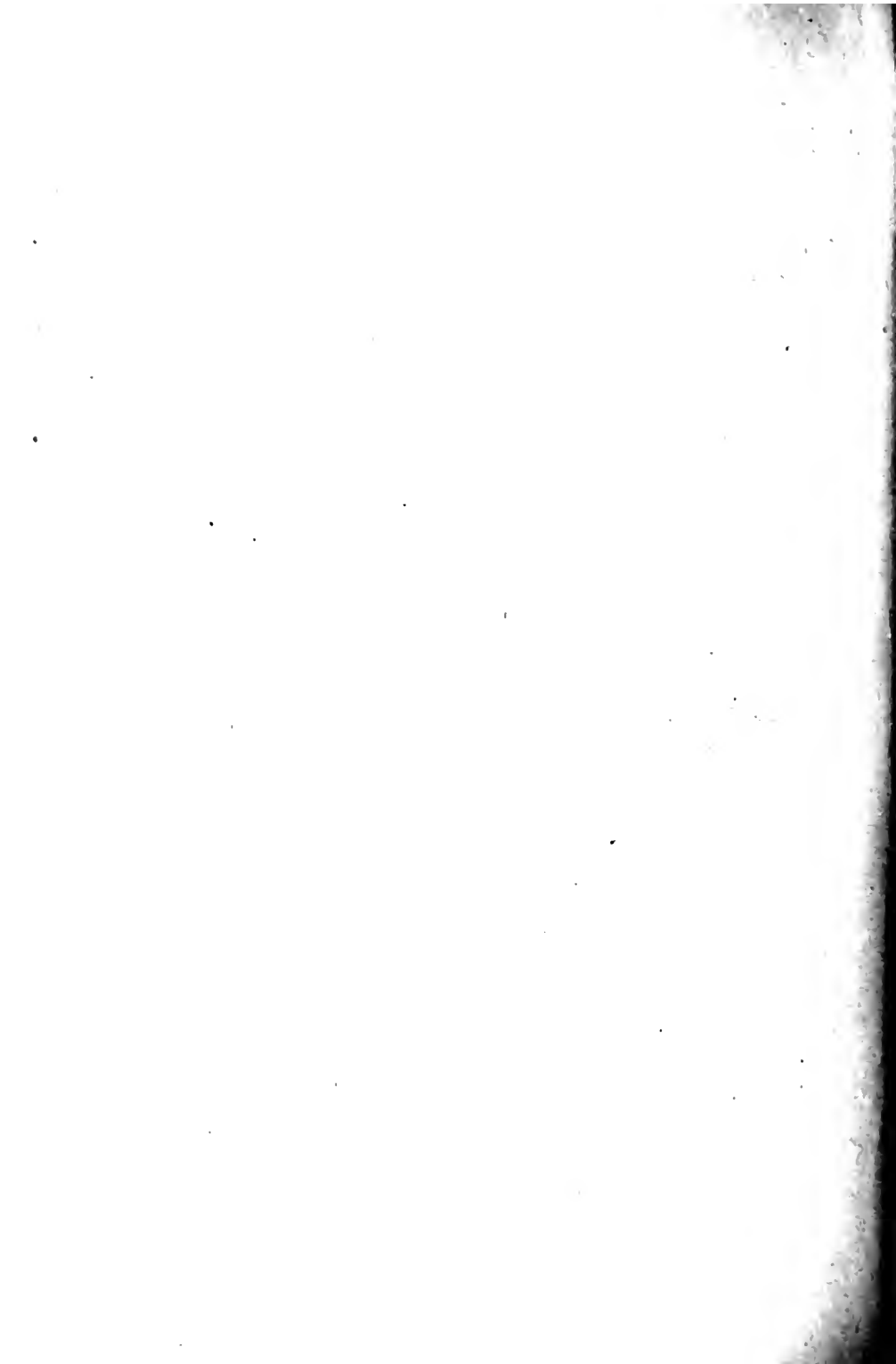
70

Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаїх,
Могили-гори на степах
І веселенько заспіваєм...

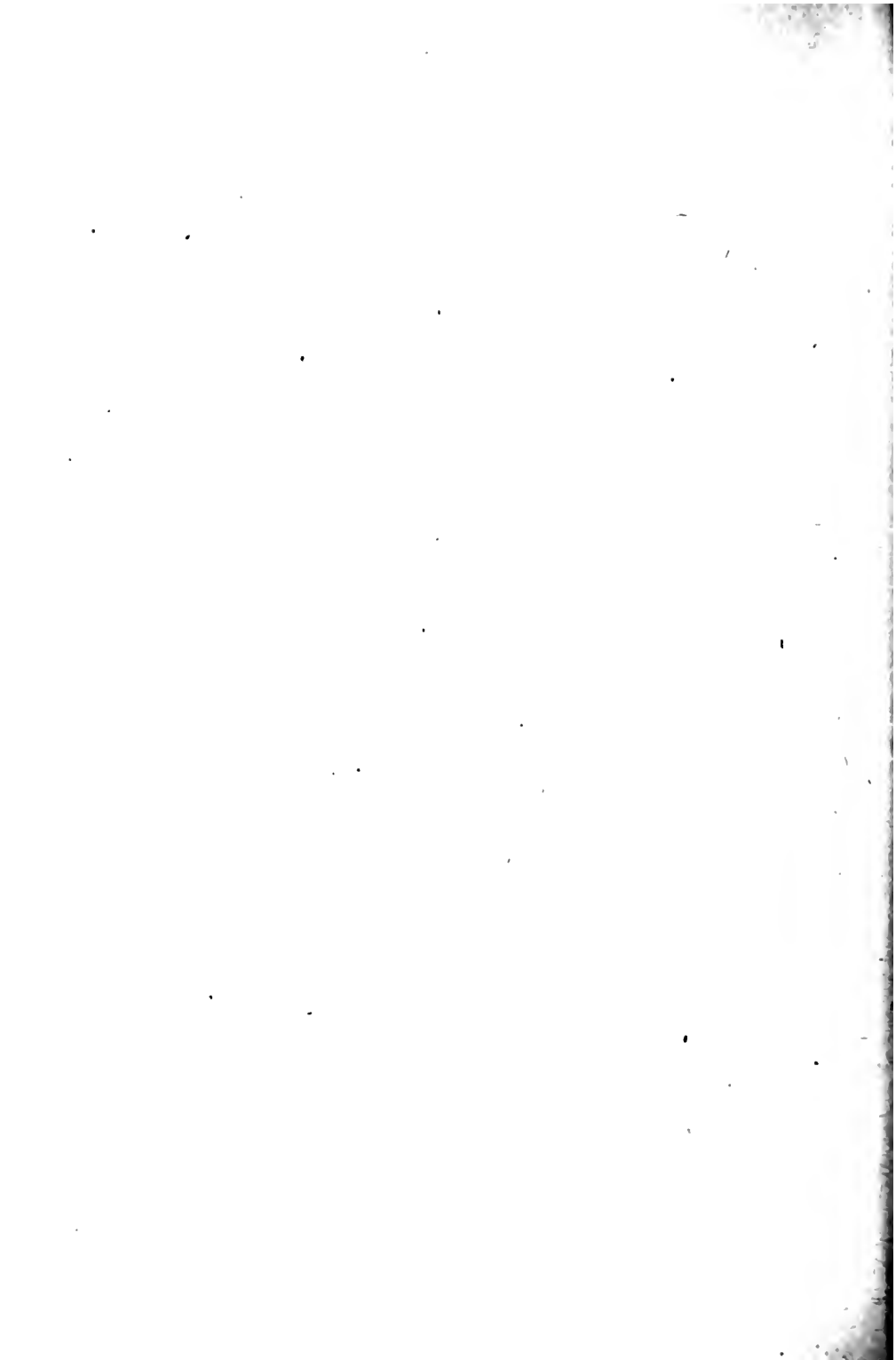
14—25. II. 1861.
Петербург.

Перводрук: »Основа« 1861,
кн. V, стр. 3—4.

ВАРІЯНТИ
й
ДОПОВНЕННЯ

»КОБЗАРЬ.«

Так назвав Т. Шевченко свій перший збірник творів, що появився 1840 р. (Кобзарь. Сборникъ стихотвореній Т. Шевченка. С.-Петербургъ 1840 г. Въ типографіи Фишера. Изданіе М-са П.)

Тут поміщені: Думи мої. Перебендя. Тополя. На що мені чорні брови? До Основьяненка. Іван Підкова. Тарасова ніч. Катерина.

В чотири роки пізнійше (1844) передруковано отсе перше видання під надписом: »Чигиринскій Кобзарь« і додано до його »Гайдамаки«. (»Чигиринскій Кобзарь і Гайдамаки« Т. Шевченка. С.-Петербургъ, 1844 г. 47 + 130 ст. Ц. 1 р. 50 к.)

За життя поета вийшло ще третє видання »Кобзаря«, до якого крім первісних 8 творів додано: Причинна. Вітре буйний. Тече вода. Тяжко-важко. Утоплена. Гамалія. Наймичка. Псалми Давидові. (Кобзарь Т. Шевченка. Коштом Платона Симеренка. С.-Петербургъ, 1860 г. 344 ст. 8°. Ц. 1 р. Съ портретомъ автора. Въ друкарні П. Куліша.)

Цеж і єсть цей збірник творів, якому Шевченко дав названня: »Кобзарь«.

Між тим, зібравши свої вірші (від року 1846) в оден альбом, Шевченко підібрав їм иншу назву, а саме: »Поезія Т. Г. Шевченка«. І так властиво треба-б називати повне видання віршових творів нашого поета.

Назва »Кобзарь« для повного збірника поезій Шевченка осталася традиційною, хоч як влучно замітив д. Павло Зайцев, невластивою. (Гляди: Кобзарь. Т. Г. Шевченко. С.-Петербургъ. Русское Книжное Товарищество »Дѣятель«.)

Назву »Кобзарь« традиційно задержуємо і в нашому виданні.

Причина.

Автографа нема. За підставу беремо текст, опублікований д. Зайцевим в «Кобзарі» Общедоступної Бібліотеки. дб. Павло Зайцев хіснувався примірником «Кобзаря» 1860, справлюваним власноручно Т. Шевченком. (Власність Ю. Ю. Цвітковського в Москві.) Крім правописних у нас такі відміни:

Вірш	6.	із хмари	у Зайцева:	з-за хмари,
„	64.	і хто теє зна	„ „	знає,
„	144.	сидючи	„ „	сидячи,
		(рим до ле- тючи)		
„	148.	плугатарь	„ „	плугатирь.

Крім того в виданні Зайцева, після вірша 90, (з осокі коси, бо дівчата) ряд точок.

У Сульєва в Петербурзі знайшовся зшиток поезій Шевченка, писаних, як знати, рукою М. Лазаревського і поправлених рукою Шевченка. Де-які з цих поправок доводилось бачити пок. В. Доманицькому в Москві, в «Кобзарі» Н. І. Стороженка, — там теж вписав їх М. Лазаревський. Одмін чимало. Напр.:

Вірш	5.	А ясний місяць із-за хмари
„	6.	На землю де-де поглядав...
„	12.	Та ясень по-лісу скрипів.

Сама собі, й сама не зна,
Чого вона ходить

Щоб менше скучала

а далі додано 3 рядки нових:

Щоб то не журилось
Молодес, хорошес,
А щоб так ходило,
А ходячи о-півночи...

Вірш	35.	Не умили лице біле
------	-----	--------------------

Вірш 41. Дарма його дівчинонька
Плаче-виглядає
.....

„ 45. Не розплете чорну косу.

Після рядка »Хустку не завяже,« дальших два рядки Шевченко закреслив.

Вірш 51. За те, що так широко, широко полюбила.
Її чорнобриву, її забуває
.....

„ 82. Ліг коло моря одпочить
.....

„ 90. Зелені коси (бо дівчата).
.....

„ 94. Веселі заспіваймо

„ 185. За що ж вони тебе вбили,
Боже мій, з тобою!
.....

„ 198. Підкрались нишком, щоб злякати. («Кобзарь»
вид Доман).

Вітре буйний.

Авторгафа нема. Вірш 10. В тексті д. Зайцева після цього вірша йдуть слова: Найду свою недоленьку і крапки

У виданню Франка: вірш 13, замість: Найду свою недо-
леньку, єсть:

Втоплю свою не-
доленьку.

„ „ вірш 39: А в вечері посумую,
А в ранці поплачу;

В збірнику Сульєва після: Втоплю свою недоленьку власною рукою Т. Шевченка дописано:

Русалкою стану;

Пошукаю в чорних (?)

На дно моря кану, (Кобз. Доман. примітки.)

На вічну пам'ять Котляревському.

Автографа нема. За підставу взяли ми текст д. Зайцева. Відміни від його:

Вірш 22.	Встає працювати, в Зайцева:	мусить уставати,
„ 33.	подивитись, „ „	подивиться,
„ 59.	лютий злодій, „ „	дарма що злодій,
„ 60.	Було так перш, „ „	Так було перш,
„ 70.	де перше вітав, „ „	вітав,
„ 85.	Прийми мою мову, „ „	Прийми-ж,
„ 90.	чужині, „ „	чужбині,
„ 102.	Злая доля, може, „ „	Може моя доля,
„ 105.	Там сонце, там місяць сць	Там місяць, там сонце.

Одміни ці зроблено за Доманицьким, який хіснувався власноручними поправками Шевченка в рукописі Сульєва.

Тече вода в синє море.

Автографа нема. Одміна від тексту Зайцева: вірш 22. на той бік ключами у Зайцева: Додому ключами.

»Катерина.«

Автографа нема. Одміни проти тексту Зайцева такі: Москаль. Москали писано (за текстом Франка) великою буквою. Не тільки воєнк, салдат значиться, але й Москвич, до того. (Шевченко виразно каже: Піде в свою Московщину, а дівчина гине.) Посвяту, теж за приміром Франка, переложено. В першому виданні було: Василю Андреевичу Жуковському на пам'ять 22. апрѣля 1838 года.

Вірш 20.	Сміються над вами у Зайцева	Знущуються вами
„ 28.	Так завапастила „ „	Там завапастила.
„ 37.	Нехай собі злії „ „	тії люде,
	люди	

- Вірш 47. За милого, як у Зайцева: як співати,
співають,
- „ 49 й 51. Обіщався [так у „ „ обіщався
Дом.]
- „ 73 й 74. Не журиться Ка- „ „ Не журиться Кате-
терина? рина
І гадки не має! І гадки не має —
- „ 97 й 98. Як ту матір, що „ „ (ці слова в скобках)
вам на сміх
Сина породила!
- „ 178. Старости, бояра? „ „ Старости, бояре?
(рим до по-
переднього:
пара?)
- „ 244. А свої ця кри- „ „ ся крихотка,
хотка,
- „ 249. Де-б не заховали, „ „ Де б ні заховали,
- „ 265. Вийшла з села— „ „ Серце мліє;
серце нис;
- „ 277. А воно, як янго- „ „ Янгелятко,
лятко,
- „ 550. Мов покотило „ „ Мов покотьюло,
червоніє,
- „ 473. Свище полем за- „ „ Полемь,
верюха,
- „ 507. Червоніє, як кві- „ „ Червоніє,
точка,
- „ 610. —»Дура атвяжіся! „ „ атвяжіся!
- „ 612. --»Боже мій! Івасю! „ „ —»Боже мій! Іване!
(рим до дальшо-
го: присягався!)
- „ 682. Шубовствь в воду!... „ „ Шубовствь в воду!...
Попід льодом, Попід льодом
(так для риму й
краще; тільки не
для мови),

Вірш 712. Ішов кобзар до Ки-	у Зайцева: Ішов кобзарь до Ки-
сва,	ва,
Та сів спочивати;	Та сів спочивати;
Торбинками обві-	Торбинками обвіша-
шаний,	ний,
Його поважати;	Його поважати.
Мале дитя коло	Мале дитя коло його
його,	
На сонці куняє,	На сонці куняє.

При такій інтерпункції виглядає, немов-би крім поважатого було ще й якесь мале дитя.

Найкраще, на мою думку, дати по спочивати (.)
 „ поважати (нічо)
 „ дитя (.)

Всі ці відміни в «Катерині» поробив я на підставі тексту Доманицького, який існувався «Кобзарем» Сто-роженка, справленим рукою М. Лазаревського.

У «Кобзарі» Романчука пропущено вірші 97, 98 й 468.

Тарасова ніч.

Автограф у Г. С. Вашковича. З його виправив текст д. Зайцев у своїому виданні «Кобзаря». Посвята «Марто-су» з'являється що йно в Кобз. Кожанчикова. В давніших II нема.

Відміни від тексту в виданні Зайцева, крім дрібних, правописних, такі:

Вірш 15. «Булаколись Геть-	у Зайцева «Була колись,
манщина,	
„ 17. Було колись пану-	„ „ Було колись,—
вали,	
„ 23. Як згадаю тебе, „ „ Як згадаю твою до-	
краю (так і в	лю,
Доман),	

У Зайцева після вірша 68 чотири вірші крапок, яких в Доман. нема.

Вірш 79. Од Лимана до Трубежу оставляю за Франком.

„ 134. Та а голоду криче. у Зайцева Таз голоду криче...

„ 135 й 136. у Зайцева в скобках.

„ 137 до 144 вставлено з Женевського видання, у якому »Тарасову ніч« видруковано на підставі варіантів М. Гр. Щербака, котрий хіснувався рукописом Шевченка.

В Женевському виданні (1890 року) текст цієї поезії повніший. Там є дві вставки. Після слів »Козак Ляха знайде« вставлено:

А поки що, одпочиньмо!
Чи багато наших?
—Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі!
—»Зледащили? Побачимо!
Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі Ляхи, —
Прийду помагати,
Прийду, Ляхи, почастую
Не медом—ситою,—
Ні, прокляті католики,
Кровью червоною
Почастую за Павлову¹⁾
Праведную душу,—
А коли ні, Боже милий,
Сам випити мушу!
Боже! нехай пропадає
Голова Тараса,
Дай-то тільки, щоб та шляхта
Кровью упилася!
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить,—
Не прокинусь! Товариші!
Що буде, то й буде,—
Сю ніч Ляхів—католиків
Ходім частувати!..
Чи так, брати-отамани?«
»Що маєм казати?
Роби, пане-отамане,

¹⁾ (За Наливайкову: Шевченко зве Наливайка скрізь Павлом, тим часом як справді він був Северин).

Як сам добре знаєш,
А ми будем помагати,
Поки силу маєм.»
«Добре, хлопці!» Пішов нишком,
Люлечку смакує,
Дума думку, поглядає....
Доля-и: бенкетує.

Вірш 145. Умовк кобзар сумуючи, у Франка: Умовк кобзар,
(Так у Зайцева й у зажурив ся,
Доман.)

„ 195. З вороженьків покепкую. Так у Зайц. Дом., Фр.
В Женецькому виданні: Та з ворогів покепкую.

На-що мені чорні брови?

Автографа нема.

Вірш 23. Ніхто його не питає, в перводруку: нікто,

„ 31. Голосніше жалібніше, у Зайцева: Голосніше жаліб-
ніше,
[такого право-
пису тримався
Шевченко].

Іван Підкова.

Автографа нема.

Вірш 8. Могили по полю! у Зайцева: Могили на полі!

[рим до: і волю]

[так у виданні 1860 р.]

„ 26. На тій Україні „ „ Нашій Україні

„ 25. Було колись добре жити, Чиг.Коб.: Добреколось було,

„ 28. Хоч трохи спочине Вид. Франка: Хоч трошки спо-
чине.

Тополя.

Автографа нема. Єсть примірник «Кобзаря», який був у цензурі, а в якому Шевченко поробив власноручні поправки. (Гляди: Доман., крит. розсл. над текстом

»Жоба.« стр. 16.) Ці поправки впроваджую до тексту Зайцева. Ріжниці:

Вірш 6. Марне зеленіє,	у Зайцева:	На-що зеленіє?
„ 52. Заспіває козаченько,	„ „	Заспіває казаченько
„ 68. Чуло серце недоленьку, Сказати-не вміло.	„ „	Воно чуло недоленьку, А сказати не вміло.
„ 89. Мати не питає:	„ „	Ніхто не питає.
„ 91. Стара не спитала,	„ „	Мати не спитала,
„ 105. Ніж його побачить,«	„ „	А ніж його бачить».
„ 108. Дивилася чорнобрива	„ „	Все бачила чорнобрива.
„ 123. Скажи,-бо ти знаєш! Хоче дати мене мати	„ „	Скажи, коли знаєш! Бо видає мене мати.
„ 155. Щоб там не кричало,	„ „	Що-б там ні кричало,
„ 186. Рости гнучка та	у Зайцева:	Тонка та висока.
висока,		
„ 224. Тонка, гнучка та	„ „	Тонка-тонка та висока.
висока,		

(Гнучка паралельно до попередньої Шевченкової поправки.)

Крім того в примірнику »Кобзаря«, справленім рукою самого поета, єсть єще такі відміни:

Вірш 178 і дальші виглядають там:

Прийшла, вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась;
Вдруге, вретє напилася
І не зоглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала —
Пала, стала, заплакала
І . . . і заспівала:

Вірш 218 і дальші:

Оттак тая чорнобрива
Плакала, співала
І на диво — серед поля
Тополею стала.

Та поправок отсих ані Доманицький, ні Франко, ні Романчук не прийняли до своїх видань, задержуючи давнішу редакцію.

Перебенді.

Автографа нема. Есть «Чигиринський Кобзарь» (з 1844 р.) з «Гайдамаками» й «Гамалією», які Шевченко оправив був (1858) в одну книжку, значно виправив для нового видання й подав у цензуру. Поправками цими хіснувався Доманицький для свого видання «Кобзаря» і поправки ці вводжу в текст д. Зайцева, який друкував «Кобзаря» точно з видання 1860 р. з поправками поета на примірнику, що єсть власністю д. Цвітковського в Москві.

Вірш 62. Орлом сизокрилим у Зайцева: замість гуляє,
єсть лігас, гуляє, ширяє.

«Гуляє» оставив я, як поправку самого Шевченка, дарма що Доманицький назвав її «неудатною».

.. 67. Чому ти німа? у Зайцева: Чого ти німа?

.. 73. Один він між нами, у Зайцева: Один він між ними.
як сонце високе; як сонце високе;
(Між нами більш зрозуміле.)

.. 95. А на сльози зверне. У Зайцева: А на журбу зверне.

До Основ'яненка.

Автограф у Г. С. Вашкевича. З його у перше провірив текст д. Зайцев у своїому «Кобзарі».

Відміни на тій-же основі, що у «Перебенді».

Вірш 25. «Не вернуться!» у Зайцева: — «Не вернуться!»

.. 34. Не вернетсьи козач- Не вернуться За-
чина, порожці,

.. 44. Та не дуже, бо все Та не дуже, бо все
гине,— гине—),

Вірш 62. А до того Москов- у Зайцева: (А до того-Мос-
щина, ковщина,

Кругом чужі люде. Кругом чужі люде)

„ 70. Поборовся-б і я мо- „ „ Поборовся-б (і я,
же, може,)

Замість: і я може, було в рукописі Шевченка: З Москалями (це й зазначено в Пражському виданні з 1876 р.). В перводруку, з відомих причин, отсей рядок викрапкуваний.

Так само по віршу 93 (на всім світі стала) в перводруку два рядки крапок.

В »Чигиринському Кобзарі« замість:

Наша дума, наша пісня
Не вмере

стояло:

»Наш завзятий Головатий
Не вмере

та у виданню з 1860 справлено, так, як єсть тепер.

Думи мої, думи мої.

Доманицький у вступі до »Критичн. розсл. над текстом »Кобзаря« стор. 5, поміж віршами, яких він не розслідує по автографам »Думи мої« не вчислює. Та на стороні 26. того-ж »Розсліду« каже, що автографа не бачив. Так і остається непевним, чи вірш справлений по автографу, чи ні. Але єсть він у примірнику »Кобзаря«, який Шевченко власноручно виправив і послав до цензури і як-раз по отсій поемі цензор Бекетов, як каже Доманицький, до ладу походив. В »Кобзарі« д. Зайцева він друкований те-ж по поправкам самого автора.

Відмін між обома редакціями дуже мало:

Вірш 28. За карії оченята, у Зайцева: (За карії оченята,

„ 94. Поки попи не „ „ Поки ... поки не
засиплють засиплють

Поки пони не засиплють було в перводруку її у всіх «Кобзарях» крім Чигиринського.

Вірш 99. Карай того, Боже! у Зайцева: Карай того, Боже!

Орел чорний, Орел — писаний великою буквою, має тут, як здогадується Доманицький символічне значіння. (Державний знак царської імперії.)

В галицькій рукописній копії «Кобзаря» з 1866 р. «Думи мої» мають присвяту: Марку Волчкові на пам'ять 24 січня 1859 р.) (Рук. біб. Н. Т. ім. Шевч. Львів, Ч. 650.)

(Подано за Франком.)

Н. Маркевичу.

Доманицький каже, що автограф єсть в Румянцівському Музеї в Москві. Поруч його маємо список, хоч не Шевченків, а з його значними поправками у Сульсва в Петербурзі. На йому опер своєю редакцію Доманицький.

Одмін мало:

Вірш 5. Тепер лети в Укра- у Зайцева: летиш
їну,
(так в копії Сульсва).

.. 28. Не вернеться знова! Не вернеться
(знова, як рим до попереднього; мова:) знову!

.. 29. Полетів би я, по- Полетів би, по-
слухав,
(така поправка Шевченка у «Кобзарі» з 1860 р.) слухав би,

Дб. Зайцев друкував по автографу з Румянцівського Музея.

На забудь В. І. Штернбергу.

Цей коротенький віршик вписав Т. Шевченко власноручно своєму другови, маляреви Штернбергову (про його гляди: автобіографічна повість «Артист») на першому виданні «Кобзаря», який поет дарував йому, коли Штернберг весною 1840 року виїздив за границю, до Риму, де й помер. Цей примірник купив у Петербурзі «на толкучці» М. Левченко і з його опубліковано віршик в «Кіевской Старині».

Доманицький у «Розсліді» пише Штейнбергу в «Кобзарі» (1908 стр. 616) правильно Штернберг.

Гайдамаки.

Звістка, що автограф зберігається в Румянцівському музеї в Москві непервірена.

II. розділ Гайдамаків, Г а л а й д а видрукований був у Гребінчиній «Ластівці». Дальше вийшла ціла поема 1841 р. в Петербурзі. Це перше видання, зроблене без догляду автора, має багато похибок. В-друге видруковано найбільшу поему Шевченка разом з «Чигир. Кобз.», як додаток до його.

Це видання з власноручними виправками автора зберігається в музеї Тарновського в Чернігові. Пок. Доманицький кладе його мало не нарівні з автографами й опирає на йому свою редакцію тексту, як на примірнику, з якого мало бути зроблене нове видання творів кобзаря під заголовком: «Поезія Т. Шевченка, том I.»

Відмін, відповідно до розміру поеми, не так то й багато. У виданні д. Зайцева (Кобзарь, Т. Г. Шевченко, С.-Петербургъ. Русское книжное товарищество «Дѣятель») слово: гайдамаки — писане скрізь великою буквою. Оставляю мале «г», як у виданнях Франка, Доманицького, й інших.

- Вірш 70. То ровкаже по-нашо- у Зайцева: Та і т. д.
му,
(Доман.: то, Фр.,
Ром.: та.)
- „ 117. Степ широкий вкри- „ „ Степ широкий
ли;
(так у перводруку
і в Доман.)
- „ 145. В Польщі на пожарі, „ „ В Польщі
(так у Фр., Дом.,
Ром., так загально
нині пишуть).
В Польщі
(такої форми
вживав Шев-
ченко до за-
слання, пізній-
ше писав: Поль-
ща.)
- „ 162. Взявшись в боки на- „ „ Взявшись в боку,
вприсядки
навприсядки
(Шевченко вживав
також форми: на-
вприсідки.)
- „ 166. Отамани ни бенкеті,
(такої форми при-
держується Шев-
ченко, отже: бен-
кет, бенкетувати,
не: бенькет, бень-
кетувати, як у
Ром.)
- „ 198. Оттак, сидя кінець „ „ в кінці стола,
стола,
Первісно було: сидя кінці стола, Шевченко по-
правив: в кінці стола (як у Зайцева). Оста-
вляю форму кінець стола, як у виданні
Кожанчикова.

Вірш 209. Благослови, кажуть, } у Зайцева: Так само.
батьку,

Поки маєм силу,
(Таку Дом., Фран-
ка, так у перво-
друку: В пізній-
ших виданнях, і в
Романчука: маєш,
що псує гадку тек-
сту.)

„ 244. Добре били, а багато } у Зайцева: Так само.
Де-чому навчили!

(Так у Франка
й Доманицького,
так в I. виданні і
в виданні Кожан-
чика. У Романчу-
ка: в першому вид:
не багато, в даль-
ших: а багато Де
чому навчили? (Пи-
тання, замість ви-
клику-чого нема
в жадному з кра-
щих виданнь.)

„ 246. Любїть її, думу прав- у Зайцева: Любїть її, думу
ди, правди,
Козацькую славу, Козацькую славу,
Любїть її! Любїть її!

(Любїть її, так у До-
маницького і в ин-
ших виданнях.

»Любїть її« у Зайцева, Романчука й у Фран-
ка, які відносять це до сліпого старця, кот-
рий любить думу правди, а не вважає цього
слова за кобзарський поклик.

Вірш 305. Шляхта сказалася; у Зайцева: Панки сказалися,
Кричать: Кричать:
(Так у Доман., (Так у виданні
Фр., Романчука.) 1860 р. так у
прим. Праж-
ського видан-
ня.)

Вірш 306. »Слово гонору, дар- у Зайцева: »Гонору слово,
ма праця! дарма праця!
(Так у Франка,
Доман., Роман.,
такі говориться по
польськи, а ніко-
ли: honogu slowo!)

II. Ярема. У д. Зайцева: Галайда.

Так справив Шевченко і в тому розділі Ярема єсть злиденим наймитом Яремою, а не Галайдою, яким його назвуть пізнійше.

Вірш 330. Упоравшись, біжи, у Зайцева: так само.
У Франка: Упорав-
шись підеш в Віль-
шану:
У Ром.: Підеш, упо-
равшись в Вільшану:

Титаря замордували не в Вільшанії, а в Млієві, й тому Шевченко 1858 р., приготівлюючи нове видання, справляв Вільшану на Мліїв, але не скрізь. Це місце, по справленню Шевченка виглядало так:

Упоравшись у Мліїв підеш.

Тому, що автор не справив історичної похибки скрізь, видавці задержали первісну концепцію: Вільшана.

Вірш 355. Та й знову до праці: у Зайцева: Та й знову за
оттак треба жить! працю.
(до праці: у Доман.,
Фр., Романчука.
Тому лишнаю.)

Вірш 365. Бсть серце єдине, у Зайцева: Бсть серце єдине,
серденько дівоче, серденько дівоче;
Що плаче, сміється, Що плаче, сміється
Як він того хоче; ся і мре, й оживає,
Що плаче, сміється і мре й оживає,
Святим духом серед Святим духом серед
ночі по-над ним серед ночі
вітає. По-над ним вітає.
(Так у Доманицького і у Франка, тільки у Дом. вірш пероломаний:
Серденько дівоче,
Що плаче сміється
і т. д.)

У Романчука від: Що плаче-до: вітає — пропущено.
(Ці 4 рядки дописав сам Шевченко у виданні Семеренка.)

»Вітає«, не як у д. Зайцева: вітає, бо Шевченко скрізь уживає тільки форми: вітає, вітай, привітає, привітай, а тільки раз, мабуть через похибку, єсть написане »привытає« (себто: привітає, значиться переставка »і, и«.

Вірш 369. Оттакий то мій Яре- у Зайцева: мій Ярема,
ма, (мабуть то друкарська похибка).

„ 437. Де-ж Ярема? Взявши „ „ (Так у всіх виданнях.)
торбу, Потяг у
Вільшану.

Шевченко, справляючи Вільшану на Млів, перемінив був це місце так:

Потяг безталанний
Аж у Млів.

Вірш 464. Ёй-Богу, немає! У Зайцева: так само.
(Так у Доман., Роман; у Франка: Ёй-Богу!
хоч цієї форми Шевченко не вживає, вона явилася у Празькому виданні.)

Вірш 472. Чорт, панове, у Доманицького: літання
Літання (по польськи:
співає. litania).

Слово Літання (католицька молитва) дописав Шевченко що йно на виданні 1860 р. Від I. видання до Празького стояли на тому місці крапки.

Вірш 486. «Ще Польща у Доманицького: «Ще Польща
не згинела» не згинела».

(По польськи: Jeszcze Polska nie zginęła.)

Вірш 518. Пісонька: «Перед паном Хведором» у перводруку має иншу верзію і надрукована вона курзивом, як узята з народніх уст.

Вірш 528. Не жартую. у Зайцева: Не жартуєм.

Обі форми добрі, як відповідь конфедерата на висказ жида: «Жартусте, пане!»

«Не жартую» краще, бо жид питається одного конфедерата.

Вірш 548. Ні, я кажу, що в Вільшаній . . . Такі в Зайцева,
тільки по чотири

— Вільшанські схизмати» . . .

«По три семі, по чотири
Живуть в одній хаті? . . .

Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так одчухрали . . .»

Такої інтерпункції вимагає гадка діяльогу. (Конфедерати перебивають жидови його викрут про титаря у Вільшаній. Так воно і єсть у Доман. і в Романчука (1912 р.).

У Франка стара лекція аж до: «живуть в одній хаті», як слова жида, на що конфедерати відповідають: «Ми це знаєм . . .»

Шевченко, в поправленому ним примірникови, редагує це місце так як у Доман., Зайцева, Романчука і в нас.

Вірш 574. «Jeszcze, kiedy my zyjemy,
Polska nie zginęła . . .»

У перводруку це місце викраповане. У Доманицького і у Франка:

»Му żyjemy, my żyjemy,
Polska nie zginęła!»

Так дописано на примірнику видання Семиренка — але не Шевченковою рукою. (З похибкою: żyjemy?! Polska nie sginęła.) Оставляємо це місце так, як є у виданню Романчука (1912 р.) бо воно найблище до оригіналу мавурка Домбровського: Jeszcze Polska nie zginęła, róki my żyjemy (Чеський марш на ту саму нуту: Hej slované!)

Вірш 610. Коли нема щастя, у Зайцева: Коли нема долі,
коли нема долі? нема талану. 4
Літа молодії марно пропадуть. Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі — стебло серед поля, Один я на світі! Безроду і доля—
Його буйні вітри полем рознесуть. Стеблина — білиу на на чужом. полі-
Стеблину—билину вітри рознесуть.

Так у перводруку, в Доманицького і в Романчука (1912), у Франка як у д. Зайцева за «Кобзарем» 1860 р.

Вірш 634. Сховали Ярему— у Зайцева: Поляг головою,—
нишком помолись, нишком помолись!
(Сховали Ярему — у Доманицького, Франка й Романчука. Так і лишая.)

Вірш 700. Довго вони, як бачите, у Зайцева: Довго вони, як бачите,
Вели таку мову. Меж мови-розмови
Цілувались,
обнімались

(Вели таку мову — так у Франка і в Романчука. Це краще, бо: мову дає рим до попереднього знову, а: «розмови» рим псує.

У Доманицького єсть так, як у Зайцева, і таку поправку вазначено в Празьському виданні, як поправку Шевченка.

Вірш 707. Як жить вони бу- у Зайцева: Як жить вони бу-
дуть, дуть
Як окус всю в волото, У купощі, як во-
Як долю добуде, лото
І долю добуде.

Я оставив таку редакцію, як у Франка,
Доман., Романчука.

„ 733. Мій . . . Аж верби нагинались
На таку мову.

Так у Франка і в Доманицького.

У д. Зайцева: Мій . . . « Аж верби нагинались
Слухатъ тую мову.

Так само й у Романчука по поправкам у Шевченкових
примірниках «Гайдамаків».

Вірш 782. — «Що-ж тепер?
Панове, ради! Поміркуем.»

Так у Доманицького.

У д. Зайцева по: «тепер» йдуть крапки.

У Франка: «Що тепер,
Панове ради, поміркуем?»

У Романчука:
«Що-ж тепер?
Панове ради, поміркуйте!»

Вірш 807. І темно, сумно в хаті стало.

Так у Романчука, Доманицького, Франка.

У д. Зайцева: І сумно-сумно в хаті стало. «Темно», це
поправка самого Шевченка.

Вірш 823. Не згадуйте, пани-брати,
Бо, що-б не почувли . . .

Так само у д. Зайцева, Франка, Доманицького й у
Романчука.

По всіх давнійших: «Бо, що-б не почувли» було ви-
крапковане. Ці слова вписав Шевченко власноручно в
примірнику першого видання.

Вірш 1125. Де той Богун, де та зіма?
Ігул що зіму замерзає,—
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом.

Так у Доманицького. У Зайцева: Ингул, у Франка: шляхецьким.

Місце не ясне, мабуть ізза інтерпункції. Доманицький у Розгляді каже, що цю справу може в'яснити лишень автограф.

Коли дати інтерпункцію:

Ингул, що зіму замерзає,
Богун не встане загатить і т. д.,

тоді думка буде така: Богун не встане, щоб шляхетським трупом загатить річку Ингул, яка що зіми замерзає.

Вірш 1150. Аж серце холоне.
Ударили в дзвони;
Реве гасм; »освятили!«
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

Так у Доманицького. В д. Зайцева, Романчука й Франка переставлено:

Ударили в дзвони;
Реве гасм: »Освятили!«
Аж серце холоне.

І так з погляду на вірш мабуть краще.

Вірш 1174. Щоб не побачили злі люди;

Так у Доманицького (рим до попереднього Іуди).

Але у Франка, і в Романчука: Щоб не побачили »злі«
люде. (рим замазаний), у Зайцева: Щоб не побачили, бач,
люде. (крім замазаного риму ще й »бач« двічі).

Вірш 1181. Щоб Богові в-ранці тес розказать.

Це поправка самого Шевченка. У Франка, Зайцева
й Романчука замість: тес — про те.

Вірш 1240. Смутний іде, невеселий,

Так у Доманицького; у Франка: Іде смутний — не-
веселий. У Зайцева: Іде смутний, невеселий.

Вірш 1257. Віщує козаче,
Чуле серце, та не скаже,

(Яке серце? — чуле.) Так у Доманицького, й Романчука; у Франка:

Віщус козаче;
Чус серце, та не скаже,
Яке лихо буде.

Так само в Зайцева. Але тоді в реченню: Якусь тяжку неодоленку віщус козаче; нема підмету (хто віщус?).

Вірш 1275. А сю ніч упється;

Так у Доманицького (тільки по «п» м'який знак). У Франка теж. Так воно було й у перводруку. В інших виданнях «упсеш» це похибно. Бо упється відноситься ту до «синє» (море), а не до Дніпра.

Вірш 1282. А в стінах України —

Дай-то, Боже милий—блисне булава!»

Так у Доманицького, Франка, Романчука. Так сильніше, більше змісту.

У Зайцева: О, Боже, мій милий—блисне булава!»

Вірш 1299. А тим часом в-за байраку

Півень «Кукуріку!»

Так у Доманицького, Франка, Зайцева. (По перводруку.) В деяких виданнях непотрібна відміна: із байрака.

Вірш 1319. Аж у Умань. По Подолі

Так справив сам Шевченко і так воно є у: Франка, Доманицького й Романчука. Тільки у Доманицького: По Поділля. Таку правощь і я неж прийяв.

У Зайцева єсть: Аж у Волинь. По Поліссі.

Вірш 1322. А Залізник в Смілянщині

Дамаску гартус.

Так у Франка, Романчука, Доманицького. У Зайцева: «дамаху» замієць «дамаску». Одно й друге означає дамасценську шаблю.

В примітці до Пражського «Кобзаря» сказано, що Шевченко «дамаху» справив на: «до маху» гартус. Але тоді не знати що він «до маху» гартус?

Вірш 1363. Дочку його, коли знаеш.»

Тут єсть дописка Шевченкова:

Дочку його, чи ти знавав?
»Отамане, пане.
Пусти мене!«, Тай заплакав.

Вірш 1381 до 1388. Замість тих 8 рядків у перводруку стояло далеко слабше й коротше:

На край світа, пане!
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани,

Вірш 1399. У ресстер! В перводруку було: Єсаулом... Так і оставив Франко; у Доманицького, Зайцева, Романчука: у ресстер! (Оставляю за ними це слово.)

Вірш 1384 до 1400. З малими відмінами так само у Доманицького, Романчука й у Зайцева, тільки у Зайцева замість: Прізвища немаю (рим до попереднього: я не знаю) єсть: немає! а замість: записано, стоїть: записали.

Нагомієць у Франка читаємо:

»Може й вирвеш. Ходім з нами!
Я-ж все забуваю,
Як зовеш ся?«

»Яремою.«

»Прізвище? — »Не маю.«
»Хиба байстрюк? Без прізвища?
Запиши Миколо,
Єсаулом... Без прізвища...
Нехай буде Голий!
Бач, обідраний!«

»Погано!«

Ну, хиба Бідою?
»І се не так.«

»Стривай лишень!

Пиши Галайдою!
Записали.

Обі редакції гарні. Я оставив останню, Шевченкову, в 1860 р.

Вірш 1403. Рушайте, хлопята!«

(Шевченко справив на: кончайте хлопята!)

По отсім віршу йшла вставка самого Шевченка:

Та й рушили до схід сонця
У Лисянку хлопці
На ярмарок. Зібралися
Хлопці, по толоці
Помолились гарно Богу
Та й рушили з Богом
У дорогу. Мов і справді
Не було нічого
У Черкасах . . . І Яремі,

Тую вставку прийняв до свого видання Франко.
Та нема її ані в Доманицького, ні в Романчука, ні у
Зайцева. Тому й я опустив, що-б надто не змінити тексту,
до якого загал привик, читаючи найбільш розповсюднені
видання.

Вірш 1404. І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.

Так у Доманицького, Зайцева, Романчука. В виданні
Франка читаємо:

І Яремі
Зайвого з обозу
Далі коня. Усміхнувся
Ярема крізь сльози
Та й поїхав за царину . . .

Це рукописна вставка Шевченка.

Вірш 1440. Ні, не плаче: змія люта
Й жадна вишивас
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

Так у Зайцева, Доманицького й у Франка. У Роман-
чука замість: жадна сьть: жадно (як?).

В першому виданні: жадна, тільки замість: Його сльо-
зи, сьть: дрібні сльози.

Вірш 1963. Згадус Вільшану;
Може каже: «обнімімось,
На віки зомлієм,
Мій соколе! Нехай Ляхи
Знущаються!»

Первісно було написано:

Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану;
Кличе його: »Серце моє,
Обніми Оксану! і т. д.

Колиж Шевченко перероблював слово: Вільшана на Мліїв той поправив:

Може, згадує Ярему,
Згадує і Мліїв;
Може, каже: »обнімімось,
На віки зомлієм,

Доманицький помішав обі редакції і тая контамінація осталася у виданнях, построїних на Доманицькому. Франко оставив першу лекцію. Так само Романчук і Зайцев.

І це, мабуть, слушно, коли ми ніде не наводимо поправок Вільшани на Мліїв.

Вірш 1479. Карай серце! Розірветься,
Роспадеться камінь!

Це поправка самого Шевченка. Звичайно пишуть:
Карай серце! Розірветься,
Хоч би було камінь!

У Франка: камень!

Вірш 1481. Доле моя, серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?»

Поправка самого Шевченка на примірнику 1. видання. Так єсть у Зайцева, Доманицького, Романчука.

У Франка, так як у першому виданні, без поправки Шевченка.

Доле моя, серце моє,
Чом ти не в Вільшаній?
А мбже й там, мбже плаче,
Тяжко їй небóзі? . . .
Мбже з батьком виглядас?»
І хлинули слъззи,

Але-ж Галайда вже знав про смерть Титаря й годі було сумніватися йому, чи це правда! Тому, мабуть, Шевченко й справив це місце.

Вірш 1491.

І тихецько

У ліс та й сховались.

Так у Франка й Доманицького,—і так безперечно, живійше. В І. виданню було:

Повернули

У ліс та й сховались.

• У Романчука й Зайцева:

І тихенько

У лісі сховались.

Вірш 1537.

Вже минули Воронівку,

Вербівку, в Вільшану

Приїхали.

і далші аж до слів:

Ба ні, дядьку; батько казав,

Шевченко змінив був ось як:

Минули Гоноратку

(Кумейки—і перечеркнено)

Байбузи минають,

Уже й Мліїв . . . Про титаря

Ярема питас

У хлопчика: — Чи титаря

Ляхи ще не вбили?

»Ні, не вбили: каже батько,

Що його спалили.

Цей варіант впровадив Шевченко, щоб справити Вільшану на Мліїв. Коли-ж цієї поправки не перевів усюди, так і тут зміни не треба. Її не прийняв жаден з видавців «Кобзаря».

Вірш 1559. З домовини встану

Шукать тебе.

Так у Доманицького, який свою редакцію опирав (як це було вище зазначено), на другому виданні «Гайдамаків» (отже на краю, бо перше, друковане без догляду автора, вийшло з похибками), на примірнику, справлюванім рукою Шевченка. Оставляю редакцію Доманицького ще й тому, бо вона краще підходить під зміст. (Галайда думас тут про Оксану і каже, що в домовини встане, шукать її.)

У Франка, Зайцева й Романчука на́ тому місці:
З домовини встану
Ляхів мучить.

Вірш 1563. Тяжко йому, сіромасі.

Так у Доманицького, Франка, Романчука.

У Зайцева: Тяжко-важно сіромасі.

Вірш 1584. Я, як бачте, гайдамака.»

Це: як бачте — вставлено в Семеренк. Кобз.

Вірш 1587. »З Кирилівки.«

Народ у Звенигородщині каже: Керелівка.

Але форма: Кирилівка осталася в літературі й тому я її скрізь лишаю.

Вірш 1597. За те-ж їх і били. (Так у Дом., Франка, Зайцева, Романчука) в перводруку було:
За те-ж ми їх били.

„ 1625. Козакам нівроку!

Так у Франка. Оставляю його інтерпункцію тут, і не в одному місці, бо інтерпункція Франка звичайно легка й льогічна.

Вірш 1627. У Ляхів кишені
Потрусили.

Так у виданню 1860. Перше було: у мертвих кишені потрусили. Це жостокійше звучить. Лишаю: у Ляхів.

Бенкет у Лисянці. Так у Зайцева, Доманицького, Романчука. У Франка: Старосвітський будинок. Це Шевченкова поправка. Але в виданні 1860 р. знова: Бенкет у Лисянці. Даю обі надписі.

Вірш 1633. Ото Гонта з Залізняком — це поправка Шевченка.

У Франка: Ото Гонта та Залізняк

У Зайцева: Отто Гонта та Залізняк

Вірш 1635. Люльки закурили —

З гайдамаками. Аж страшно!

Так у Доманицького. У Франка, Романчука, Зайцева:

Люльки закурили
Страшно-страшно закурили! (У Ром. не ви-
клик, а точка.)

Я оставив ред. Дом. бо вона оперта на поправці Шев-
ченка, хоч тоді стоїть двічі «з»;

Гонта з Залізняком з гайдамаками.

Найкраще мабуть булоб:

Ото Гонта та Залізняк

Люльки закурили

З гайдамаками. Аж страшно!

Вірш 1660. Ні мала дитина

В 1. виданні було: ні мати дитина.

Вірш 1665. Ні душі живої

Не осталося у Лисянці,

Так у Доманицького й Франка.

У Зайцева: Ні душі живої

Шляхетської й жидівської!

У Романчука так само, тільки без виклику.

Я оставив ред. Дом. — бо вона згідна з поправкою
Шевченка.

Вірш 1679. Так Галайда кричить, гука

Ляхів по пожару.

Так у Франка. У інших, як у виданні 1860 р. а саме:

Де ти?« крикне й сховається

В полум'ї, в пожарі.

Лишаю Франкову, ред. бо в ній єсть рим: пожару
до дальшого: базару.

Вірш 1702. Вип'єм, Гонто, брате!»

„ 1722. Потайники вже зроблені.

Оставляю як у Доманицького, тільки в Дом.: Богда-
нови (в мене Богданові, як у Ром.).

У Романчука так само як в Доман.

У Франка це місце так виглядає:

»Вип'єм, друже, погуляєм

У кўпочці, в парі.

А деж Вóдох? Заспівай лиш! . . .

Грай, співай, кобзарю!»

»Пострівай! я дожидаю,
Що Ляхи прокляті . . .«
Ярема встав: »Які Ляхи?«
»Отó бо завзятий!
Пий горілку, мій гóлубе!
»Які Ляхи, брáте?«
»По тiм бóці у будинку
Запéрлись прокляті!
»Розвіємо!« — »Шкóда . . . мýру,

а дальше як в Дом. і Ром.

У Зайцева:

Випьём, Гонто, брате!
Випьём, друже, погуляём
У купочці в парі.
А де-ж Волох? Заспíвай лиш
Нам, старий кобзарю!

а дальших 28 рядків випущено аж до слів:

Не про дiдiв і т. д.
Випьём, друже, погуляём
У купочці в парі.
А де-ж Волох? Заспíвай лиш
Поганий кобзарю.

Це пізнійша вставка Шевченка. Її видруковано 1860 р.
тільки: Поганий кобзарю Змінено на: Нам старий
кобзарю.

Вірш 1742. Куплю черевики.

Це поправка Шевченка (накраще), у Зайцева оставле-
но: Маю черевики, бо д. Зайцев, як у вступі зазначено,
держиться одного видання (1860 р.).

Вірш 1825. Ось царицина копійка.

В першому виданні було: Ось . . . копійка,

Замість крапок вписано на Шевч. примірнику (але
не Шевченковою рукою): царицина і тую вставку прийняли:
Доман. й Романчук.

У Франка: Ось копійка . . . подиви ся! . . .

У Зайцева: Ось копійка . . . подивися . . .

Вірш 1831. — »Признавайсь, проклятий Жиде,
Де моя Оксана?«

Так у Доманицького, Романчука і Зайцева. У Франка:

Признавайсь, лукавий жиде:
Ти привів у Мліїв,
До титаря Ляхів п'яних?
Я, Ляйбо, не вмію
Жартувати! Я Ярема,
Твій наймит, поганий!
Чи не панав? Признавайся,
Де моя Оксана?»

Це поправка, яку зробив був Шевченко, змінюючи Вільшану на Мліїв. Коли тої зміни не перевів поет усюди, то годі й цього місця оставляти, бо вийшло-б, що раз титаря замордували в Вільшаній, а раз у Млієві.

В тій редакції Франко цікаво змінив інтерпункцію:

У Шевченка: Твій наймит поганий;—

У Франка: Твій наймит, поганий!

Вірш 1834. — «Ховай Боже! . . .

після цих слів у Франка слідує:

Нічого не знаю!
Нічогісінько, йй Богу!
«Не знаєш? Як знаєш,
Так і роби!» І знову ніж
Ярема здіймає.

Це вставка самого Шевченка, якої не прийняли пізніші редактори, мабуть тому, бо вона нічого не додає, а тільки поширює діяльог. Без неї коротше й виразніше.

У Шевченка инша дещо інтерпункція, як у Франка, і замість: здіймає (ніж) стоїть: виймає.

Вірш 1834. В будинку . . . з панами . . .

Вся в золоті . . .»

Тут знова перерібка Шевченкова:

— «У будинку . . . На тім боці . . .

(Стривайте!) . . . З панами

У покоях, у золоті,

Як найкраща пані

Ваша . . .

І тую вставку прийняв тільки Франко. Доманицький, Зайцев, Романчук — взяли найкоротшу редакцію, і я йду

Іх слідом, бо так воно, як на епізодичний діяльог, на мою думку, й краще. Колиб отсій розмові Галайди з його колишнім хазяїном-жидом присвячено стільки місця, то инші, важнійші розмови потерпіли-би на тім.

В загалі Шевченко особливе довго спинився був на отсій сценці і присвятив був їй, як бачимо, багато уваги. В перводруку це місце виглядало так:

»Не бреши проклятий!
Признавайся! Я Ярема . . .
Ти конфедератів
Із хутора до титаря
Повів у Вільшану?
Признавайся! я все знаю . . .
Де діли Оксану?«
Махнув ножем . . .
»Ховай Боже!»

»Я тебе сховаю!«
»У будинку на тім боці!« . . .
»Виручай, як знаєш!
На золото!« . . . сипле йому
Жменю з кешені
— »Треба Гонту . . .« — »Потім, потім . . .
А не то — свяченим . . .
»Добре, добре! постривайте! . . .«
— »Ніколи, проклятий!
Ходім вкупі! — »Якнж бо ви . . .
Яремо, завзяті!
Вам не треба, один піду.
Гроші мур ламають.
Скажу Ляхам: »Замісьц Паца . . .«
— »Добре, добре! Знаю,
Іди швидче!«
— »Зараз, зараз!

Гонту забавляйте
З пів-упруга, а там нехай!
Ідїть же, гуляйте! . . .
Куди везти?«
В Майданівку!
В Майданівку, чуєш?«

Редакція Доманицького й других, як бачимо, основана на виданні з 1860 р. де Майданівку перероблено на

Лебедин. Лебедин оставив Зайцев, бо він не зміняє тексту 1860 р. і Франко; натомісць Доманицький і Романчук задержали давнє: В Майданівку. Так роблю й я.

Вірш 1857. На в-городі постирняк

Такої форми вживав Шевченко. У Зайцева: пізнійша: пустирняк. В Галиччині кажуть: пастирняк. (Грінч.: пастернак)

Вірш 1873. Вишу чарку, вишу другу,
Вишу третю на потугу!

Так у Франка, Романчука й Доманицького. У Зайцева: на потуху, що пеус рим і зміняє значіння (може це похибка?).

Вірш 1899. »Загапайте квочку в бочку,
і дальші три стрічки це вставка на Шевченковому примірникові, але не Шевченковою рукою. Іі подає Франко. Інші викрапковуюють, мабуть тому, що надто вже різкі.

Вірш 1955. Найдеш другу!»

Так у перводруку. У Зайцева: иншу, як у виданні Семпренка.

Вірш 1982. Ох! Як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що обіму знову,

Так у Доманицького, Франка, Зайцева.

У Львівськiм виданні через недогляд:

Ох! Як-би я знала,
Що побачу знову,

(Одєн рядок пропущено — і цей пропуск повторено в інших виданнях, як ось в Огоновського.)

У Романчука (1912):

Ох, як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову, —

мабуть тому, що соромливій дівчині не до лиця перед черницею говорити про обійми.

Вірш 2009. Хто обіме, як я, його? так у виданні 1860.

Перше було: Хто обіме, і так оставив Франко.

Вірш 2012. Хто сироті убогому
Люблю тебе скаже?

Так у Франка, — у Зайцева, Романчука й Доманицького: Добре слово скаже. Люблю—відповідає змістови, бо Ярема від Оксани ждав не доброго слова, а любові. Тому лишаю, як у Франка, значиться первісне.

Вірш 2015. І він оден на всім світі,
Мене вірно любить;

Так у Зайцева, Доманицького, Романчука.

У Франка: І він оден на всім світі,
Один мене любить,

це первісна редакція. Лишаю пізнійшу, бо вона більше говорить. (не тільки: оден, але й: вірно любить.)

Вірш 2044. »Через тиждень?
Раю мій покою!

Так у Доманицького.

У Романчука, Зайцева й Франка:

Через тиждень! Через тиждень!

І так метрично краще. Первісно (в I. вид.) було:

»Через тиждень! Через тиждень!
Серденько загоїть!

Вірш 2074. Піду, дзвонять до вечерні.»

Так в Доманицького, Франка, Романчука. У Зайцева (як у виданні 1860) р.:

Задзвонили до вечерні.

Вірш 2075. Оксана осталась;
Пожурилась, усміхнулась,
Пала на коліна
І молиться за Ярему
Щиро, як дитина.

Так у Романчука, Доманицького, Франка.

І так багато поетичнійше.

У Зайцева, як у виданні 1860 р.:

А черниця, помолвшись
В храм пошкандибала.

(Тільки по: »черниця» не було коми.)

Вірш 2079. Через тиждень в Лебедині
У церкві співали
»Ісаія ликуй!»

Так у Дом., Зайц., Ром.

У Франка:

Через тиждень, старі сестри
У церкві співали.

Так було до 1860 р. Але отсі: старі сестри менше гарно.

Вірш 2087. З Залізником
Весілля справляє.

Так у Доманицького, Романчука й Зайцева (1860 р.).

У Франка, як було в I. виданні, а то:

З Залізником

Часом наїзикас
В ряди—годи, та в двох собі . . .
Ну, се всякий знає!
Вернімо ся-ж до свячених,
Що вони зробили?
Чи всі вони ще як бритва,
Чи перещербили?
Хоч, вам, знаю, і остило
На кров та на сльози
Дивитися, а Оксані,
Оксані неббаї
Їй аж нудно, бо Ярёма
Весілля гуляє
З ножём в руках, на пожахах . . .
Вона виглядас
До півночи, а іноді
Помолиться Богу
Тай спать ляже одна собі.
Умер би, сїй Богу!

Пізнійша редакція, хоч коротша, та за те суцільнійша
й краща. Досить вказати на чудове, в стилі народньої
поезії місце:

Виглядас, чи не їде
З боярами в гості —
Перевести із келії
В хату на помості.

Вірш 2107. Іде в село,
Де чує трупи.

Так у всіх редакціях. В вид. 1860 р. (і в Зайцева,
по поправці Шевченка):

Звір тільки вие по селу,
Гризучи трупи.

Вірш 2110. Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі.

Це поправка Шевченка на примірнику Черн. Кобз.
й Гайд. Її прийняв Зайцев, Дом., Франко.

Романчук оставив редак. І. вид.:

Не ховали,
Вовків Ляхами годували,
Поки їх снігом занесло.

Вірш 2191. Клич громаду! Признавайтесь!
Що ви? католики?

Так у Франка і в Романчука. Таку інтерпункцію
оставляю, бо вона найяснійша й дає найбільше драматично-
го вислову цій страшній сцені. Від першого видання аж
до Пражського (5 вид) цілком замазане:

Признавайтесь,
Що ви католики?

(Тоді-б по католики не (?) а (!), або прямо (.)

Вірш 2263. Крови мені, крові!

Так у Доманицького (тільки: міні), у Франка: Кро-
ви, мені крові, у Романчука, як у Франка.

Вірш 2300. »Ой гоп до вечері!

Так у Доманицького, у других: »по вечері« і так є
в пісні народній.

Вірш 2360. »Сини мої, сини мої!

На ту Україну
Подивіться!

Так у Дом., Ром., Франка. У Зайцева:

На ту Україну
Дивітеся!

Вірш 2380. Без васильків і без рути

Спочивайте, діти,

Так: Домашницький, Зайцев, Романчук.
Франко оставив, як було в перводруку:
Без насильків і без труни

Вірш 2386. Простіть, сини!

Так у Дом., Ром., Франка. У Зайцева: просіть, сини

Вірш 2421. Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.

Так у Зайцева, Дом., Романчука.

У Франка: Один ще гуляє, а другий умер. (Так було в I. виданні.)

Вірш 2522. Ревуть собі і ревітнуть, —

Так у Дом., Зайцева, Франка. В Романчука єсть:
Ревуть собі й ревітнуть, В перводруку було: ревітемуть.

Вірш 2532. Нехай мовчить:

На те Божа воля!

Так у Дом. і Франка; у Зайцева й Романчука:

Нехай мовчить:

Така Божа воля!

(так у вид. 1860 р.)

Черниця Маріяна.

Отея поема має свою історію. Вона написана 1841 р. в Петербурзі, а видрукована що йно 1862 в «Основі» (книжка IX. стр. 1—12) з чималими поправками Куліша.

По цьому перводруку являлася вона в усіх Кобзарях. Було це одиноке жерело редакційне. Але всім було звісно, що автограф зберігається у Харкові, в д. Ол. Корсуна, якому після був його Шевченко для надрукування в українському «новорічнику» Сніп, в другому випуску, який, на жаль, світа Божого не побачив.

Вже Куліш, друкуючи «Черницю» в-перве в «Основі», по знайденому ним бруліоні писав: «Ми не губимо надії добути цю поему в повному виробленому виді. Переказували нам, що її екземпляр переховується у видавця альманаха «Сніп» Корсуна, якого певідзовно просимо уділити нам цей скарб.»

Та на тій надії й на прохання скінчилося. Родинний

архів Корсуна, як каже Зайцев («Оксана») зістав могилою одної з перлин Шевченкової музи.

Аж Доманицький, працюючи над своїм „Критичним розслідуванням над текстом «Кобзаря»“, звернувся до сина покійного редактора альманаха «Сніг», до А. А. Корсуна (мирового судді в Ростові на Дону) з проханням автографу «Черниці». На те дістав 24. VIII. 1906 відповідь, що дійсно в їх сімі зберігається, серед інших автографів усяких письменників, також «аркуш поштового паперу (а може їх і два! Дом.) на якому списано не тільки «Черницю Маряну», але й малюнки на боках, пером, рукою самого Тараса Григоровича; малюнки ці зроблено на швидку; це лишень легенькі контури; належать вони до тексту і, можна думати, Шевченко робив їх, обмірковуючи «перший починок» цієї поеми, — машинально, а може просто «прикрасив» рукопис, переписаний досить пишно і чистенько; вірші починаються з малої букви. (1) На прикінці рукопису, на ньому-ж лист до мого батька, — надпис про те, що Ш. оддає йому на власність ці твори (Маряну і Човен). Дописка ця рядків на 7—9 . . . Автограф Марьяни, скільки памятаю, одрізняється од друкованого тексту.» (Стільки А. А. Корсун. — Критичний розслід, стр. 53.)

Того автографа Доманицький, як у «Розслідуванні» сам каже, не бачив.

Але в «Кобзарі» 1908, стр. 617 він пише: Цю поему друкуємо тут так, як написав її Шевченко. Досі її друкували із деякими поправками П. Куліша. Поеми цієї Шевченко не виправив. Через те, напр. в розділі II-му (стор. 137), після слів «Осталась вдовою», редактори «Кобзаря» вставляють звичайно ще раз: «Ої осталась удовою»; потім на стор. 140 в рядку:

— «Треба буде старостів ждати» — один зайвий склад (Куліш, напр. поправляє на: «Треба старостів нам ждати»).

Автограф поеми (теж не усієї) був подарований Шевченком А. Корсуну і тепер зберігається у його сина А. А. Корсуна, в Ростові-на-Дону, але добути той рукопис од нього не пощастило. Він сповіщає, що в його рукописові

16 сторінок, а в них 388 рядків. Вся поема має два розділи: у першому — 251 рядків, а в другому — 137. Перший розділ в оригіналі Шевченка кінчається словами «Ледве пішла з хати» (стор. 144); далі у нас тільки 48 рядків, а в рукописові А. Кореуна — 137. Цей другий розділ починається приєвівом «Ой гон того дива». «1 і 2 страници, — пише А. А. Кореун, — займають посвященіє, кусочек котораго, обыкновенно, помѣщается въ изданіяхъ, какъ самостоятельное стихотвореніє. Посвященіє это заключаетъ въ себѣ болѣе строкъ — (почти: въ немъ 22 стиха), чѣмъ печатаемое въ видѣ самостоятельнаго произведенія. Помѣчено «Спб. Нолбрѣ 22. 1844 року». Изъ посвященія видно, что оно относится прямо до «Черниці». Въ посвященіи обозначено имя и 3 буквы фамилии. Въ концѣ рукописи приписка къ отцу: «Отакъ зачинаєця моя Черниця, а що дальше буде, то я и сам не знаю. Здаєця и люльки не курю» і т. д. . . . «треба буде знову компанувати (то, что было написано на растерянныхъ «шматочкахъ паперу»).

1914 р. д. Павло Зайцев надрукував (у Петербурзі Вид. «Дѣятель») «Кобзаря» (381—383 Нго. видавництва Общедоступної Бібліотек-и) і помістив у йому «Черницю Маряну» по копії, яку йому поталанило дістати від одного із своїх покійної української поетки А. П. Пьєолівної. Копія ця, як впевняв д. Зайцев, знята з оригінала «Черниці», що хорониться в А. А. Кореуна в Ростові на Дону і остається для дослідників недоступною. А знята вона незвичайно вірно й з нотками про похибки й недостачі оригінала; написана вона (копія?) на папері «съ украшеннымъ коронкой вензелемъ А. К.» на якому, мабуть і тим самим письмом написана «Хустина», приналежна В. П. Науменкові в Києві. (Кобзарь. С.-Петербургъ. «Дѣятель», Предисловіє. Павелъ Зайцевъ.) . . .

Пристаюючи до редакції «Кобзаря», мав я таким способом два певні жерела. Редакцію «Маряни» Зайцева по копії з автографа і редакцію Доманицького в Кобзарі (1908 р.). Вони дуже різнилися текстом. Котру вибрати? Я рішився тоді дати в тексті редакцію Доманицького, покладаючись на його слова, що він друкує Черницю Маряну так, як написав її Шевченко (Кобзарь 1908,

стр. 617) а редакцію Зайцева занести у варіанти й доповнення.

Так я й зробив.

Пізнійше, коли вже перший том був видрукований достав я від д. Зайцева його книжечку «Оксана» (Київ 1918) яка справу тексту Маряни остаточно рішає і не тільки самої Черниці Маряни, а й думки «Вітер в гаї нагинає», і яка для біографії Шевченка приносить цінний причинок. З «Оксани» довідуємося, що автограф «Черниці Маряни» став остаточно приступний для загалу, бо його куплено в квітні 1917 р. для Пушкінського Дому Петербурської Академії Наук. Довідуємося дальше, що він оздоблений цікавими малюнками, робленими на-швидку (як і А. А. Корсун писав), що єсть між ними портрет Шевченка з молодечих років і постать Оксани (невизна), приятельки Тараса Шевченка, його першої любки, якій була поема присвячена і вкінці, що поема цілком автобіографічна.

На-жаль д. Зайцев не зазначив, чи цей автограф «Черниці Маряни» покривається з текстом, опублікованим д. Зайцевом у «Кобзарі» Дѣятеля по копії, яку видавець дістав від одного із свояків пок. Псьолівної, чи ні.

Щож мені оставалося? Порівнати опис автографу з текстом у д. Зайцева.

Опис цей маємо двічі. Раз у Розсліді Дом., сторона 53, а другий у «Кобзарі» (1908 стр. 617). Оба рази дещо інакше.

В Розсліді сказано, що автограф Маряни списаний на аркуші поштового паперу, а в «Кобзарі», що цей автограф має 16 сторінок і що в йому стрічок 388. А дальше, що вся поема має два розділи: у першому — 251 рядків, а в другому 137. Другий починається словами: «Ой гоп, того дива.»

Отже у тексті. Зайцева так воно й є. Перша частина більша: 251 рядків, друга менша 138. Тільки не починається вона, як сказано в «Кобзарі» Дом. словами «Ой гоп того дива», а «Ой, гоп! Не пила, —»

Значиться число рядків і поділ цей самий, і на тому можна догадуватися, що саме текст Зайцева автентичний.

Супроти того треба було його дати в текст нашого «Кобзаря», а Доманицького перенести у варіанти і я жалую, що воно не сталося, а д. Зайцеву висказую щирю дяку за прислані цінні матеріали.

Ріжниці в тексті Доманицького й Зайцева великі.

Вірш 5. Про досвітки, вечорниці,
Так у Доман., Фр., Ром., у Зайц.: Про досвітки — ве-
чірниці.

Вірш 7. Що-б з козаком не стояла . . .
Так у Франка і в Зайцева. У Дом.: не стояла, —
У Ром.: не стояла.

Вірш 8. Звичайно — дівчата,
Так у Зайцева, Франка. У Доман.: Звичайне, дівчата,
У Ром.: Звичайно, дівчата,

Вірш 11. Аж ось, з хлопцем старий сліпець
Так у Дом., Ром., Франка. У Зайцева:
Аж ось — з хлопцем старий кобзарь

Вірш 16. А дитина,
Сердешна дитина,
Так у Доман., Роман., Фр. У Зайцева:
А дитина,
Сердешна дитина!

Вірш 17. Обідрана, ледве-ледве
Несе пожежята . . .
Так у Доман., Ром., Фр. У Зайцева: Обідране,

Вірш 19. Безталанний син Катрусі!
Так у Дом., Фр., Ром. У Зайцева:
Достемешный син Катрусі!

Вірш 23. Хлопців кинули, побігли
Так: Дом., Фр., Ром., Зайцев. В «Основі»: кинули —
побігли.

Вірш 25. Діду-серце, голубчику!
Так у всіх і в Основі; у Зайцева: «Діду, серце, голубчику!»

Вірш 27. Я шага дам, я черешень,

Я напою медом;

Так у всіх. В »Основі«: Я шага дам я — черешень,

В Зайцева: Я шага дам, я — черешень,

Всього, чого треба, —

Вірш 38. Кобза зопсувалась,

Розвалилася . . .«

Так скрізь. У Зайцева:

Кобза попсувалась,

Розбилася . . .«

Вірш 39. »А струни?«

Так скрізь. У Зайцева: — »А струни є?«

Вірш 48. Чи чували, чи не чули? . . .

Так скрізь. У Зайцева: Чи чували? — »Ні не чули!«

Вірш 59. Ой осталась удовою.

Так скрізь. Цей вірш — вставка Куліша.

Цікаво, що Огоновський її не прийняв. І в Зайцева нема. У його так:

Осталась вдовою,

Та й не молодюю,

Вірш 62. З малою дочкою.

Так скрізь — у Зайцева: Й малою дочкою.

Вірш 68. Та зятя єднати.

Так Дом. У Роман.: Стала зятя єднати. Це конньютура Франка, який повторив слово: »Стала«, хоч, як каже (Кобзар І, стр. 156) в оригіналі (?) є: Та зятя єднати.

У Зайцева єсть: Та за пана єднати. Й це найкраще, бо тут причина лиха (що за пана).

Вірш 71. Не до пана товстого,

Усатого старого,

До Петруся, в гаю, в лузі

Що вечора святого.

Розмовляла, жартувала,

Обнімала, мліла,

В раю жила . . . а іноді

Плакала, німіла.

Так скрізь. Так було в списку, з якого друкував
»Черницю« Куліш в »Основі«.

Куліш переробив це місце в перводруку ось як:

Росла дочка Марьяночка,
Виросла, як павна, —
Чорнобрива, уродлива,
Хоч-би й за гетьмана!
Стала мати міркувати
Та зятя сднати,
А Марьяна не до пана
Ходила стояти, —
Не до пана усатого,
Сідого, старого, —
До Петруся що-вечора,
Вечора святого.

(Це вже виходить, як Дом. завважив, не Шевченків,
а Кулішів текст.)

У Зайцева читаємо:

А Марьяна
Не до пана
Виходила гуляти, —
Не до пана старого,
Усатого, товстого, —
А з Петрусем
В гаю, в лузі
Що-вечора святого
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла . . .
А иноді усміхалась,
Плакала, німіла.

І це найгладше й найгарнійше.

Вірш 87. Хіба було коли в світі,
Що-б ті, що кохались,
Розійшлися, не взялися,
Живими остались?»

Так скрізь. У Зайцева:

— »Хіба було коли в світі,
Щиро, що кохались,

Розійшлися, не взяли
І живими остались?

(Редакція Куліша граматично гладша.)

Вірш 91. »Ти жартуєш мій голубе!

Так скрізь. У Зайцева: Ні, не було, мій голубе!

Вірш 99. Що є коси, чорні коси,

Так по всіх виданнях. У Зайцева-ж: Що є коси, дов-
гі коси,

Вірш 105. Люблю тебе й на тім світі

Як на сім любила.

Так скрізь. У Зайцева переставлено:

Люблю тебе й на сім світі,

Як на тім любила.»

(Тут Кулішева поправка на місці.)

Вірш 119. Де Марьяна до півночі, (півночі)

З ким вона гуляла.

Так скрізь. У Зайцева:

Де Марьяна до півночі

І з ким розмовляла.

Вірш 125. Знать, забула, що колись же

Сама дівувала?

Так у Доман. У Франка й Романчука — без знаку
питання.

Куліш в »Основі« нотує первісний текст цих двох
рядків так: Знать забула, що минуло, Чи не дівувала?

У Зайцева:

Знать, забула, що колись-то

Сама дівувала?

Вірш 130. З Петром не розлучать.

Так у всіх редакціях. Це Кулішева поправка, яка
й прийнялася. Куліш подає, що в автографі стояло:
»З Петром не рознять —.« Видимо похибка, бо такого слова
нема і воно не до ритму. Але тую похибку повторив у
Розсліди Доманицький (стр. 54) і Франко в »Кобзарі«
(I, стр. 158). Не знати тільки, чи це похибка Шевченкового
автографу, чи Кулішевого перводруку. Повинно-ж бути:
»з Петром не розрізнять...«

Вірш 142. Того, що я знаю! . . . Минуло, дівчата;

Серце не заснуло, я вас не забув;

Так скрізь. У Зайцева середнього вірша нема. Бєть
прямо: Того, що я анаю! . . . Я вас не забув,

Вірш 173. А мати не знала,

Так скрізь. У Зайцева: І мати не знала,

Вірш 185. Та й каже Маряні:

Так скрізь. У Зайцева: Та й каже: «Марьяно!

Вірш 191. (На силу сказала),

Так скрізь. У Зайцева: без скобок.

Вірш 199. — «Хто вподоба, то я й оддам.»

Так по всіх виданнях. У Зайцева краще:

«Хто вподоба. тому й оддам.»

Тут тексти розходяться; тому друкую текст Зайцева
в-повні.

Співає Марьяна:

«Оддай мене, моя мамо,

Та не за старого, —

Оддай мене, моє серце,

Та за молодого!

Нехай старий бурлакує,

Гроші заробляє,

А молодий мене любить,

Долі не шукає;

Не шукає, не блукає

Чужими степами:

Свої воли, свої вози,

А між парубками,

Як маківка між квітками,

Цвіте — розцвітає;

Мас поле, мас волю,

Та долі не має.

Його щастя, його доля,

Мої чорні брови,

Довгі вії, карі очі,

Ласкавєє слово.

Оддай мене, моя мамо,

Та не за старого,

Оддай мене, моє серце,

Та за молодого!»
— »Дочко моя, Марьяно!
Оддам тебе за пана,
За старшого, багатого,
За сотника Івана.»
— »Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном!»
— Не вмреш, — будеш панувати,
Будеш діток годувати!»
— »Піду в найми, піду в люде,
А за сотником не буду!»
— »Будеш, дочко Марьяно,
За сотником Іваном!»
Заплакала, заридала
Сердешна Марьяна . . .
»За старого . . . багатого . . .
За сотника Івана . . .» —
Сама собі розмовляла.
А потім сказала:
»Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала,
Бо ти мене не пускала
В-ранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечірниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
»Багатого дочка батька,
Шляхетського роду . . .»
— »Тяжко, мамо, тяжко, мамо . . .
На-що дала вроду?
На-що брови змалювала,
Дала карі очі?
Усе дала, тільки долі,
Долі дати не хочеш.
На-що ж мене годувала,
На-що доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?» —
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;

А Марьяна заплакала,
Ледве пішла в хати.

II.

»Ой, гоп! Не пила, —
На весіллі була,
До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.

Із льоху та в льох,
Завертали в горох
І в коморі,
І на дворі
З нежонатим у двох
Постували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой, гоп! Не сама, —
Напоїла кума
І привела до господи, —
Не побачив Хома.
Хомо! В хаті
Ляжем спати!
— Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хомо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума,
До Наума
Піду в клуню по солону.
А, ну-те, напцясь!
Наша, наша придалась!
Червопіс хвартушина, —
Роду чесного дитина.»

Отак ордою йшли придане
Співали, пьїлі, а Марьяна
Крізь тии дивилася на те . . .
Не додивилася, — упала
І тяжко, тяжко заридала.

Таке-то лихо! І за те,
Що щиро любить! . . . Тяжко, діти,
Вік самотньому прожити,
А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить!
Дивіться на мене: я виплакав очі,
Мені їх не шкода, мені їх не жаль, —
Ні на що дивіться. Ті очі дівочі,
Що колись . . . колись-то . . . Думи та печаль,
А більше нічого не мав я й не маю,
А в грішми такими тяжко в світі жити:
Під тинем ночую, з вітром розмовляю,
Соромляться люде у хату пустити
І привітати словом старого каліку . . .
Укороти, Боже, молодого віку
Тому, хто не має талану любити!
Легше, мої любі, покритись землею,
Ніж бач(ить,) як другий багатий, старий
Цілує за гроші, вінчається з нею . . .
О, Боже, мій Боже! Волею своєю
Розбий моє тіло і душу розбий!»

Заридав кобзарь, заплакав
Сліпими очима.

Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плечима,
А він сліпий, сивоусий
Про колишне плаче!
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
В-ранці при дорозі
На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози!
Наплакався: струни рвані
Три перебірає:

«Аж до вечора Марьяна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь.
Вона розказала
Все, що чула од матері
І що сама знала, —
І не втерпіла — сказала,

Як Івана придане
Йшли по улиці, співали.
»Марьяно, Марьяно!
Чом ти не убога? Чом я не багатий?
Чом у мене коней вороних нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З ким коли стояла! Питала б сама,
Сама свого серця, дала б йому волю
Любить, кого знає! Я б тебе сховав
Далеко, далеко! Щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не бачив, де витав доля.

Моя доля, моє щастя —
Ти, моя Марьяно!
Чом не ти в сірій свитині?
Чом я не в жупані?«

А Марьяна, як дитина
Без матері, плаче,
Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить, —
Тільки сльози Марьянини.
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять,
А що ж серед ночі?

»Не плач, серце, — ссть у мене
І сила, і воля,
Люби мене, моє серце, —
Найду свою долю —
За високими горами,
За широкими степами,
На чужому полі,
По волі — неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуся,
Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся!
Обнімемось, поцілую, —
Дивуйтеся люде!
А ти стоїш червоніш! . . . «
— »Коли то те буде?«
— »Швидко, швидко, моя рибко!
Молись тільки Богу!
Йди в хату, лягай спати!

А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям ясноким,
Щоб без мене доглядали,
Тебе одиноку;
Серед степу одпочину.
— «Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз? . . .» — «Я жартую!
Тепер Україну —
Ні москалі, ні татари,
Ніхто не воює.»
— «А я чула, що ляхи йдуть . . .»
— «То вони жартують! . . .
Розійдемось, моє серце,
Поки не світає!
Чого ж знову заплакала?»
— «І сама не знаю!»

.

Перед перводруком помістив був Куліш («Основа» 1861, кн. IX) ось таку замітку:

«Отся поема, як можна здогадуваться, написана була Т. Гр. Шевченком в-слід за Катериною. Бруліон, неповний, писаний майже весь олівцем. Поправок у рукописі майже нема, але оригінал, це мабуть перший нарис. Оттим то деякі вірші недописані, в інших недодержаний розмір, деякі зложені з повторень, а в одному місці лінія, проведена від слова «оддам», що ним починається невідомий нам рядок, показує, що автор мав намір доповнити й виправити свою поему. Багато в ній місць слабих, багато розтягнутих, але як нарис-поема гідна уваги; вона надихана свіжою силою, молодого ще талану й має високопоетичні місця. Вказувати на них не будемо, лишая за читачем приємність шукати сильніше між слабим і прегарне між гарним. Я переписав її з оригіналу, часто дуже нечиткого й поплутаного, власною рукою, а деякі місця зредагував, заступаючи по змові авторську роботу, що й зазначено в примітках.

І Доманицький у «Розсліді» називає текст «Маряни» «чи не найбільш непоправним з усього того, що написав за своє життя Шевченко» (Критичний Розслід і т. д. стр. 54). Коли ми нині маємо текст «Маряни» у виданні Зайцева, то мусимо сказати, що закиди Куліша й Доманицького майже зівсім відпадають.

Куліш редагував «Маряну» з чорновика, може з

першого нарису олівцем, Зайцев з викінченого й приготованого до друку (в другому зошиті альманаха «Сніп») автографу, який поет ще й прикрасив був відповідними рисунками.

Оксані К.....ко.

Цей вірш має також свою історію. Чотирнадцять його початкових рядків, до слів: «Тільки його й долі, що рано заснув!...» видруковано у перше в «Основі», 1861 р. (вип. III, стр. 4), без надписи, без дати й місця написання. Куліш догадково відніс його до року 1846 й це хронологічне пристосування прийняли усі видавці «Кобзаря» аж до Доманицького, ба й по ній, бо Франко помістив «Вітер в гаї» між «Заповітом», а «Лілесю».

Що йно Доманицький, усталюючи хронологію Шевченкових творів, звернув увагу й на цю прегарну «Посвяту». В рукописі Шевченка, яка зберіглася в архіві Департаменту Поліції, її не було. А там-же списані всі Шевченкові твори з кінця 1843 до початку 1847 року. Значить — «Вітер в гаї» не написаний 1846 р. А колиж?

Тут Доманицький став приглядатися до його змісту й форми і сказав, що поки справа виясниться, безпечніше ставити цей вірш поруч віршів «Н. Маркевичу» й думки: «Тяжко, важко в світі жити», значить під роком 1840.

І там він його примістив у своєму виданні «Кобзаря». (Перед «Гайдамаками».)

Справу вияснив остаточно д. Зайцев. Він у «Вістнику Європи» (1914, Ч. 2) з'ясував, що вірш: «Вітер в гаї нагнає.» це початок посвяти «Оксані К...ко», яку поет додав був до поеми «Черниця Маряна». Того-ж року видрукував д. Зайцев цілу посвяту перед поемою «Черниця Маряна» в «Кобзарі», видання «Дѣятель».

Року 1918 д. Зайцев видав у Києві розвідку про перше кохання Шевченка*) і там ще раз обговорив справу

*) Павло Зайцев: Оксана, перше кохання Шевченка, видавництво «Друкарь» Київ 1918.

»Черниці Марьяни« і посвяти »Оксані К . . . ко«, нарікаючи, що ніхто з видавців »Кобзаря« не звернув належної уваги на те, що справа тексту тих творів і їх хронології вже остаточно в'ясна.

В розвідці »Оксана« видрукував д. Зайцев цей гарний і цінний з погляду на біографію Шевченка віршик з автографа, який весною 1917 р. купила Петербурська Академія Наук.

В »Кобзарі« Зайцева він видрукований був по копії з автографа.

Ось різниці між обома текстами.

»Кобзарь« (Зайцева 1914).

»Оксана« 1918.

Черниця Марьяна.

Оксані К ко.

(Неоконченна поема.)

На память того, що давно минуло.

Вірш 9. У якому краї мене
заховають?

У якому краю і т. д.

„ 13. Не скаже хоть на
сміх: Нехай і т. д.

Не скаже хоч на сміх:

„ 14. Тільки його й долі,
що рано заснув!...«

Тільки й його долі, що рано заснув! . . . «

„ 18. Як побачить диво —
твою красоту,

Як побачить диво — твою красоту;

„ 23. І ти не згадаєш того

І ти не згадаєш того

„ 24. А я й досі плачу і
досі журюсь,

А я й досі плачу і досі журюсь.

„ 29. Часом (на) Петруся
усміхнись, щаслива,

Часом на Петруся усміхнись, щаслива,

В нашому виданні похибки:

Вірш 21. плакала, журились, повинно
бути: журилась,

„ 22. Кому ти любили повинно
бути: любила.

Дата написання 22, 1841 в Петербурзі.

Хоч це посвята до поеми, »Черниця Марьяна«, я її по-

ставив не перед поемою, а по ній. Так зміст каже. «Виливаю сльози на мою Маряну» — каже поет, значить, коли писав посьвиту, поема Маряна була готова.

Цікаво, що найблищий твір Шевченка після «Оксані К . . . ко», «Утоплена» подібно зачинається.

Оксані К . . . ко.

Вітер в гаї нагнає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.

Утоплена.

Вітер в гаї не гуляє,
В ночі спочиває;
Прокинеться, тихесенько
В осики питає:

Це, мов дві строфи того самого твору.

Коли-б видавці «Кобзарів» звернули були на це увагу, то може-би не були їх так далеко клали оден від другого. На всякий спосіб признати треба, що Доманицький не дуже помилився, причислюючи цей вірш до творів 1840 року.

Утоплена.

Отся баллада, оден з найбільших архитворів поета у перве друкована в «Молодику» 1843. З перводруку йшов по всіляким виданням «Кобзаря» майже без змін.

Доманицький у «Розсліді» каже, що автографа немає. Тимчасом у «Кобзарі» 1908 (стр. 618) пояснює вставку одного вірша автографом у Румянцівському Музеї в Москві. Значитися автограф є, а крім автографу ще й рукопись Сульєва, в якій «Утоплена», хоч не написана рукою Шевченка, але ним власноручно виправлена.

За основу нашого видання беремо текст Зайцева. Відміни.

Вірш 13. «Хто се, хто се?» спитає

Цікаві дівчата:

Так у Зайцева й Романчука по текстах 1860 р. Так воно й логічно, бо мова про людей, а не про якісь предмети.

В Доманицького:

«Що се, що се?» спитає,

Цікаві дівчата:

У Франка:

»Що се? що се?« спитаєте,
Цікаві дівчата.

Вірш 11. Та й задріма, поки небо
Не зачервоніє.

Так у Доманицького по рук. Сульєва і тую поправку
самого Шевченка приймаю.

У Зайцева, Романчука, Франка:
поки неба

Край зачервоніє.

Вірш 17. Давно колись те діялось
У нас на Україні.

Так у Франка, Зайцева й Романчука.

У Доманицького, як в перводруку: У нас в Україні.

Вірш 37. Постривайте,

Так у Доманицького, Франка, Романчука.

У Зайцева: Постривайте.

В перводруку було: Постривайте,

Вірш 40. В неділю і в будень,
З жонатими й з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала;

Так у Зайцева, Романчука, Франка; тільки інтер-
пункція дещо инша.

У Доманицького за Сульєвом:

В неділю і в будень,
З жонатими й з парубками
Гуляла — гуляла,
Аж поки не підтопталась,
З лихом не спіткалась;

Вірш 48. »Я Ганнусі не боюся!«

Співає матуся;
А козаки — молодики
Бються за Ганнусю.

Так у Доманицького, і так найгладше читається.

У Зайцева: А козаки, як хміль отой

Бються круг Ганнусі. (Так живописнійше.)

В перводруку:

»Я Ганнусі не боюся
Матуся співає.
А козаки сміються їй,
Ганнусі моргають (Рим вербальний.)

Так у Романчука.

У Сульсва: А козаки — молодини
Б'ються за Ганнусю.

Вірш 57. А надто той рибалонька.

Так скривь. У перводруку: А надьто той рибалонька.

Вірш 63. »Чи бач погань розтріпана.

Так: Дом., Фр. У Зайцева: рохристана.
В Кожанчик: розхристана.
Так і в Романчука.

Вірш 65. Ти вже виросла, дівуєш,

З матері глузуєш?
Постривай же, — ось я тебе,
Голубко, узую
В черевики! . . .»

Так у Сульсва і таку поправку приймаю.

В Доманицького замість: Голубко (до: постривай),
ссть: Голубку (до: узую).

У Зайцева: Ти вже виросла, дівуєш,

З хлопцями гуляєш . . .
Постривай же, — ось я тобі!
Мене зневажаш?
Ні, голубко! . . .»

Так і в Романчука.

У Франка: »Чи бач, погань розтріпана!

Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш . . .
Постривай же, ось я тобі! . . .
Мене занежаш?
Ні, голубко!»

Приймаю поправку Сульсва. Вона найгладша а до того найбільше викінчена: до: байстря необуте! даліше йде: я тебе узую в черевики.

Вірш 71. Оттака то бува мати!

Так у Сульєва, Доманицького, Франка.

У Зайцева: Оттака — то була мати! . . .

Так у виданні 1860 р. Так і в Романчука.

Вірш 76. А серця не мати!

Так Доман., Фр., Ром. У Зайцева, як у вид. 1680 р.
А серце нема! (повинен бути 2 відмінок при запереченню.)

Вірш 88. Байстрям нарікає. (В перводруку: нарикає.)

Катувала, мордувала,

Так у Зайцева, Романчука, Франка.

Доманицький між оба рядки вставляє з автографа в
Румянцівському Музеї:

Байстрям . . . Кого, лютий кате?

Кого ти катуєш?

За-що, за-що дитя своє

Молоде мордуєш?

Вставка гарна, та мимохіть насувається питання,
чому Дом. не робив усіх поправок по автографу Румянц.
Муз.? тільки по рукописі Сульєва?

Вірш. 92. Ганна розцвітала.

Так скрізь, в перводруку: розцвітала (мабуть тут, як
і нераз Шевченкове: »и« прочитано не як »і« а як »и«.

Вірш 110. До ставка купаться!»

Так Франко, Романчук. — Доманицький і Зайцев:

До ставка купатись!»

(Так у Семер., Кожанч. й пізніших виданнях.)

Вірш 116. Мліє на тім боці . . .

Так Зайцев, Романчук, Доманицький.

Франко: Мліє по тім боці . . .

І я колись . . . І досі ще

Сором, як згадаю.

Цур же йому! Калиною

Себе забавляє.

Так у Сульєва. Так прийняв Доманицький.

Зайцев: І я колись . . . Та цур йому!

Сором, — не згадаю . . .

Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гучкий, розгниас,
На сонечку гріє.

Так у Франка. У Романчука трохи инша інтерпункція.

Вірш 157. Очі вивернуло з лоба.

Така поправка в Сульсва, а за ним і в Доманицького.

У Зайцева й Франка: Очі вивело із лоба.

У Романчука: Очі і т. д.

Утоплена це та поема «Ганнуса» про яку Шевченко писав 8. XII. 1841 до Квітки: «Я Ганнусю сьогодні на швидку скомпонував, — та й сам не знаю, чи доладу, чи ні . . . Як побачите, що вона дуже вже безецна (бо вона такою мені здасться), то не давайте її друкувати, нехай іде, звідкіля взялася.»

Човен.

Це оден із найпізнійше віднайдених віршів Шевченка. Його видруковано, що йно у «Вѣстник-у Європ-и» 1909 р. (кн. V.).

В «Кобзарі». Доманицького 1908 його нема. Нема й у Франка 1908 року.

Про істновання «Човна» здавна було звісно. Ще в Маяку (1843) в оповістці про другий том «Снопа», (який не вийшов) згадується, що Корсунуни прислав Шевченко «Черницю Маряну» й «Човен.»

Але довгий час автографів не мож було добути.

Доманицький писав до А. А. Корсуна (до сина пок. ред. «Снопа») в цій справі та Корсун відписав йому, що «Човна» у його не знайшлося.

Врешті повелось так, Доманицькому добути цей вірш, і з тої пори (1909 р.) він являється у «Кобзарях».

(«Кобзарь», Паданіє Н. П. Холмушина 1912, стр. 141, «Твори Т. Ш.» I. вид Ром. 1912, стр. 48, «Кобзарь», Дѣятель 1914, стр. 69, Повний збірник творів Т. Г. Шевченка під ред.

Д. Дорошенка, Катеринослав 1914, стр. 74, «Кобзарь», Петроград вид, Тов. Друкарь 1917 р., стр. 164.)

Друкуємо по вид. Зайцева. Відміни хіба правописні.

Вірш 8. Та його немає.

Так у Зайцева, Дорошенка, Холмушина. В «Кобзарі» Друкарь: Та й його немає.

Вірш 15. Погратися чорні хвилі —
Та й скипок не стало!

Так Романчук, Дорошенко, Друкарь, Холмушин.

Зайцев: чорні хвилі, —

Вірш 27. Потім спитай — де сирота?
— Не чув і не бачив!

Так: Дорошенко, Холмушин, Друкарь.

Зайцев: Потім спитай, — де сирота?

У Романчука: Потім спитай: де сирота?

Хоч «Човен» написаний мабуть перед, або після «Черниці Маряни», кладу його на прикінці творів 1841 р. тому, бо докладної дати не маємо.

Гамалія.

Перводрук: Гамалія. Поэма Т. Шевченка. С.-Петербур. 1844 г. 16 ст. 12^о.

Цензура дала дозвіл: 7. марта 1843. Значиться твір написаний скорше. Доманицький догадується, що 1842 р.

Доманицький опер текст цієї поеми на примірнику, справленім рукою поета, в Чернігівському музі В. Тарновського.

Зайцев видрукував його по автографу, що єсть власністю Г. С. Вашкевича.

Друкуємо за Зайцевом.

Відмін мало.

Вірш 3. Чи там раду радять, як на Турка стати?

Так у Дом., Фр., Дорошенка.

У Романчука: як на Турка стати,

У Зайцева: як на Турка стати? —

Вірш 17. Оттак у Скутарі козаки співали, (приймаю інтерпункцію Франка).

Вірш 54. Гамаліє! Серце мліє: у Франка: Гамаліє, серце мліє,
Так у Ром., Дом., Дорош.

У Зайцева: Гамалію, серце мліє: (dativus?)

Приймаю: Гамаліє, бо так є рим до: мліє.

Франко, Доманицький, Дорошенко, Зайцев пишуть:
у Туркені, Романчук: у Туркині

Лишаю правопись Зайцева — з автографу.

Вірш 58. Дрімас в гаремі, в раю Византія

Так у Доман., тільки по: гаремі (—).

У Франка й Зайцева: в харемі

Приймаю: гарем, бо так звичайно це слово вимовляють.

Вірш 80. В залізах руки принести,

Так у Романчука й Франка, Доманицький прийняв поправку Шевченка з 1860 р. «в залізі». Але у Зайцева по автографу; «в залізах» — і таку форму приймаю.

Вірш 127. Козацтво сміливе літас.

Так у Доман., Ром., Франка.

У Зайцева і в перводруку: сміливо. Льогічно (з огляду на порівняння з птахами) краще ужити цього слова, як прикметника до: козацтво, чим як дієприслівника до: літас.

Скутар, чи Скутарь? — вважаю питасним правописі.

Вірш 151. Сидять брати Запорожці, так у Доман., Роман., Дорош.; у Франка й Зайцева: брати-запорожці.

Вірш 158. Оксамитом крити.

Так скрізь, Шевченко писав переважно: аксамитом.

Вірш 163. Слава тобі, Гамаліє,

Так у Дом., Фр., Ром., Дорош.

У Зайцева: Гамалію,

Так було і в перводруку, але хибно, бо ссть не «Гамалій», а «Гамалія».

Вірш 167. Що не дав ти товариству
згинуть на чужині!»

Так по всіх виданнях. У перводруку: Запорозцям
замість: товариству.

Вірш 186. За рожеві гори.

Так скрізь. На примірнику I. видання Шевченко справив «За живі гори», але тую поправку прийняв лиш Дом. У Зайцева, отже в автографі: за рожеві гори.

Розрита могила.

Автограф у книжечці: «Три літа», яку відібрано у Шевченка 5. квітня 1847 р. при першій ревізії, а яку по 50 літах добули з архіву Департаменту Поліції (III. Отдѣленіє) д. П. Є. Щоголів та Я. П. Забілла.

Цим рукописом хіснувався Доманицький, друкуючи «Розриту Могилу» в «Кобзарі» 1908.

Чи взяв автограф за підставу, чи текст Романчука — годі сказати.

Опираюся тут, як і при всіх дальших віршах, які розслідив і провірив Доман. (на основі автографів) на його тексті. (Де ні — зазначую).

Варіанти першої редакції того вірша подані в Пражському виданні, інші у Франка.

Значіння має також копія списана рукою Максимовича (власність д. В. П. Науменка), а також текст Сульєва, про який була вище мова.

Ріжницькі текстів:

Розрита Могила. В копії Максим: Розкопана могила.

Вірш 3. За-що тебе сплюндрували,

За-що, мамо, гинеш?

Так у Доман. й Дорош.

У Романчука: За-що тебе сплюндровано.

В Пражському виданні рукописний варіант:

На що тебе сплюндрували?

За що, мамо, гинеш?

В копії Максим. замість: «мамо» — «марне».

Вірш 7. Чи ти діточок певних

Звичаю не вчила?

Так: Дом., Дорош., Ром., Фр. Копія Макс: невмитих.

Вірш 11. Своїх діток доглядала.

Так Дом., Дорош. У Франка й Ром.: «моїх».

Копія Максимовича: Малих діток доглядала.

Пражське вид: Своїх діток малесеньких.

Вірш 13. Виростали мої квіти,

Мої добрі діти, —

Так у копії Макс., так також у Дом., Дорош., Ром.
і так льюїгчнійше. Франко задержав давний текст.

Вірш 22. Про свою недолю.

Так: Фр., Романчук, Доман., так і коп. Макс.

Пражський Кобзарь: неволю.

Вірш 24. Виглядала волю! . . .

Так скрізь. Пражський Кобзарь:

Проклинала долю.

Отже там: Що колишучи співала

Про свою неволю,

Що співаючи ридала,

Проклинала долю.

Вірш 44. Сорочку знімати!

Так Дом. Так і в Сульсва.

У Франка й Романчука: Сорочку здімати! . . .

Вірш 45. Поспішайте-ж, недолюдки,

Так: Доман., Дорош. і Сульсв.

У Романчука (1912) тих двох віршів нема, бо на його гадку ці два «верші тільки ослаблюють сильне виражене попередних, і поезія як що до змісту так що до форми виходить краще, коли їх викнешя». . .

Вірш 52. Сх, як-би то . . . Так у Доман., Ром. і у Сульсва. У Франка. От як-би то . . . (так в копії Максимовича.)

• «Як-би то знайти те,

Що там поховали,

Не плакали-б діти,
Мати-б не ридала.»

Так у Франка й Романчука. У Доманицького:

Як-би то знайшли те, що там схоронили, —
Не плакали б діти, мати не журилась . . .

Так було в копії Максимовича, лиш бракувало по
»Як-би« слівця »то«, яке Доманицький вставив для ритму.
Як в автографі,—Доман. не каже, хоч ним хіснувався.

У Пражському »Кобзарі« стоїть:

Ох як би-ж то
Як би були знали,
Що там заховали,
Не плакали-б діти,
Матір-б не ридала.

Франко називає цей варіант зовсім фантастичним.
Він неможливий вже через те одно: Матір-б не ридала.

Чигирин.

У »Розсліді« Доман. каже, що автографа нема, хоч
вгадує, що »в тому зшиткові, що знайдено цього року в
Департам. Поліції« стоїть 19. II. 1844.

Але в передмові до »Кобзаря« (1908) він каже виразно,
що в рукописі Шевченка під заголовком »Три літа« мається
усе, що Шевченко написав від 1844—1846.

Чигирин написаний 1844, отже виходило-б, що авто-
граф є.

За підставу беремо редакцію Доман. бо він каже,
що »мав нагоду хіснуватися« матеріялами »Три літа« — отже
виходило-б, що хіснувався автографом »Чигирин-у«.

Відміни.

Вірш 1. Чигрине, Чигрине!

Так скрізь. У Франка: Чигирине, Чигирине,

Вірш 8. Дніпро висихав,

Так скрізь. Львівське вид. 1807. »засихав«

Вірш 15. Де ти стояв, чого стояв . . .

Так Романчук і Франко.

У Доманицького: Де ти стояв, — (чого стояв . . . нема).

Вірш 17. За-що боролись ми з Ляхами?

Так Романчук і Франко. Так приймаю, бо війни козацько-польські не мали виключно характеру соціального, а й політичний. (Ходило о державну самостійність, особливо від Хмельницького.)

У Доманицького: За-що боролись ми з панами?

У Пражськiм виданні:

За-що боролись ми з Ляхами?

За-що ми різались з панами?

Вірш 20. Татарські ребра? — Так Франко й Доманицький. У Романчука, за Львівським виданням, оставлено: Масковські ребра? — І так-чи не найлучше?, бо тоді є мова про війни: з Поляками, Ордою і Москвою.

Вірш 45. Поки тіі недолітки

Підростуть-гетьмани!

Так у Франка, Романчука й Дорошенка, хоч Дорошенко будував на тексті Дом.

Так і в рукописі Департ. Пол. Мимо того Дом. прийняв поростуть (ніби птахи в піря).

В Пражськiм »Кобзарі« замість: »недолітки« — »недолюдки«, це хибно, бо Шевченко покладає тут надію на оновлення Гетьманщини (цю ідею видно й з »Великого льоху«), отже не може гетьманів називати »недолюдками«.

Вірш 51. Не рвіть, думи, не паліте!

Так Франко, Доманицький, Романчук, Дорошенко. В Львівськiм вид (1867) Не рвіть душу, не паліте! Оба варіанти, з огляду на гадку й на вірш, рівновартні. Лишаю прийнятій Фр., Дом., Ром., Дорош.

Дата: 19 лютого 1844 в Москві (підчас гостини у Бодянського, мабуть під вражінням розмов з тим знавцем нашої старовини).

Сова.

Княжна Варвара Репнін писала 20. XII. 1844 р. до Шевченка: »Обрадуйте его (се-б то: А. Лизогуба) и всѣхъ любителей малороссійскаго языка Вашей Совой.« Звісно було, що Шевченко написав такий твір. Але добуто його що йно 1907 р. в III. отд. в Петербурзі і видруковано в »Новій Громаді«. Доманицький у »Розсліді« (стр. 64—67) подав вірну копію цього твору і на ній опирав текст в моім виданні »Кобзаря«.

Примітки:

Вірш 3. Дала йому карі очі.

Так у Дом., Фр., Ром., Дорош. Так і я оставив, але в автографі є: »Дала ему карі очі«, отже »бму«, бо Шевченко на звук: йо брав знак: ё.

Вірш 4. І чорнії брови.

У Шевченка: »И чорныя бровы«, отже треба-б дати »чорні«. Я цього не зробив, а приняв в першій відмінку множини: її, раз тому, бо Шевченко і так і так пише, а друге, що і з вимови уроженців Моринець та Кирилівки не міг я набрати певности, щоб вони уживали: ні не її (злії не злії, зелені, не зелетні) Шевченко міняє »и« з »ы«, приміром у тій-же »Сові« єсть: Китайкою повивала, хоч повинен був тодішньою правописсю написані: Повывала. Та ми читаємо »повивала«, не »по вівала«, бо не немало-б зміслу.

Вірш 9. Пошли тобі, Матер Божа,

Тіі благодати,

Всього того, чого мати

Не зуміє дати.

У Франка: мати божа

В Романчука: Матір божа

У Доманицького: Матір — Божа,

Я оставив: Матер, бо так в автографі. »Тіі благодати« так у Романчука і так виразно є в автографі: »Тіи благодаты«

Доманицький, а за ним і Франко, дали: благодаті через що знищений рим.

«Всього того» — у Шевченка виразно: *всього того*. Я оставив: *всього*, бо так у Франка, Доманицького, Дорошенка й Романчука і такої форми скрізь уживаю.

Вірш 13. «До схід сонця воду брала», — так у всіх виданнях. В автографі: *До схиць соньця воду брала* (без коми).

Вірш 18. «Питала зозулі» — так у Дом., Ром., Дорош.

У Франка: *зозулі*

В автографі *с: зозули*.

Вірш 28. «Як ясенъ високий» так у Дорош. і Дом.

У Франка й Романчука, за автографом, *ясен*.

Вірш 29. *Гнучкий*.

Вірш 31. *Одинокій*.

Цікаво, що Шевченко написав: *гнучкій*,
одинокій.

Вірш 47. Чи є кращій

У Шевченка: *кращій* (отже знов і, де повинно-б бути «и»).

Вірш 49. Нема кращого

У Шевченка: *кращого* (раз: *ич*, то знова: *сч*).

Вірш 50. Нема кращого й не буде —

Дивуйтеся, люде!

У Шевченка: *люды* (і без інтерпункції). Даю «е», бо того рим хоче.

Вірш 52. А долю . . .

Долю роздобуде! . . .

Так у всіх виданнях.

В автографі: *а долю. . .*

Доля роздубуде.

(Мабуть похибка, бо тяжко гадку зрозуміти. Коли-б доля мала роздобувати долю, то тоді Шевченко не давав-би по «долю» крапок.)

Вірш 53. Ой зозуле, зозуленько,

Так Дом., Ром., Дорош.

У Франка: Ой зазуле, зазуленько,
В автографі: Ой зузуле, зузуленько,

Вірш 87. Щоб і воно, удовине
Шевченко пише: Шобъ.

Вірш 95. Багатому в хату,
У Шевченка: багатому, але даліше: У багатыхъ.

Вірш 98. У багатих ростуть діти —
Верба при долині;
Так у Доманицького й Романчука.
У Шевченка: Вербы при долині;
Так і повинно бути.

Вірш 108. А дівчата лицялися
Так у Домаицького, Романчука, Франка.

Франко подає в нотці, що в автографі є: лыцьлыся. Це невірно, бо автографі є: лыпылыся, Доманицький прийняв це за похибку і справив на: лицялися. Тим часом це за далеко йдуча поправка. Легше прийняти, що повинно-б бути: лыпылыся, бо тоді лиш одна буква схиблена (ліпилися-липли).

Цікаве, що Шевченко пише: приему, слези і то по кілька разів. Так само: вісько.

Вірш 166. Коло поворот. Так і лишаяю, бо так єсть в автогр. Доманицький справив на: коворота. І тую справку прийняв Романчук.

У Франка: Коло коворотка.

Вірш 174. І світає, і смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає . . .

Так в автографі і так треба лишити.

Франко вставляє вірш з пізнішого Послання:

І світає, і смеркає,
День божий минає,

А Романчук:

І сьвітає і смеркає,
І знову сьвітає.

Вірш 223. в ірій, в ірій,

Так: Доман., Фр., Романчук.

У Шевченка виразно: ірій, ірій (через *i*, а не через: *u*).

Вірш 245. По вулицях та, сміючись,

Так у Доманицького, у Франка «та» без коми, у Шевченка кома перед: «та».

Вірш 230. Пого з війська виглядає . . .

Так у Доман. і Франка.

У Шевченка: Єго зъ виска виглядає.

Дівичії ночі.

Поема знайдена 1907 р. в Департаменті Поліції в Петербурзі.

Друкую за копією Доманицького в «Розсліді», змінюючи правопись.

Примітки:

Вірш 1. Розплилася густа коса

У Шевченка єсть: Розплилася густа коса отже и не о — і тому лишаю «и», хоч Доман., Фр., Роман., Дор. пишуть: Розплелася. (Коса не розплітається до пояса, тільки від пояса до голови — тут: розплилася, мов вода, тим більше, що далше йдуть такі-ж порівняння.)

Вірш 4. Хвилі серед моря;

Так Доман., Франко, Дорошенко.

У Романчука: Филі серед моря; і так повинно-б бути, бо у Шевченка єсть: «Фили середь моря» (з-разу було: зори середь моря. «Хвилі» чи «филі» — це справа правописі).

Вірш 27. А мені ще й завидують,

Так Романчук і Франко.

Доманицький засдно вживає: «міні»; ця форма далека Шевченкови. Він у «Дівочих ночах» кілька разів пише: «мьні», колиб писав «міні», то можна-б читати: міні.

Вірш 48. Сльози полилися . . .

Так у всіх «Кобзарях». В автографі: слезы.

С о н.

Рукопись віднайдена 1907 в Департаменті Поліції. Це I. редакція. Пізнійша редакція в приписках до Пражського «Кобзаря», ще пізнійша «Львівське видання 1867 р.» даліше йде копія Ченстахівського в Черигівському музеї (до слів: «от і читай, і йми ти їм віри»), за нею основа тексту Пражського Кобзаря, в-решті копія, писана рукою Максимовича, власність д. В. Науменка в Києві; це найпізнійша з усіх редакцій. Отже матеріялу до будови тексту багато.

Вірш 7. Що-б загарбать і з собою

Взять у домовину;

Так Франко, Романчук, Дорошенко. Так і в давнійших «Кобзарях». Доманицький прийняв відміну із копії Максимовича, менше ясну:

Щоб загарбать із собою,

Взять у домовину;

Вірш 12. Гострить ніж на брата; так Ром., Фр., Дом., Дор. і давнійші, тільки в Пражському «Кобзарі» замість: гострить, точить, (як рукописний варіант).

Вірш 19. І не благай, не вимовлять
це у мене друкарська похибка, повинно бути: не вимолять.

Вірш 35. На сім світі *бажаєте* . . .

Так у всіх «Кобзарях». Тільки у Пражському, як в автографі Деп. Пол.: На тім світі *благаете*.

Вірш 39. І царята і старчата,

Фр. не відому чому, пише: старчята.

Вірш 45. А вам нудно, жалуетесь . . . Так Франко.

У Романчука: А вам нудно, жалуетесь —

В Пражськiм вид: жалкується, в Деп. Пол. жалкується і так у Доманицького й Дорошенка.

Вірш 50. З бенкету паний у-ночи,

Я міркував собі йдучи,

У Доманицького рим: ночі-йдучи.

Вірш 53. У мене діти не кричать

У Франка: кричать.

Вірш 64. Найтверезійший би упився,
(«би» перед дієсловом!).

Вірш 78. Мос горе, мос люте

У Франка: «мої муки, мої люті»

(Не маю під рукою матеріалів що-б виправдати свій варіант. Б. Л.)

Вірш 87. З чистою росою.

Так Франко, Романчук, Доман., Дорош.

В Пражськiм вид: З рясною росою.

Вірш 92. На ворога встануть.

Так у копії Богданенка, яку Доманицький в Примітках до «Кобзаря» (1908, стр. 619) назвав дуже точною.

У Доманицького й Франка: стануть, так і автографі.

Вірш 105. Тополі — на волі

Так в копії Богданенка. У Франка й Доманицького, а також у Романчука: по волі.

Вірш 110. Зеленіс, вмивається

Так у Доман., Дорош., Романчука.

У Богданенка: Споконвіку вмивається — і так в Пражському виданні.

Вірш 117. І не розруйнусь,

Так Доман., Дорошенко. (За Богданенком.)

Франко й Романчук: Ані розруйнусь . . .

Хіба ти не бачиш: Франко й Романчук пишуть: хіба (так каже писати також Правописний словничок Голоскевича).

Вірш 126. Немає там власти (Так Дорош., Дом., Романчук.)

Франко: власті.

Вірш 178. Он глянь, у тім раі,

Так Доман. й Дорош. (Так і в автографі.)

У Романчука: Он глянь! У тім раю,

У Франка: Он глянь, у тім раю.

Вірш 129. Латану свитину з каліки знімають,

Так Дом., Дорош.

Франко й Романчук: здіймають.

Вірш 145. Чужі не пускають

Так у Богданенка.

У Доман.: Й чужі не приймають. За Доманицьким пішов Франко й Романчук.

Вірш 148. З дваїццяю, недоліток,

Душі пропиває.

Так у Богданенка і в автографі — тому лишая.

Романчук, Франко, Доманицький й Дорош. замість: *недоліток, недолюдок.*

(До слова панич краще *недоліток*, бо це ще ліпше характеризує тодішній моральний упадок панів: *недоліток панич*, а вже з дваїццяю душі пропиває.)

«З дваїццяю», це-б то року, як в Львівськїм та Пражськїм виданні — натягнене, бо треба що йно догадуватись, що з дваїццяю року. Лекше догадатися: з дваїццяю дівкою.)

Вірш 172. Нехай знова рига змії (Так і Франко на основі автографу.)

Доман., Роман., Дорош.: рига змія.

В Пражськїм виданні й у Огоновського: змію.

Чому форму автографу назвав Доман. *недоладною* — тяжко арозуміти.

Вірш 176. Та тим часом пошукаю

Так в автографі—й тому лишая.

В инших виданнях: а тим часом пошукаю.

Вірш 178. Лечу я знов по-над землею

Так у копії Богданенка і так найгладше.

У Дом., Ром., Фр.: І знов лечу по-над землею.

Вірш 195. В снігу заночую.

Так Доман., Дорош., Ром., Фр.

В копії Богданенка: В степу заночую.

Вірш 197. Що ще єсть країна

В копії Богданенка: є країна (за автографом).

У Львівськiм вид: Україна (похибно).

Вірш 198. Неполита слізми, кровю,

У деяких виданнях: непоми́та.

Вірш 200. Аж слухаю:

Загули кайдни

Під землею.

Подивився . . .

Так копія Богданенка. Інші видання: Подивлюся —

Вірш 212. В тілі душу закували

Лишаю як у Доман. і Франка. (Так в автографі.)

У Пражськiм вид: В муку душу закували.

В деяких: В мнi ду́шу закували.

Вірш 214. І мов тую чорну галич —

Думи розпустили?

Так у копії Богданенка, і так найгарнійше.

У Доман., Фр., Дорош.: І галичі силу —

В Огоновського і в першому виданні Романчука було:

І ганячи силу —

Думи розпустили.

Вірш 216. За-що, не знаю, а караюсь,

І тяжко караюсь!

Так у всіх нових виданнях за автографом, в давніших писали: карають, карають!

Вірш 218. А коли я спокутую?

У Богданенка: І коли я спокутую?

»А« краще, бо в попередньому рядку єсть уже: »І«.

Вірш 223. На той останній, страшний суд

В автографі: остатній.

Вірш 237. Он розбійник катований

Так Доман., Романчук — за Богданенком.

У Франка: От розбійник катований.

Вірш 259. Дивлюсь: хати понад шляхами

Так у Богданенка.

В Романчука, Франка, Доманицького:

Дивлюся: хати над шляхами, —

Вірш 260. То город із стома церквами;

Так у Романчука, Франка, Доман., Дорошенка.

У Богданенка: То города з стома церквами

В автографі: То городи а стома церквами.

Город із стома церквами краще, бо мова про оден город, а до читання легше «із стома» чим «з стома».

Вірш 266. Ще далі гляну:

Аж у долині, мов у ямі,
На багновищі город мріє;
І хмарою над ним чорніє
Туман холодний . . .

Так у Богданенка — і так найкраще.

В інших виданнях:

Далі гляну:

У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий.

Вірш 269. Долітаю,— у Богданенка: Долітаю,—

То город беа краю.

То город безкрай.

Чи то турецький?

Чи то він турецький?

Чи то німецький?

Чи то він німецький?

А може, те що й мо-
сковський!

А може, то що і мо-
сковський!

Оставляю давний текст, бо він по всіх виданнях і здобув собі право горожанства. Але текст Богдан. ближчий до автографу.

Вірш 279. Аж злякався. В автографі: Аж злякався я. І так краще.

Вірш 279. Не знаєть параду!

В копії Ченстах: не знаєшь параду?

Вірш 288. Вонъ — видишь палати? (За автографом.)

(Забірайсь!—бачиш, тут палати, це-б то, не тобі тут місце.)

Так у Доманицького, Романчука; у Дорошенка це місце, як і багато інших з цензурних причин пропущено.)

У Франка: «Вотъ видишь палаты?»

Вірш 291. З цинковими гудзиками

В автографі: З ціновими.

Вірш 292. Гдѣ ты здѣсь узявся?

Лишаю за Доман. В автографі: Де ти здесь узялся.

Воно так може й лінше, бо поет таким способом зазначує, що землячок все-ж таки не говорить поправно по московськи.

Вірш 297. Говорить я вмю. Так у Доман. В автографі: Говорить умю.

Вірш 299. Я здѣсь служу; так поправив Доман. В автографі було: Я тут служу; коли хочеш (І так краще, бо це говорить землячок.)

Вірш 301. Ввести тебя. Поправка Дом. В автогр.: Ввести тебе.

Вірш 302. Мы, братъ, просвѣщенны,—в автогр.: просвіщенни.

Вірш 314. Жіночка небога

Так Дом., Фр., Роман. В автографі: Цариця небога.

Вірш 317. Та ще й на лихо сердешній; в автогр.: сердешне (се-б то: сердешне хита головою).

Вірш 322. Тебе, цяце, й разу, (так в автогр.).

Вірш 329. За богами — панства, панства

Так в автогр.: Се-б то: цар і цариця, мов боги, а дальше йде панство.

У Дом., Фр., Ром.: За папами — панства, панства.

Вірш 330. У сріблі та златі!

Так Доман., Ром., Фр.;—Лишаю.

В автографі: В сребрі та златі!

Вірш 344. Мов та чапля на болоті — так у Богданенка.

В Доман., Франка, Романчука: Мов та чапля між птахами,

Вірш 378. По кутках стогнали, так Франко, Романчук,
Доман.

В автографі: по углах.

Вірш 392. Пролито людської—так автограф і копія Богданенка.

У Доман., Франка, Романчука: полито.

В Пражськiм виданні: Пропало людської.

Вірш 397. І дзигарі теленькають

Так Доман.—Франко й Романчук: дзигарі.

У Пражськiм вид: дзиньгарі, в примітках: дзвонарі,

Вірш 413. Таке диво поставила

В автографі: наставила.

Вірш 434. У столицю з козаками—Богданенко: На столицю з козаками.

Вірш 438. Царю прбклятий, неситий,

Гаспиде лукавий!

Так Доман., Фр., Роман.

В автографі: Царю проклятий, лукавий,

Аспиде неситий!

Вірш 449. І Бог не розлучить

В деяких виданнях: не розсудить.

Вірш 465. Біла хмара криє

Сіре небо;

Так в автографі і так найприроднійше.

У Романчука: синє небо;

У Франка: синє море,

Вірш 468. То не хмара, білі птахи

Хмарою спустились

Над царем тим мусяжновим,

І заголосили:

Так у Богданенка і так найкраще, бо дальше йде: «і ми сковані з тобою», отже видно, що не одна птаха, тільки багато, які хмарою спустились. Таку поправку прийняв і Романчук.

Вірш 478. Загнав голих і голодних

У сніг на чузину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багрянницю
Пошив жилами твердими,

Так в тексті Десп. Пол. і таку редакцію, далеко яснійшу, прийняв Доманицький. Франко й Романчук задержали:

Та порізав із шкур наших
Собі багрянницю,

се-б то порізав багрянницю і пошив її, коли в дійсности: нас порізав, а з наших шкур пошив собі багрянницю твердими жилами.

Вірш 510. А між ними і землички

Де-де проглядають;

Так в авт. і в копії Богданенка. Тому впроваджую замість давного: де-де поглядають, яке стрічасмо у Франка, Доманицького й Романчука.

Вірш 515. Цвенькати ненавчили

так в автографі. У Доман., Фр., Ром.: Цвенькати не вчили (лають батьків, не за те, що не вчили, а що не навчили).

Вірш 527. В німецьких теплицях

Заглушені.

Так у Богданенка і так повинно бути, а не як у Доман. й Франка: в німецьких петлицях замучені.

Прецінь ту мова про квіти, чорнилом і московською блекотою політі та заглушені в теплицях.

Через отсі «петлиці» весь образ исується. Що в петлицях мають робити квіти?

Вірш 548. Він вилупив баньки з лоба,

Так у Богданенка й Франка. В Доман. й Романчука: випучив замість вилупив.

Вірш 554. Він до челяді і челядь

Так Богданенко і Пражське вид. Натомісьць Доман., Романчук, Франко: він до челяді сунеться.

Вірш 556. До москалів, — москалики
Тільки вастогнали,
Пішли в землю.

Так в копії Богданенка.

У Доманицького замість: тільки: тяжко (так і Романчук).

У Франка:

До Москалів — і Москалі
Тільки вастогнали.

Вірш 565. Ведмежа натура? Так Дом., Ром., Франко.

Автограф: медвежа (ближче до первісного слова: медвідь: медо-ід) у варіанті Празького видання: Ведмедська натура.

Вірш 567. Я, як засміявся!

Так Романчук і Доманицький.

У Франка: Я аж засміявся. Так і в Богданенка.

Вірш 568. Він і почув, та як гикне!

Так у Франка. У Романчука й Доманицького: та як гикне, —

У Богданенка: як зикне!

Вірш 575. Брати мої милі,

Так Ром., тільки по милі(:) як і в Доман.

Рукоп. вар. Празьк. вид: Братя любі, милі.

Автограф: Брати любі, милі!

Вірш 576. Що не своє розказав вам,

Так Богданенко.

Романчук: Я не своє розказував.

Так само й Доман.

Франко: Що не своє розказував,

У Франка дата написання 8. червня, а тимчасом повинно бути 8. липня 1844.

Хустина.

Автограф в шитку »Три літа«, здобутім П. Є. Щоголевим та Я. П. Забіллою в Департаменті III. Отд'їлення.

Кажу це, на тій підставі що й передше (хоч в »Роз-

сліді» сказано, що автографа нема), а кажу тим певнійше, що Доман. у вступі до «Кобзаря» 1908 виразно пише (стр. XIII.): тільки 8 поезій в нашому виданні не перевірено з автографами.

Котрі це поезії тяжко із вступу зрозуміти, бо Доманицький їх не вичислив, але зі сказаного ним виходило-б, що це: Причинна, Вітре буйний, На вічну пам'ять Котляревському, Тече вода, Утоплена, Черниця Маряна, Юродивий, Чи не покинуть нам, небого.

Відміни тексту:

Вірш 2. Та на шовки заробляла, так в копії Науменка і в рукоп. Деп. Пол. Так у Франка, Доманицького, Дорошенка, Романчука. В давніших вид: На шовк заробляла.

Вірш 7. Вигаптую, подарую, так Дом., Ром., Дорош.—У Франка: Вигаптую, — подарую. Хустиночко мережана, як пісню, розбиваю на три строфі. Друга й третя строфа чергуються у мене, як в «Кобзарі» Доманицького, у Франка й Романчука вонц переставлені. Так і в рук. Деп. Пол.

Вірш 20. У віконце поглядала: так в коп. Наум. Так прийняли нові видавці «Кобзаря».

Вірш 29. Як доля чужая? Так Франко й Романчук. Так краще, чим: як инша, чужая.

Вірш 39. Багаті купили; так в коп. Наум. Так прийняв Доманицький, Франко, Дорошенко.

Романчук оставив давню форму: богачі купили.

Вірш 41. З иншим заручили . . . так прийняли всі новітні редактори. Перше стрічалоя: одружили . . . так було в копії О. Кониського, з якої видруковано цей твір в «Луні».

Вірш 46. Ой заклавав сивий пугач

Так у Дом. У Дорошенка, Романчука, Франка, і так краще, бо так воно і в рукописі Деп. Пол.

«Ой заклавав» було в копії Кониського.

Вірш 55. Й ворожки питали,

Так копія Кониського. Так: Дом., Дорош.

Франко й Романчук: Ворожки питали, — (Так краще.)

Вірш 58. Чи то праця задавила

Молодую силу?

Тих віршів в давніших виданнях не було, тому Романчук у своїх »Причинках« радив це місце крапкувати. Ці рядки взяв Дом. з рук. Деп. Пол. Вони є і в копії Науменка.

Вірш 60. Чи то нудьга невсипуща

Його з ніг звалила?

В копії Наум. зле переписане: того за ніч звалила?

Вірш 62. Чи то люди поробили

В першій вид. »Кобз.« Романчука було: наробили.

В коп. Наум.: поробили.

Вірш 66. Благав Бога, щоб дівчину,

Хоч село побачить, —

В копії Кониського було: Хоч свою побачить.

»Село« а не »свою« єсть в рук. Деп. Пол.

Вірш 72. І розійшлись.

Так Дом.,—Романчук: Та й розійшлись. (Таккоп. Кон.)

Франко: Й розійшли ся . . . (Так в рук. Деп. Пол.)

А дівчина у черниці

Так Франко, Ром., Дом., Дор. (коп. Наум.).

В давніших виданнях: у черницях.

Чого мені тяжко.

Автограф, як і передше. Колиб рукопись »Три літа« не була автографом Шевченка, лиш копією, списаною чужою рукою, тоді не міг-би Доманицький сказати, що у його виданні »Кобзаря« з 1908 року єсть тільки 8 поезій не провірених з автографами. (В збірці »Три літа« єсть 24 поезії.)

А може Доманицький автографом признає, лиш твір,

який автор komponує і пише. Коли-ж відписує (прим. до друку), то вже ні? . . .

Відмін у виданнях нема.

Вірш 7. Невкрите, розбите . . .

Так у всіх нових виданнях. Давнійше замість: невкрите,—голодне . . .

Пустка.

В автографі Департ. Пол. (так і Франко пише: автограф! Том I, 263 стр.) дата поставлена 13. XII. 1844. У виданні Доманицького і Франка, як місце написання поставлений Київ. Лишаю, але звертаю на тому місці увагу, що попередній вірш: Чого мені тяжко? Написаний 13. XI. 1844 Петербург, а найблищий: Гоголю 30. XII. знова Петербург. Отже: 13. XI. Птрб., 13. XII. Київ, 30. XII. знов Птрб. Виходилоби, що Шевченко між 13. XI., а 30. XII. був у Києві, а про таку подорож жадної звістки не маємо. Отже, або дата у Доманицького фальшива (Київ, замість Петербург), або брак нам матеріялів про поїздку Шевченка на Україну в грудні 1844 року. Романчук місяця написаня «Пустки» не подає. Отже й він мабуть замітив цю непевність.

Рукопись Департаменту Поліції без наголовка й по-свати. Відміни текстів:

Боюся ще погорілу

Хату руйнувати,

Так: Доман., Дорош., Романчук.

У Франка замість «погорілу» — «пригорілу» без подання жерела.

В рук. Деп. Пол. замість «хату» — «пустку» і так властиво повинно-б бути, бо звідти й вірш названий «Пусткою».

Вірш 13. Може, вернеться в некриту

Пустку зимувати,

Так Франко, Доманицький, Дорош. (тільки: зимувати), Романчук (зимувати).

В автографі Деп. Пол.:

Може вернеться в-засвіта
Хоч в середині обілить
Горілюю хату.
І витопить і нагрів.

Вірш 15. І укрив і нагрів

Погорілу хату,

У Франка повинно-б бути: пригорілу; як вище. Єсть «погорілу», тільки замість: «нагрів» — «загрів».

Дом., Ром.: «нагрів».

Вірш 25. Встань-же брате

І далі до кінця в автогр. Деп. Пол. і у Франка.— Дом., Дорош., Ром. тих віршів не прийняли. Доман. вважає текст рук. Деп. Пол. ранішою редакцією і тому пропускає; виходило-б, що для його міродайною остання редакція; але він не все її придержується.

Н. В. Гоголю.

В перводруку наголовок: «Думка». (Перводрук в Ляйпціг під фатальною надписю: «Новые стихотворенія Пушкина и Шавченки р. 1859. Отже в одному слові дві неоспоримі похибки граматичні! Та ще в такому слові!)

За основу цього вірша, як і попередніх (по «Черниці Маряні») беру текст Доманицького.

Деякі відміни текстів:

Вірш 1. За думою дума

В копії Лазаревського: За думкою думка.

Вірш 4. У самому серці — може й Бог не бачить.

Так: Романчук, Доман., Франко, Дорошенко.

В копії Лазаревського: у самого серця

В рукописі Сульєва: У самого серця... може й Бог не баче.

Вірш 13. А що вродить з того плачу?

Бурян, мабуть, брате!

Так Доманицький і Дорош., тільки вони пишуть: бурьян.

Франко: Болиголов, брате!

Романчук: Нічого, мій брате!
Лийщій: Богинова, брате!
Кожанчиківське й Львівське: болиголов, брате!
У варіантах Пражського вид: **Богослове** — брате!
В рукописі Сульєва поправка самого Шевченка:
А що вродить з того плачу?
Бур'ян, мабуть, брате.

Вірш 18. Своєї дитини; у Франка, на основі пражського видання: рідної дитини.

Вірш 19. За честь, славу, за братерство,
За волю України.
так Доманицький, Дорошенко, Романчук. Це перводрук, тільки там: Країни, що й Франко оставив. В Пражському виданні:

За честь, за віру і за братство,
За славу України.

Варіант куди гірший, вже хоч-би з погляду на ритм.

Не завидуй багатому.

Рукопись в Деп. Пол. Там дата 4. X. 1845. Миргород.

Перше датували: приблизно рік 1846.
Ріжниці текстів малі.

Вірш 1. Не завидуй багатому: багатий не мас.
Так Дом., Дорош., Ром., Фр.
В рук. Деп. Пол.: не знає.

Вірш 6. Що він кровю та сльозами вилле на забаву.
В рук. Деп. Пол.: Що він тяжкими сльозами вилив.

Не женися на багатій.

Рукоп. в Деп. Пол.
Ріжниці текстів малі.
Вірш 9. Та ніхто не докучас
І не розважає;

Так: Франко, Романчук, Доманицький, Дорошенко.

В рук. Деп. Пол. переставлено:

Та ніхто не розважає,
І не докучає;

Вірш 12. Ніхто не питає.

Так Фр., Дор., Дом., Романчук. Так в рук. Деп. Пол.

В давніших виданнях: Сам протес знаєш.

Вірш 15. Не потурай!

Так: Романчук, Франко, Доманицький, Дорошенко,
лиш у останніх двох: Не потурай: Так і в рук. Деп. Пол.

Давніше: Брешуть люди.

»Еретик«, або »Іван Гус«.

Рукопись, повний текст, знайдено в Деп. Пол., як
3. сшиток рук. Шевченка. Рукопись »Посланиє« і
частина поеми у Проф. Шафарика в Празі. Частина,
(оден листок з »Гуса«) в Черниг. Музеї Тарнов-
ського.

Літографоване видання, (неповне), вийшло у Відні
1863 р. Текст опираю на виданні Доманицького, а від
слів: »Барони, герцоги і Дюки«, на Рук. Деп. Пол.

Ріжницькі текстів.

Вірш 3. Злі сусіди, нагрілися—так в рук. Деп. Пол. тому
лишаю.

У Доман., Ром., Фр.: Сусіди злі і т. д.

Пражське видання: Сусідоньки нагрілися.

Вірш 13. Тліла іскра.

Так Франко.

Романчук »искра«. Доман. раз »искра«, то знов »искра«.

Дорошенко »искра«.

Вірш 18. Велику хату і сімю,

Романчук »семю«, Дом.: »семью«, Дорош.: »семью«.

Франко: »сімью«.

Вірш 21. Усобищ лютую змію. Так рук. Деп. Пол.—Лішак, бо це повний текст, отже рішачий.

Вірш 28. І забули невольники,
Чий вони діти.

Так в Кожан. і в літограф. факсиміля. І так найгладше та найяснійше. Так оставив також Романчук.
У Доман., Франка, Дорошенка:
І забули у неволі,
Що вони на світі.

Вірш 54. І потекли в одно море
Так скрізь. В Доман. кілька рядків дальше стоїть:
море... Та це може похибка?

Вірш 56. Слава тобі, любомудре,
Так Дом., Франко, Романчук, Дорош.
В Пражськiм вид: «славянину!»

Вірш 68. Слава-ж тобі, Шафаріку,
Так Доман., Франко, Романчук., Дорош.
В Кожанч. і в Пражськiм вид: Слава тобі, славний Чеху.

Вірш 70. Що звів сси в одно море
Так в Кож. вид. Так Дом., Ром., Фр., Дорош.
Пражське вид: Що злив-сси.

Вірш 94. О, Боже! Суд Твій правий всеу,
І всеу царствіє Твоє!
Так Доман., Ром., Дорош.
У Франка:

Небесний Царю, суд твій всеу
І всеу царствіє Твоє!
На основі копій, але Фр. не подав яких.
В Пражськiм вид. було: Небесний царь! І суд твій всеу.
(Цар, вос. замість царю, » і суд«, а дальше » і всеу«.)

Вірш 100. Люде стогнуть у кайданах,
Немає з ким взятись,
Розкуватись, одностафне,
Односердне стати.

Так Ром., Франк., Дом., Дорош. Тільки у Дом. й Дорош.: по розкуватись, —

В рук. Деп. Пол. замість того:

Земля плаче,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностаїне стати.

Лишаю як у нових виданнях, бо цей текст загально
принявся (музика Лисенка).

Вірш 108. Чи настане великий час
Небесної кари?

Так скрізь. Тому лишаю. В рукоп. Деп. Пол.:
Ні! Настане великий час.

Вірш 110. Чи розломим три корони
На гордій тїярі?

Це власноручна поправка Шевченка. В рук. Деп. Пол.:
Чи розпадуться корони.

Вірш 112. Розломимо! . . .

Так у всіх нових виданнях.

В »Правді«: Розібємо;

В рук. Деп. Пол.: Розпадуться:

Вірш 116. О, Боже!

Чи вони-ж почують? . . .

В рук. Деп. Пол. цих слів нема.

У Франка після їх вставлено:

Ні! Ні!

Воні посну́ли, не почують,
Огні́м абужу їх, напою́,
І напою́ і нагодю́
Голодних крѳвію . . .

Вставка із автоґрафа в Музеї Тарновського, але
Шевченко ці рядки сам перечеркнув. Тому не впроваджую.

Вірш 118. Оттак

У келї своїй правдивий
Іван Гус думав розкувати
Народ замучений,

Так у Доман., Франка, Дорошенка, Романчука.
Тому й лишаю.

Автоґраф чернигівський: Розірвать окуви адові.

Так і в рук. Деп. Пол.

Вірш 123. Поборюсь!

Так: Доманицький, Романчук, Франко, Дорошенко.
В »Правді«: Помоліось.

Вірш 124. За правду Бог!

Так: Дом., Франко, Ром., Дорош. Тому лишаю.
В рук. Деп. Пол.: за мене Бог. в »Правді«: за мною Бог.

Вірш 126. Пішов молитесь вірний Гус.

Так Доман., Дорош., Франко, Романчук. Лишаю.
Крім того поруч вірний стрічаємо: добрий, щирий, певний.

Вірш 130. Петра і Павла особливе,

Так Франко й Романчук, так блище до попереднього:
на дереві. Тому лишаю.

У Дом. й Дорош. »особливо«.

Вірш 132. Святою буллою цісю

У Романчука: сісю, у Франка: »сісю«.

Вірш 133. Рабині Божій — оттій,

Що водили по улицах

В Празі позавчора — так Пражське вид.

У Франка: Рабині божій отій самій.

У Доманицького так само, лиш инакше розбитий вірш.

У Романчука, як у мене, тільки між віршами крапки
для зазначення пропусків.

В рук. Деп. Пол.:

Рабині божій —

Оттій самій,

Що водили і т. д.

Вірш 136. Оттій самій, що хиялась

Так Дом., Романчук (тільки в його по: хиялась (. . .),
Франко: хиялась (так рук., Деп. Пол.).

Вірш 137. По шинках, по станах,

В рук. Деп. Пол. стоїть: »станях« (се-б то: стайнях
для коний, у яких перебувають конюхи) і мабуть так і
повинно бути: »стайнях« — це найзрозуміліше.

Вірш 152. ПроснітьсЯ, Чехи, змийте луду,

Розправте руки, будьте люди,

Так і Дом. (з малими правописними й інтерпункційними відмінками).

Так Франко і Романчук.

В рук Деп. Пол.:

Розправте руки, змийте луду,

Прокиньтесь, Чехи.

Вірш 157. Мов у Московії Татари,

Так справили нові видавці на основі рук. Деп. Пол.

Давнійше друкували дефективно: Мов у Москві Татари,

Вірш 164. Та явна слава! . . . Так Франко.

У інших: То явна слава! . . .

Вірш 165. Святим положено конклавом:

Так Дом., Дорош., Франко, Романчук. Тому лишая.

В рук. Деп. Пол.: Отим положено конклавом.

Вірш 178. Не дієш без вини нікому!»

по цих словах у Франка вставка із рук. Деп. Пол.:

Молюся, Господи, помилуй,

Спаси ти нас, святая сило!

Зломи язик мій за хули,

Та явни мира ізціли!

Не дай знущатися лукавим

І над твоєю вічною славою

Й над нами, простими людьми!»

Тільки в рук. Деп. Пол. замість: «зломи язик» єсть «язви язик».

Вставки цієї не прийняли нові видавці, крім Франка.

Так і я зробив. Вистарчить приглянутися до вірша:

І над твоєю вічною славою, щоб зрозуміти, що це несправлений перший начерк. Таких форм Шевченко не вживав.

Вірш 180. Люд мовчав

І дивувався: що він діяв?

На кого руки піднімав?

Так Доманицький, Дорошенко, Романчук. Іду за ними.

У Франка:

люд мовчав
І дивувався: що він діяв?
На кого руку піднімав?

В рук. Ден. Пол.:

що він діє
На кого руку підійма.

І так мабуть найкраще.

Вірш 187. Іван Гус буллу розірвав.

У Франка й Романчука: розідрав.

Вірш 193. «Шепочеться Авіньона» лишаю за Доманицьким, Франком, Дорошенком. У Романчука, як у Пражському виданні єсть: Авіньоно.

Вірш 196. Аж трясуться стани

Од шопоту

У Франка й Романчука: від. В рук. Деп. Пол.: од. Шевченко писав: од, оддай, одкрий і т. д.

Вірш 209. Зібрав раду. Положили:

Так в рук. Ден. Пол. І так тепер у всіх нових виданнях. В «Правді» й «Пражським виданні» слів: «зібрав раду» — нема.

Вірш 213. Тай стерегти, яко мога,

Так в рук. Ден. Пол.

В давніших виданнях далеко гірше: Та і стерегти як мога.

Вірш 219. До Констанци;

Так Романчук і Франко.

Доманицький: До Констанцу, отже: цей Констанц, а передше у його: Проти Гуса, і в Констанцу, отже: тая Констанц. Лишаю, як у Франка й Романчука, femin.: тая Констанца, або скорочене тая Констанц.

Вірш 235: І цесаря і Вячеслави так у рук. Деп. Пол. Так лишив Франко. (Вячеслави римується з тисячглавий.)

Вірш 268. «Чого мене?

Чи на прю позвали?

У Франка испотрібна поправка: Ви на прю позвали?

Вірш 275. Усобища розвивасш,

(В рук. Деп. Пол.: Усобища розвивасшь.)

У Франка: розсівасш.

(Усобища не усобиці—тому я і взяв до вірша 21 того-ж твору: усобищ не усобиць).

Вірш 331. Мов собаки, коло огню

Первісно було в автографі «кругом костра».

Невольник.

Автограф в Деп. Пол. Там поема називається «Сліпий».

Другий автограф, з другої половини 50 тих років в Черниг. музеї, але неповний.

В авт. Деп. Пол. «Посвята» виглядає так:

Думи мої молодії,
Поховані діти,
Не літають з того світа
Пустку натопити.
Покинули сиротою
З тобою одною,
Мов серце, моя зоре,
Раю мія покою!
Ніхто не зна мого раю
І сама не знаєш
Що вітаєш надо мною
Як зоря над гаєм
І дивлюся я, дивлюся
А ти моя зоре
Спускаєшся низесенько
Тихо заговориш
Усміхнися подивися
Дивлюсь, і не бачу . . .
Прокинуся плаче серце
І очи заплачуть.

Спасибі віронько! Минає
Неясний день мій вже смеркає
Над головою вже трясє
Косою смерть. І поховають
А там і слід мій занесе
Холодний вітер. Все минає
І ти случаєм прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу. І тихими
Тихими речами
Проговориш. Я любила
Я його любила
І він не знав . . . зоре моя
На мою могилу
Світи зоре. А я буду
З за світа літати
І про тебе моє серце
На небі співати.

Вірш 41. Світ пережожас

Так скрізь. Тому й у мойому виданні. В рук. Деп.
Пол.: перепливає.

Вірш 43. Долі, доленьки шукає, —
Немає, немає,

Так скрізь. Лишаю. В рук. Деп. Пол.:
Шука долі, — не находить,

Вірш 52. Мов дитинка; рук. Деп. Пол.: Як дитинка.

Вірш 54. І за чвертку закладає, —
Рук. Деп. Пол.: І жидові заставляє, —

Вірш 62. Сидить собі сіромаха,
Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Сидить собі наш сирота.

Вірш 64. Така я то доля тая, — Рук. Деп. Пол.: А такою
тая доля.

Вірш 66. Кого схоче, — сама найде,
Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Кого любить — сама найде.

Вірш 68. Ще на Україні веселі
і дальших 6 рядків у рук. Деп. Пол. нема.

Вірш 80. І треба-б, каже, й трохи шкода!
В рук. Деп. Пол. дефект: »І треба б то, і шкода.

Вірш 81. А треба буде; два-три года

В рук. Деп. Пол.: Ні, буде треба, хоч два года.

Вірш 82. Нехай по світу погуляе

Так скрізь. Лишаю. Рук. Деп. Пол.: поблукає.

Вірш 90. І вшкварив по струнах

Так Дом., Дорош.,—Франко й Романчук: Вдарив по струнах, Так в рук. Деп. Пол.— і так краще.

Вірш 98. До другої не ходив, не любив!

Так Франко, Романчук, Доман. — Лишаю. — В рук. Деп. Пол.: Та другої не любив, не любив.

Вірш 102. Од віку до віку

це у мене похибка, повинно бути, як у Франка й Романчука: Од віка до віка, бо такої форми вимагає рим: чоловіка.

Вірш 108. — А ну—те, діти, оттакої! Так Домапицький.

У Романчука: — Ану, діти, оттакої!»

У Франка: Ану, діти, оттакої!»

В рук. Деп. Пол.: А ну, діти! отак, діти!

Вірш 113. Уродив постернак,

(пешуть таксж: пустернак і пастернак).

Вірш 124. А все це ви

У Франка й Романчука: се

У Доманицького раз: це, то знова: се.

Вірш 138. »То я не син?!

Я чужий вам, тату?!« —

Так тепер скрізь. В авт. Деп. Пол.: Я не син ваш, тату?

Вірш 140. — »Та не чужий! Стривай лишень!

В рук. Деп. Пол.: Та ні, не син стривай лишень.

Вірш 144. Мої жінці: »А що, — кажу, —

Возьмем за дитину —

В рук. Деп. Пол.:

Таки жінці: а знаєш що?

Возмім за дитину,

У Доман. й Франка: возмім.

- Вірш 146. Тебе-б отсе . . .
Франко: Тебеб то се . . .
Доман.: Тебе б то це . . .
Романчук: Тебе-б отсе?
Приймаю як у Ром. без знаку питання.
- Вірш 149. Ми тай спарували
З Ярипочкою до купи . . .
Так Доман., Франко, Романчук.
В рук. Деп. Пол. крище:
От ми й спарували
Вас з Яриною до купи
- Вірш 152. Ось що робить: ти на літі,
І Ярина зріє;
Так Дом., Франко, Романчук.
Рук. Деп. Пол.
Ось бачиш що! ти на порі
І Ярина спіє . . .
- Вірш 160. Воно просто: любіться,
Та й з Богом до шлюбу!
Так скрізь. В рук. Деп. Пол.:
Воно просто, як любітесь,
То й жінкою буде.
- Вірш 163. І на чужі люди
Це в мене похибка, повинно бути: люде, бо рим: буде.
- Вірш 171. Так от як, друже:
В рук. Деп. Пол.: брате,
- Вірш 172. На рік, на два
Так скрізь. В рук. Деп. Пол.: На год, на два.
- Вірш 179. Де лучше лихом торгувать,
Так Романчук.—Дом., Франко: лучше.
- Вірш 189. Не такого, як у бурсі,
В рук. Деп. Пол.: як у Братстві.
- Вірш 174. Коли здобудеш — принесеш,
А коли згубиш — поживеш
Мое добро! Та хоч звичаю

Рук. Деп. Пол.:

Коли заробиш — принесеш,
А не заробиш — поживеш
Моє добро! Та звичаю.

Вірш 191. З товариством прочитаєш,
Так скрізь. В рук. Деп. Пол. цікава відміна: На
синьому прочитаєш.

Вірш 196. Помолившись Богу

В рук. Деп. Пол.:

Помолимось Богу
Та синього осідлаєм
І гайда в дорогу.

Вірш 200. Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?

Рук. Деп. Пол.:

Що ти там, Ярино, змайструвала?
Уже, тату.

Вірш 207. Неначе немає, ніби не живий, —

Вірш із рук. Деп. Пол.

Вірш 217. До вечерні може ще пошкандибаю

Так тепер скрізь. Рук. Деп. Пол.:

Може до вечерні ще пошкандибаю.

Вірш 222. Чого се ти плачеш?

Рук. Деп. Пол.: Чого бо ти плачеш?

Вірш 223. Усміхнися, подивися!

Рук. Деп. Пол.: Усміхнися бо до мене.

Вірш 228. Утечу, ей Богу,

Рук. Деп. Пол.: Заплачу, ей Богу.

Вірш 229. Та й сховаюсь у буряні . . .

Рук. Деп. Пол.: Тай утечу . . . ось побачиш!

Вірш 239. Тебе й батька, на чужині

Де небудь загину;

Рук. Деп. Пол.:

Тебе й батька спротами,
Де небудь загину;

Вірш 243. »Схаменися!

Рук. Деп. Пол.: Перехрестись!

Вірш 245. Хто-ж отсе я?

Рук. Деп. Пол.: Хтож я така?

Вірш 247. Що тут діять?

Рук. Деп. Пол.: робить?

Вірш 253. Що без тебе і таточка
І мене не стане?»

Рук. Деп. Пол.:

Що з тобою і татуся
Й мене поховають.

Вірш 260. «Ні, Ярино, я не кину,

Я тільки поїду
Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами, за тобою
Та за рушниками.
Чи подаси?

Так Доманицький, тільки не: Я тільки поїду
лиш: А тільки поїду

Франко: А тільки поїду

Романчук: А тільки поїду

В рук. Деп. Пол.:

Ні, Ярино, я не умру
Я тільки поїду
Од вас завтра . . . а приїду . . .
На той рік приїду.
Вже не братом, а Запорожжя
А за рушниками . . .

Кладу: Я тільки поїду

бо дальше йде: А на той рік
(щоб не було два рази: А).

Вірш 268. «Не жартую, —

друк. похибка. Повинно бути: «Не жартую, —

Вірш 270. «То це й справді

Так в рук. Деп. Пол.

У Франка: «То се й справді

Вірш 274. Хіба й справді не сестра я?

В рук. Деп. Пол. неметрично: Я не сестра?

Вірш 277. Чому я не знала?

Так скрізь — лишаю. В рук. Деп. Пол. краще:
Чом же я не знала?

Вірш 281. Пусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та пусти-бо!
Йй Богу, заплачу» . . .

Так скрізь. В рук. Деп. Пол.:
Пусти мої руки.
Ти не брат мій, ти не брат мій . . .
Муко моя, муко!

Так більше драматично.

Вірш 285. Як тая дитина,
В рук. Деп. Пол.: Як мала дитина.

Вірш 286. І крізь сльози промовляла:
В рук. Деп. Пол.: промовляє:
Лишаю промовляла, бо вище: заплакала.

Вірш 294. То замовкне, подивиться
В рук. Деп. Пол.: «поцілує» замість «подивиться»
Лишаю: подивиться, бо вище Ярина виривається від
поцілуїв Степана.

Вірш 296. Не чулися, як смерклося;
Так скрізь. Лишаю. В рук. Деп. Пол.: як і смеркло.

Вірш 298. Ніби скованих докупи.
Так скрізь — і так краще. В рук. Деп. Пол.: Мов-
скованих, обнявшись (Повинно-б бути: обнявшись.)

Вірш 300. І світ настав, а Ярині
Не спитьсья, ридає.
В рук. Деп. Пол.:
І світ настав, а Ярина
Ридає . . . ридає . . .

Вірш 304. Й вона в відрами побігла,
Так скрізь. В рук. Деп. Пол.: Взяла відра та й побігла.

Вірш 308. Старий виніс із комори;
В рук. Деп. Пол.: Виніс батько із комори;

(Тут слово: старий важнійше чим: батько

Дивиться, радіє,

Рук. Деп. Пол.: Розгляда, радіє.

Вірш 330. Й самопал семипяденний

Рук. Деп. Пол.: І самопал семипядний (стоїть там, ма-
буть через похибку: й. Та так ритм дефектовний).

Вірш 339. Научає сина:

Рук. Деп. Пол. рівновартне: Наставляє.

Вірш 341. Старших шанувати, так рук. Деп. Пол.

Вірш 348. Степан гукнув, і курява

Рук. Деп. Пол.: Степан свиснув.

Вірш 352. Сказав старий. А Ярина,

Мов тая ялина

Рук. Деп. Пол.:

Старий сказав, та й заплакав

Мов тая ялина.

(виходило-б, що плакав, мов ялина).

Вірш 355. Мовчала Ярина,

Рук. Деп. Пол. рівню добре: Замовкла Ярина,

Вірш 362. Пропадає, мушечкою

Рук. Деп. Пол.: Ховається, мошечкою.

Вірш 369. Пропала. І знову

Заплакала Яриночка

Та й пішла до дому.

Рук. Деп. Пол.:

Не вирнула, похилилась,

Заплакала знову,

А за нею старий батько

Та й пішли до дому.

Вірш 382. Згадав, — та й заплакав

У Романчука: Згадав — та й (нищечком) заплакав.

Вірш 383. Багатий, сивий сирота:

Так скрізь.

По тих словах Франко вставляє з рук. Деп. Пол.
отсі два рядки:

Мов лату на латі

На серце печалі нашили літа.

Вірш 385. Твоя всюди воля!

Так скрізь. Лишаю. В рук. Деп. Пол.: Твоя свята воля!

Вірш 389. Богу помолвився,

Та й пішов собі з-під хати

В садок походити.

(Тут бракує риму. То-ж Романчук у першому своєму виданні «Кобзаря» дав був замість: походити — похожати. А в Чернігівському автографі єсть поправка олівцем: У садок поплівся. Так найкраще.

Вірш 408. В самім серці ворухнулось

І світ запалило.

В рук. Деп. Пол. менше гарно:

В самім серці повернулось

І світ заступило.

Вірш 423. Тричі причащалась.

У Шевченка буває «є» замість «и»: пречащалась, престріг.

Вірш 430. Зіма біла.

За зимою

Знов зазеленіла

Весна божа.

Вийшла з хати

На світ дивуватись

Яриночка, та не Бога

Святого благати,

А нищечком у ворожки

Про його спитати.

Рук. Деп. Пол. так:

Зіма біла. Знову весна

Рястом червоніла;

Знов Ярина вийшла з хати

На світ дивуватись,

Та не святих вже благати . . .

Ворожки питати.

Вірш 440. Талан-долю та весілля

З воску виливала.

Рук. Деп. Пол.:

Талан-долю та три шаги

З воску виливала.

Вірш 443. Тунав ногою і т. д.

Рук. Деп. Пол.:

Маха головою.
А он іде, а он де йде
Дідусь а бородою.
Ото гроші, бач віскривий,
Як-би догадався,
Та втер йому; отже й утер.
Дивися — сховався.
За могилу, лічить гроші . . .
Знову іде шляхом,
Заплющившись, а торбинками, —
То, бач, ради страху,
Щоб татаре або Ляхи
Часом не спіткали.
І радісінька до дому
Ярина верталась.

Вірш 462. І стежечка - доріжечка,

Яром та горою
Утоптана до ворожки,
Поросла травою.

Так Дом., Ром., Дорош.

В рук. Деп. Пол.:

І стежечки — доріжечки
Яром та горою,
Що топтані до ворожки,
Поросли травою.

У Франка:

І стéжечки — доріжéцьки
Ярѳм та горѳю
Утѳптані до ворѳжки
Поросли травою.

Вірш 469. Падав, благас

Старій батько, хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зеленої неділі . . .
Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти.

Так тепер скрізь.

Рук. Деп. Пол.:

Хоч годочок,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зелених. Діждался.
Уквічали хату.
І любистком і клечаньям.
У сорочках білих
У неділю, мов сироти,

Здавалося-б, що коли є: хоч Петра діждати, то повинно-б бути, не літечко, а літечка (теж діждати). Рук. Деп. Пол. має замість літечко, годочок і цей варіант, вказує нам що «літечко» має тут значіння не літа, пори року, а цілого року. Отже: підійди хоч, рік, хоч до Петра, хоч до Зелених свят. (Чим раз менше!)

Вірш 480. Мов на кобзі на улиці,

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Мов на кобзі за ворітьми.

Вірш 487. Байдани спускати,

Так скрізь. Тому лишаяю. Рук. Деп. Пол.: Чайки попускати.

Вірш 495. За островом Тендером потопали,

Рук. Деп. Пол.: Тендром.

Вірш 501. Нехай вам, панове, товариство і т. д.

Рук. Деп. Пол. без: «панове».

Вірш 509. Без кормиг прибило.

Рук. Деп. Пол.: Без весл і кормиг.

Франко й Романчук: Без кормил прибило.

Вірш 515. В кайдани кували,

В тяжкую неволю завдавали . . .

Так скрізь.

Рук. Деп. Пол.:

В кайдани кували,
В Цареградську башту сажали,
В тяжкую роботу завдавали . . .

(І так краще.)

Вірш 517. Ой, Спасе наш Межигорський,

Чудотворний Спасе,

Рук. Деп. Пол.:

Ой, Спасе наш чудотворний,
Межигорський Спасе,

Вірш 528. Як собаки здихають,
Пропадають.

Так рук. Деп. Пол. і Доманицький.

У Романчука без: Пропадають.

У Франка: Як собаки здихають, пропадають.

Вірш 530. Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідную сестру Ярину . . .

Рук. Деп. Пол.:

Свою матір Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного
І сестру Ярину . . .

Вірш 539. Турки-яничари догнали
До стовпа вязали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали
В кайдани кували,

Рук. Деп. Пол.:

Турки-яничари ловили,
До стовпа вязали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали
В кайдани забили,
В тюрму посадили
І замурували.

Вірш 552. Кричала, ридала:

В рук. Деп. Пол. переставлено: Ридала, кричала.

Вірш 555. Тату! тату! Ідть сюди,

Рук. Деп. Пол.: Тату! тату! Це Степан наш.

Вірш 556. Ідть, подивіться! — так і в Дорошенка.

У Франка й Доман.: Ідть, подивіться! —

В Романчука за рук. Деп. Пол.: Ідть, подивіться!

«Подивіться», лишню, бо так найблище до попереднього: «Забарився.»

Вірш 557. Прийшов старий,
старий обмінюється у автографах й різних виданнях із
словом: **батько.**

Вірш 558. І свого Степана
Не пізнає — таке з його
Зробили кайдани.

Так скрізь. Лишаю. Авт. Деп. Пол.:
Прийшов батько
Насилу Степана
Розпізнає; отак його
Зробили кайдани.

Вірш 562. Моя ти дитино!

Рук. Деп. Пол.: Добрая дитино:

Вірш 563. Де ти в світі погибаєш.

Авт. Деп. Пол.: пробувався.

Вірш 566. Й Степан сліпий плаче,

Рук. Деп. Пол.: І сліпий мій плаче.

Зразу поема звалася: **»Сліпий.«**

Вірш 579. У кімнаті — і тихенько

Рук. Деп. Пол.: На перині — і тихенько.

Вірш 591. За калікою? . . . Ярино! . . .

Рук. Деп. Пол.: З калікою . . . ні, Ярино!

Вірш 597. Ні, Ярино! Бог не кине

І знайде дружину;

Рук. Деп. Пол.: Ти найдеш дружину;

Вірш 601. Нагодують.»

Рук. Деп. Пол.: Мене люблять.»

Вірш 603. І Господь тебе покине,

Як ти нас покинеш.

Рук. Деп. Пол.:

І Бог тебе покарас,

Як мене покинеш.

Вірш 608. А ти будеш братом,

Рук. Деп. Пол.:

А ти мені братом,

А дітьми йому обоє,

Батькові старому.

Не йди, серце Степаночку.

Вірш 615. Зрадів старий, мов маленький

Рук. Деп. Пол.: мов дитина.

Вірш 617. метелицю,—рук. Деп. Пол.: навприсідки.

Вірш 619. Під хатою.

Рук. Деп. Пол.: І на призьбі під хатою.

Вірш 621. »Роскажи-ж ти нам, Степане,

Рук. Деп. Пол.: »Роскажи-ж тепер, Степане,

Оповідання Степана в Черниг. автографі не було.
Частину вставлено на окремім листку, записанім чужою
рукою. Від слів: Як Москалі срібло-злото
до ,, Оттаке-то! Тяжко, тату,
бракує.

Воно є в авт. Деп. Пол.

Вірш 627. З товариством.

Так тепер скрізь. Рук. Деп. Пол.: З козаками.

Вірш 629. І мене взяли з собою, так рук. Деп. Пол.
Дорош., Фр., Дومان., Романчук: І мене взяло з собою.

Вірш 630. І через Балкани

Простали ми в Україну

Вольними ногами;

А на тихому Дунаю

Нас перебігають

Січовики — Запорозці

І в Січ завертають . . .

Рук. Деп. Пол.:

І через Балкани

Поспішали в Україну

Вольними ногами;

І на тихому Дунаю

Нас перебігають

Товариші — запорозці

І в Січ завертають.

Вірш 639. Як Москалі срібло — золото

І свічки забрали

У Покрови;

Рук. Деп. Пол.:

Як Москалі сребро — алато
І свічки забрали
У Покрові.

Вірш 647. І Межигорського Спаса

до
Пишком усміхалась

вставив Доманицький з рук. Деп. Пол. Давнійше на
тому місці були крапки.

Вірш 655. Та бахурям і байстрюкам

Люд закріпустили;

Так в рук. Деп. Пол.—і, цей крепкий вислів більше
відповідає історичним подіям.

У Франка, Дом., Роман.:

І папам на Україні
Люд закріпустили;

Після тих слів давнійше йшли крапки.

»Як Кирило з старшинами« і дальших 4 вірші вставив Дом.
в рукоп. Деп. Пол. Так само слова: »Ляхи були,« і т. д.

Вірш 671. До нехреста поганого, так рук. Деп. Пол.

Дом., Фр., Ром., Дорош.: До Турчина.

Вірш 673. Тепер, кажуть, в Слободзеї

так пише Дом. в Розсліді і таку форму лишаю, хоч в
інших виданнях більше польська форма: Слободзея.

Рук. Деп. Пол. замість того:

Тепер, кажуть, Головатий
Останки збірає,
Підмовляє та на Кубань
Чернеса лякає.

В рук. Деп. Пол. дальший текст значно різниться
від загально прийнятого. Ось він:

Згадували Запорожжя,
Козацькую славу,
І співали у двох собі
Про Чалого Саву,
Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,

І про Гонту мученика,
І славного Максима.
А Ярина їх слухала,
Та святих благала . . .
Ублагала: на всеїдній
З Степаном побралась.

Вірш 735. І немощну мою думу

Так в рук. Деп. Пол. і по всіх нових виданнях,
давнійше: мою душу.

Вірш 755. Як побрались; а дивіться —

В рук. Деп. Пол.: а дивіться, звідси й похибка в деяких
виданнях: дивини ся.

Що до ідеї поеми, то провідна політична її думка криється в словах старого батька, які він говорить в науку Степанови. (Вірш 180—195 Невдоволення з сучасного ехолястичного напрямку і жаль за давним лицарським ладом.) А також в оповіданню Степана про збурення Січи й про нові погані, московські порядки на Україні (вірш 625—680). Тут знова (вірш 661—668), найвища точка думок і почувань сліпого Степана. «Я щасливий, що очий не маю, — що нічого того в світі не бачу й не знаю . . .» Тільки тут слово «й не знаю» лишне, бо Степан, хоч не бачить, а чує і знає, що діється тепер на Україні. Др. Сімович слушно звертає увагу на анахронізми в поемі. Коли зіставити історичні дати з віком дієвих осіб-то вийде, що вони дуже довго жили, а Степан з Яриною пібралися старими людьми будши.

Великий льох.

(Містерія.)

Справа автографу, як у попередніх творах. Рукопись в Деп. Пол. Доманицький вважає найрапідшою. Текст опираю на редакції Франка. При відмінах й варіантах особливу вагу кладу на видання Женевське 1890, бо як

у вступі до отсего видання сказано, видавці хіснувалися варіантами »з власних рукописів Шевченка, шчо були в М. Гр. Шчербака, хоч тепер виписавшиї вже не памјатаје, чи все було јім виписане з власних рукописів Шевченка, чи де шчо (мала частина) із Шчербакових списків«.

Мотто: псалом XLIII, ст. 14—15. Так в рук. Деп. Пол. Так само в нових виданнях. В Женевському нема.

Вірш 2. Через Субботове — Жен.: Субботове.

Вірш 3. На похиленому — ,, На похиленному.

Пражське вид: на похилившемусь. Доманицький у Розсліді каже, що джерелом для »похилившемусь« служив текст тіві ред., що і в Женев. вид: там теж: похилившемусь... Як бачимо Доман. помиляється, бо в Жен. вид. є: На похиленному христі.

Вірш 5. Ми пташки-душі, а не люде!

Так Дом., Фр., Ром., Дорош. Це з Пражського вид. Жен.: Ми тепер—душі, а не льуде! Так рук. Деп. Пол.

Вірш 7. Як розкоповатимуть льох

Так Фр., Ром., Дорош. і Дом. хоч останій в Розсліді (ст. 108) каже, що краще: Як той розкопуватимуть льох.

Так воно і є в Жен. вид.—Франко вважає »той« зайвим.

Вірш 12. Як все Москаль позабірає,

Так скрізь і Жен. вид. В Пражському: порозбірає,

Вірш 14. Як була я людиною

Так скрізь. Жен. вид.: молодою

Вірш 17. Тут і виростала;

Так скрізь. Жен. вид.: Тута і виростала.

(Шевченко уживає тої форми частійше: »як що зійде тая рута, остануся тута.«) Рук. Деп. Пол. Я от-тутечки родилась.

Вірш 20. З тим Юрусем гетьманенком

Скрізь. Жен. вид.: І з Іурусем гетьманченком.

Рук. Деп. Пол.: гетманенком.

- Вірш 21. У піжмурки граюсь;
Скрізь. Рук. Деп. Пол. і Жен. вид.: У піжмурки граєм.
- Вірш 28. А до гетьмана як приїдуть
Скрізь. Жен. вид.: До гетьмана ж як приїдуть.
Рук. Деп. Пол.: А з гетьманом як приїдуть.
- Вірш 37. Любили й кохали,
Скрізь і Жен., рук. Деп. Пол.: Любили й вітали.
- Вірш 44. А у мене, як на тес-ж,
Так скрізь. Жен. вид. і рук. Деп. Пол.: як на тее
- Вірш 50. Побігла я за водою
Так Ром. і Жен. вид. У Франка й Доман.: Я йшла
за водою.
- Вірш 54. Дивлюсь: гетьман з старшиною . . .
Так скрізь. Жен. вид. гірший вар.:
Дивлюсь: гетьман з старшиною
- Вірш 56. Та в-повні шлях перейшла їм;
Так скрізь. Жен.: Та в-повні шлях і перейшла.
- Вірш 76. Я була ще недоліток,
Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: недолітком. Пражське
вид. пихбно: недолюдком.
- Вірш 80. І старого і малого
Жен. вид.: І малого і старого.
В Сеїму потопила.(заміць: В Сеймі, як скрізь).
- Вірш 83. У самих палатах
Жен. вид.: У самих палаток
- Вірш 90. Од матері неживої
Так скрізь і Жен.—Пражське вид. «неживою», що не
може бути, бо коли-б нежива, то не просила-б копитана,
щоб і її вбили.
- Вірш 95. Москалям на грище
Так скрізь. Пражське вид.: на арище (позорище).
- Вірш 98. Одна тільки і осталась
В рук. Деп. Пол. краще: Одна тільки й осталася.
(Жен. вид.: тільки!)

Вірш 112. Цар поїхав в Московщину,
Так Дом., Ром., Фр. і Жен.: А на завтра як царь
виїшов, вар. Пражськ. вид.: На порозі, як цар виїшов, мене
поховали.

Вірш 116. Та ще й мене привітала
Так Дом., Дорош., Жен. вид.
Франка й Ром.: Та, що й мене привітала.

Вірш 118. А на завтра й вона вмерла
Так Жен., Доман. У Дорош. 64 рядки викинені цена.
Романчук і Франко:

А по завтрі й вона вмерла
І зотліла в хаті.

Так краще. Так і рук. Деп. Пол.

Вірш 123. І сволок з словами
Так скрізь. В Праж.: хрещатий, слово рівновартне,
але тоді не буде риму до: «ярами», а до «поховати» будуть два
рими.

Вірш 126. І степами козацькими
Так скрізь. Праж.: Й байраками козацькими.

Вірш 134. А я в Каневі родилась
Так у Дом. Лишаю тому, бо Канів блище Суботова.
У Франка й Романчука, як у Жен. вид. Київ, лиш
Франко кладе оба рази Київ (вірш 134 і 139) а в Ром.
перший раз Київ, а дальше Канів, се-б то так, як цариця
їхала по Дніпрові, з Київа в Канів.

Вірш 140. А я з матір'ю сиділа
Так Дом.,—Франко й Ром.: як Жен.
Жен.: А ми з матір'ю сиділи.

Вірш 148. І галеру золотую
Мені показала,
Так скрізь, тільки у Франка й Дом.: міні. Так і Жен.
Праж. гірше:

І . . . і показала
На галеру золотую:
«Он глянь лиш», сказала:

»Мов будинок пливе« . . .

А в галері.

Вірш 151. Князі і всі сили

Жен.: і всієї сили.

Вірш 160. За-що мене на митарства

Скрізь. Деп. Пол.: на митарство

Вірш 165. Голодна вовчиця.

В Жен. вид. по тім віршу йде: Скажіте сестриці?

Вірш 168. Відтіль буде чути!»

Так Дом., Франко й другі. Жен.: Видніш буде і чутно.

Вірш 171. І в ліс полетіли,

Так скрізь. Жен.:

У ліс полетіли

І в купочці на дубочку

Ночувати сіли.

Доман.: І на гілонці, на дубі

Праж.: І в кусточку на дубочку.

Вірш 180. Та три злоті

Рук. Деп. Пол. і Дом.: та три злота.

Вірш 182. Через мость і т. д. Дом., Фр., Ром. по російськи.

Жен. вид.:

Через міст іде чорт,

А коза по воді . . .

Буть біді! будь біді!

Вірш 204. Три укази накаркала

Жен. вид.: Три указа накаркала,—так і Романчук.

Розговітись, поживитись, Жен.: Розговітись, подивитись.

Вірш 221. Уже й занішались!

»Правда:« запитались (мабуть похибка), Пражське Вид.:

То вже запанілись.

Вірш 224. А дзуски вам питать мене!

Правда й Львівське вид. 1867. А зась вам питать мене! (дефектовний вірш, хіба: А засі вам і т.д.).

Вірш 231. Цитьте, недоріки! (так Жен.).

Пражське вид: Дзус вам, недоріки!

Вірш 238. Упилася-б

Жен.: Упилась би

Рук. Деп. Утопилися-б без мене.

Вірш 242. А про тебе, щebetухо, так Фр. і рук. Деп. Пол.

Вірш 250. От-от я їх поховала

Праж. цікавий варіант: З Мазепою

Там нема: Із шведською приблюдою

Вірш 254. Виростаю, як згадаю

Рук. Деп. Пол. А злишаю (так читає Дом і дає...?)

Певно не »злишаю«, тільки »злітаю«.

Вірш 270. Мати Божа у Іржавці

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Мати Божа у Ржавиці.

Вірш 276. Да все Нїмцямъ продала.

Франко: Та Нїмцямъ запродала.

Жен.: Та ј Русь Нїмцям продала,

Та ј Русь Нїмцям продала.

Вірш 279. У німецькі кайдані

Хоч лягай та і засні!

Так добрий вірш. Жен.:

У німецькијі кайдани, —

Хоч лягай та ј засни.

Вірш 289. Німотою поросла,

Жен.: Жидовоју поросла;

Вірш 295. Що Москалі в Україні

З Козаками діють!

Пражське вид. переставлено:

Що Москалі а козакам

В Україні діють!

Вірш 304. Все забрали любісінько

Так Дом., Фр., Ром.—Жен.: лубесенько.

Вірш 310. Тоді-б собі дві руїни

Разом розкопали.

Жен.: Тоді б разом дві руїни

В »Пчелі« описали.

(Се-б то в »Сїверн-ій Пчелі).

Так і в »Правді«.

дивитись, творитись, Жен.: дивиться, твориться, родиться.

Вірш 320. Другий буде (отсе вже нам!)

Жен.: Другий . . . оце вже нам! . . .

Вірш 322. Він вже в череві кусав . . .

Жен.: нам вже в череві щипає . . .

Вірш 326. Усе добре поплюндрує (так рук. Деп. Пол.).

Краще: усе добро

Вірш 336. — Ні, він, клятий недовірок,

Жен.: А він клятиї недовірок.

Рук. Деп. Пол.: Ні, він, клятий недолюдок,—так і Франко.

Вірш 338. Скручу єму руки

Жен.: Скрутьу йому руки.

Вірш 346. Он бачите: над Чигрином

Мітла простяглася

Жен.: Он бачите: над Київом

Мітла простяглася;

Вірш 352. Гора над Чигрином . . .

Жен.: Гора в Чигирині?

Вірш 353. О, сміється і ридас

Уся Україна!

Ром.: О, сміється і радіє—так і Жен. вид. (на родинях радіють рідні й знайомі).

Пражське вид.:

І радіє на родинях

Певна Україна

Вірш 356. Регочеться, що Іванами

Обох будуть звати.

Полетимо!

Так Фр., Дом.,—Ром.: Полетимо!

Жен.: Обоє буде авати

Полетимо!

(Лишаю: полетимо!, бо так наголос кращий.)

Вірш 379. Ти-б то кажеш!

Так Жен.,—Франко: Ти то кажеш!—так рук. Деп. Пол.

Вірш 390. Бо є чутка

Жен.: Бо чутка є.

Пражське вид. Бо чуто єсть.

Вірш 396. Як ізлізти

Рук. Деп. Пол.: Як вилізти

Вірш 408. Що акрізь оттам за Тясмином.

Так скрізь і Жен.—Рук. Деп. Пол.: за Тясмою.

Вірш 426. Базар люду насходилоь,

Так рук. Деп. Пол.—Жен.: Базар лъудеј посходилоь.

Вірш 431. Лучше полягаєм (Так рук. Деп. Пол.)

Шевч. писав: лучче. Так Жен. тільки: польгајмо.

Вірш 434. — І я кажу. Помолимось

Та будемо спати.

Тих рядків у Жен. вид. нема.

Праж. вид.:

І я кажу, — обісіє

Ще й у день співати.

Вірш 440. Копають день, копають два,

Жен.: Копають день, копають другий.

Вірш 452. Върнѣй дѣло! — так рук. Деп. Пол.

Жен. вид.: Вірніј діло!

Вірш 462. Вони-б ще здалися!

Засміялись . . .

Так Жен. й рук. Деп. Пол. і Франко.

Вони-б ще здалися

Кому не-будь . . .

Так Пражське вид.

Вірш 465. А він то трудився

Жен.: А він ще трудився

Вірш 477. Отих налітає:

Жен.: Моїх налітає

Вірш 478. »Вы што дѣлаете, плуты?«

Так рук. Деп. Пол. тільки не: вы, а »ви«.

Вірш 484. Про такого-ж мошенника!»

Жен.: Пра таково жь машенніка!»

Вірш 490. Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді.
Так Фр., Ром., Дом.—Жен. вид.:
От-так то льох і Богдан тої
Стали їм в пригоді!

Суботів.

Рук в Деп. Пол. крім того копія Жемчужнікова,
виправлена рукою Шевченка.

В Жен. вид. Могила Богданова (Субботів).

За підставу беру текст Франка.

Ріжнці текетів:

Вірш 5. Ото церква Богданова; Рук. Деп. Пол.: церков.

Вірш 11. Москалики, що зустріли,
То все очухрали,

Так копія Жемчужнікова.

Жен. вид.: Не зовсім так сталось . . . —

а дальших двох рядків нема. Так само нема їх у Львівським
вид.

Вірш 17. Що й за труди не находять . . .

Так рук. Деп. Пол.

Жен.: Шчо за труди не находьать . . .

Вірш 18. Оттак то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Украйну!

Так копія Жемч.

Жен.: От-так то Богдане!

А дальших двох рядків брак.

У Франка: Сироту Украйну!

Вірш 27. Байстриюки Скатерини
Сараною сіли.

Цих рядків нема в Жен. та Львівськ. вид.

Вірш 35. А що ми тільки наймали. (Так Жен. вид.)

Рук. Деп. Пол.: Що вони тільки наймали.

Вірш 39. Так сміються-ж в Україні
Так в копії Наук. Тов. у Львові.

Вірш 41. Не смійтеся, чужі люди! (похибка. Повинно бу-
ти: люде).

Рук. Деп. Пол.: Не смійтеся-ж.

То: «ж» було в 39 вірші і тут воно вже зайве.

Вірш 47. І помоляться на волі
Так скрізь. Льв. вид. 1867 без: «на» (похибка).

Наймичка.

Рук. в Деп. Пол. і в бібліотеці Моск. Имп. Общ.
Истор. и Др. Росс. Цей автограф, дарований Шевченком
Бодинському, опублікував прф. Карський в Русск. фил.
Вѣст. Варшава 1907. стр. 100—107.

Текст опираю на Франку.

Відміни.

Вірш 5. Молодиця молода

Так Фр., Дом.—Карс.: Молодая молодиця.

Вірш 6. Щось до лона пригортає

Так Франко за рук. Деп. Пол.—Карс.: Щось до себе
пригортає.

Вірш 11. Оттут серед лану?

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: Серед лану в тумані?

Вірш 25. Не хрещений сишу!

Так Дом., Фр., Карс.

У Карс.: слезами, не: сльозами.

Вірш 64. І скупай, і сповий

І собою укрій!»

Рук. Деп. Пол.: Нагодуй і сповий.

Вірш 66. Був собі дід та баба,

Так Дом., Ром., Дорош. Так і в народній казці.

Франко за Карс.: Були собі дід та баба.

Вірш 68. Та діточок у їх Біг-ма,

Фр. за Карс.: Бог-ма (лишаю: Біг-ма, бо так у народній примівці: Біг-ма! Біг-ме!)

Карс. подає первісну форму цього уступа:

Був собі — дід та баба, (отже: був, не були)
Над ставом у гаї
Жили собі на хуторі
Старенькі обос.
І худоби усього
Чимало надбали, —
Та діточок Бог не дас,
А смерть за плечима.

Вірш 73. Хто душу спомине?

Так Дом., Дорош., Фр., Ром., Рук. Дец. Пол.: помяне?

Вірш 87. На приспі в-двох собі сиділи

Так Ром. В інших вид: призьбі. Так у Карс. (приспа від: приспати, призьба, зложене з «при» і «ізва», слово, яке є у Поляків і Москалів, а в нас неуживане. По польськи: przuzba).

Первісний текет за Карс.:

Дід та баба у неділю
На призьбі сиділи,
Любовались світом Божим
Та Бога хвалили.
Ані хмарочки на небі,
Тихо як у раї.
Сховало ся в серці лихо,
Як звір в темнім гаї.

Вірш 99. Знов заворушилось?

Рук. Дец. Пол. і Карс.: поворушилось.

Вірш 108. Як помремо?»

Так скрізь. Рук. Дец. Пол.: умремо.

Й сама не знаю! (так Ром.)

Франко: Сама не знаю!

Дом.: Бог знає!

Приймаю поправку Ром.

Вірш 110. Та аж сумно стало:

Так Ром., Дом., Дорош., Фр.

В рук. Дец. Пол. і у Карс. первісно: нудно.

Вірш 116. Побіжім лиш! . . . Бачиш?

Так Дом., Дорош., Фр.,—Карс.: Біжи лишень!

Вірш 120. Мовчки зупинились:

Рук. Деп. Пол.: опинились.

Вірш 123. Та не туго, й новенькою

Так Карс. й рук. Деп. Пол.

Франко двічі й: Та й не туго, й новенькою.

Вірш 133. Малюсенькі . . .

Фр.: Манюсенькі.

Вірш 140. Ач яке, нівроку!

Карс. первісне: Бач, яке, нівроку!

Вірш 164. Аж ось чорноброва

В деяких давнійших вид.: чорнобрива; та тоді не буде риму до: корова.

Вірш 169. — «А що-ж?» каже «возьмем, Насте?»

Возьмемо, Трохиме,

Так Карс. і Дом.—у Франка і Ром.: возьмім, возьмімо.

Вірш 203. А коло дитини

Так і пада, —

Так: Фр., Дом., Дор., Романчук.

Карс.: Около дитини.

Вірш 206. Головоньку йому змис

Й сорочечку білу

Що-день божий надіває;

Карс.:

І головку йому змис

І сорочку білу

Що-день божий надіває;

Вірш 222. Чого наймичка сльозами

У Карс. гірше: На що наймичка слезами.

Вірш 239. Ганну величає.

Рук., Деп. Пол. і Карс.: пааиває.

Вірш 257. «Кого-ж би тут?»

Карс.: Кого б же тут.

- Вірш 261. Слать старости
Так скрізь. Карс.: старостів.
- Вірш 281. Не дожила моя Настя! . . .
Так скрізь по новійшим виданням. Карс.: не дождала.
- Вірш 293. З молодницями танцює,
Карс.: жартує.
- Вірш 296. У двір закликає,
Карс. гірше: На двір.
- Вірш 299. Знай бігас, Рук. Деп. Пол. і Карс.: Аж танцює.
Карс.: поранья.
- Вірш 337. На молебствіє Варварі.
Первісно: На акафист у Варвари.
- Вірш 347. І, всім святим поклонившись, (Так: Ром., Дом.,
Фр., Дорош.)
Карс.: помолившись.
- Вірш 372. І молила Бога, (Так Ром., Фр., Дом., Дорош.)
Карс.: І молилась Богу, (так краще, бо рим до попереднього: Провела небогу).
- Вірш 373. Щоб швиденько верталася,
Рук. Деп. Пол.: швидченько.
- Вірш 375. Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.
Карс.:
Якось сумно. ніби хату
Покинула мати.
- Вірш 378. Та після першої,
Карс.: Опісля першої.
- Вірш 391. лепська мати!
Карс.: кепська мати.
- Вірш 396. Ганна діда питалася
Рук. Деп. Пол.: питається.
- Вірш 404. І внучатам із клучочка
Гостинці виймала:

Рук. Деп. Пол. і Карс.:

І опучаютам із клупочка
Гостинця виїмала:

Вірш 408. Ориночці, Карс.: Іриночці.

Вірш 428. Стара Ганна. Рук. Деп. Пол. краще: Мол Ганна.

Вірш 444. Тяжко, Катре, умірати

Рук. Деп. Пол. сильнійше: Страшно, Катре, умірати.

Кавказ.

Перводрук: Лейпціг 1859. — Новья стихотворенія
і т. д.

Цінний текст у Львівському вид. 1867 р.

Дом. в «Розсліді» каже, що цінний текст також у
«Вечерницях» 1863 та завважує, що як-раз 13 числа, де
поміщений «Кавказ» не довелося йому мати. Це похибка.
У «Вечерницях» 1863 р. «Кавказа» нема.

Ним починається Львівське вид. «Кобзаря» з 1867 р.
Рукопись Деп. Пол. дає текст близький до Праж-
ського вид. З тої рукописі видно, що поему викінчено
18. XI. 1845 в Переяславі, не у Вюнищах, як дума-
ли давнійше.

Там і посвята Бальмену.

Опираюся на видання Франка, «Кобзарь» т. I, стр. 345
до 351, бо Франко хіснувався друкованим примір-
ником, власність Лазаревського, у яким Шевченко поро-
бив власноручні поправки.

В виданні Жєненськїм і Огоновського нема посвяти,
ні цитату із Єремії.

Рїжницї в текстах:

Вірш 1. Хмарами повитї

Так: Дом., Франко, Ром., Жен., Огон.—у вар. праж-
ськ. вид: Хмарою

Вірш 5. довбе ребра

Так скрізь. В перводруку і в рук. Деп. Пол.: добрі
ребра.

Вірш 6. Й серце розбивас;

Так Дом., Фр.—У Ром., Жен. й Огон.: Серце розбивас.

Вірш 8. Живучої крові,

Так: Рук. Ден. Пол. Так Ром. тільки по: крові(:

Огон. і Жен.: Живучої крові:

Франко: Живучої крові,

Дом.: Живучої крові, —

Вірш 11. Не вмірас душа наша,

Так: Франко, Жен., Огон. — Лишаю так.

Ром.: Не вмірас душа наша,

Дом.: Не вмірас наша правда.

Вірш 16. І слова живого;

Так: Фр., Ром., Дом., Жен., Огон.

Рук. Ден. Пол. і перводрук: І живого слова.

Вірш 19. Не нам на прю з Тобою стати,

Так скрізь. В гриписках до Праськ. вид: на суд.

Перводрук: на при

Жен.: на прю.

Вірш 24. Кати знущаються над нами,

В Рук. Ден. Пол.: Згнущають ся.

Вірш 27. Коли одпочти

Так: Дом. і Ром. Так рук. Ден. Пол.

Франко, Жен., Огон.: Коли-ж одпочти.

Вірш 28. Ляжеш, Боже, утомлений,

І нам даси жити?

Це найнепевніше місце в «Кавказі».

Так: Дом., Ром. так прим. до Праськ. вид.

Лишаю за Доманицьким.

У Франка сєть, як у перводруку і в Огон.:

Колн-ж одпочти

Дасн, Боже, утомленим

І нам дасн жити?

Жаль, що Франко не зазначив, як сєть в примірнику «Кобзарь», власність Лазаревського, бо без сумніву Шевч. цього місця не минує, щоб його не справити.

Вірш 31. І слову живому:

Так: Дом., Жен., Ром., Огон. тільки скрізь, крім
Дом. «слово» малою буквою писане.

Праськ. Кобз.: І слову твоему.

Петерб. вид: І слову і духу.

Франко каже, що він не знає, відки редактори взяли
це: «і духу»? Відповідь єсна: з Рук. Деп. Пол., бо там
єсть: І слову і духу.

Вірш 34. Поклоняться всі язики

Во віки і віки.

Так: Франко, Ром., Дом., Жен., Огон.

Тільки у Франка: і віки, —

Перводрук: На віки і віки.

Прим. до Пр. вид: всі народи.

Рук. Деп. Пол.: Помоляться всі язики.

Вірш 38. За горами гори хмарою повиті

Кобзар. Лаз.: «покриті», це поправка самого Шев-
ченка.

Вірш 46. Напоїть всіх імператорів би стало.

Так: Романчук, Франко (у його по: «стало...»),
Огон., Жен.

Так і в Лаз. тільки не: «напоїть» а «утопить»

Доманицький оставив, як у перводруку:

Всіх цариків би стало,

хоч це псує вірш і з боку ідейного і з огляду на форму.

Вірш 47. З дітьми й внучатами втопить.

Так: Дом. і Франко. Давнійші видання: З дітьми і
внуками втопить. Так оставив Романчук.

Вірш 49. Пролитих нишком серед ночі?

Так: Ром., Дом., Франко, Жен., Огон. (ріжниця
тільки в правописі). В Праськ. Вид. не: «нишком»,
а: «тайно».

Вірш 51. А батьківських, старих, кривавих?

Так скрізь. Рук. Деп. Пол.: «А батькових»

Вірш 59. І вам лицарі великі,
Богом незабуті!

Так скрізь. В перводруку цікавий варіант: «ди-
карі», замість «лицарі».

Вірш 63. За нас сила, за нас воля
І правда святая!

Так: Ром., Фр., Дом., Огон., Жен. вид.

Рук Деп. Пол.:

За нас слава
І воля святая.

Вірш 69. У нас. На те письменні ми.

Так скрізь. Перводрук має неясне: писчасини ми.

Вірш 73. Усі ми в золоті — і голі.

Лаз.: Ми всі в золоті і сребрі.

Пражськ. вид: в золоті сьми.

Вірш 76. Ми, крий нас Боже, не погани,

Ми настояці христіяни:

У нас і храми і ікони

І все добро —

такий текст прийняв я з рукопису Богданенка, в якого відміни подав Дом. у «Примітках» до свого «Кобзаря», а яким не хіснувався, бо дістав його за-нізно.

Вірш 80. Нам тільки сакля очі коле:

Давнійше писали: в очі коле. Тоді треба-б не «нам»,
а «нас».

(На тому місці замічу, що нотки в Кобз. Фр. стор. 346 і 347 переплутані ізза похибок друкарських, а пояснення Дом. в його «Крит. Розс.» схиблені через те, що втягнув неістиуючий текст «Вечерниць».)

Вірш 93. Од Молдаванина до Фінна —

Так: Дом., Фр., Ром. (різкинці тільки в правописі).

Огоновський і Жен. вид. та інші: Од Молдавана аж
до Фінна.

Вірш 99. Та дружню жінку взяв до себе,

Так: Огон., Жен., Ром., Дом. У Франка: «за себе».

Вірш 103. Догматами не просвіщенні!

Так: Дом., Ром.

Огон., Жен. вид. і Франко: Святим хрестом непросвіченні.

Вірш 104. В нас дери,

Дери та дай,

І прямо в рай,

Хоч і рідню всю забери!

Огон. і Жен. вид: заберай! Але тоді: «дери» останеться без риму.

Вірш 110. Французів ласм,

Так: Дом., Фр., Огон., Жен.

Романчук: «Француза ласм»—так у Львівськ. вид. 1867 р.

Вірш 115. Щоб крадене перекупать,

Як ті жиди:

Так: Франко, Дом., Ром.

Огон. за Праськ. і Жен. виданням вставляє: перекупать та продавать.

Вірш 123. Та й лупите по закону:

Дочці на придане і т. д.

Це поправка, зроблена на основі рукопису Мордовцева.

Так найкраще виходить думка.

Вірш 138. Неутомимії поклони

Так Дом. і Франко, на підставі Лазаревського. Давніше було: Неутомлений поклопи, (прим. Огон. і Жен. вид.)

Вірш 151. І як плести

Кнути узловаті. —

Так: Дом., Фр., Ром.

В Жен. вид. в Огон. і в Праськ. вид. тут вставлений ще оден вірш, та мабуть не Шевченків: І як під них спини підставляти.

Вірш 155: «Останні» так: Дом. і Франко.

У Ром., Огон. і в Женевськ. вид: Ті останні.

Вірш 158. Мій Якове любий!

Перводрук: добрий! Так і в Рук. Деп. Пол.

Вірш 174. Тії думи

Пражське вид: Мої думи.

І мертвим і живим і ненарожденним...

Руконись в Ден. Пол. Крім того варіанти в рук. Л. Жемчужнікова (зап. Н. Т. т. 39) та в копії Науменка. Масмо ще й копію Сульсва з власноручними поправками Шевченка. Титул змінювано на кілька ладів. У Доманицького: До мертвих і живих (і т. д.) моє дружнє посланіє.

Лишаю, як у перводруку.

Поділ на часті як у Романчука.

В Жен. Вид. 1890: моє дружє посланіє (мабуť похибка замість «дружнє»). У Франка, як в Огоновського: моє дружнє

У Романчука: дружнє посланіє.

«Соборнос посланіє», так у Дом., Романчука і Жен. У Франка, як, в давнійших вид: Іоан гл. IV і т. д.

Вірш 1. І світас, і смеркас,

Так: Доман., Ром., Огон., Жен.

Франко, як Рук. Ден. Пол.: І смеркас і світас,

Вірш 6. І день і ніч плачу

Так скрізь. Перводрук: День и ночь блукаю.

Вірш 11. Кайданами міняються,

Правдою торгують,

Тих рядків у перводруку нема.

Вірш 21. Подивіться на рай тихий,

Перводрук: на край тихий

(похибка, бо дальше йде: На свою Україну;

Рук. Ден. Пол.: На свою Країну.

Вірш 51. І вею мізерію з собою,

Перводрук: мистертою (мабуť похибка, коли не редакторська, так друкарська).

Вірш 77. І на — віки прокленетесь

Так: Доман., Романчук:

Огон. й Жен.: проклинетесь

Франко: проклянетесь

Вірш 89. Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

Так тепер скрізь. Давнійше: «засядуть» — але це
не дає доброї думки.

Вірш 81. Як-би ви вчилися так, як треба,
В перводруку бракує «ви».

Вірш 95. І все те бачив, все те знаю:
В перводруку, як в Рук. Деп. Пол.:
І все те бачив, і все знаю.

Вірш 97. Немає й Бога, тільки я
Так Дом., Огон., Жен., Фр. (у Франка: тільки)
Романчук: Нема і Бога, тільки я.

Вірш 98. Та кудий Німець узловатий
Жен. вид.: узловатий.

Вірш 100. Що-ж ти таке? — «Я не знаю —
Нехай Німець скаже!»

Так: Доманицький.

Перводрук: Нехай скаже Німець. (Так і в Рук. Деп. Пол.)

Франко, Романчук: Що-ж ти таке?»

Огон., Жен.: «Нехай Німець :

Скаже, ми не знаєм!»

Я оставив текст Дом., бо він оснований на рук. Сул.
(справлений Шевченком) і на Богданенку.

Вірш 120. І по своєму глаголять
Так: Ром., Дом., Франко, Жен.

Перводрук: По своєму глаголяти.

Вірш 134. А історія? — Поема
Вольного народу . . .

Так у Богданенка.

Вірш 137. Чорт зна що — не Брути! . . .

Так Дом. і Ром.

А Франко і Жен.: Чорт-зна що не Брути! . . .

Праське й Огон.: Чорт-зна що за Брути! . . .

Вірш 147. Окрадених трупах,

Огон.: «обкрадених», але такої форми Шевч. неживає.

Вірш 150. Тую славу, та читайте

Так: Дом., Ром.

Франко лишає як у Жен. вид. «славу» не «славу»
Попереду мова про нашу славу, про Брутів і Коклесів,
отже тому й лишаю «славу».

Вірш 175. І на Січі мудрий Німець

У Сульсва й Богданенка: І на Січи.

У Франка: А на Січи.

Вірш 189. Так ось-як кров свою лили

Батьки за Москву і Варшаву,

І нам, синам, передали

У Богданенка:

Батьки не дарма кров лили

І за Москву і за Варшаву

Вірш 197. Замість пива — праведною

Кров із ребер точуть, —

Так у Сульсва й Богданенка, тому лишаю.

Франко: Так як пиво праведною.

Так було в Жен. вид. і в Огон.

Вірш 210. Не торгуйтеся! буде

Так у Сульсва й Богданенка.

У Франка:

Не турбуйтеся — буде

Материна добра плата

В Жен. вид. і в давнійших було:

Добре, ведіть, показуйте:

За науку буде

Материна добра плата:

Отже 5 рядків випущено.

Вставлено їх на основі вар. Праськ. вид. і Рук.
Деп. Пол.

Вірш 217. Учітеся, брати мої!

Думайте, читайте,

Перводрук:

Не дурьте сами себе

Учітеся, читайте,

Кожанч.:

Учітеся, брати мої
Учітеся, читайте.

Львівське вид: Думайте, читайте,

Вірш 223. Чужі люде цураються,
В хату не пускають,

Перводрук і Рук. Десп. Пол.: Того діти цураються;

Вірш 235. От-така то наша слава,

Перводрук: От-то она, наша слава.

Вірш 244. Й за що розпинали? . . .

В Огоновського і в Пр. вид. по цім віршу ряд зайвих точок.

Вірш 251. І обмитих поцілуйте

У Сульєва й Богданенка в: І діточок поцілуйте.

Лишаю як у Романчука й Доманицького: »І обмитих«, тому, бо раз вже сказано: благословіть дітий своїх отже зайво повторювати: І діточок поцілуйте.

Франко дає, як у перводруку: І жіночок поцілуйте.

Вірш 257. І світ ясний, невечерній,

Новий засіяє . . .

Так у Сульєва й Богд. тільки замість: »ясний« бсть »живий«.

У Франка:

І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє.

Холодний яр.

Автограф в Десп. Пол. Крім того копія у В. П. Науменка, писана рукою М. Максимовича та рукопись Сульєва в поправках самого Шевченка.

Відміни в текстах:

Вірш 2. І в мене те лихо;

Так скрізь, але в рук. вар. Пр. Коб. у Макс. і в Рук. Десп. Пол. бсть: І в мене не тихо.

Вірш 8. Хоть би й яр той!

Так у Сульєва.

У Франка: Хоть і яр той!

Романчук: Хоть і яр той!

Рук. Пр. вид: Ось і яр той,

Вірш 15. З монастиря Мотриного так тепер скрізь. Так і в коп. Макс.—Львівське вид: Мотринова, Праське, мабуть похибка, Митриного. За ним «Митриного» і в Жен. та в Огон.

Вірш 21. У Яр колись сходилися,

Мов із хреста зняті,

Так Дом., хоч не зазначено з відки взято «колись».

У Франка й Романчука:

У Яр годі сходилися

так перводрук, Жен. Львівське та Праське вид.

Копія Макс.: У яр люде сходилися.

Вірш 30. Чи сам заріс темним гаєм?

Чи то засадили і т. д.

Так рук. Сульєва, справлена рукою Шевченка.

У Франка:

Чи сам заріс темним лісом,

Чи то загатили і т. д.

Вірш 40. Та на Умань позирас,

Гонту виглядас.

Так Франко, Ром., Огон.,—Жен. вид: позірає.

Тому й лишаю, хоч у Сульєва трохи відмінно:

Та на Умань поглядас,

Гонту вижидас

Вірш 44. Не зовіте преподобним

Лютого Нерона!

Так: Франко, Ром., Огон.

Рук. Сульєва:

І не кличте преподобним

Лютого Миколу. —

Вірш 61. Брешеш, людоморе!

У Сульєва: Брешуть людомори: так лішний рим до попереднього: «воры».

Вірш 63. Розбийник не встане,—даю за Сульсьвом.

У Франка: не стане.

Вірш 69. За свою Україну!

Перводрук і коп. Макс.: Країну.

Вірш 80. Дурить себе, чужих людей,

Та не дурить Бога!

Так Франко, Ром., Огон. тільки ортограф. ріжниці.

Коп. Макс. замість: чужих людей — дурить людей.

Вірш 84. І пові новий огонь

Рук. Деп. Пол.: огонь новий.

Вірш 85. З холодного Яра!

Так у Дом. Франко пише: я ра! Огон.: я р у.

Псалми Давидові.

Автограф в Деп. Пол. Крім того автограф CXLIX псалму єсть у Києві в «Муз. Древн. и Искуст.» На рівні з автографом вірний відпис Куліша в Муз. ім. В. Тарн. в Чернигові.

В «Кобзарі» Дом. перед Псалмами стоїть «Маленькій Маряні».

Я переставив тому, бо псалми мають дату 19, а Мал. Маряні 20 грудня 1845.

За підставу беру текст Доманицького.

Відміни в текстах невеликі.

Вірш 19. Діла добрі обновляться

Рук. Деп. Пол. і коп. Куліша: «оновляться,» так і писав звичайно Шевченко.

Вірш 71. Не молилось чужим богам,

Так Рук. Деп. Пол.

Вірш 75. Поборов ти першу силу,

Побори і другу,

Ще лютийшу.

Тих віршів давнійше, до Жен. вид. не було. В-перше їх дав рукопис Жемч. Вони є також в копії Куліша і в Рук. Деп. Пол.

Вірш 81. «Смирилася душа наша»
аж до-кінця так само не було. Стояли крапки.

Вірш 90. Ванскаючий Бога?
В коп. Куліша: Ванскаюці.

Вірш 91. Нема добре творящого,
Так коп. Кул. а не: «добро,» бо тоді наголос схиблений.

Вірш 104. Розібє неволю,
Цей рядок в Жен. вид. викрапкований.

Вірш 138. Познать, розбити тьму неволі, — це слово до-
дане, як консектура. Пого в Жен. вид. нема, стоять
крапки.

Вірш 140. І всус плачеться земля.
Жен. вид: трепетна земля.
А дальше два рядки крапок.
Так вид. 1860 р.

Вірш 162. Кровю затопили,
Так коп. Кул. — Франко: потопили,

Вірш 167. Умудрітєся, немудрі!
Рук. Деп. Пол.: Умудрітєсь, немудрі.

Вірш 170. І думи лукаві.
Так коп. Куліша. — Франко: І розум лукавий.

Вірш 191. І пребуде Твоя воля
І труд Твій неусує.

Так копія Куліша.
Рук. Деп. Пол.: І пребудеть.

Вірш 201. Чи є що краще, лучше в світі,
Шевченко писав звичайно: **лучче**.

Вірш 204. Поживть, не ділити?
Так Рук. Деп. Пол. і Шевченків Буквар.
У Франка єсть: Познать, не ділити?

Вірш 205. Яко міро добровонне
Так у Букв. Шевч. — Франко: миро.

Вірш 209. На гантовані омети
Ризи дорогої;

Так Шевч. Букв.

Жен. вид.:

І на шитиї омети,
Ризи дорогиї

Вірш 219. Воцариться в дому тихім

Так Куліш. і Рук. Деп. Пол.

Жен. Вид. і давнійші: в дому тихих.

Вірш 233. Або нашу заспівайте,

Невольники наші!»

Так рук. копії і Рук. Деп. Пол.

В Жен. Вид. і в давнійших замість цих віршів крапки.

Вірш 245. Як забуду помянути, так Рук. Деп. Пол. Давнійші видання рівно добре: забуде (до: язик).

Вірш 251. Сіон святий!»

Так обі копії і Рук. Деп. Пол. У Франка: Єрусалим! . . .

Вірш 273. На отмщеніє неправди

Так автограф Шевч. в К. Муз.

Франко: На отмщеніє язикам.

Вірш 279. І осудять неправедних

Так тепер скрізь. В давних виданнях: губителей.

Вірш 282. Преподобним слава!

Жен. вид.: Преподобних слава!

Маленькій Маряні.

Друкую за »Розслідом« Доманицького, у якому подана копія з автографу.

Відміни:

Вірш 8. Засушать тай кинуть.

Повинно бути: та й кинуть. Це в мене друк. похибка; хоч Шевченко писав також: »тай«(Пайдуть алыи тай окрадутъ . . .)

Вірш 12. Умиті слюзою

В авт.: Умыти слізою.

Вірш 14. Добрес дівоче

Авт.: Добрѣ дивочи.

На тому автографі видно, що Шевченко не писав заодно: зелений, добрий, злий і т. д. бо тут єсть виразно: Карин, несytин, отже нема сумніву, що і не и.

Минають дні.

Автограф в Деп. Пол. У ньому і правдива дата 21. XII. 1845, Вюнища, не як давнійше подавали: 1846.

Відмін мало.

Вірш 16. По світу валятись;

Так тепер скрізь. Праське вид: На світі лежати.

Вірш 17. А дай жити, серцем жити

І людей любити,

А коли ні, — то проклинать

І світ запалити!

Так Дом. і Романчук за Праськ. вид. Так і в Рук. Деп. Пол. Тому лишаяю.

У Франка:

І Тебе хвалити,

І твій світ нерукотворний

І людей любити.

Вірш 28. Чи жив, чи загинув . . .

Так по всіх виданнях. У Франка, як у Праськ. та Жен. вид: Чи жить, чи загинуть . . .

Три літа.

Автограф: Рук. Деп. Пол. Перводрук «Былое» 1906 лишень. Друкую по коніі Дом. у «Розеліді».

Поправки:

Вірш 33. Зліи літа, — та все тес

Заразом украли.

Так читас Франко.

В «Новій Громаді» хибно: то все тес.

В «Розеліді» Злии літа, — та все тин.

В рукописі очевидна похибка: «на» замість «та».

Заповіт.

Автограф в Київськiм «Муз. Древн. и Иск.» та в Деп. Пол. Крім того у В. П. Науменка копія Максимовича.

Рук. Деп. Пол. дає правдиву дату.

Перводрук має титул: »Думка«, у Львівськiм вид:
Завіщання.

Відміни:

Вірш 1. Як умру, то поховайте
Копія Жемчужнікова: заховайте.

Вірш 4. На Україні милій:
Перводрук, як і на інших місцях: На Країні милій.

Вірш 7. Було видно, було чути,
Копія Макс.: Були видкі, було чути.

Праське Вид.: Були видні, було б чути.

Лишаю: »Було видно, було чути«, бо так є в Київськo-
му автографі.

Вірш 9. Як понесе а України
У синєє море
Кров ворожу, —

Так в Київськoму автогр. Перводрук.: Як потече
а Україна у синєє море кров ворожа.

Вірш 13. Все покину і полину.
Копія Макс.: і полечу.

Вірш 15. А поки що —

Так єсть в Київськoму автографі і тому даю, за-
мість звичайного: А до того —

У Франка:

А до того —

Ні Бога, ні чого!

Такої редакції ніхто не прийняв, бо вона неясна.

Вірш 17. Поховайте та вставайте,

Так скрізь, тому лишаю, хоч в Київ. Автогр. єсть
Прокиньтєся ж, брати мої

Вірш 19. І вражою, злою кровю

Праське Вид: І вражою чаркою кровю.

Очевидна похибка замість: чорной кровю.

Вірш 21. І мене в сімі великій,

В сімі вольній, новій,

Так тепер загально прийато. Пр. вар. має баламутне:

В самій вольній мові.

Вірш 24. Незлим, тихим словом!

Так тепер загально пишуть і співають. Тому лишая, хоч в Київськ. авт. єсть: Тихим, добрим словом.

На »Заповіті« кінчить ся Шевченкова рукописна збірка »Три літа«, у яку Шевченко власною рукою вписав був усе, що скомпонував за три роки, 1843—1845. Це одна з трьох Рук. Ден. Пол. (Докладно об тім: »Розслід« Доман. стр. 141 і 142 та: Твори Т. Шевченка.

В двох томах, Видання Яковенка, 1911, Том II.) »Матеріялы по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка.« (Редакція Иг. П. Житецкаго.)

Лілея.

Автографи: Черниг. Музей, на аркуші паперу з датою 25. VII. 1846 Департамент Поліції з тою самою датою.

Автографи у В. П. Науменка в Київі; оден з них писаний на засланні, другий в Нижньому-Новгороді. Це значно виправлені редакції.

Відміни: Наголовок в рукоп. на засл.: Лілія, в Новг.: Лілея. У Франка: Лілея, в Романчука: Лілея.

Вірш 7. У мене: Царівною називають,

Так: Доман., Фр., Романчук. У Львівському вид. цей рядок вишуканий.

Автогр. Нижній Новг.: Царівною

Автогр. на засланні: І царь-квітом

Вірш 9. З мого цвіту, дивуються

Так автограф Нижн.-Новг. в інших: Дивуються, любуються.

Вірш 17. До білого, пониклого
Личенька лілеї.

Рук. Деп. Пол. та Черн. автограф: На білес, пониклес.

Вірш 22. Росою-сльозою

Цей вірш з автографу Чернигівського, в інших нема.

Вірш 26. А я її не сказала,

Черн. авт. і на засланні: не казала, Льв. Вид.: Та я
її не сказала

Вірш 27. Як була я людиною,
Як я мордувалась . . .

Так автограф Нижн.-Новг. і Вид. Кож.

Рук. Деп. Пол., Черн. авт. і на засланні мають:

Як я тяжко виростала
І як умірала,

Вірш 31. І на мене, на дитину,
Дивилась — дивилась

В Коп. Жемч.:

І молилася, на мене
На малу дивилась;

До вірша 68 лишаяю текст, як у Доманицького.

Дальші 4 рядки впроваджую на підставі рук. Деп.
Пол. Коп. Жемч. Черн. авт. і автографу на засланні.

Так багато краще.

Франко вставив перерібку з екземпляра Мордовцева.

Вірш 75. Лілеєю-снігоцвітом;

Рук. Деп. Пол.: Лілеєю снігоквітом.

Вірш 81. На-що мене Бог поставив

У Франка, як у Львівському вид: За-що мене

Вірш 82. Цвітом на сім світі?

Черн. авт.: Квітом, Рук. Деп. Пол.: дивом

Вірш 85. Милосердний, так Романчук.

Рук. Деп. Пол.: Милосердний.

Вірш 88. А цвіт королевий

Рук. Деп. Пол.: І цвіт королевий.

Русалка.

Автографи, як у Лілеї. Лиш Чернигівського нема. За те єсть копія Трегубова, власність В. П. Науменка в Києві. Дата 9. VIII. 1846 з Рук. Деп. Пол.

Друкую за текстом Доманицького, який збудував його на основі усього рукописеного матеріалу.

Відступаю від його в двох місяцях, а саме:

Вірш 11. Я виведу гулять пана,—так в Рук. Деп. Пол.

У Дом., Франка, Романчука: А я виїду гуляти з ним,

Вірш 53. Вискочили регочучи

Дніпрові дівчата.

Та до неї:

Так Рук. Деп. Пол. Впроваджую,—бо так найпростіше

У Дом.:

І не чулась, як зусіли

Дніпрові дівчата,

Та до неї,

Вірш 57. «Сестри, сестри, не лоскочіть,

Бо се моя мати!»

У Доманицько цих рядків нема. Вони є у Франка.

Взяті з Рук. Деп. Пол. копії Трег. автогр. на засл.

Вірш 61. Поки в вершу не запхали,

Так скрізь. В копії Трегубова дуже гарний варіант.

«Поки аером не вкрили.» Не впроваджую, бо нема в жаднім виданні.

Відьма.

Зразу поема ця називалася «Осіка». (Про неї згадка в листах.)

Автограф Осіки в Рук. Деп. Пол.

На прогнанні викінчив Шевченко і значно переробив «Осіку» (від 4. III. до 6. III. 1858) і назвав її «Відьмою».

Таким чином маємо автографи: Деп. Пол. Автограф на знаєлані і авт. з Нижн.-Новгорода.

Крім того єсть копія в Муз. ім. Тарн. в Чернигові та екземпляр Мордовцева з поправками Шевченка.

На основі цього матеріялу зготовлена редакція Доманицького, яку приймаю за підставу у нинішньому виданні.

Відміни від тексту Доманицького й інші деякі ріжниці зазначаю:

Епіграф: Да приїде ть і т. д. взятий із Рук. Деп. Пол.

В давнійших виданнях, прим. в Жен. його нема. Романчук теж не подав.

Вірші 24—31, від слів: Така моя рада—до: І мене в молитва своїх і т. д. вставляю, бо вони є в давнійших виданнях і у Франка. Їх нема тільки в автогр. Нижн. Новг. В Жен. вид: Оце ж таја рада і т. д.

Вірші 32—55, від слів: «Росте в полі на могилі» до: «Тільки не з панами!» вставляю за Доманицьким і Франком. Вони є в Рук. Деп. Пол.

Романчук їх не дав у свій текст.

Вірш 56. Коло осіннього Миколи

Рук. Деп. Пол.: Після осіннього Миколи

Вірш 61. Ішли, ішли, а потім стали,

Рук. Деп. Пол.: Ішли собі, а потім стали

Вірш 63. Огонь чималий розвели

Рук. Деп. Пол. і автогр. на засл.: Багаття вбоге розвели

Вірш 65. «Колись-то був.» У Доманицького в скобках.

Вірш 70. (Голос за шатром) у Франка (Голос за театром)

Романчук і Доман. не подають.

Вірш 80. Отсе, мабуть, із-за Дністра,

У Кожанч. і в пізнійших виданнях: із-за Дніпра.

В автографах: із-за Дністра,

Вірш 114. Хто? я? чи ти? і т. д. так у Дом., Ром., Франка в автогр. на засл. коротше:

Хто, я? Цить . . . цить . . .

З дочкою пан лежить. —

Вірш 122. Ще треба другу одружить,

Піду ще сина хоронить,

А то без мене не зуміють
І в домовину положити.

Такий текст привів Франко за свід. Мордовцева,
справленим рукою Шевченка.

У Доман.:

Ще треба сина оженить,
Шіду: без мене не зуміють
І в домовину положити.

Вірш 167. Не сниться старому ні в полі, ні в хаті,
А треба як-небудь віку доживати.

Так в Рук. Деп. Пол. В автогр. на засл. і в праськім
Вид. Так і Фр.-Дом. і Ром. випустили.

В давніших вид., прим. у Жен. 6.

В давніших вид., прим. у Жен. нема поділу поемн
на розділи.

Вірш 192. Очима лупа кошеля!

Так у Ром. і в давніших виданнях, прим. у Жен.
у Доман. і Фр.: котиня.

Вірш 203. Чи жидові на кров продать,

Так у всіх виданнях.

Вірш 213. В Туреччині сповилá—так в Нижн.-Новг. авт.

У Франка як в інших автогр.: сповила

Вірш 229. А я думала, що й досі,

Аж уже немає . . .

Рук. Деп. Пол., Авт. на засл. і коп. Жемч.

Я думала в Туреччині, Аж
І там немає.

Вірш 236. Та шукаю пана

Рук. Деп. Пол. і авт. на засл. має такий варіант:

Я шукаю

Проклятого пана,
Щоб задушить. Бо як узляв
Мене молодою,
Та й остриг, неначе хлопця,
І скрізь за собою
Водив мене. У Бендерах
Тойді ми стояли
З Москалями, а Москалі

Турка воювала.
Отж як раз проти Спаса
Привела близнята

Вірш 274. На свою Україну
Доплентала.

Так Рук. Деп. Пол.
Фр. і Дом.: Придбала.

Вірш 275. Вечора діждала.

Так Рук. Деп. Пол. Так блище до: не знали (рим).

У Доманицького й Франка: діждалась,

Вірш 280. В хаті темно.

В автогр. на засл. і в коп. Жемч. варіант:

Аж огню немає.
Я думала, що батько спить,
Аж батько вмірає,
І нікому руки скласти.
Я перелякалась.

Вірш 300. «Се я» кажу. Так Франко і Романчук.

Доманицький пише: «Це» Шевченко пише: ся, пе
ця, на сім світі, не: на цім світі.

Вірш 314. Тобі дочку, — що-б ти зробив?

Так Дом.-Франко: що-б зробив ти?

Рук. Деп. Пол. і Автогр. на засл.: Чи простив би?

Вірш 353. Аж і пан приїхав.

В Жем. вид. (і в давнійших) дальше так було:

Я до його кицулась,
Забудучи лихо.
Привітав мене, льуципер,
Благословив діток,
Та і забрав їх у покої.
Ростуть мої квіти,
Та і вирости. Сина Јвана
Оддав якісь пані
У лавєї, а Наталью . . .
Чи твої цигане
Всі послули?

Циган.

Всі послули.

Відьма.

Бо шчоб не почувли
Мого слова. Страшно буде . . .
І ти, старій друже,
Зльакаєшся, як вимопльу . . .
Чи тобі байдуже?
Наталочку . . . дитя своје . . .
Занапастив! А до того
Посилає в Кіжів
Мене, бачиш, молитися.
Я, дурна, ходила,
І молилась . . .

Так оставив і Романчук.

Вірш 355. І всім досто лиха,

Франко: І всім доста лиха,

Доманицький: І всім досталося. (Так в копії Жемчужнікова.)

Вірш 383. Та й поїхав з ньою, (похибка, повинно бути: з нею), Рук. Ден. Пол. Автогр. на засл. і копія Жемч. мають даліше:

Пан поїхав десь з дочкою,
Як перше зо мною,
І сина взяв. Потім . . . потім . . .
Далебі не знаю,
Що робилось. Мені спилось,
Ніби то літаю
Над байтраками совою
І дітий шукаю.
Ні, не слухай! Я не дітий,
Я шукала пана!
А тепер уже не треба,
Піду у Цигани.
Я вже сина оженила,
А дочка й так буде.

Новітші видання ці рядки пропустили.

В Женевськiм вид. вони є.

Вірш 399. Одіяди, проклятий! . . .

Так автограф на засл.

Доман. і Франко: Отоді, проклятий! . . .

Вірш 410. А знаєш, що?

Позич мені гроший.

Так Рук. Деп. Пол.

Фр., Дом., Романчук:

Ух, холодно!

Позич мені гроший!

Жен. вид.:

Такий як ти. Ото душно!

Позич мені грошеј,

Вірш 412. А я намиста накуплю,

Так Рук. Деп. Пол. і давнійші вид. прим. Женевське.

Франко, Ром., Дом.:

Намиста доброго куплю,

Та й тебе повішу,

Рук. Деп. Пол.: Та й піду собі.

Вірш 420. Чи я найду моїх діток,

Чи так і загину? . . .

Так давнійші видання і Дом. У Франка: Чи так і загину? . . . пропущено.

Вірш 426. «І вона небога» до «Тихенько співала» — замість того в автогр. на засл.

І відьма устала

Та й пішла сама за ними,

А йдучи співала:

Вірш 434. А суда не буде,

Так Доман. — Франко й Романчук: А суду не буде.

Вірш 455. Потім її сама стала

Вчить лікарювати.

так в Рук. Деп. Пол. і авт. на засл. Так у Романчука.

Доман. і Фр.:

Потім її й стала вчити

І лікарювати.

(даю першу лекцію, бо в другій багато і, її, й, І).

В Жен.:

Потім її ж сама стала

Вчить лікарювати:

Вірш 474. Мов мала дитина.

Після того рядка Франко вставляє:

»Вернусь, каже, там погляну
На дочку, на сина«
Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю. А ти її
За Дністром шукала
Сина Івана молодого
Оддали в салдати
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До когоч ти прихилишся?
Нікого не має!
До лютий хились, небого,
Люди привітають.

Це на основі авт. з Нижн.-Новг. (Подано в »Вечерницях«, в Кожанч. і Пражськ. в прим.)

Дальше йшло:

Пан вернувшись занедужав,
Стогне, пропадає,
А вона набрала зілля,
Та й пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не допомгла болящому,
Бо не допустили.
А як умер, то за його
Богу помолилась
І жила собі святою,
Дівчат научала,
Щоб а панами не кохались
Людей не цурались
»А то Бог вас покарає,
А ще гірше-люде;
Люде горді, не праведні,
Своїм судом судить . . .
Оттак вона научала,
Болящих лічила,
З убогими останньою
Крихтою ділилась.
Люде добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І відьмою звали.

На цьому й кінчився значно скорочений текст у
«Вечерницях».

Вірш 521. Той калачик, паляничку

У Франка: колачик.

Вірш 525. Оттак вона жила дома

У Франка: в селі жила.

Вірш 531. З подагрою і подушками,

Рук. Деп. Пол.: З педугами і болячками.

Вірш 535. Самого тільки . . . Де-ж ті діти?

Рук. Деп. Пол.: Тільки самого. А де ж діти?

Вірш 546. І милосердная (Так Романчук і Жен. вид.)

У Франка: милосердая

Вірш 548. В палати сумнії. Просила,

(Так Ром., Дом., Жен.)

Рук. Деп. Пол. і авт. на засл.: І лікарів отих просила.

Вірш 550. Божилася, що буде жити!

Авт. на засл. і Праськ.: Хрестилася, що буде жити!

Вірш 570. Уже його, лукавого,

Сакраментували,

Рук. на засл.: Уже його у будинках

Вірш 576. Яюсь трохи полегшало.

Рук. Деп. Пол.: Потім трохи

Вірш 581. Вже стали багаті,

Рук. Деп. Пол.: прохати,

Вірш 584. І нищечком за грішного

Рук. Деп. Пол.: І тихенько

Вірш 585. «Отче-наше» читала.

Авт. на засл.: шептала (потім справлено на «читала»).

Вірш 600. А її за свою душу

Рук. Деп. Пол.: Та за пана, за грішного

Вірш 608. Ніби матір, привітали

Рук. Деп. Пол.: Так як матір

Вірш 625. І все, що робилось, —

Рук. Деп. Пол. і Ром.: І де що робилось.

Вірш 672. На могилі в осиковий
Кілок забивали.

Рук. Деп. Пол.:
І осиковим
Кілкою пробивали.

Вірш 674. А дівчата уквітчали
Могилу квітками,
І осику поливали
Дрібними сльозами.

В рукописі Деп. Пол. єсть:
А дівчата засіяли
Могилу цвітками
І осику поливали
Своїми сльозами.

Вірш 682. Хрестітеся, не кваптеся
Так в коп. Жемчужнікова.

В Рук. Деп. Пол.: Молітеся і не кваптеся.

ВАРІЯНТИ
и
ДОПОВНЕННЯ

Том II

13 віршів у Петропавловській кріпості.

Автографи: Автограф з Нижнього-Новгороду і автограф на засланні. Автограф в Муз. Тарновського на 4 сторінках поштового паперу — копія з автографа на васл. Крім того копія П. Куліша на 11 листочках поштового паперу великого формату, без: »Не спалося«, в муз. Тарн. в Чернигові.

Ой одна я, одна.

Вірш 2. Як билинонька в полі,
Так в авт. на засл. Так у Романчука.
В авт. Новг. і Черн.: билиночка.
Франко й Дом.: билиночка.

Вірш 11. Між чужими зросла,
Так авт. на засл. Так прийняли Фр., Дом., Ром.
Авт. Новг.: І зросла — не кохалась.

Вірш 12. Та вже й вянути стала . . .
Так Романчук. Черн. авт.: Уже й вянути стала
Дом. і Фр.: Долі-щастя не мала . . .

За байраком байрак.

Вірш 3. Із могили козак
Так Домап., Фр., Ром.
Авт. на засл.: На могилі козак.

Вірш 11. Нас тут триста, як скло, (Так Фр. й Ром.)
Дом.: як шкло.
Черн. авт.: як скло (шкло — нема в автографах).

Вірш 14. Як запродав гетьман
Черн. авт.: Бо запродав гетьман.

Вірш 20. Крови брата впились,
Черн. авт.: Кровью брата.

У мене: неквітчану
„ „ В чужій семі,
в чужій землі,

Так: »земли« дав рим
до »приросли«

(Так також у Романчука.)

Я пішов за авт. на засл. і Черпигівським.

Вірш 12. І не дають сусідам спати.

В автографах єсть: сусідам

Вірш 15. Тебе неквітчану —

Авт. на засл. і Черн.: Тебе а калиною

Вірш 16. Ставочок чистий

Авт. на засл. і Черн.: Ставок широкий

Вірш 18. І гай сумує, похилився,

Авт. Черн.: І гай зелений ажуривсь

Вірш 20. Й її з собою занесла;

Авт. Черн.: Та й те з собою занесла

Вірш 25. Куди полинула,

Авт. на засл. Черн. і коп. Жемч.: Де-ж ти полинула,

Вірш 28. Кого ти радуєш? До кого,

Авт. на засл. Черн. і коп. Жемч.: Кого ти радувать
схотіла?

Вірш 31. Ти розкошуст,

Авт. Черн.: Ти спиш, як дома,

Вірш 33. Благаю Бога

Авт. Черн.: Молюся Богу,

Калина.

В автографах на засл. і Повг. заголовка нема.

Доман. видрукував без заголовка.

Франко: Калина,—Романчук: (Калина).

Друкую текст Доманицького. Тільки:

У мене: — ілучи?

В Дом.: — ілучи?

вірш 3—4: — у — ночи,

— у — ночі,

У мене: широкіі

В Дом.: широкіі

інші варіанти:

Вірш 4. Чого не спиш ти у — ночи, (Так і Ром.)

Франко: Чому не спиш і т. д.

Авт. на засл.: Чого поркуєш у ночі.

Вірш 14. Щоб послав він дощі в-ночі

Авт. на засл.: Пошли, Боже, дочці (дощі?!) в ночі.

Вірш 23. З милим на калині;

Авт. на засл.: В купці на калині.

(Нотка у Франка схиблена стр. 424³.)

Вірш 30. І три літа на могилу

Дівчина ходила.

Авт. на засл. і Черн.:

І дівчина на могилу

Три літа ходила.

Вірш 40. Широкії сльози-ріки

Авт. на засл.: ріки-сльози

Вірш 42. Їх славою лукавою

Авт. на засл.: Із славою лукавою.

Вірш 44. Зневажають подруженьки

Авт. на засл. і Черн.: Осміяли подруженьки

Вірш 58. »В—ранці рано на калині« до »Вставало сонце« в Рук. на засл. та в авт. Черн. виглядає так:

Не сон-трава перед світом

Одцвіла-азвяла —

То дівчина на могилі

Плакать перестала.

Перестала сльози лити

І тяжко любити,

На-вік віки на могилі

Сльозами умить.

Втомилася та й задрімала:

Так і в »Хаті« Куліша, тільки замість: »азвяла«, поправлено на: »зівяла«.

Вірш 67. Дочку вечерять

Авт. на засл.: Вечерять доню.

(У Франка число віршів похибно почислене 82, —єсть тільки 68!)

Три пляхи.

Автографи ті самі, що в попереднім творі.

Друкую за Доманицьким, тільки інтерпункцію беру з Франка, бо вона простіша. І в Романчука нема тільки павз, що у Дом.

Уживаю: три ясені у Дом.: ясени
від ясень, ня, псен, скорочена форма
(Fraxinus excels.) так і в слов- від ясний, а, е,
нику (Грінченка т. IV, 543) (Ой зійди, зійди, ясен місяцю)
Інші відміни:

Вірш 11. А невістка посадила
Так: Франко, Дом., Ром.
Автогр. на засл.: А невістка над горою
Коп. Жемч.: А невістка під горою

Вірш 30. По світу блукають,
Авт. на засл.: В чужині блукають
Авт. Черн.: В неволі канають
Франко кінчить цей вірш словами:
Було не йти не видати
Веселої хати
Чуже поле не топтати,
А своє орати.

Це в Чернігівського автографу.

Веселе сонечко ховалось.

(Н. І. Костомарову.)

Автографи як для попередніх віршів із цитаделі,
тільки копії Жемчужнікова нема.

У Франка, Романчука, Доманицького титул: Косто-
марову. Але в Дом. »Розсліді« вірш надписаний, як у
мене.

Друкую текст з Кобз. Дом.

Відміни:

Синемундірних у Дом. і Фр.: Синемундирих
так і в Ром. (авт. засл.)

Привик я трохи і мені „ „ „ міні

Чорніша чорної „ „ „ Чорніша
землі

Інші відміни текстів:

Вірш 1. Веселе сонечко (так тепер у всіх виданнях)

Авт. на засл. і Черн.: Весенне сонечко

Вірш 3. Гостей зачинених, Черн. авт.: закованих

Вірш 4. Сердешним часм

Так у всіх автографах

Вірш 36. Вертаюсь в осени до-дому
цей рядок вставлено з Черн. авт.

По Віршу 50 у Франка й Романчука йде рядок: Кажу: «Де ділась, що немає?»

Цей рядок Шевченко вичеркнув був з Черн. авт. і з авт. на засл. Його нема в Огон. й Дом.

Вірш 56. Неначе згага запекла.

В автографах: азага

Вірш 60. Аж панича вже одвели

Черн. авт.: повеали

Вірш 69. Із армії, чи що?

Черн. авт.: «чи що?» нема.

Вірш 72. То й так забудеться колись.

В Огоновського: І так забудеться колись.

Пустка.

Автографи, як у інших віршах із цитаделі. Друкую за Доманицьким. В автографах наголовку немає. Дав його мабуть Куліш і тому Шевченко в «Дневнику», 10. лютого 1858 пише: «В. Н. Погожев пише з Владимира, що він сімні днями видівся в Москві з М. С. Щепкином і що цей читав йому з пам'яті якусь мою «Пустку». Цілком не памятаю тої «Пустки». А чую про неї вже не перший раз.»

Значиться: Куліш дав віршови цей титул ще тоді, як він по руках у відинсах ходив.

Відміни:

Вірш 1. Рапо в-ранці новобранці

Виходили із села,

А за ними молодими

Й одна дівчина пішла.

Так в авт. із заслання. Так і в Романчука.

В Доман. і Франка за автогр. з Нижн.-Новг.:

Рапо в-ранці новобранці

Виходили за село,

А за ними молодими

І дівча одно пішло.

Вірш 6. Доню в полі доганяти,
після цього рядка Фр. вставляє з Льв. вид:

З милим розлучати.

У Романчука це місце виглядав так:
Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати.
Розлучила та вмошляла,
Поки в землю закопала,
А сама в старці пішла.

Так найкоротше й найгладше, найбільше викінчено.
В автогр. на засл.:

Ро́злучила — привела,
Нарікала, говорила,
Поки в землю опустила,

У Франка: І догнала, привела,
Розлучила та вмовляла,
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила,
А сама в старці пішла.

Вірш 11. Минули літа, а село
Не перемінилось,
(Так: Фр. і Дом. за автогр. в Нижн.-Новг.)

У Романчука, за автогр. із заслання:
Стоїть село, не виросло,
Не перемінилось,

Вірш 23. А колись, давно колись-то,
Так: Домашницький і Франко. В Романчука:
А він колись був кликаний,

Вірш 27. Думав жити, любитися, (авт. із засл.).
Та Бога хвалити, (авт. Н.-Новг.)

Так: Дом. і Франко
В Романчука оба вірші в авт. Н.-Новг.
Думав жити любитися,
Весь вік веселитись

Вірш 29. А довелось — ні до кого
В світі прихилитись!

Це з авт. Н.-Новг.
Давнійше у Кобзарях було не менше гарне:
А довелось, мій голубе,
Сльозами умитись.

В авт. із засл. та в Черн. с:
А довелось Христа ради
У людей прохати.

Вірш 31. Сидить собі коло пустки.
У Романчука, як давнійше:
Сидить москаль під хатою.

В неволі тяжко.

Автографи: Із заслання, Нижньо-Новгор. та Чернігівський.

Друкую з тексту Доманицького — без змін.

Ріжниці в текстах:

Вірш 4. Хоть на чужому — та на полі...

Так Дом., Фр., Ром., Огон.

В автогр. із засл. та в Черн.: Коло людей та коло поля.

Вірш 14. Людий і Господа любить.

Так у всіх автографах і в усіх нових виданнях. В Огоновського, та деяких давніших, за Кожанчик. вид: Людий і Господа хвалить.

Чи ми ще зійдемося знову.

Автогр.: Із заслання, Н.-Новгородський і Чернігівський.

Друкую із тексту Доманицького без змін.

Дом. у «Розсліди» змінив був текст на: «Чи ви ще зійдетеся знову,» бо казав, що в цілім віршу єсть не «ми» а «ви» Але в «Кобзарі» видрукував, як у надписі.

Ріжниці у різних виданнях.

Вірш 1. Чи ми ще зійдемося знову.

В «Основі» було: Чи ви ще зійдетеся знову.

Вірш 3. І слово правди і любови

Автогр. із засл.: І слово братства і любови (цей варіант може й кращий, бо вірш писаний до Кир. Метод. братчиків, отже: брацтва).

Вірш 4. В степи — вертепи понесли

Так у Дом., Фр., Ром., по Черн. автогр.

В інших двох автографах: В степи і дебри.

Вірш 11. Любіть її!... Во время люте, (так Романчук)

Доман.: ... во время люте,

Франко: ... бо время люте,

У всіх автографах: во время люте.

Косар.

Автографи як перше. В них заголовка нема. Пого дано в посмертних виданнях.

У Дом. і Фр. без заголовка, в Романчука: (Страшний Косар.)

Друкую за Доманицьким. Відміна така:

Вірш 13. (У мене): Чи то гб- (У Дом.): Чи то пригород,
род, чи то поле, чи город.
Так авт. на засл. і Ром. Так Н. Новг. і Фр.

Інші підміни:

Вірш 9. Ні на кого не вва- Ром.: П ні на кого
жає. так авт. Н. Новг.
Так Дом. і Фр.

Вірш 11. Не благай, не проси: авт. на засл.: Не кричи

Вірш 20. Не мина п царя Основа: Не мине
так оба авт.

Вірш 24. Хреста ніхто не Фр. п Ром. П хреста ні-
поставить хто не поставить
так оба автогр.

Вірші на заслани:

(Думи мої, думи мої).

* * *

Вірш 5. Прилітайте сизокрилі,
Мої голубята
В авт. на засл. було зразу: мої пташки,

Вірш 10. Вони вже убогі
Авт. на засл. І вони убогі

Вірш 13. Прилітайте-ж мої любі
Авт. на засл. мої квіти

Вірш 15. Привітаю вас, як діток
Авт. на засл. як мати

Вірш 16. І заплачу з вами
Авт. на засл. І поплачу з вами.

Княжна.

Автографи: На засланні, Н. Новгор. і бруліон авт. в Чернігівському музеї.

Крім того екз. Мордовцева й рукопись Жемчуж. Друкую з тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 35. Та сам несмі- Дом. несмілих наливав
лим наливав, так: Авт. на засл. і Новг.

Франко: несмілим

Ром. „

Черн.: несмілим

Лишаю «несмілим наливав», бо так звичайно говориться.

Вірш 38. І покотились Дом.: покотились (без І)
на помості

Вірш 108. Ох діти, ді- Дом.: Ох діти, діти, діти!..
ти, діти, діти!... Велика Божа благо-

Велика Божа бла-
годать!

дать

Так Франко, щоб до
повинти ритм.

Так Романчук.

Вірш 189. І гусла зно- Дом.: снова
ва загули

Так Франко,

Романчук: знову

Вірш 357. Хоч на чу- Дом.: полі
жім полі

Так Франко.

Романчук: поли

Так буде рим до: доле

Вірш 388. Нестало радості у Бога (У Доманицького тих
Для нещасливої княжни двох віршів нема).

Ці рядки є у Франка

з авт. на засланні

Так само в Романчука.

Ріжниці між цим а іншими текстами.

Вірш 28. Розкажу я те, що знаю (Так і Франко)

Тобі й спать не ляжу,

Черн. авт. Може й я згадаю

Авт. на засл.

Та розкажу тобі де-що

Я розкажу тобі де-що

Поки спати ляжеш

Поки спати ляжу

Романчук: А я знаю, і розкажу
Тобі й спать не ляжу,

Вірш I. 1.—11. В Черниг. авт. зовсім нищий початок, закреслений рукою поета.

Село! І серце замірає
Неначе в раї, в темнім гаї
Сади вищеві зацвіли.
А що там робиться в селі,
У тім веселім, тихім гаї?
Там воля, рай... Та й що казати?
Лани і люди і корови
І предковичні діброви,
І все моє, все можна брати
І можна жидові продати
З душею й тілом. Праща, воля?
А ми ще й Бога гнівимо!

Вірш 17. В Черн. авт. а за ним і у Франка, така вставка:

Бо люди — дивні чудеса
Твориш ти, Господи, над людьми
І над собою! Падло пса
На смітник викинь — не огудять,
Неначе мухи опадуть,
Сами себе перегризають,
Та ще й хвалять і славять будуть.

Вірш 20. Приблуді князь; — була й княгиня.

Черн. авт. Був собі князь, була й княгиня.

Вірш 45. —»И патріотъ, и братъ убогихъ!

Нашъ славный князь! Вивать! вивать!»

У Франка між тими двома рядками вставлена з Черн. авт. і з авт. на засланні:

Философъ князь, або Сократъ!

Вірш 47. А патріот, убогих брат

Черн. і на засл.: А патріот і наш Сократ.

Вірш 53. Убогих брат. А що-ж робить?

Черн. авт.: Це не Ксантипа! Що ж робить?

Авт. на засл. і копія Жемч.:

Свою Ксантипу. Що ж робить?

Вірш 76. Жить би, жить та славить Бога

І добро творити,

Так Дом. Ром. Франко.

Черн. авт. Не на те намалювала (У Дом. в Розсліді:

Щоб жити, любити намалювали)

Вірш 107. І перший крик його почути...

У Франка варіант з авт. на заслання:

І матірью себе назвась...

(В числі віршів між моїм текстом, а Франка тому така ріжниця, бо я вступ почислив окреме.)

Вірш 110. Сльози висохли, пропали,

Сонце просіяло,

В Черн. авт.

Тяжке горе, невсипуще

І щастя немиле.

Вірш 113. Не тією стала:

В авт. на засл. поправлено на: веселою стала.

Вірш 138. Тільки «мамо» вимовляти,

А «тато» не вчила...

У Черн. і на засл.: «тату» (так повинно бути, бо так логічно вас).

Вірш 148. І пилиночки на неї (чи не: пилиночці?)

Впасти не давала;

В Черниг. авт.

І мов горлиця над нею

Цілу ніч вітала.

Франко оставив оба варіанти, а зате опустив рядки:

І всю ніченьку над нею

Вітала, не спала.

Вірш 178. Чому добре умірав,

Злес оживав?...

Так Фр. й Ром. тільки Романчук: умирав

В Черн. авт.

Чому добрі умірають

А алії гуляють?

Вірш 222. Щоб чути і бачить, і не покарать

Черн. авт.: Щоб чуть все те

Авт. на засл.:

Щоб чуть те і бачить, і не покарать

Рим вимогав-би такої лекції:

Наш брат хуторянин себе показав!...

Чи Бог тебе знає? — Бо се було-б диво,

Щоб чув Він і бачив і не покарав!

Вірш 223. Або вже аж надто довготерпеливий!

Після цього рядка в Черн. авт. і в авт. на засл отсі рядки:

«Віруйте і гиньте!» — пророки голосять.
Як же його вірить? Заплющивши очі?
Ой рад би я вірить, та серце не хоче.

Ці рядки прийняв до свого тексту Франко.

Вірш 235. Чорнобрива кароока, —
Вилитая мати,

В Черн. авт. і на засл.: висока як мати. (Це краще,
бо повніший портрет.)

Вірш 239. Або, може, вже такою
Вона й уродилась?
Або, може, молодес (Франко: молодая)
Чи не полюбило (Франко: полюбила)
Кого — небуть?

Черн. авт.
Може вона молодая
Такою вродилась?
А може вже у Києві
Кого полюбила(?)

Авт. на засл.
Може вона чорнобрива
Такою вродилась?
Або вже на безголовья
Чи не полюбила

Вірш 243—249. «Ні-нікого»... до «Знівечені»
Замість тих рядків в Черн. авт. і в авт. на засл.:
Ні, вироста веселою
Та бачила села,
Лютий голод на Україні,
Тим і невесела.

Вірш 347. Так і Бог покине.
В авт. на засл. коротше, я саме:
Щоб не лзли такі гади
В нашу Україну.
А деж ділась осквернення?
І сліду нестало?
В селі сироти і вдови
Знову заридали

В Черн. авт.
Де петляться лихі люде
На нашій Країні.
І княжна моя десь ділась,
І сліду не стало!

Довго матері свої
Сироти шукали.

Вірш 366. Стоїть село невесело
Перед цим рядом Франко поставив
з Черн. авт. початок VIII. розділу, а саме:

Отак було, отак і буде!
В гріхах родились ми для зла.
Якаж тут Богові хвала,
Скажіть міні, розумні люди!

Вірш 389. Блукаючи по Україні
і т. д.

Замість того у Франка єсть з Черн. авт. і з авт. на засл.
Великі дні, великі ночі,
Великі люди із руїн
На світ виходять і говорять,
Говорять страшно. Плачуть гори
І серце плаче. Добре жить,
Коли нічого не болить.

А даліше йде:

Шукаючи старовини
В моїй Україні убогій
Заїхав я у Чигрини.
В монастирі ми спочивали
У холодку коло стіни,
І нам черниця розказала
Страданіє сестри — княжни.
Що в монастир до їх зайшла
Княжна якась із-за Дніпра,
Позаторік одпочивала...
Була багата... Говорила:
До гробу божого ходила,
Верталась в Київ одпочить,
Зайшла в Чигрини до нас убогих,
Та мабуть тяжкая дорога
Її спіткала. Тяжко жить,
З старцями по-світу ходить!...
Та дуже сонцем запеклась,
Та й занедужала. Лежала
Недовго щось, седмиці з три,
І все до крихти розказала
Міні і Ксенії сестрі
І Богу душу оддала...

Після цього повинно-б йти:

»Отсе її свята могила,
Ще її не поставили її хреста.»

Тимчасом Франко вкладає слова:

І де ходила
В яких то праведних містах,
А в нас сердешна одпочила,
І показала на могилу

Ці слова повторюють до якоїсь міри давніше сказане і розтягають текст.

Романчук, так як Франко, тільки у його замість:

Міні і Ксенії сестрі.
І Богу душу оддала....
Ще молода. І де ходила.

Суть: І вмерла в нас. І де ходила
В яких то праведних містах!
А в нас сердешна опочила
Отсе її свята могила...

Вірш 412. Ще її не поставили хреста...»

Франко: Ще її не поставили її хреста.» (Два рази »її«)

Романчук: Ще не поставили хреста (Ані одного »її«)

Доманицький: Ще її не поставили хреста (Раз »її«)

Моїм союзникам.

Автографи: На засланні, П. Повгородський, варіант в копії Жемчужнікова і рукопись Мордовцева.

В автографі на засланні вірш цей стоїть після »Княжик«. Так його її містимо, хоч в Нижньому Новгороді Шевченко висав його на чолі творів, що повстали в Петерб. цитаделі.

У Дом. її Франка без титулу. Романчук бере титул в скобки.

Друкую за Доман. Титул даю, як у Ром. без скобок.

Ріжниця:

Вірш 8. На сій зубо- Дом. На сій з'убоженій
 женій землі землі
 (даю: землі, бо
 так рим до слова:
 коли. Отже чо-
 тири рядки,—5, 6,
 7, 8 матимуть на
 кінці. Коли, у Дом.: Коли
 розмову,— розмову,—
 знову знову
 землі.) землі.

Вірш 10. З Дніпра у купі не пємо. Дом. . . . пємо,

Вірш 13. Між людьми, як люде... Дом. як люди...
 А поки те буде. буде

Інші відміни:

Вірш 2. (Бодай те лихо не верталось!)

Авт. на засл.: те літо

Вірш 3. Як ви гарнесенько

Авт. на засл.: смирнесенько

Вірш 5. І певне, думали:

Авт. на засл.: може

Вірш 7. Коли ми зійде- Первісно: І поговоримо

мося знову (авт. на засл.) злюбовью

На сій зубоже- О муках гріш-
 ній землі?« ної землі

Вірш 12. В степи, в лі- Авт. на засл.: Свою тяжку,
 си свою не- гірку не-
 долю долю.

Вірш 21. А його забудьте, други,

Морд. А його згадайте, други.

Вірш 14. А потім жити почнемо Авт. на засл. зачнемо

Вірш 15. Між людьми, Франко: Між людьми (так),
 як люде як люди.

А поки те буде, А поки те буде,

Вірш 21. А його забудь- Авт. на заслани:
 те, други

І не прокли-
 найте;

(Так авт. Н. Новг.)

Доманицький догадується, що «він»—це донощик Петров.

Сонце заходить гори чорніють.

Автограф: на засланні. Мас посвяту Н. Н. як і багато інших віршів, написаних в Ореській кріпості. Кому саме присвятив його поет, — годі знати.

Відмін між текстами нема.

Мені тринадцятий минало.

Автограф оден: на засланні. Н. Новг., як і при попередньому нема. Коній те-ж бракує.

Відміні.

Вірш 1. Мені тринадцятий минало;

Так перший раз в «Розсліді» Доманицького, а за ним у Франка і в новіших виданнях «Кобзаря».

Давнійше було: минав;

Вірш 50. Людий і Бога-б не прокляв!

У Доман.: Людей і (Бога-б) не прокляв!

У Фр.: Людий і Бога не прокляв.

У Ром.: Людей і Бога б не прокляв!

В автографі: Людей не прокляв.

Дом.: у «Розсліді» виступас проти редакції Праськ. вид., у якому сьть: Людей і Бога б' не прокляв, але пізнійше у «Кобзарі» сам таку редакцію прийав, тільки кон'юнктуру «Бога-б» взяв у скобки, які я викидаю для технічних причин.

Не гріє сонце на чужині.

Автографи: На засланні і в Чернігівському музеї.

В Авт. Н. Новг. цього вірша, як і двох попередніх, нема. Відмін нема крім правонисних та інтерпункції.

Вірш 5. Ні хто любив Дом.: Ніхто любив мене,
мене, вітав, вітав,
І я хилився ні І я хилився ні до
до кого кого

Так Франко.

Так Дом. і Ром.

Кажеться: «ніхто не любив мене», а форма: любив може ніхто мені незвісна. Тому даю: ні хто мене любив, ні я хилився до кого.

Вірш 13—17: в давних виданнях мали злу інтерпункцію і тому думка була неясна. Інтерп. справив Дом. на основі «авт. на заслання».

Там єсть: Нигде не весело мыни
Та мабуть весело й nebude.
И на Украйини добри люде,
Отже таки й на чужини.
Хотілося бь... Та й то для того...

Мимиходом вкажу на дві подробиці, а саме на: «мыни» і на «люде». Отже Шевченко пише: міні, а Доман. міні,¹⁾ Шевченко «люде» бо так рим до попереднього: «буде», Доман. дав «люди»²⁾ і рим замазує.

Сон.

(Гори мої високі).

Автограф оден: На заслання. В. Н. Новг. нема.

Відміни:

Вірш 42. А он старе Монастирище, —

Фр: й Дом. Манастирище

Шевч. частійше пише: монастир, чим монастирь.

Вірш 54. Високі і голубіі

Дом. Високі і голубіі (В автографі «Москалевої криниці», перша редакція, пише Шевченко виразно:

богатіи, вбогіи, темніи ав «Царях»: молодіи отже навіть і не и, щоб не могло бути сумніву.)

Вірш 113. І все те, все те радує очи Дом. очі

А серце плаче, глянуть не хоче.

(Лишаю: Очи, бо так буде рим)

Вірш 152. І все те, все те Дом. І все то, все то
в Украйині!»

Так Фравко.

Інші відміни:

Вірш 9. Первісно було: За Дніпром посіли

Вірш 10. „ „ Я йду і сумно позираю

¹⁾ Шевченко пише: старіць, замісьць старець, — вынече, замісьць пеначе.

Отже й пише: міні замісьць мені.

²⁾ В автографі Москалевої криниці, (перша редакція) єсть виразно: люде, буде.

Вірш 11.	Первісно було:	Неначе з хмари виступають
Вірш 14.	„ „	Хатки прилипли
Вірш 16.	„ „	У ніжмурки собі гуляють
Вірш 22.	„ „	А баян з нагнутих хрестом.
Вірш 40.	„ „	Неначе старець торбинки.
Вірш 60.	„ „	І грішну душу погублю!
Вірш 118.	„ „	Виступили із за хмари.
Вірш 174.	„ „	На високих горах.

Крім того в автографі	замість: царям	єсть Ц
„ „ „ „	„ Уралом	„ У
„ „ „ „	„ Киргизам	„ К
„ „ „ „	„ Старець	„ Стариць
„ „ „ „	„ Тугою	„ Тугбю
„ „ „ „	„ Гайок	„ Гаск

Іржавець.

Автографи: На засланні й Нижи. Новг. Крім того копія Жемчужнікова з малими тільки відмінами. За те дуже цінні відміни дає копія Мордовцева.

Друкую за Доманицьким з одною тільки відміною, а саме:

Вірш 81. Що конас Гетьманщина Дом.: Що канас
Франко теж оставив: канас

Конати має двояке значіння; умірати й мучиться. «Не оден бідаха, конаючи в крові тужить» «Уже твоя, козаченьку, дівчина конас» (Куліш: Чорна Рада) А в Шевченка: «Сам не соромиться конать в ярмі у зляха», або «в нана у кайданах у склепу конас». Слова «канати» (крім Макаровського) я не стрічав і тому вважаю його Шевченковою довільністю пера, так само як: «кларас» замість «кларос» (Моск. кр. I.) «в катарзі» замість «каторзі» (Козачковському), і т. д.

Іржавець — так Франко й Романчук. Дом.: Іржавець.

В авт. П. Новг. єсть Іржавець, отже «И» на теперішню правонись І.

Иші відміни:

Вірш 5. А за ними Гордієнко,
Кошовий із Січи,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи, —
Того плаче, що поради
Не подала мати,

Таку редакцію прийняв Дом. із рукописі Морд.

Давнійше було далеко гірше: А за ними Гордієнко...

Нарадила мати.

Як пшениченку пожати,

(Так: Огоновський).

Так само з Мордовцева узяті вірші:

- Вірш 31. На нове горе—За- в авт. на засл.: На вбоге горе
порожжя
- Вірш 38. Та не зволив За- Огоновський: Та наказав Запо-
порожцям розцям.
- Вірш 45. Хто тебе не нищив? ,, Хто тебе не му-
чив?...
- Вірш 52. А за-що сердешну ,, І надто убогу мою
мою Україну?! Україну?!...
- Вірш 55. Кобзарі нам роз- ,, Розказали коб-
казали зарі нам
- Вірш 60. Як нас розпинали ,, Про все розказали
- Вірш 62. То й ляхи-б зля- ,, То й воши зля-
кались, кались.
- Вірш 64. Пяні небораки! ,, Сьліпі небораки.
- Вірш 65. Оттак її вовводи, ,, Тоже саме
- Вірш 67. І здалека Рук. на засл. Кров точили уми-
вались
,, ,, ,, І про все те
- Вірш 72. Столицю робити, Огон.: Город будувати...
Як плакали по Як плакала за дітками
батькові
Голодні діти, Старенькая мати...
А як потім на Орелі Як діточки на Орелі
Лінію копали, Лінію копали,
- Вірш 103. Поставили в Ір- Огон. Поставили у Іржавці
жавиці Фр. У Іржавці поставили
- Вірш 105. Оттам вона й досі Рук. на Умивались небожата
плаче заслан- Дрібними, гіркими,
Та за козаками ні: Аж поки та Матерь
божа
Заплакала з ними.

Н. Н.

Автограф на засланні. В Ниж. Новгородському нема.
Крім того рукопись Л. Жемчужнікова.

Доманицький у »Розсліді« стр. 205 пише: вперше,
як новинку, подав його (цей вірш) О. Кониський (З. Н. Т.
т. 39. Ненадруковані вірші Т. Шевченка.)

Він у перше поданий в »Розсліді« Доманицького по
автографу на засл.

Різниці в текстах:

Вірш 4. Люблю, як щиру, вірною дружинну, Так у
Жемч. а в автографі на засл.: Люблю як щиру, вірну
дружинну

Вірш 7. Тільки не кидай... В пекло з тобою
Пошкандибаю...

В рук. на засл.:

Тільки не кидай,—в пекло з тобою
Пошкандибаю

В коп. Жемч.:

Тільки не кидай в пекло з тобою....
Пошкандибаю....

Франко:

Тільки не кидай! В пекло з тобою
Пошкандибаю.

(Так найпростійше й найяснійше)

Вірш 11. О непотрібная! Кесаря—ката (такі Франко)
Жемч. І непотрібного Кесаря—ката

Вірш 14. А я убогий (Авт. на засл.: убогії)

Вірш 16. За пісню-думи: »Ой, гаю мій, гаю?« (так
Франко, це по копії Жемчужнікова; в авт. на засл.:

За пісню—думу?...
Ой гаю, гаю.

Вірш 17. І не такі, як, я дармо співають!
(так Франко, тільки без комів.)

У Жемч.. І не такі, як я, дарма співали.

Вірш 18. І чудно, і нудно, як поміркую, (так Жемч.
у Франка: І чудно й нудно)

Вірш 19. Що часто котяться голови буї (так авт. на засл.)
У Жемч.: голови-буї

Вірш 21. Брати з братами, й не схаменуться...

Жемч.: і не схаменуться

Вірш 23. В шинку покритка, а люди—п'яні!... так Жемч.

авт. на засланні: У шинку покритка, а люде п'яні!...

Ляхам.

Автографи: На засланні, Пижи.-Новгородський, Чернігівський. Доманицький датує цей вірш: 1847 Орська кріпость, Романчук: 1849 (?) Дата не певна. Думаю, що дата Романчука певніша, бо в 47 році Шевченко ще не товаришував з Поляками-засланцями. Зжився з ними, особливе з Бр. Залеским, що йно в Оренбурзі 1849 р.

За датою 1849 промовляє ще й вірш: »Буває, в неволі«, написаний що йно 1850 р., у якому єсть: »Не знаю, як тепер Ляхи живуть«, по ідеї дуже близьке до вірша »Ляхам«. Мабуть ці вірші й написані в недовгий час оден по однім.

Автографи, На засл. і Новг. без наголовків, Чернігівський має: Полякам. Лишаю: »Ляхам«, бо так звичайно цей вірш і надписують. Такий титул і посвята Бр. Залескому являються у-перве в виданні Львівським 1867 р. Друкую за Доман.

Відміни текстів.

Вірш 5. Пишались вольними степами

Львівське вид. 1867 р. буйними степами, але Огон. вже знова вольними.

Вірш 11. Старії скорбнії літа...

Аж поки іменем Христа

Львів. вид. 1867 р. іменем Христовим. Так гірше бо нема риму до: Христа, а »Христовим« приходить знова в 16 віршу. Огон.: Христа.

Вірш 15. Широке море, Льв. вид. 1867 р. за авт. на заслан. Велике море.

Вірш 24. Те Деум! Allelujah! Так в латинській мові.
Так у Франка й Огон. В авт. Н. Новг.: алілуя,
в інших часат.

Вірш 32. Ми оновим наш тихий рай.
Так Черн. авт.—Фр.: обнови́м. Огон. »Воз'обновим«

Чернець.

(П. А. Кулішу.)

Автографи: На засланні, П. Повгородський; копія:
Жемчужнікова, рукопись Богданенка й Мордовцева.

Друкую на основі тексту Франка.

Відміни.

Вірш 2. Було колись і ніколи

Коп. Жемч. вже ніколи

Вірш 8. Серцю жалю додавати

Вірш 15. І Єдвабом застилає

Так авт. на засл. і Новг. Так Морд. Огон. і давніші ви-
дання. Франко оставив »шовками« за Жемчужнік.

Вірш 19. Як ту воду, цебрѳм—відром так авт. на засл.
Новг. і Жемч.

Так Франко. Огон.: відром—цебрѳм.

Вірш 28. Мовчки виглядає: Так Фр. Огон.—Авт. на
васл.: певне, потім голе,

Вірш 33. В червоних штанях оксамитних так Фр. Огон.

Авт.: на засл. В черво́нім, ритім оксамиті.

Вірш 44. Дам лиха закаблукам,

Дам лиха закаблам

Так оба автографи: Франко оставив, як в Огон.

Дам лиха закаблукам,

Закаблукам лиха дам

Вірш 48. Набралися лиха—муки

В обох автографах: лиха й муки (Та́к і повинно-б бути!)

Вірш 52. Аж до Межигорського Спаса

Первісно було без: Аж (До Межигорського Спаса)

Вірш 53. Потанцював сивий, так в обох автографах.

У Франка, як в Основі, Вечерни́цях і в Огоновського.

»Протанцював.«

Вірш 60. Свята брама одчинилась
Козака впустили;
Так оба авт. тому лишаю

Фр. Святу браму одчинили,
Козака впустили,
Так Жемч. і Франко—так
для вірша й краще.

Вірш 63. І знов брама зачинилась
На вік зачинилась
Ковакові.

Фр. за Жемч.: І знов браму зачинили,
На вік зачинили,
Для козака.

Вірш 66. Семен Палій, запорожець,
Первісно було: Борозенський

Вірш 71. Старий чернець ходить
Авт. на засл. Семен Палій ходить
Жемч. По келії ходить

Вірш 72. Іде чернець у Вишгород
Жемч.: Іде Палій у Вишгород

Вірш 78. Та згадує, як то тяжко
Було в світі жити!
Авт. на засл.
Та згадує як то було
Тяжко в світі жити!

Вірш 89. І в келії, неначе в Січі, Фр.: А в келії.
Авт. на засл.: У келії, (даю »І в келії,« бо дальше йде: »А сивий гетьман, мов сова«)
Авт. на засл.: І сивий гетьман, мов сова.

Вірш 105. Свою Борзну—Оба автогр. Борзну свою (Так і треба справити)

Вірш 108. І старець тяжко заридав
Авт. на засл. застогнав;
Жемч.: Чернець заплакав, застогнав

Вірш 112. »Для чого я на світ родився, (Так Фр. Огон. бо: »світ вродився« тяжко вимовити)
Оба авт. вродився
Морд. Для чого на світ я родився?

Вірш 113. Свою Україну любив?« після цих слів в авт. на засл. (.)

Вірш 116. Надів клобук, Жемч. Надів клобук і взяв патерицю, чотки взяв, Перехрестився, І патерицю, і мо- чотки взяв.... литись І за Україну мо- За ту Україну мо- литись литись Святий чернець по- Старий чернець шкандибав. пошкандибав.
--

(Так рук. Морд.)

Дата 1847 тому, бо так стоїть в Кухаренковому манускрипті, де »Чернець« поданий поруч »Москалевої криниці« та »Вечора«.

В »Основі« »Чернець« видрукований з поправками Куліша, як це виказав Доманицький.

В авт. на засл. єсть ще дальший текст »Черця«, але його Шевченко зачеркнув. Цей текст стрічсмо в давніших »Кобзарях« (прим. Огоновський), його і Франко не вичеркнув.

Ось він і є:

Молися, старче, бий поклопи,
Поки й малих дітей погонять
Гатить глибокi болота....
На світі все, бач, суєта!
Молися-ж, бий собі поклони...
Моливсь Чернець за Україну;
Зробив і хрест і домовину,
Та смерть барилася, не йшла,
Поки гармата зарепла
Із Глухова по Україні.
Почув Чернець, не дохрестився,
Тільки на небо подивився
Та щось промовив, застогнав
І душу Богові послав,
А сам з труною одружився.
Стогнали дзвони, завивали.
Кієне гори укривали:
Ченця Семена Палія
Ченці, мов Гетьмана, ховали.
І інші братія моя,
Стоять твердині на Україні—

Все Паліівські на Хвастовщині;
В ярах, болотах лежать гармати:
На що? та й нікому їх доставати.
Захриєли жидом хвастівські гори,
Хвастяне погані на ксєндза орють;
Інколи, інколи ченця згадають,
А де похований? в якому краю?—
Вони не знають, може й не чули!
Кіяне бачили, та й ті забули.

Оттак то сталося, батьку козачий!
Все занехаяли діти ледачі:
І свою волю, і твою славу.
Москалі рознесли вами в Полтаві,
Розруйнували і Січ і Спаса,
А над тобою глину товкмасять.

Один у другого питаєм.

Автографі: На засланні і Н. Новгородський.

Рукопись: Мордовцева.

Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 4. На-що живем?

Так Дом. і Огон.—Франко: Чого живем, (так авт. на засланні).

Вірш 6. І покидаємо діла. (Так Морд.)

Огон.: А покидаємо

Вірш 12. І стид за тебе понесли!

Франко, в нотці стр. 45² каже, що в авт. на засл. єсть: понесли. Це похибка. Там єсть: навели (гляди Дом. »Роз-слід« стр. 211.)

Самому чудно.

Автографи: На засланні й Н. Новгородський.

Друкую за Дом. Тільки у його: Самому чудно. А деж дітись?

Вірш 8. То гриз по-троху-б... Авт. на засл.: по малу-б

Вірш 14. За Уралом! З-рази було: За У

Ой стрічечку до стрічечки.

Єсть оба автоґрафи. Друкую за Доманицьким.

Вірш 4. Ой стрічечку до стрічечки

Мережаю три нічечки

В авт. на засл. три ніченьки, але Франко дав: нічечки, бо того вимагає рим.

Хустина.

Оба автоґрафи. Копія Жемч. і рукопись Мордовцева. Автоґраф Н. Новг. значно виправлений проти Авт. на засл. Друкую за Доманицьким. Копія Жемч. більше скидається на перший автоґраф, у якому мова про Катерину й Івана.

Початок у Жемч. і в Авт. на засл.:

Була собі Катерина
Безталанна сиротина.

Вірш 5. Неборак, як голуб з нею,
Авт. на засл.

А Іван, як голуб з нею,
З Катериною своєю,

Вірш 8. Сидять собі у вдівоньки,

Авт. на засл. вечеряють у дівоньки (пізніше попр. на: вдівоньки)

Вірш 11. З Чигирину Авт. на засл.: А з Чигрина,

Вірш 13. Заревли великі дзвони
Авт. на засл.: Загули

Вірш 16. Та збирались на весілля
Авт. на засл.: Та їхали на весілля

Вірш 19. У неділеньку та ранесенько

Перед тим рядком іде у Франка така вставка із

авт. на засл. (Вона єсть і в копії Жемч. з деякими від-
міннями.)

Накупила на три копи Червоного шовку А за того, за таляра Золотую голку. Тай вишила Іванові Шовками хустину, Щоб згадував на чужині Свою Катерину.	Жемч.: Накупила Ка- терина На три копи шовку
---	---

Ой у неділеньку рано-по раненьку Жемч. Ой у неділю
Ще й сонечко не вставало
В далеку дорогу, войну і тревогу,
Мати сина випроважала.

Випроважала Івана Катерина Із чужої, темної хати, Несла його зброю, шаблю золотую І цвяховані латі... За журилась Катерина, Безталанна чорнобрива Іван коника сідлає, Собі зброю добірає	Жемч. Івана Жемч. хатини Жемч. Зажурилась чорнобрива
--	---

Вірш 26. А сірому—сиро- Жемч. А Івана Катерина.
тина.

Вірш 51. Не дивися без- Жемч. Не дивися Кате-
таланна! рина!

Вірш 53. Везуть труну Так в рук. Мордовцева.
дубовую

Вірш 63. Панцир битий Так в рук. Мордовцева.
порубаний

Вірш. 79. А на йому сі- Авт.назасл. Сіделечко цвя- делечко ховане. Хустиною вкри- з-разу: Хустиною вкри- те. те.	
---	--

В перводруку («Хата» Куліша) дата: Нижній Новгород
1858. Це дата переписання.

А. О. Козачковському.

Жерела: Автограф на засланні, Автограф Ниж. Новгородський, Копія Жемчужнікова, Рукопись Мордовцева.

Друкую по тексту Доманицького.

Ріжниці текстів дуже малі — так що Франко у своїйому віданні їх і не зазначусь.

Вірш 8. І визерунками з квітками

Огон. везерунками, інші вид. визерунками, Шевченко писав, як в Огон.: везерунками.

Вірш 11. »Три царів со дари«; Так Дом. Фр. Огон.

В авт. на засл.

»Три царів з дарами«

Вірш 26. Оттак Господь мене карає....

Так Авт. Н. Поиғ.—Авт. на засл. і Рук. Морд. »Мабуть«

Вірш 27. Ось слухай же, мій голубе,

Мій орле козаче,

В авт. на засл.

Ось слухай же, щирий' друже,

Та розкажуй дітям.

Вірш 29. Як конаю я в неволі

Так Дом. Огон. у Франка по автогр. Канаю. (Про це «канаю» була мова вище.)

Вірш 37. Нехай собі у куточку

Після цього рядка вставка:

В Авт. на засл.

І маїєкїї почі,

І, як небо, голубїї

Тї очі дівочі

На лад давній вихваляю,

Не лас нікого

І не любить—опріч грошей

Та себе самого.

А Україну?.. Крий Боже!

Нехай собі плаче,—

.....

Ось слухай же, мій голубе,

Мій орле козаче,

Як канаю я в неволі,

Жемч.

І те небо голубев

Та очі дівочі

Тихесенько, щоб

Бог не чув,—

Як нужу я світом
Та розкажуй тихесенько
Нерозумним дітям

Вірш 47. Талáми (Це слово Шевченко наголошує)

Вірш 79. Моя Країно! (Так в автографах—не »Вкраїно!«

Вірш 92. Приходить ніч в смердючу хату,

Так в Огон., Дом., так в рукописі Морд.

У Франка: в смердючу хату. Такої форми нема в ніодному автографі. В Н. Новг. єсть: Ще прийде ніч в смердючу хату.

Вірш 93. Осядуть думи, розібють

Доман. в »Розсліди« дивувався, звідкіля взяла »Основа« таку відміну, а опісля сам її прийняв, бо так стоїть в рукописі Морд. В автогр.: Ще прийдуть думи,

Вірш 98. Віками глухо потечуть; в Авт. на засл.: У вічне море потечуть.

Вірш 101—108. Це вставка з Авт. на засл. і з копії Жемчужнікова. В Огоновського її ще нема.

Вірш 117. В степу, небога заблудила

Так в »Основі«, в Огон. і інших. В автографі на засл.: Та у кошари заблудила, в Авт. Н. Новг.: Та до Миколи заблудяла.

В Морд. як у нас.

Вірш 127. Бо на позорище ведуть

Авт. на засл. Бо на посмішище ведуть.

Вірш 128. Старого дурня муштрувати,

Авт. на засл.: Научати.

Вірш 131—139. Вставка з авт. на засл. В Огон її ще нема.

Вірш 145. А може ще добро побачу?

В Авт. на засл. дуже гарний варіант: Добро крізь сон хіба побачу.

Вірш 146. А може лихо переплачу, Автографи: Та може лихо переплачу?

Вірш 150. Я буду знову розмовляти

Після цього вірша в авт. на засл. і в коп. Жемчужнікова:

Свої гріхи, і як мені

Доводилось на чужині

В неволі, в катарзі каратись.

А все за того пятака, (Жемч. І не за того пятака)

Що вкрав маленьким у дяка

Та за вірші оті прокляті (Жемч. А за вірші оці прокляті)

Вірш 160. Так тая Україна

В Авт. Так ти (себто Козачковський) і Україна,—

Вірш 162. І ти друже—брате (В Авт. було: І надія,
брате,—)

Москалева криниця.

(Я. Кухаренку.)

Автограф — на засланні. В Ниж. Повг. нема.

Доманицький видрукував у своїому »Розсліді«
отсю першу редакцію (а властиво окрему поему) вірно
з Авт. на засл. На тій основі подаю її без біль-
ших змін.

Вірш 1. »Не варт, їй Богу, (так Франко. Повинно бу-
ти: сїй Богу, бо такої форми вживав Шевченко).

Замість: оцю, пишу отсю, замість: шоб — шоб, рос-
кіш — розкіш. Замість: меж—між, польській—поль-
ський, московській—московський, самі—самі, (Шев-
ченко писав: и, де чути: і) сирісінький—сірісінький,
отак—оттак, клирас—клирос, в бальци—в балці.—

То так і я тепер пишу.

Автограф: На засланні. В Нижн.-Повг. нема.

Вірш 4. Згадаю що, чи що набачу, так в Авт. а не:
побачу

Друкую, як у Франка й Дом. без відмін.

Повинно бути: сїй Богу, не їй Богу!

А нумо знову віршувать.

Тим віршом починається друга книжечка невольниць-
кої поезії Шевченка. Єсть в обох автографах.

Друкую, як у Дом. і Франка.

Вірш 7. Людий і долю проклинать!

За цим віршом в Авт. на засл. ішло:

Як же його і не клясти?

І поезії не буде

І не буде солі,

Як то кажуть. А без неї

І борщ мов помні,

А вірші... вірші... та цур їм.

Тих 6 віршів поет перечеркнув і написав на-ново:

А нумо знову віршувать,

Старинку божу лицювать,

А сиріч — як би вам сказать,

Щоб не збрехавши? — нумо знову

Людий і долю проклинать.

А то й поезія завьяне,

Як кривди не стане!

Заходімося-ж ми знову

Святез поганить!

Ні до ладу, ні до складу —

І кому завадить

Моя кривда лукавая?

Нікому. А зрадить,

Самому зрадить на чужині,

І на далекій Україні

Старому віри не поймуть,

Старого дурнем назовуть,

»Нехай старий собака гине,

Коли не вмів шанувать

Людий та Бога пресвятого,

Не вмів правдоньки сказать,

То й цур йому! Нехай блукає,

Дурний свій розум проклинає,

На старість учиться брехать!

А ми не будемо читать

Його скаженої брехні!»

Правда ваша, люди!

Брехнею, бач, вийдеш всюди,

А не вийдеш в люди.

Та цур же їй! Нехай собі

Кого знає, шие

Брехня в дурні, а я собі,

Поки море вис

Та гризе високий берег,

Чи не вдам я знову

Про що не-будь тихенького
Та благого слова?

У Бога за дверми лежала сокира.

Автограф: на засланні.

Відміни:

Вірш 27. І мерк за димом божий світ

Авт. на засл. І мер за димом сонця світ

Вірш 29. Неначе ляля в льолі білій,

Рук. на засл. Неначе хлопчик

Вірш 39. Червона глина та печина (не: тичіна)

Вірш 45. На тім захилім верблюді (це наголос Шевченка)

Вірш 68. Щоб парости (не парості).

Варнак.

Автографи: На засл. і Нижн. Новгородський копія
Жемчужнікова, рукопись Мордовцева.

Авт. на засл. без заголовка.

Друкую по тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 1. Тиняючись на чужині (Так Романчук)

Огон. Дом. Фр. Тиняючи

В Авт. на засл. такий початок: В копії Жемч. так:

Тиняючи на чужині

В неволі злії вострів „ „ „ зазнав я діда
я діда

То був поселений

Варнак

Наш бідний, мучений
земляк.

Неначе діти, ми ара-
діли

Оден другому. У не- „ „ „ Один одному.
ділю В неділю

Бувало між талами

По-над тим Уралом,

Поки не смеркне, роз- „ „ „ Поки не смеркає
мовляли

О нашій славній ста-
рині.
І він розказував мені
Свою бувальщину. «Од
Бога...

Вірш 19. І ні на кбго не жалкую,

Після того рядка в Авт. на засл. текст значно коротший.
А саме:

Води багато утекло.
З того часу... За Уманем
Було те вбогез село,
Де уродився я на зло,
Де виріс я на безталання
Та на погибіль... Наша пані (може: паня?!)
Мене побачила в селі
Та й узяла собі в покої.
А в неї паничі були;
Були однолітки зо мною Жемч. васат.
Так їм на виграшку. Росли, Жемч. васат.
Росли вони та виростали
Та мною, дурні, забавлялись Жемч. дурнем
Уже й учиться почали Жемч. й учити
А я собі на безголова.

Вірш 38. Із Ікви в море утекло

В Авт. Із Ікви утекло.

Тому Доманицький у «Розсліді» (стр. 228) противився встав-
ці «в море» (Іква паде в Стир, не в море!)

Але пізніше, в своєму «Кобзарі» (стр. 375) прийняв «Із
Ікви в море», бо так єсть і в рукописі Мордовцева.

Вірш 53. І я учуся. Слізьми, з кровю

Авт. на засл.: Учуся з ними. Сльоз і крові

Огон.: І я учуся. Сьлізми, кровю.

Вірш 54. Письмо те полилося.

Авт. на засл. Письмо стоїло.... Чи нас?

Вірш 56. Письму учить? Авт. на засл. Учить письму?

Вірш 59. Не повинен знать невольник — Авт. на
засл.: Не повинні знать без волі

Вірш 60. Така його доля!... Авт. на засл. паша доля.

Вірш 63. Не дав, Авт. на засл. Не пускають

Вірш 64. Проклята, не голить! Авт. на засл. І туди
не голять.

Вірш. 66. Пішов я до рала Авт. на засл. Вернувся я.

Вірш 69 і 70. Авт. на засл.:

Настали тяжкі літа
У нашому таки селі

Вірш 76. О, Боже мій! О, мій єдиний!

Воно тоді було дитина,

Жемч.: О Боже, Боже мій єдиний!

Вона тойді була дитина,

А дальше: Вона,... Не нам Тебе судить

Великий Боже наш! На неї

Не довелося і надивитись,

А я ще думав одружитись,

І жить, і радоваться з нею,—

І Господа хвалить

.

Уже і краму накупили,

Уже і пива наварили—

Не довелося тільки пить:

Проклятий пан старий неситий

Покриткою пустив по світу:

Не довелося вкупі жить!

.

Дарма... минуло... не доладу

Було б садити огород.

Пішов я писарем в громаду.

Вірш 103. На третє літо поз'їажились

Після цього рядка в Авт. на засл. Мене звичайне
не пізнали

А дальше там. і в коп. Жемч.:

Засватані, весілля ждуть,

А нашим молодим дівчатам

В селі проходу не дають.

Дарма! Нехай! Радіє мати Жемч.: Нехай радіє мати

Радіє пан... А хлопці ждуть

Як Бога, панського весілля.

Вірш 111 і 112. в авт. на засл.:

Як раз у клечальну неділю—Ж.: клеччаную

І повінчали їх обох.

Вірш 118. Не бачив на землі великій,

Авт. на засл.: Не бачив зроду на землі

а дальше: А я убив їх! Признаюсь—

І досі страшно, як згадаю;

А і розказувать боюсь,
А то ще й вас перелякаю.

На весілля

І ми отарою прийшли,
Палати білі запалили,
Панів великих і малих
Усіх порізали....

Молила

Сама стара за молодих,
До Бога руки піднімала...
А невістками хлопці гралисьь,
Поки замучили. Затих,
Загас пожеар... Уже світало
А ми в діброву поховались
І раду радим, що робить?
А що робить! Ходімо бить
Та мордувать панів проклятих.
І ми пішли... Ох, тяжко, брате,
Такії згадувать діла!
Ватага день і ніч росла!
Уже за сотню прибувала...
Мов пороссяча, кров лилась —

Вірш 141. Без милосердія Авт. на засл. без зла
і зла

Вірш 144. Ходив три года я Авт. на засл. Ходив я три
года

Вірш. 149. Спечеш дитину Авт. на засл. Фр.: спряжеш

Вірш 150. Або панянку бі- Авт. на засл. чорнобривку
лолицю Фр.: білолицу

Вірш 161. Надо мною не- Авт. на засл. окаянним
долюдом

Вірш 168. Святим дивом Авт. на засл. Дивним дивом
сяють сяють

Вірш 169 — 170. Авт. на засл.:

Церкви божі, ніби з Богом
Самим розмовляють.

Вірш 175. там же: Вперше зроду я заплакав,

Вірш 180. Мов переродився Авт. на засл. Я мов наро-
дився

Вірш 184. Святим помоли- Авт. на засл. Не святим мо-
тись литись,
Та суда—суда А суда—суда
людського людського
(Так прийняв Доманицький) (Так оставив Франко).

Ой гляну я, подивлюся.

Автографи оба. Друкую як у Франка й Доманицького. Зміню тільки інтерпункцію. Вона у Франка найпростіша й найкраща, тільки відбігає від інтерпункції інших творів. Поділ на строфи теж за Франком.

Відміни текстів.

Вірш 9. Там би я спочив хоч мало Авт. на засл.: на старість

Вірш 11. Там би я та шкода й гадки Авт. на засл.: шкода і

Та не дай, Господи, нікому!

Єсть в обох автографах. Друкую як у Франка й Доманицького.

Тільки в мене: мені, в Дом.: міні.

В мене: з цеї, в Дом.: з цієї, у Франка: з сеї.

Вірш 8. Не пускають погуляти! Авт. на засл. Пі-
деш завтра погуляти.

Царі.

Джерела: Оба автографи, рукопись Мордовцева, й копія Жемчужнікова.

В автографах без заголовка.

Відміни.

Вірш 1. Старенька сестро Аполлона!
до: Заходимось моя порадо!

Це заспів з авт. Нижн. Новгородського. В авт. на засл. зовсім інший початок. Друкую його по копії Доманицького у «Розсліди» стр. 233.

Девята сестро Аполона.

 Якби, буває хоть на час
 Ви кинули отой Парнас
 Та в степ таки пошнадибали
 (Коли не в паймах де застряли
 Або не хилете в шинку
 З пропий-волами чумакам?)
 Та древніми тими речами
 Хоть ничечком якби мені
 Ви розказалиб про царя—
 Або якого короля,
 З їх фон баронами—князями
 Дивлюся шкандибас
 На милицях, з торбиною
 Бабуся сідая
 І пяненька нівроку їй...
 —Добри-вечір сину!—
 Добри-вечір, кажу, тітко!...
 Ох мабуть я згину...
 Чи далеко до Парнаса?
 Я так утомилась...
 Ледве, ледве несу ноги!—
 Літа мої, крила,
 Де ви ділись, молодії?
 Згинули—пропали
 Як ті славнії піти
 Що оди писали...
 О тойді було завчестя...
 Постривай бабуся!—
 Хіба й справді ти з Парнасу?
 І справді, дідусю!...
 Я до тебе поспішала
 Та в шинку застріла
 Веселого бакаляра...

І їх високими страстями
 Бо вже остили мужики,
 Та безталанні покритки,
 Тай тих уже нестало.
 А про журбу та про печаль
 Остило... і паперу жаль.
 Чи в поганше що на світі
 Як та друкована нудьга?
 Про марне страченії літа;
 Та про чорнявого врага
 З очима ясними як небо...
 Голубчики: пишійть для себе
 Та не дрюкуйте—Вже смеркало
 Трохи одпочила,
 Та випили почарочці...
 Чого ж ти бажаш,
 Мій голубе? я до тебе...
 —Сама кажу знаєш!
 Отже далєбі забула...
 Пристріт, чи бешиха?...
 Пошепчемо... Чи на старість
 Не певного лиха
 Чорнобривки забажалось!...
 —Цур тобі злий гаде!
 Стара наплюго, паскудо,
 От тобі й порада!
 От тобі й сестра з Парнаса
 Морька та й годі!...
 Іди ж собі де взялася,
 А я трохи згодом
 Захожуся коло царів
 Та штилем високим
 Розмалюю помазанних
 І спереду й збоку.

Вірші 37—63. В авт. на засл. і в коп. Жемч. та-
 кий варіант:

Пішли собі шукать могили
 Покидали дітий малих, (Жемчуж.: своїх)
 І жен своїх і молодих
 Своїх підложниць... (Жемч.наложниць)
 Розхрістані, простоволосі,
 Сидять в світлицях взаперті

Та тяжко плачуть в самоті
 І красоту свою велику (іЖемч. і красу)
 Нарошне нівечать,—аж жаль!
 На стогнах сльози та печаль;
 За зтогнами і гвалт, і крики,—
 І гине, падає народ
 За той завіт і за ківот (іЖемч.: за той ківот),
 І за царя свого Пророка.
 А царь (святий), узившись в боки,
 По кровлі кедрових палат
 В червленій ризі похочас
 Та усміхавшись позирає
 В зелений сад.
 А в садочку мраморова (в іЖемч. мармурова)
 Купальня біліла
 Крізь листочки, а в купальні
 Русалка сиділа;
 Не русалка... Версавія
 Достеменна Єва (в іЖемч. достеменна!),
 Подружкі Гурісве.

- Вірш 49. А він собі узившись в боки (чи не «в бока»,
 бо вище єсть «Пророка?»)
- Вірш 61. Лоно біле мила Авт. на засл. Біле лоно
- Вірш 65. Дрімає, сумус Авт. на засл. Журиться в
 Ієрусалим німоті
- Вірш 67. і—о цар неситий Авт. на засл. і дума неситий
- Вірш 68. Сам собі гово- Авт. на засл. Нечисті і думи:
 рить «Я... Ми А ми повелим!
 новелим
- Вірш 73. І ківву доброго Авт. на засл. Сказав, щоб
 сікеру. подали сікеру
 І цар сказав, щоб І щоб проси-
 на вечерю (у?) ли на вечерю
- Вірш 78. Сама Версавія «прієнї» Автографи: прієне,
- Вірш 83. Пому, сердеш- Авт. на засл. Чи Гурієви
 ному, я не снілось,
 снілось,
- Вірш 85. Що з дому цар Авт. на засл. Що царь не
 його украв злато—сере-
 Це золото, не ; бро
 сребро, vasat
 А лучшєс його А лучшєс його
 добро добро

Вірш 89—92. В авт. на засл.

А царь, щоб Гурій і не знав,
Звелів убить його, та й годі!
А потім плакав пред народом,
Посипав попелом главу

(Так Франко.)

Праське видання: як у нас.

II.

В давніших виданнях: Анафин, замість Анафан,
Тамар, замість Фамар.

Вірш 108. Вродливий первенець його, Так Огон.,
Ром. Фр.,

Рук. на засл.: Бо то був первенець його!

Вірш 111. Багряну ризу роздирає, Так Огон., Дом.,
Ром. Фр. Рук. на засл. Багряні ризи роздирає,

Вірш 115. Моя найкраща дитино! Рук. на засл. ряд
крапок, а дальші два рядки, цеб то наш 116 й 117, — васа!

Вірш 119—123. Авт. на засл.:

А син у храміні кедровій
Як той бугай лежить здоровий,
Кепкує з батька і так просить.
А той ридає і голосить

Вірш 124 Авт. на засл. васа!

Вірш 132. Авт. на засл.

Фамарь прекрасная прийшла,
І коржик з маком принесла

Вірш 134. Авт. на засл.

Амон бере її за руку
І в темну храмину веде
І на постілоньку кладе.
Притерпіла сердешна мукі
Рвучись кричала: Зміє, гаде!
Амnone, брате мій! Я!я!
Сестра єдина твоя
Де дінусь я? Тебе самого
Безумним люде назовуть!
Не помогло нічого!...

Вірш 148. Дивітесь, людські діти!...

Авт. на засл. От бачте, людські діти!

III.

Вірш 151. Одрих старий	Авт. на засл. І одряхлѣ
Вірш 155. От отроки	Авт. на засл. А отроки
Вірш 160. Дівчат старому	Авт. на засл. Дівчат цареві
Вірш 165. І розпнутив слини, І пазурі простягає	Авт. на засл. І пазорі слинить, Ледве-ледве про- стягає,

До Самантянини;
Бо була собі на лихо

До Сумантянини;
Бо була вона
над всіми

Найкраща між ними

Краще добротою

Вірш 173—179. Авт. на засл.

І та гріючи старого
Давида собою.
Як уже вона там гріла,
Того ми не знаєм,
А він грівся коло неї
І... і не познаю.

У Франка на закінчення пісні про Давида йдуть слова:
Дивуються, що кіт мурий
Не ворухив сала,
А у його сіромахи
Зубів не осталося. (Це з авт. на заслання, —
вірші, котрих не прийняв ані Огон. ні Дом. ні Ром.)

IV.

Вірш 184. У князя свято: Авт. н. з. Велике свято: вигля-
виглядають дають

Вірш 190. І сипала в огни- Авт. н. з. І щедро посипала ла-
ще ладон; дон

Мов ті Валькірії, Мов Валькірії кру-
круг неї, гом неї

Вірш 196. Нумо лиш квітчати, так скрізь по «Кобзарях» — а
тимчасом — чи не повинно-б бути:

Нумо лиш квітчатись,
Гостей сподіватись!

Так було-б краще для форми й змісту, бо це
«квітчати» не відноситься до «покої», тільки до: себе
квітчати.

»Гой, гоя, гоя!
Нові покої!

Це приснів, а:

Нумо квітчатись,
Гостей сподіватись! це заклик.

- Вірш 198. За Полоцком, Авт. н. з. За городом неначе
хмара,
- Вірш 200. І отроки й ста- Авт. н. з. Дружина, отроки,
рі бояри бояри
(Тут замість: бояри, чи не повинно-б бути: бояра, рим
до хмара. Такий рим стрічали ми вже давніше.)
- Вірш 203. Пішла з дівча- Авт. н. з. Пішла весела за
тами з наро- народом.
дом.
- Вірш 204. Не із Литви йде Авт. н. з. давно виданий,
князь споді-
ваний
Ще незнаємий, Авт. н. з. Давно знаємий,
давно жаданий давно жаданий,
- Вірш 213. »Потя« народ, Авт. н. з. Поби народ, кня-
княжну »поя« жну поя
- Вірш 214. Отіде в волості Авт. н. з. Отіде в області
своя. своя,
- Вірш 218 і 219. В авт. на засл. нема, в авт. Н. Новг.:
Блукала в Києві одна,
Нічого з ворогом не вдіє...
Аж поки сина привела,
А потім з сином Ізяславом
В палати ворога пішла.

Останні рядки Шевченко перечеркнув, як думає Франко, («Кобзарь» II. стр. 95)¹ тому, що згадка про Ізяслава продовжувала тему.

V.

Морока з ними, щоб ви знали!
Мов дурень ходиш коло них, —

В обох автографах є: морока з ними, не з їми отже
повинно-б бути: коло них не: коло їх. Так був-би і рим до
попереднього: людських

Вірш 244. Святого Господа хвалить!

Після цього в авт. на засл. йшов варіант:

Тільки не треба їх учить
Своїм писанієм — нікого,
Не навчиш ти: тебе самого
Великим дурнем назовуть,
А книжку граться отдадуть
Маленьким дітям, — більш нічого!

.....

Це закінчення прийняв Франко. У Романчука — нема.

Добро, у кого є господа.

Тільки в Автографі на засланні.

Друкую за Доманицьким без змін. (Крім правописних!)

Титарівна.

Автограф — тільки на засл. В Нижньо-Новг. нема.
Друкую за Доманицьким. Відмін мало.

З-разу поема починалася від слів: У неділю на селі.
Потім Шевченко дописав тих 9 рядків, від «Давно це діялось колись», до «Давно це діялось колись».

Вірш 211. Чи жива, каже, титарівна, Наголос «жива» поставлений Шевченком і він повинен бути!

Вірш 217. Він буде поєвіту ходить. Так само.

Титарівна біля криниці.

Друкую з перводруку. У Доманицького нема.
Франко помістив у «Кобзарі» т. II стр. 105.

Ну, щоб здавалося слова!

Автограф на засланні. В авт. Н.-Новг. нема.
Друкую за Франком.

Ріжніці текстів:

Вірш 13. Я вже подумав спать лягать,

Так Франко й Романчук.

В автографі: Я вже думав спать лягать.

Лишаю: «подумав», хоч Дом. у «Розсліді» дивується, звідки Романчук взяв це «подумав». А лишаю тому, щоб не псувати вірша.

Вірш 17. Таки земляк наш з Островної, В авт. примітка
Шевченка: Оренбур. губ.

Вірш 43. І що хороше—дороге
Так в автогр.—Франко й Романчук: І що хороше, дороге

Мов за подушне остушили.

Оба автографи. Друкую за Доманицьким.

Відмін значнійших нема.

П. С.

Оба автографи й копія Жемчужнікова.

Друкую за Франком.

Ріжнці текстів:

Вірш 5. І досі нудно як згадаю: (Так повинно бути. У
мене похибка)

Вірш 9. Як флаг побачить: Авт. н. з. дома пан
значить пан

Вірш 11. Отсей годований Авт. н. з. А пан, як бачите,
кабан, кабани

Вірш 19. І вольнодумствує в шинку. (не:)

Вірш 24. Таки своїх бай- Авт. н. з. Та ще байстрят
стрят з деся- своїх десятк
ток

Вірш 25. Кругом паскуда Авт. н. з. Кругом, як ба-
чите, паскуда

Вірш 28. Люди, і люди! Авт. н. з.
дальше За що люде

Його возносять, як те чудо?

Зовуть світилом

Кривого, п'яного Петра

І покровителем добра

І патріотом. Боже милий,

А де ж та правда на землі?

Г. 3.

Оба автографи і копія Жемчужнікова.

Друкую за Доманицьким.

Відміні текстів:

Вірш 2. Про волю згадують... (У Франка [.])

Вірш 4. Отсе нагадую: ніколи (У Франка: Отсе нагадую. Ніколи—так і повинно бути. В мене похибка!)

Вірш 8. Так я тепер на чужині, Авт. на засл. Як шні в дальній стороні.

Вірш 9. Та ще й в неволі... (У Франка [.])

Доле! доле! Авт. на засл. Степ і море

І давші 3 рядки Посиніли синіше,

І лютеє мос горе

Погіршало ще гірше.

Вірш 13. Хоч усміхнися! Франко додає своє власне:
в-за двора!

Вірш 21. Ніби море, виступають

(Так перводрук)

Дом. Ніби море, заступають

(Так авт. Н. Новг.—але так думка не ясна)

Найкраще в авт. на засл.

Ніби з моря виступають

(Так Франко)

Вірш 25. І ті люде, і село те У Франка І ті люде, і село те,

Де колись, мов

Де мене, мов брата

брата,

Привітали мене.

Привітали. Чи жи-

Мати!

ва ще

Старесенька мати!

Старенькая мати?

Вірш 36. Чорняві діти (так перводрук) Авт. на засл. Веселії діти (Так Фр.)

Вірш 37. Веселії дівчаточка (перводрук) Авт. на а. Рожеві!

Вірш 39. Танцюєте? А ти доле Авт. н. а. Танцюєте, красуєтесь? (так Франко)

Вірш 43. Тихо, нишно похожаєш? Авт. на засл. Царицею похожаєш.

Вірш 47. Людські душі? Чи ще й досі Авт. на засл. Люди й досі (так Фр.)

Вірш 51. Як оступлять тебе, доле Фр. Як віддуться коло тебе

Вірш 52. Діточки—дівчата Фр. Рожеві дівчата

Вірш 55. до кінця, в »Кобзарі« Франка так виглядає:

Нагадають про торішнє,
Дудочку згадають,—
Може яка і про мене
Скаже: »яке лихо!
Усміхнися, мов серце,
Тихесенько—тихо,
Почервоній, мов любе,
І більше нічого!
А я, зоренько, в неволі
Хвалитиму Бога.

Як-би зустрівся ми знову.

Оба автографи і копія Жемчужнікова.

Даю текст Доман. без змін.

Ріжниці текстів:

Вірш 4. Тоді-б промовила б, серденько, міні?
вила мені?

Так перводрук.

Так. авт. на засл. і Франко.

Вірш 10. Як-би побачив Франка коли б недавно на-
нагадав гадав

Вірш 14. І помоливсь, що Франка. Що не осталося прав-
не правдивим дивим,

Так перводрук.

Так авт. на засл.

Похибка: лищененько, замість лишененько!

Марина.

Автограф на засланні, в Нижньо-Новгородськiм нема.

Текст Доманицького.

Відміни від тексту Дом.

Вірш 160. Мордується лих поганій,
Не зна що й почати,
А Марина сохне й вяне,
У білих палатах.

У »Кобзарях«: »вяне й сохне«, але тоді до поганій, нема ніякого риму.

Вірш 169. Доконав небогу

У Доманицького й Франка, як в автографі: доканав. Це дуже рідка форма, мабуть тільки в Макаровського являється, і то оден раз. Звичайно: доконав.

Вірш 193. А пан, червоний, — аж горить,

У Доман.: — аж говорить, — це мабуть похибка, бо «червоний, аж говорить» це дивна сполука понять.

Вірш 238. А то з'їси. Так пише Романчук.

Доманицький: ззіси.

Вірш 313. Два трупи на полі найшли.

Наголос самого Шевченка. (Так само: На-голо запасок)

У Доман.: «Два трупа», як «два бояра»

Пророк.

Джерела: Авт. на закл. Авт. Н. Новг. Авт. в Музеї Тарновського в Чернігові. (Авт. Черн.)

Копія Жемчужнікова, рукопись Мордовцева.

В авт. Черн. надпись: «Мойї любійї кумасі Н. В. Тарновскій. На пам'ять 17 декабря 1859 року.»

Друкую, як у Доманицького.

Автографи без заголовка. Він є в посвяті Тарновскій.

Замітки:

Вірш 3. Послав на землю їм пророка — Так в автографах і так повинно бути, бо дальше мова йде про одного пророка. Давнійше в «Кобзарях» було: «пророки» і так рим до: «широкий»

Вірш 5. Святому розуму учить. Авт. Черн. Святую правду возвістить.

Дом. називає варіант Черн. кращим, але в «Кобз.» лише як в авт. Н. Новг.

Вірш 9. І ніби тим ог- Авт. Черн. Огнем невиди-
нем некли нем

Вірш 10. Холодні душі Авт. Черн. Замералі душі

Вірш 11. Пророка люди, Авт. Черн. Того пророка,
і молились скрізь ходили

Вірш 13. А потім? Люди, Авт. Черн. Невчені люде.
род лукавий І лукаві!

Вірш 16. Пожерли жерт- Авт. Черн. жертву

ви

Вірш 19—20. Авт. Черн. васат

Вірш 24. Глибокi тюрми Авт. Черн. покопать
мурувать

Вірш 25. I роде лживий Авт. Черн. I роде лютий i
i жестокий жестокий

Вірш 27. Царя вам пове- Авт. Черн. надать
лів iзбрать!

Спчі.

Автограф на засл. Н. Новг. васат. I в авт. на засл.
виправлено, а пізнійше перечеркнено рукою Шевченка.

Друкую, як в Доманицького, без відмін.

Вірш 17. а то зирк—Таки голісінський мужик i т. д.

Зразу було: Та й пішов
В копиці спать.
А вранці рано

Між скалами, неначе злодій.

Авт. на засл. i копія Жемчужнікова. Друкую за
Доманицьким, тільки з деякими правописними відміними.

Вірш 1. Між скалами, (так авт.) Франко: Між ске-
лями (так Жемч.)

Вірш 9. Або втопи принамені, (так авт.) давнійше
друкували: при камені,

Вірш 11. На камені, так авт., так прочитав Романчук,
Давнійше: на калині.

Вірш 27. Ішли мажі репучи (Авт. Ішли мажерп
пьючи—Доман. питає, чи не значить це: Мазурі пючі?)

Вірш 42. Аби файда в руках була. (Так прочитав
Доман. Давнійше читали: Аби оранда в руках була —
що не мало ніякого зміслу.)

Вірш 101. На чужому полі.

(Зразу було Що зовуть—байдуже,
Чи то дома, чи за морем:
»Ой не шуми луже!

Рядки цяток — з автографу.

І небо невміте.

Оба автографи. Друкую, як у Франка. Ріжниці:

Вірш 1. І небо невміте, і заспані філі
Дом., Ром., Фр. — хвили

Лишаю філі, бо так писав Шевченко.

Вірш 2. І понад берегом гет-гет,
Неначе п'яний, очерет

У Фр. Дом. Ром.: геть-геть; обі форми уживані в укр. мові, а на цьому місці «геть» псує рим до «очерет», а через рим і цілий короткий, а прегарний вірш. Тому пишу: гет. Тому пишу: гет.

Вірш 7. По-над отсім нікчемним морем,
Авт. на засл. поганим морем

Вірш 10. В степу пожовклая трава,
Авт. на засл. високая трава.

І виріє я на чужині.

Авт. на засланні. Друкую як у Доман., тільки з деякими правописними відмінками.

Вірш 1. І виріє я на чужині (наголос Шевченка)

Вірш 6. Та наша славіал країна (так в автографі, не Україна:

Вірш 13. Мене малого, і в-ночи (так рим до дальшого: бючи

Вірш 14. На свічку Богу заробляла; зразу було: на свічечку

Вірш 19. Зарані (так писав Шевченко)

Вірш 23. Чорнійше (Шевченко пише: чорніше)

Вірш 49. Між гбрами (повинен бути наголос, бо його поклав сам поет. Цятки, як в автографі).

Не для людей, тієї слави.

Автографи: На засл. і Нижн.-Новг. та копія Жемчужнікова.

Друкую, як у Доманицького.

Деякі відмінки:

Вірш 1. Не для людей тієї слави, Огон.: Не для людей і не для слави (у Франка: людей)

Вірш 3. Отсі вірші (Огон.: Оці, стелютьця,)

Авт. на засл. Мої вірші складаю я,—

Вірш 7. З-за Дніпра мов далекого

Авт. на засл. І мов з Дніпра далекого

Слова долітають

І стелються (не стелються!)

Вірш 12. Одинокую душу — так автограф

(Огон.: Мою сиру душу убогую...)

Вірш 19. Щоб не приспав і т. д. в Жемч.: Щоб не займав і т. д.

а дальше: А іноді... нагадую (мабуть: нагадаю)

Мою Україну

І заплачу... Боже милий!

Нехай я загину

У цій проклятій пустині,

Та не пусти димом

Дітей моїх безталанних

В широкій пустині.

Вірш 21. Нехай летять, Авт. на засл. «нехай ідуть»

Вірш 22. Легенькі діти, Авт. на засл. Мої любі діти

Вірш 25. І в семі веселій тихо Огон.: тихій

Вірш 26. Дітий привітають Авт. на засл. Сумно прочитають

Вірш 32. Я їх полюбила, Авт. на засл. і Жемч. Я його любила.

Коло гаю в чистім полі.

Оба автографи й копія Жемчужнікова. Друкую, як у Доманицького з малими правописними відмінами.

Вірш 8. Оттії тополі. Огоновський: От-тїї тополі.

Вірш 13. А лицявся то Огоновський: І лицявся то с
з тією тією.

(так автографи)

Вірш 19. Знущаєшся Огоновський: Згнущаєшся

Вірш 25. Заплакали, заридали—після цього в Авт. на засл. і в Жемч. варіант:

Зілля наварили...

А на завтра вранці рано

Ивана отруїли

Поховали коло гаю
В полі на могилі
Того Івана сердешного,
І сестри ходили
Що день божий вранці рано.

Вірш 29. Івана отруїли, Огоновський: Івана струїли.

Вірш 42. Над Іваном, на могилі, Франко: На Івановій могилі (з Авт. на заслання)

Як-би мені черевики.

Оба автографи. Беру текст Доманицького.

Відміни:

Вірш 4. Черевиків немає, — Ром.: не маю.

Вірш 6. Жалю завдає! Франко: ЖАлю, так і правильно, але Шевченко поставив наголос: ЖАлю

Вірш 13. Дівчаточка на музиках—Авт. на засл. Люде добрі на музиках

Вірш 17. Зношу свої чорні брови, Авт. на засл. Зношу мої і т. д.

І багата я.

Оба автографи й копія Жемчужнікова. Друкую за Доманицьким без змін (крім правописних).

Відміни в текстах:

Вірш 4. Безталанна я! (Так по всіх «Кобз.» Авт. на засл.: безталанная я)

Вірш 5. Тяжко, важко в світі жить (так Огон.—лишаю, бо так найкраще)

Дом.: Тяжко, тяжко в світі жить (так Авт. Н.-Новг.)

Франко: Тяжко на-світі жить (так Авт. на засл.)

Вірш 7. Оксамитові жупани (Автографи: аксамитові. Шевч. частійше уживав форми: аксамит)

Вірш 18. З препоганим старим (так Дом. і Огоновський)
Франко: З рудим, косим, старим (Так Авт. на засл.)

Ой виострю товариша.

У Дом. в »Розсліді« стр. 252 »товариша« — похибка.
Автограф І. Друкую як: Ром., Дом. і Фр. Без змін.
В Огоновського: Ой вигострю, замість: виострю.

По улиці вітер віє.

Оба автографи й копія Жемчужнікова. Друкую за Доманицьким — без змін.

Замітки:

Вірш 1. По улиці вітер віє (так в авт. Н. Новг.)

В авт. І. »вітер виє«

Вірш 3. По улиці по під тинню (Авт. на засл.: По під-тинню з торбиною)

Вірш 13. Не довелось!... (Так Авт. Н. Новг. Авт. І. А довелось)

Вірш 14. Тую копійчину, — (Так Авт. Н. Новг. І. Шага у скупого)

Кінець в Авт. І. (на засл.) і в Жемч. такий:

Свічку... за кого?

За кого ти беш поклони?

За сина! За сина!

За Івана єдиного,

За мою дитину! (Жемч. За свою)

Ой сяду я під хатою.

Єсть в обох автографах (І. і ІІ.). Друкую, як у Дом. без змін.

Замітки:

Вірш 3. Як то тії дівчаточка (Авт. І. Як то там тії, дівчата)

Вірш 9. Дівчаточка... (Авт. І. Чужі діти)

Закувала зозуленька.

Єсть в обох автографах. Друкую за Франком, у якого єсть друга половина, від слів: »Як-би були батько-мати« до: »Де не-будь під тиню.« Це з копії Жемч. Єсть і в автографі І. (на засл.).

Швачка.

Єсть в обох автографах, в копії Жемчужнікова і в рукописи Мордовцева.

Друкую, як у Доманицького.

Відміни:

Вірш 4. Прокляті Жиди! (Франко за Авт. на засл. Погані жиди!)

Вірш 5. Ой не петься тев пиво, (Франко за Авт. на засл. Ой не петься горілочка)

Вірш 7. Не дам же я вражим Ляхам Авт. на засл. Не будете, вражі Ляхи,)

Вірш 9. Ходім, батьки—отамани, (Так і Франко. Авт. І. Ходім, брати у неділю)

Вірш 10. У Хвастов в неділю, (Авт. І. У Хвастов гуляти)

Вірш 14. Ходім, погуляєм, (Так і Фр. — Авт. І.:

Ходім, погуляти,
Ляхів мордувати,
На смерть убивати,
Свого батька козацького
Будем поминати.)

Вірш 21—39. У Франка за Авт. І. так:

В Переп'яті почували
В досвіта вставали,
Вранці рано у Хвастові
Козаки гуляли.
Прийди, батьку з Межигоря,
Семене Палію,
Подивися ти на Швачку,
Що він Ляхам діє.
У твому у Хвастові,
У славному місті
Покотились головоньки
Не сто та й не двісті,
А із тисяч шляхетська
Кров почервоніла,
І оранди і костьоли
І все затопила.
Тільки те й не затопила,
Що церков святую.
Отам Швачка з козаками

Вірш 34. Базарами

Кров почервоніла (так рук. Морд.)

Вірш 44. Мас погуляти (так і Франко. В Авт. I. зразу було: У Бихов гуляти)

Ой не пються пива, меди.

Авт. I. (на засланні). В II. (Н.-Новг.) нема.

Друкую за Франком — без змін. Так і Домаїницький.

Замітки:

Вірш 1. Ой не пються пива—меді (наголос в автогр.)

Вірш 7. Упав козак коло воза (не: «вогу» — бо так автограф.)

На улиці не весело.

Авт. I. В II. бракує. Друкую як у Фр. й Дом., тільки з деякими правоп. відмінами. Франко не ділить цього вірша на строфи, Дом. зазначив перші дві строфи, дальші ні.

У Франка й Дом.: «лучче», в мене «лучше» — бо так єсть в автографі:

Бо як мені у матері.....

То лучше топиця.

У тієї Катерини.

Джерела, як вище.

Замітки:

Вірш 8. Іван Ярошенко (з-разу було: Кіндрат)

Вірш 12. Як ся Катерина (Так і Франко. Дом.: Як се Катерина. Та це не має зміслу. В авт. Я се Катерина)

Із—за гаю сонце сходить.

Єсть в обох автографах.

Відміни:

Вірш 4. Козак смутний ходить (Авт. I. і Ж. Козак собі ходить)

Вірш 7. Не виходить чорнобрива (Авт. I. дівчинонька)

Вірш 10. А в темного ліса (Авт. І. лісу, до Доман. у «Кобз.» було: А з яру та лісу)

Вірш 11. З собаками та псарями (Авт. І. З рушницею і челядю)

Вірш 12. Іде пан гульвіса (Авт. І. Виходить пан лисий)

Вірш 17. У льох його молодого (Авт. І. У льох його сердешного)

Ой пішла я у яр за водою.

Автограф І. Друкую, як у Доман. без змін.

Не так тії вороги.

Авт. І. в П. бракує. Друкую, як у Доман.

Франко повторює: «Щоб з тебе сміятись» і так краще.

У Дом.:

Щоб потім сміятись,
Щоб з тебе сміятись,

Ой люлі, люлі.

Єсть в обох автографах. Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 2. В-день і в-ночі... Дом. В-день і в-ночі...

Вірш 4. Нас кленучі. Нас кленучи.

Дая: в-ночи, щоб не псувати риму в тім Шевченковім архигворі.

Теж саме:

Вірш 9. Мене не стане, не йди Дом.: люди,—
між люде,

Вірш 11. Гай не спитав, й ба- . . . буде,—
чить не буде—

В авт. І. виразно: «люде»—і я не бачу причини давати: люди, щоб псувати рим.

У Франка: Гай зелененький питать не буде, це в Авт. І. і коп. Жемч.

Вірш 14. То й пригорнись (Так в обох Авт. по «Кобзарях» без «й»)

Вірш 15. Легче було-б в (Так Авт. І. (на засл.) і Фран-
труні гнити, ко, а також рук. Жемч.
Як з тобою в сві- Тільки в його: Ліпше бу-
ті жити. ло б і т. д.

Доман.: Легче було б самій жити,
Як з тобою в світі битись. (Цез»Основи«)

У неділеньку у святую.

Єсть в Автографі на засланні (І.). В Авт. Н.-Новг.
II. часат. Друкую за Франком.

Відміни:

Вірш 2. У досвітнюю годину Фр. досвітнюю

Вірш 9. З святими корогвами (з-разу було: образами)
(У Шевченка переставка букв: корогвами)

Вірш 13. Мов та божа бджола гуде (у Шевченка ви-
разно: пчола, форма проти якої виступають наші граматики.)

Вірш 45. Знаменами, бунчугами, (Так в автографі.
Огон.: бунчуками.)

Вірш 48. До Бога руки здіймає (авт. знімає)

Вірш 75. По батьківськи (авт. по батьківській)

У перетику ходила.

Єсть в Авт. на засл. Відмін нема.

Замітки:

Вірш 5. Мельник меле, шеретує, (автограф: ширитує,
в Галичині кажуть: решетує, себ-то пускає зерно через решето,
щоб відділилося від полови.)

Вірш 14. Мене горне, обнімає. (З-разу було: Та до
себе пригортає.)

Шевченко пише: Кобзарь, бондарь, і т. д.

У неділеньку та ранесенько.

Єсть в Автографі на засланні. Відмін нема.

Замітки:

Вірш 5. Невеселая виходила; (З-разу було: Невесела та
виходила.)

Вірш 23. Та й спустили Івана (З-разу було: Та й спустили
у яму)

Не тополю високою.

Джерело, як вище. Я поділив на строфи, бо вірш стоїть між піснями переважно строфічної будови.

Відмін нема.

Утоптала стежечку.

Єсть в обох автографах, крім того у д. В. П. Науменка в Києві, копія на склі. Вірш присвячений на пам'ятку Піуновій, з якою познайомився поет в Нижньому Новгороді. Дата посвяти 26 генваря 1858.

Замітки:

Вірш 9. Я два шаги, два шаги (Копія Науменка: Я два шаги, три шаги)

Вірш 18. Така я! (Копія Науменка: такая.)

І широкою долину.

Єсть в обох Автографах і в копії Жемчужнікова. Друкую, як у Франка.

Відміни:

Вірш 4. І що снилось, Авт. на засл.: І що таке говорили,
говорилось

Вірш 6.	Та що з того? Не	„ „ „	Та що з того? Роз-
	побрались,		різили,
	Розійшлися, мов		Розрізали люде
	не знались,		злії
	А тим часом доро-		А тепер ми помар-
	гії		ніли,
	Літа тії молодії		і т. д.

Вірш 11. Помарніли ми „ „ „ Зостарілись ми обоє

Вірш 14. Та згадуем тії гóди (наголос Шевченка).

На-вгороді коло броду.

Єсть в обох автографах. Друкую, як у Франка й Доман.

Замітки:

Вірш 1. На - вгороді коло броду (так у всіх автографах).

Огоновський: На городі коло броду.

Вірш 6. Сохне на тичині Авт. І.: Вяне на тичині

Вірш 11. Зажурилась чорнобрива „ „ дівчинонька

Як-би мені, мамо, намісто.

Єсть в обох Автографах, в рукописі Мордовцева і Жемч.

Замітки:

Вірш 3. А на місті, мамо на місті

Там музики грають троїсті;

Так у Романчука і так лишая, бо в римованій поезії рим, це річ важна і його не годиться безпотрібно псувати. Що Романчук дуже часто давав добру редакцію, це виявлялося в міру того, як прибували нові рукописні матеріали до «Кобзаря». Вкажу тільки на вірш: «Світе ясний! Світе тихий!» Дом. в «Розсліді» (стр. 356) каже, що Романчук цей вірш «значно реставрував», пішовши слідом за О. Партицьким, який «процітував цей вірш з пам'яті». Опісля ж, коли явилася копія Богданенка, виявилось, що правда була по стороні Романчука, що він не опирався на пам'яті, а на рукописних підставах і Доманицький мусів признати, що варіанти з рукописі Богданенка близькі до редакції цього вірша в «Кобзарі» Романчука.

У Мордовцева: Там музика грає троїста.

(Так Доман. і Франко.)

Вірш 6. Лицяються . . . (Так Огон., Фр., Дом., Романчук.)

Авт. І. — кохаються.

Вірш 10. Та куплю я, мамо, черевики, (Так: Огон., Фр., Дом., Ром.)

Авт. І.: Зароблю, мамо, на кісніки, Жемч.: Зароблю там на кісніки,

Вірш 16. Довгі коси плести, заплітати, Авт. І.: плести (Шевченко на засланні, і вернувши із його, часто переставляє, або переминює букви: и — і, е — и, о — а, так само й шелестівки.

Вірш 18. В самотині віку дожити! Авт. І.: Одинокій вік свій прожити.

Не хочу я женитися.

Єсть тільки в Автографі на засланні. Друкую як у Фр., Дом. і Романчука.

Замітки:

Вірш 8. На ріллі носити. (Так Франко й Дом.) Ром.: рілі. Авт.: рільлі.

Вірш 12. Та з великим лугом (Так: Дом., Фр., Ром.)

З-разу в Автографі було: З великим тим лугом.

Вірш 15. У оксамиті ходити, (Так Дом., Ром.) Франко:
В оксамиті ходитиму,

Чума.

Автограф на засланні. В Нижн. Повг. нема.

Текст з »Кобз.« Доманицького.

Примітки:

Вірш 1. Чума з лопатою ходила, (З-разу поет написав:
»Холера з заступом ходила,«—натяк на холеру, яка того року (1848)
лютувала в Росії).

Вірш 7. Весна. Садочки зацвілі,

Вірш 10. Біліють. Весело землі: (так Ром. — Дом. і Фр.:
»землі«. Лишаю »землі«, щоб не псувати риму).

Вірш 20. Силить — Шевченко пише: снить.

Вірш 24. Комини без диму; в Авт.: Коминий.

Вірш 46. По жовтому полю (не полі. У Дом. теж полю.
Отже і в »Тополі»: »гуляє по полю«, не: »по полі«).

І знов мені не привезла.

Джерела, як вище. Текст беру з »Кобзаря« Дома-
ницького.

Замітки:

Вірш 7. Та й знать не хочеться мені! . . . (Цятки, як в
автографі.)

Вірш 16. Без слюоз, роси тії святої. (Фр.: »сліз«.)

Вірш 24. Листи тії (Зразу було: То піду я.)

В неволі, в самоті немає.

Єсть в обох автографах і в Жемч. Текст беру з
Доманицького.

У Франка численні відміни.

Вірш 2. Нема з ким серце поєднать; (Фр. »душу« за
Авт. I.—Жемч.: »думу«.)

Вірш 3. То сам собі отсе шукаю (Фр. »когось собі« в Авт. I.
єсть: То сам в собі когось шукаш.)

Вірш 4. Когось-то, з ним, щоб розмовлять. (Авт. І.: Щоб з ним хоть серцем розмовлять.)

Вірш 5. Шукаю Бога, — а нахожу (Фр. шукаєш, находиш, за Авт. І.)

Вірш 6. Таке, що цур йому й казати! (Авт. І. Таке, що гріх і розказати.)

Вірш 7. От-що зробили з мене годи (Фр.: »Оттак то нівечать нас годи,«—це за Авт. І.—Дом. брав за основу Авт. ІІ.)

Вірш 10. Минуло хмарно, (Так Автографи. Давнійше в »Кобз.« марно.)

Вірш 12. Щоб до ладу було згадати.

Після цього рядка Франко вставляє з Авт. І. слова:

Видумуєш, щоб серце вбоге
Хоч тихим словом розважати,
Не лізе в голову нічого
Нема з ним душу поєднати!

Вірш 14. Бо їй так хочеться, Авт. І.: А їй так хочеться,

Вірш 15. Хоч слова тихого . . . Авт. І.: Хоч слова доброго.

Вірш 17. Неохолонувший ще труп. Авт. І.: Незахолонувший той труп.

Ой умер старий батько.

Єсть в обох автографах і в копії Жемч. Беру текст Доманицького. У Франка багато відмін; він буде на Авт. І. (на засл.).

Вірш 1—4. У Франка так:

Ой умер, умер батько,
Умерла і мати,
Та нема кому в світі (Жемч.: широті)
Порадоньки дати.

Вірш 8. Чи дома журитись? Фр.: Чи йти утопитись?

Вірш 10. Посажу я руту; Фр.: Та посажу руту;

Вірш 12. Остануся тут: Фр.: Остануся я тут.

Вірш 13. Прийде милий Авт. І.: Прийде, прийде

Вірш 14. Хазяїнувати Фр.: хозяїнувати

Вірш 15. А як же ні, то я піду Фр.: то піду я

Вірш 16. Доленьки шукати. Фр.: Матері.

Вірш 17. Посходила тая рута Фр.: Посходила рута (без: тая)

Вірш 19—20. А дівчина — сиротина Фр.: А дівчина молодая
У наймах марніє! У наймах старіє!

Не вернувся із походу.

Єсть в обох автографах. Текст беру з Доманицького.

Примітки:

Вірш 8. Ні, не того мені шкода, — Фр. за Авт. на засл.:
Ні, мені того не шкода, —

Вірш 13. «Гусаркою» звуть! . . . Авт. I. (на засл.) Московкою. Лишаю «Гусаркою», «бо у віршу мова про Гусарина, не про Москаля. Доман., як бачимо, бере у свій текст переважно Авт. II. Н.-Новг. як пізнійший і справлений, Франко часто підбірає варіанти з Авт. I., не тільки тому, що він давнійший, близький первісному оригіналові, але що іноді гладший.

У Вільні, городі преславнім.

Єсть тільки в I. Авт. (на засл.) і то перечеркнений рукою Шевченка. До II. Авт. поет цього вірша не взяв. Текст беру з Дом. Тому що оден автограф, великих різниць між текстом Доманицького й Франка нема.

Вірш 1. У Вильні, городі преславнім,

Франко пише «Вільні» (Wilno по польськи (neutr.), по українськи: Вильна (femininum).

Вірш 8. За те, що шапки не ламали (Давніше: здимали, але в Огоновського: «У Вильні» і «ламали»).

Вірш 39. І банкир якийсь із Любська (в Авт.: підчеркнено)

Вірш 43. До Закрету: („ „ „)

Вірш 47. Дочку свою одиначку („ „ , одиночу)
(Огон.: одиноку)

Вірш 79. Аж по обух (Авт.: обох)

Вірш 86. Що батька убила? („ „ , убила.)

Заступила чорна хмара.

Єсть в Авт. I. Текст беру з Доманицького.

Замітки:

Вірш 6. А гетьман попович (з-разу було: А дурний попович)
Мов та галич (Франко: галич, Огон.: галич, — Дом., Ром.: галич.)

Вірш 52. Запорожський брате! Повинно бути: Запорозький,
бо так в автографі. Ог.: Запорозький.)

Вірш 60. І кости Богдана, (так Дом. й Ром. — Франко:
кости, так було й у Огоновського, який опирався на перводруках).

О. М. Лазаревському.

Єсть в обох автографах і в копії Жемчужнікова.
Заголовку нема — тільки N. N. — із відомих причин.

У Романчука: (На Різдво.)

В Огоновського: О. М. Лазаревському. (На Різдво.)

Уваги:

Вірш 1. Не до-дому в-ночі йдучи (чи не ліпше було-б
»в-ночі йдучи?«)

Вірш 7. Оттоді мене, мій друже, (з-разу в авт. I. »брате«).

Вірш 29. Та иноді й пожуриться... (з-разу в Авт. I. »за-
журиться«).

Вірш 21. А так тільки... На дворі, бач, (з-разу в Авт. I.
тільки, що на дворі).

Вірш 29. Підуть люди. I. т. д. (з-разу в Авт. I. Зберуця молиця
Люде добрі).

Вірш 31. Звір в пустині, (Звір у полі).

Вірш 33. І занесе піском, снігом (Авт. I.: І занесе снігом
білим.)

Вірш 36. Свято зустрічати (В Автографах: зострічати.)

Вірш 45. хоч погано (Авт. I.: хоть.)

Вірш 46. Що-ж діяти маю? (Авт. I.: маеш?)

Кінець в Авт. I. почерканий.

Вірш 48. не вмірає! (Ром.: вмирає.)

Неначе степом чумаки.

Єсть в обох автографах. Текст за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 3. Так і мене (Авт. I: Отак мене.)

Вірш 4. А я й байдуже: (Авт. I: А я байдуже...)

Вірш 6. Таки віршами (Авт. I: з-разу: неначе писарь.)

Вірш 8. Та кайдані собі кую (Авт. I: Наголос в Авто-
графу.)

Вірш 9. Як ці добродії дознають... (ця стрічка в Авт.
в скобках).

»Ці,«—у Франка й Романчука: сі.

Вірш 10. Та вже нехай хоч розіпнуть (Фр.: Нехай собі
хоч.)

Вірш 11. А я без вірші не улежу: (Авт. I: без цього.)

Вірш 12. »Уже два годи промережав« — вказує на це, що вірш написаний з початком 1849 р.

Сотник.

Автограф I. Текст за Доманицьким.

Замітки:

Вірш 1. У Óглаві (Наголос із Автографу.)

Вірш 3. Трохá лиш (Даю наголос як у Франка. Кр . . . кий вказував на потребу наголосу—і слушно.)

Огоновський: Трохи лиш.

(У його наголосів нема, навіть авторських.)

Вірш 5. Од Бориспóля (Наголос із Авт.)

Вірш 14. Вилась квасоля (З-разу: квасоля веться.)

Вірш 15. Із оболонками вікно (Огон.: А з оболонками вікно.)

(Так автограф.)

Вірш 23. Узняв собі старий козак (З-разу: цію дитину.)

Вірш 28. синадав (Так автограф.—Огон. за Кож.: »сина' ддав«.)

Вірш 29. У бурсу в Київ обучати (Фр., Огон., Ром.: обучатись. Так і в Кож. даю: обучати, бо так рим до: жонатий, а »обучатись« рим зовсім неус. І з огляду на думку краще: дав обучати.)

Вірш 42. Сидить сотник на причілку (В Огон. за Кож.: »Сидить сотник —«.)

Вірш 69. А чому ти й доси (Так Ром. — У Дом. досі, лишая »доси«, бо воно дає рим до: »коси«.)

Вірш 81. хрещатий (Авт. I: Хрищатий. Шевченко міняє »и« й »є«.)

Вірш 82. Та синій-синій голубий, (Кож.: синє-синє голубий.)

Огон.: Та синій, синє — голубий,

Вірш 86 і 89. »в-осени« не »в осени« (Так Фр. й Доманицький.)

Вірш 90. Ти вийдеш заміж (То вийдеш — похибка.)

Вірш 113. уквітчаюсь (Шевченко пише: »уквіччаюсь«, або »уквічаюсь«.)

III. (в солом'яному брилі, Шевченко пише: солом'яному.)

Вірш 132. Богословом! (в Авт. I: Богословом?!).

Вірш 142. Чого я думаю? У ніби (Наголос з автографа.)

Вірш 151. Як для покойної (Так авт. — Огон.: покойної.)

Вірш 206. Цілує її і примовляє — так в авт.

Вірш 216. А бурсак! (Так в авт.)

Вірш 222. Дивися, пся його личина (В Авт. I., Кож. і Пр. «личина» часат; в Огон. єсть.)

Вірш 258. Дожидайся-ж! (Так Авт. I — на засл.)

Вірш 404. Тільки і остались — (так рим до «повалились», та для думки булоб краще: тільки й осталось, що тополі.)

Як маю я журитися.

В обох автографах. Текст за Доманицьким.

Відміни малі.

Вірш 7. Та не продамся нікому, (так в Авт. II., в I.: А не продамся).

Вірш 15. Щоб не росло таке зілля (в I. Авт. з-разу: Щоб не було вольного).

За сонцем хмаронька пливе.

Єсть в обох автографах. Текст за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 5. Рожевою, в Авт. I. червоною (у Франка похибка. Його нотка 1 відноситься не до 13 вірша, а до 5!)

Вірш 9. Ніби серце годиночку (Авт. I. — годиньку.)

В Авт. I. кінець такий:

І знову тьма, і не знаєш,

Де дітися в світі . . .

А ніч темная та чорна,

І довго до світу.

На що мені женитися?

Єсть в обох Автографах і в коп. Жемч., але без заголовка, який появился у «Хаті» 1860 р. Тепер: Дом. і Фр. без заголовка, Романчук: (Козацька доля.)

Відміни:

Вірш 4. Козаки сміятись. (Так Ром. і Дом. — Франко: сусіди.)

Вірш 5.	«Оженився», — вони скажуть, —	Фр.: скажуть люди —
Вірш 7.	Занапастив нерозумний	„ навіжений
Вірш 13.	Ні, не буду чужі воли	„ Не буду я чужі воли (Хата: Ой не буду чужі воли)
Вірш 16.	Тещу поважати	„ Тестя
Вірш 18.	В синьому жупані	„ так само. «Хата»: В голубім
Вірш 25—32:	На весілля товариство Вийде погуляти, Та винесе самопали, Викотить гармати. Як понесуть товариша В нову світлицю, — Загомонять самопали, Гукнуть гаківниці.	„ На весілля товариші Прийдуть погуляти Та винесуть самопали, Привезуть гармати. Як повезуть молодого У нову світлицю, Загомонять самопали І ті гаківниці.

Відміни Франка взяті з Автографа на засланні. Доманицький оснував свій текст на перводруку, який зготовлено з Автографа Н.-Новгородського.

Вірш 33.	Як положать молодого	Фр.: так само: «Хата»: отомана,
Вірш 35.	Заголосить, як та мати	„ Заспіває мов та мати
Вірш 39.	І рознесе тую славу	„ мою славу
Вірш 40.	По всій Україні	„ Так само. Жемч.: Славу України.

Удовиця.

Єсть в обох автографах. Без заголовка. В Огоновського: «Удовиця», в Романчука: (Удовиця). Франко й Доманицький друкують без заголовка. Лишаю: «Удовиця».

Замітки:

Вірш 3. Стала на все село слава — так Дом., Фр. і Романчук. Авт. на засл.: Стала слава недобрая (в нотці Франка 213¹) похибка).

Вірш 23. Самим шовком виши- Фр.: Самим злотом оку-
вала, вала,
Злотом окула; Шовком повила,
(Так було з-разу в
Авт. І.)

Вірш 33. А сама на прощу в ,, Так само. Авт. І: А
Київ — сама остригла коси.

Як-би тобі довелось.

Єсть в обох автографах. — Беру текст Дом.

Відміни:

Вірш 7. А то верзеш (Так і Франко за Авт. І. Дом. і Ром.:
верзе.)

Вірш 8. Та й думаєш (Так і Франко за Авт. І. Дом. і
Ром.: думає.)

Вірш 15. Будуть собі тинятися (Франко: Будуть жити,
гулятимуть. Так Авт. І.)

Вірш 20. А ще одну нате
Отсю одну непокритку! . . .
Служайте-ж, панята.

так і Фр. Дом.: «останню». Авт. І:
Нехай буде так, як буде
А все одну нате
Оцю одну непокритку
А так собі . . .

Вірш 23. Дівчата на луці (В Авт. наголос!)

Вірш 29. Та до криниці (Авт. І: Та знай по воду.)

Вірш 32. Давненько вже у яр пішла. (Авт. І: Давненько
вже пішла.)

Вірш 36. Отсей лукавий лановий: (Авт. І: поганий ла-
новий.)

Вірш 39. рятувать (так пише Шевченко).

Вірш 44. Прибігли хлопці і т. д., в Авт. І. (на засл.):
»Гвалт, ратуйте! Люде добрі!«
Ніхто не ратує!
Тільки хлопець. Перехрестивсь

Вірш 49. Застогнав поганець, (Авт. І: »поганий«.)

Вірш 52. Суд наїхав, подивились, (Авт. І: поховали.)

Вірш 56. захвасували (Так в обох автографах.)

Вірш 63. Трохи одпочити (з-разу в Авт. II. Н.-Новг. сіли одпочити).

Вірш 72. Дати коням одпочити (рим до дальшого «ковити», «тому й не може бути одпочати).

До вірша 57 в обох Автографах текст майже той самий, від 57 відмінний. В Авт. I. на засланні так:

Ишов етап із городу,	Перстень молодого
Та й став під корчмою	Рестантові! Не бачили
Одпочити в холодочку	Предане нічого!
Та води напиться.	Це та сама молодая,
Як то дадуть! Бо, буває,	Що сей безталанний
Далеко носити,	Вирвав вилами у пана.
То й вибачить таки треба!	І несе кайдани,
А тим часом стали	У Сибір несе за неї! . . .
Коло корчми аж три тройки;	Як-би хоч любились?
Давоники бряжчали,	То й не жаль було-б сіромі.
Грала музика троїста,	А то так случилось,
Люде гомоніли	Просто а запалу, та й годі.
Та весільної співали,	Молодії сіли,
Бо було весілля —	Та й поїхали додому,
Молодую везли в хутір	І етап в дорогу
Та так опинились	Забрязкотав кайданами,
Коло корчми. Коні бідні,	Помолившись Богу
Бачте, потомились!	За молоду, бо молода
Он як хрупуть! Що ж це сталось:	Всіх почастувала.
Плакать перестала	Приїхали. — Заспівали
Молода їх? Вона того	Та затанцювали
В залізах пізнала,	До вечера, а в вечері
Того хлонця молодого,	Молоду шукали!
Що заколов пана,	Та не найшли, не дознались,
Та нікому й не сказала,	Де вона поділась!
А придане пняі	І сльозами умилося
Не пізнали! — й не бачили,	Веселе весілля!
Як перелякалась	Молодий той у коморі
Молода їх арестанта	Сам собі ночує,
І як потім стала	А молода за етапом
Розмовлять з ним — і отдала	У Сибір мандрує.

† Франко в «Кобзарі» том II, стр. 218 друкує цей варіант, як «другу редакцію закінчення». Тимчасом, це перша, бо автограф на засланні старший.

Заросли шляхи тернами.

Автограф I. (на засланні) і копія Жемчужнікова.
Замітки.

Україна — Шевченко пише: Країна.

Замітки:

Вірш 38. На тую Україну (В коп. Жемч.:
Не дай мені згинуть
Отут на чужині!

В Авт. I: Не дай мені згинуть
На чужині, дай хоч глянуть
На тую країну.

Зацвіла в долині.

Оба автографи і копія Жемчужнікова.

Беру текст Дом. як і в попередніх віршах.

Відміни:

Вірш 4. Дівчина — дитина Авт. I: Дівчина в долині

Вірш 9. І в білій свитині „ I: А в-ранці в неділю
(Ж. I в-ранці)

Вірш 12. У гай на долину „ I: Дівчина в долину

Вірш 19. Тихою ходою „ I: vasat.

Вірш 20. І йдучи співають „ I: vasat.

У нашім раї на землі.

Єсть в обох автографах. Беру текст Дом.

В автографах без заголовка. Романчук: (Мати по-
критка.)

Відміни:

Вірш 3. Як тая мати молодая Авт. I: Як мати молодас.
(У Франка «Кобзарь» стр. 225¹). Це слово «нас». Похибка.

Мабуть: vasat.)

Вірш 6. Дивуюсь дивом Авт. I: Дивлюся довго

Вірш 9—12. В авт. II: vasat „ I: (в скобках)

Вірш 14. Серед ночі (наголос Шевченка).

Вірш 21. І вийде з дому погулять (це з Авт. I).

Вірш 24. А подивіться! Авт. І: Дивіться люде, подивіться!

У Франка: Своє добро: (нема) Єсть так:

Щоб людям, бачте, показати:

»Дивіться, люди, подивіться,

Моє найкраще над всімі!«

Вірш 49. Минаєш плачучи в-ночі,

І полем — степом ідучи,

Так Франко й Романчук, так лишаю, щоб не псувати риму.

У Доманицького:

ночі

ідучи,

Вірш 58. Все дитиночка забрала (Перводрук: Все забрала дитиночка.)

Вірш 60. І вийшла ти за царину

З хреста ніби знята

Франко за Авт. І:

І ходиш ти замучена,

Ніби з хреста знята.

Вірш 63. Нелаче прокази (Перводрук: Мов тії прокази.)

Вірш 66. І колись то воно буде (Авт. І: стане.)

Вірш 67. Гратись, і промовить (Авт. І: Гратися, промовить.)

Вірш 71. Дитині правдиво (Авт. І: Розкажеш правдиво.)

Вірш 72. Про панича (Авт. І: Про москаля.)

Вірш 86. На морозі, межі псами (Огон.: Межі псами на морозі.)

Вірш 104—109. В тих віршах 4 verb. рими: знають, виростають, мають, най мають.

На великдень.

Єсть в обох автографах. Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 1. На Великдень (Авт. І: У великдень).

Вірш 2. Проти сонця (Так Дом. і Фр. — Ром.: против, так в Авт. І. Огон.: Проти.)

Вірш 15. Мені мати купувала (Авт. І: вишивала.)

Було роблю що, чи гуляю.

Єсть в Авт. I. Текст, як у Доманицького.

Замітки:

- Вірш 24. Вже хати не мати. (З-разу було: Ніколи не мати.)
Вірш 29. Чого думаю, чого я (З-разу було: І не знатиму,
чого я.)

Буває, іноді старий.

Єсть в Автографі I. — Текст за Доманицьким.

Замітки:

- Вірш 1. Буває, іноді старий (Шевченко писав: іноді, так
оставив Дом. в «Розсліди» (стр. 276), але в «Кобзарі» (стр. 482)
іноді, Франко: іноді, Романчук: іногді (тоді требаб дати: інойді,
бо Шевченко писав: тойді.)
Вірш 4. І заспіває, як уміє (Авт. I. з-разу: хоч не вмів.)
Вірш 21. Зелена травка (Авт. I. з-разу: святая.)

Хіба самому написать.

Джерела, як вище.

Замітки:

- Вірш 1. Хіба самому написать (Так Дом. — Фр., Ог.,
Ром.: хіба.)
Вірш 19. Із москалів (Огоч.: Із Москалів, повинно бути
мале «м», бо тут мова про салдатчину, не про народ.)
Вірш 44. Оттак-то я тепер терплю, (з-разу було: Отак і я.)

Дурні та гордії ми люди.

Вірш знайдений в Архиві Деп. Пол. 1907 р. Перводрук: «Україна» 1907, — перший раз в «Кобзарі», у Доманицького (1908).

Звідси й друкую. (Романчук примістив цей вірш в доповненнях до «Кобзаря» т. II. стр. 494.)

Відміни:

- Вірш 1. Дурні та гордії ми люди
На всіх шляхах, по всій — усюду!
Так Франко. Дом.: усюді, Ром.: люде — усюді!
Так рим зовсім попсований.

І золотої й дорогої.

Єсть в обох Автоґрафах.

Відмін багато :

Вірш 1.	І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви,
не жаль
Моєї долі молодої,	Авт. I:	Мені, щоб знали ви, не
жаль, —
Моєї молодості й досі
Вірш 5.	Оступить душу —	„ I:	Осяде душу
Вірш 6.	А ще до того, як по-
бачу	„ I:	А надто (хлопці), як
побачу
Вірш 7.	Малого хлопчика
в селі	„ I:	В селі веселому в ряд-
нині
Вірш 10.	Сидить собі в старій
ряднині	„ I:	Малого хлопчика під
тином
Вірш 12.	Що це-ж та молодість
моя.	„ I:	Що це вся молодість
моя.
Вірш 16.	Даремне, марне про-
летять
Його найкращії літа	„ I:	Його найкращчії літа
Даремне, марне про-
летять.
Вірш 18.	Що він не знатиме,
де дітись	„ I:	Що сам не знатиме, де
дітись
Вірш 19.	На сім широкім,
вольнім світі	„ I:	На сім чуднім, широ-
ким світі,
Вірш 20.	І піде в найми	„ I:	Що піде в люде, що
колись
Вірш 21.	Щоб він не плакав,
не журилась,
Щоб він де-небудь
прихилився, —
То оддадуть у москалі...	„ I:	Щоб він не плакав, не
журився,
Щоб сам де-небудь при-
хилився,
То оддадуть у москалі...

Ми в-купочці колись росли.

Єсть в обох автоґрафах, а також в Альбомі, який знайшов 1907 р. д. Я. П. Забілла в архіві Деп. Пол. (Це найраніша редакція. В Авт. II. перед віршом ряд крапок. Відмін дуже багато.

- Вірш 1. Ми в купочці колись росли. (Так Авт. II.)
 Ми в купі училися, росли (Так Авт. I.)
 Ми в купі гралися, росли (Так альбом III.)

Вірш 3. А матері на нас дивились (Такий наголос в автографі. Франко дав свій: А матері на нас дивились.)

Вірш 4. І говорили що колись (Альбом: Та може думали колись.)

Вірш 6. Старі зарання повмірала (Франко: заранні, Авт. I: зарані, Авт. II: зараньні.)

Вірш 8. Та вже й не сходились ніколи. (Альбом: І вже не сходились)

Вірш 9. Мене по воли і неволи (Дом.: неволі — та так псує рим.)

Вірш 10. Носило всюди; принесло (Альбом і Авт. I: занесло.)
Уже на старість у село,
У те село, у ту хатину, так Франко, ком-
Де мати в тяжкую годину бінуючи Авт. I. з
На безтання понесла текстом Альбому Ш.

Вірш 23. В далекій, каторжній неволі; (Альбом: катаржній) до: «неволі» рим у віршу 20 «тополі» — тому не «тополя» як у «Розсліді» (стр. 277) хоче Доманицький. Він сам пізнійше в «Кобзарі» (стр. 487) прийняв «тополі», хоч назвав це «помилкою по всіх «Кобзарях».

Вірш 24. Ставок, гребелька Альбом і Франко: І став і
і вітрак гребля і вітрак
даю: «вітрак», бо дальше, вірш 26, рим: «Козак».

Вірш 32. Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались
(так рим).

Альбом і Франко: «посхиляло», «позаливались» (так рим попсований).

Між 33—35 Франко вставляє з Авт. I. вірш: Не мудрі, думаю, слова!

Вірш 37 і дальші у Франка з Авт. I. так:
«А що пак брате, — чи живіа Сидить було та чепурить ся
Ота Оксаночка чорнява, Та оченаш собі чита,
Що з нами бігала гулять?» Як той школяр, та розпліта
«Где вдовівна кучерява! Неначе коси. У черниці,
Не знаю, як тобі й сказать. Кажали, в Чигирин пішла,
Вона була помандрувала Та думаю, таке ледащо
За москалем, то знов вертала. І там не треба. Так ні - за - що
Така острижена прийшла, Занапастилася, звелась.
В старій шинелі, помарніла. А що за дівчина була!
Уже либонь і одуріла Так так, що краля!
Та знову десь собі пішла. І не вбога,
Здалась сердешна на ігрище! Та талану Господь не дав.»

В Авт. в Деп. Пол. після «та талану Бог не дав — йдуть рядки:

А би черешня прийнялась,
Це саме та, що ми садили,
Як мати вмерла, — це моя;
А то другая, що твоя,
Так та усохла — поливали
І гноєм корінь окладали,
Не допомгло таки — засохла,
А вже чимала піднялась.

Готово! Парус розпустили.

Єсть в Авт. І. В Авт. Н.-Новг. нема. Дата написання: 1849, вересень, коли Шевченко, вертав з експедиції, а не, як думав О. Кониський, коли поет вибірався у плавбу по морі.

В Розсліді Дом. (стр. 279) похибка. Там написано: »Дата вірша не тільки р. 1848 (а не 1849), але навіть і т. д.« Повинно бути: »не тільки р. 1849 (а не 1848), але навіть і т. д.

Замітка:

Вірш 1. Готово! Парус роа- Ром.: Готово! Парус розпу-
пустили; пустили;
Посунули по синій Посунули по синій
хвилі хвили,

І так повинно бути, бо як-би ми, з огляду на теперішню правопись не написали, то сумніву нема, що поет чув так, як рим каже. Коли може бути: Ми в осени (замість: в осені), то може й бути: по синій хвили (замість: хвилі).

Ми в осени такі похожі.

Єсть в обох Автографах і в Альбомі.

Друкую за Доманицьким.

Відміни:

Вірш 9. Із степу перекотиполе (Авт. І: У гай перекати-поле. Альбом: У гай перекотиполе.)

Вірш 10. Ягняточком собі біжить, (так і Фр. — Так в авт. І. і в Альбомі, давніше: Рудим ягняточком біжить,).

Вірш 11. Біжить до річки, ніби пити (так Франко за Альбомом; Авт. І: «Біжить до річечки», — давніше друкували: До річечки собі напитись).

Вірш 12. А річечка його взяла (Авт. І. і Франко: А річечка мала взяла).

Вірш 14. А Дніпр у море, на край світа (Франко: А Дніпр широкий і т. д., так в Авт. І. і в Альбомі).

Вірш 15—16. Авт. І: васат.

Вірш 18. Малої билни (Фр. Тієї билни.)

Вірш 23. Думи душу осідають, (Фр. серце осідають: У давніх виданнях «Кобзаря», від Кожанчикова до Огоновського вірш 23—24 васат. Стоять крапки).

Вірш 29. І любити Твою правду,
І весь світ обняти! . . .

(Авт. І: На сім світі і любитись. —

Альбом: І любити на сім світі
Брата і не брата.)

Вірш 31. Благо тобі, друже - брате (Фр. як Авт. І: друже добрий,).

Вірш 36. І воно вгадає (Авт. І: І те угадає; Фр.: І то угадає).

Вірш 37. Твої думи, заговорить; (Огоновський: Твої думи веселі).

Вірш 38. Немовлящими устами. (Так Авт. І. Альбом: Немолящими; Франко, як Огоновський і Романчук: Непорочними.)

Вірш 39—41 в Альбомі так:

А ти, мій єдиний,
Одинокий, безталанний,
Друже на чужині.

Вірш 42. Авт. І: васат.

Вірш 43 до кінця у Франка так:
Хто з тобою заговорить,
Хто розважить горе,
Сльози висушить в неволі?
Бог та степ та море.

В Огоновського після «гляне», (вірш 44), цятки.

В Авт. І. вірш 44 як у Франка:

Хто розважить горе,

а дальше два рядки цятки.

Лічу в неволі дні і ночі.

Єсть в обох Автоґрафах, тільки в другому не цілий.
Друкую за Доманицьким. Відмін мало.

Вірш 12. Молитва за Богом. (Так скрізь. «Викъ»: Молитва до Бога.)

Дальші рядки взяті з Авт. II. В Авт. на засланні їх нема.

Вірш 15. Три годи (Авт.: три года.)

Вірш 24. Після цього вірша (Незримим писані пером . . .)
У Франка йде вставка з Автоґрафа II.-Новг.

Нехай гнилыми болотами
Течуть собі меж бурьянами
Літа невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посижу тронки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю децо, заспіваю,
Тай знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку. Рушаю.

Вірш 103. Хоч доведеться розпястись,

Франко замічує, що в тому слові зайве «є»; вистарчить «роз-
пятись». Це «є» вставлене через аналогію до «є» в слові «брести».
(брести — роспясті).

Ми заспівали, розійшлись.

Єсть в Автоґрафі на засл. Відмін значнійших нема.
Замітки:

Вірш 12. Принаймні (Шевченко пише: принамні, при-
намені), сумували (так пише Франко. Дом.: сумовали).

Не молилася за мене.

Єсть в обох Автоґрафах і в копії Жемчужнікова.
Заголовок «Хатина» являється що йно в «Хаті»
1860 р., де цей вірш у перве видруковано.

Ріжниці текстів.

Вірш 1—5 в Авт. на засланні так:
Не молилася за мене,
Поклони не клала,

А так собі співаючи,
Мене повивала
Моя мати.

Вірш 8. Та не виліз в люде (Франко з Авт. I: вийшов.)

Лишаю: виліз, бо так у перводруку і в Доманицького.

Вірш 11. Як мав-би я у неволі («Хата»: недолі.)

Вірш 14. Благав у Бога: (Копія Жемчужнікова: Просив.)

Вірш 21. Та на лани золотополі (Авт. I: золотофілі.)

Вірш 26. І в-двох тихенько заспівать (Авт. I: І тихо,
тихо заспівать.)

Вірш 39. Вечеряти в свою хатину (Авт. I: Вечерять в
хаточку свою.)

Вірш 40—44. В Авт. I. так:

Даш ти, Господи, і злато

І власть панам в твоім раю,

Даш високі палати,

Вони-ж неситі пузаті,

Запершися собі в палатах

На рай твій, Господи, плюють,

Вірш 47 і 48. Я тільки хаточки в тім раю

Благав, і досі ще благаю,

(хаточки єсть в Авт. I. — раю (не «раі», даю з огляду на рим до:
благаю).

Петрусь.

Єсть в обох Автографах в рукописі Мордовцева й
копії Жемч. В обох назва: »Петрусь.« В Авт. II. до-
дано: поема.

Ріжниці текстів.

Вірш 3 й 4. І дочечка у їх росла,

Уже чимала піднялась

Варіант, замість тих 2 рядків:

І мали дочечку вони.

(Немаю під рукою матеріалів, щоб сказати, де цей варіант
приходить, — але знаю на-певно, що він є.)

Вірш 5. І генерал її засватав, так в Авт. I. »Основа«—
посватав.

Вірш 17. Петрусем звалось; на придане — так Авт. I.;
Основа і Франко: За придане.

Вірш 20. Свиней же пасти, безталанне. Авт. I: «безталанне» часат.

Вірш 24. І генеральша у-ночі (Так рук. Морд.)

Вірш 25. Тихенько плакать собі стала (Так в Автографах; Основа: Уже тихенько й плакать стала. Так і в Огоновського; Франко: Уже тихенько плакать стала (без: «й»).

Вірш 27. Зов'яне марне у палатах (Так Авт. II. й «Основа»; Фр.: зав'яне, як Авт. I., Огон.: зів'яне.)

Вірш 28. Краса і молодість моя (Так Авт. II. й Дом., Фр., як Авт.: Засохне молодість моя. Огон.: як Авт. II. й Дом.;

Вірш 32. Купи собі, Машуню, шаль! (Так: Огон., Дом.)
Фр. Авт. I: мамашо, Авт. II: мамуню; Машуню—це поправка в «Основи».)

Вірш 41. Зіма миналась, кралось лихо (Так: Фр.; Огон.: Крилось лихо — це похибка в «Основи».)

Вірш 45. В селі бенкети загули, (Так: Фр., Огон. В Автографах є: банкети.)

Вірш 47. А генерал того не бачить, — (В копії Мордовцева єсть на тому місці вставка, якої нігде не стрічасмо:

А він хоч зна
Та нам не скаже)

Вірш 49. З нудьги і з двору погуляти (Авт. I: З нудьги у поле погуляти.)

Вірш 51. Та аж за цариню зайшла (Авт. I: Та аж за шлях собі зайшла.)

Вірш 53. Мале хлопяточко в стерні (Авт. I: Маленький хлопчик. Чи се ти?)

Вірш 56. Се ти, Петрусю? — «Аже-ж я» (Авт. I. Петрусю? Я... І подивилась...)

Вірш 59. Жили, жили» — Та й похилилась; (Авт. I: Мов та тополя з сироти.)

Вірш 61. Авт. I. мав:

Згадала

Убогий хутір. Там колись
Вона убога виростала
І дівувала. Продали.

Вірш 65. І в-купі гроші пропили...

Після цього рядка Франко вставляє в Авт. I: На вік світ божий зав'язали!»

Вірш 67. Ходімо, серце, погулять (Авт. I: Ходімо в сад, ходім в палати!)

Вірш 69. А хто-ж тут буде доглядать? (Авт. I: Ходім, не пастимеш ягнят.)

Вірш 70. Хто попасе мої ягнята? (Авт. I: А хто ж тут пастиме ягнята?)

Вірш 73. Його в палати; а в палатах (Авт. I: В палати хлопчика в постблах.)

Вірш 76. І любо й. (Авт. I: І рада стола.)

Дальше такий варіант:

Злую долю

Ти на Петруся навела.

Та ми не знаємо, що буде,

Що виросте з того зерна,

Що ми посіємо? Ми люде,

А Всемогущий хоч і зна . . .

Вірш 86. Не оддала-б (Так в «Основі». Фр. за Авт. I: Ні, не дала-б.)

Вірш 89. Петрусь до школи та із школи (Авт. I: Петрусь у школу та із школи.)

Вірш 96. Зімою в Київ одвезли, (Авт. I: У Київ хлопця одвезли.)

Вірш 97. І там у школу оддали, (Авт. I: Та й там до школи оддали.)

Вірш 104. Роскажем иноді колись (Авт. I: Роскажем иноді ті сні.)

Вірш 105. Про те, що снилося Петрові. (Авт. I: Які там снилися Петрові.)

Вірш 106 і далші:

А генеральші чорнобровій

Що тепер снилося? То ми

Оце й роскажемо . . .

(Взято з Авт. II.; так у Дом. й Франка.)

В Огоновського так:

А генеральші чорнобровій —

Що снитця? . . .

Перед Пречистою і т. д.

Вірш 109. Перед іконою Пречистої (Так Фр. й Дом.; В Огон. за «Основою,» єсть саме: «Перед Пречистою»—бо так навязується до попереднього рядка.)

Вірш 112. Ридала, билася, — не чистую, (Огон.: Ридала, билась . . . не чистую, Авт. I: Вона молилася . . . не чистіі — так і Франко.)

Вірш 113. Огненную сльозу лила (Франко оставив, як Авт. I: Рікою сльози проливала.)

Вірш 115. Щоб та її, щоб та спасла, (Франко: Щоб заступила, щоб спасла; так Авт. I.)

Вірш 122. Душі негрішній, молодій (Так і Франко. Авт. I. ще раз: Тяжко-їй.)

Вірш 128. А лихо, кажуть, перескоч — після цих слів у Авт. I. (на засланні) йде:

Не Бог судитиме, а люде.

Вони, вони тебе осудять

Своїм неправедним судом!

Петрусю! добрая дитино!

Ти ще не знаєш, неповинний,

Як тяжко на світі любити!

Любити... і марне, марне гинуть

І згинуть віку не дожить!

Вона — твоя свята мати,

Твоя єдина сестра!...

За неї рад ти умірати

Хоч тричі на день, рад оддати

За неї рай свій молодий!

А більш нічого не даси...

Бо серце гріх їй отдавати!

То мати бідная твоя!

Неначе люта я змія,

За серце грішнє впилася

Любов нечистая... не расм,

А лютим пеклом розлилася

По грішній крові! І не знає,

Сама не знає, що робить

І що їй діяти з собою?

Чи то сховатись під водою?

Чи то їй голову розбити?... .

Останні рядки в Авт. II. (Н.-Новг.) так:

Або сховатись під водою,

Або принамені розбити

Остіну голову??... (Так і в Огоновського.)

Вірш 156. Я у Дніпрі утоплюся! (Так і в Огоновського. Франко взяв варіант з коп. Жемч.: »Я у Дніпрі тоді утоплюся!« так краще.)

Вірш 159. І вас оттак не завдала (Авт. I: продала.)

Вірш 162. Любіться, діточки, весною (Авт. I: Моліте Бога, щоб весною.)

Вірш 163. На світі є кого любить (Авт. I: Господь послав кого любить.)

Вірш 164. І без користі, молодю (Авт. I: Вам буде любо, любо жить.)

Вірш 167. Любов та чистая, і буде (Авт. I:

Любов та буде молодю

І непорочною... такою,

Як сон дитини на зорі?... .

А в-осени любіться гріх!

То не любов, то пекло буде,

І осміють, осудять люде,
І Бог правдивий покара
За чорнобривого Петра.

Вірш 171. З Превосходительною? Що ти (Краще було-б:
Із генеральшою? Що ти)

Вірш 186. Назад гадюку в серці люту, (Авт. І: Свою
змію ще гірше люту — так і Франко.)

Вірш 187. Та грошки в пляшечці отрути (Авт. І: І ка-
пельку на щось отрути.)

Вірш 188. Не їла три дні й не пила, (Авт. І:
Не спала три дні і три ночі.
Засохли губи, впали очі . . .
Уже й не молиться в-ночі,
А щось шепоче сміючись.
І з тиждень грішная нудилась,
Сама не знала, що робить!
А потім трути наварила.

Вірш 195. І генерала напоїла, (Авт. І: Та генерала на-
поїла.)

Вірш 196. Та й спать упоравшись лягла. (Авт. І: Щоб
знав, як дівчину любить.)

Вірш 208. До генерала ідучи (Оба автографи: За гробом
люди ідучи — такий текст, з огляду на думку, гірший. Виходило-б,
що генерала вже несли в домовині, як люде стали говорити про
смерть, тому припинили похорони і т. д. В поемі цього нема —
за багато треба-б догадуватися.)

Вірш 212. І судових неначе ждуть: (Авт. І. має:
Ой не мине Господня кара!
Великим громом упаде
На грішну голову . . . мов хмари,
Набралось люду, аж гуде . . .
Та все щось шепчуть про отруту
І ніби то когось то ждуть.

Вірш 214. Приїхали. (Франко за Авт. І: Приїхав суд —
так і краще.)

Вірш 216. І яд находять в животі (Авт. І. і Франко: На-
ходять труту в животі.)

Вірш 222. Громада зично загула. (Авт. І:
І на Господньому Христі
Уся громада присягає.

Вірш 223. Тоді на ганок вихожає (Авт. І: Петрусь на ганок
вихожає.)

- Вірш 227. А ви не знаєте нічого (Авт. І:
А за що? . . . Я вже тес знаю
І не скажу вам, люде злий!
тую вставку приймає Франко.)
- Вірш 229. Та в город в путях одвезли (Авт. І: І зараз в Київ
одвезли.)
- Вірш 230. Пого недовго мордували (Авт. І: Петра недовго
модрували.)
- Вірш 231. В тюрмі, в суді, а в добрий час (Авт. І: В тюрмі гли-
бокій, в добрий час.)
- Вірш 236. Аж у Сибір . . . (Авт. І: Аж на Сибір . . .)

Мені здається, — я не знаю.

Єсть в автографі на засл. В Н.-Новг. нема. Друкую
з тексту Доманицького.

Замітки:

- Вірш 10. Так що мені тут гріти-дути? (Так Доманицький.
Фр.: Так що ж міні тут гріти — дути? (Давнійше, ще
навіть в Огоновського, 1893, т. II, стр. 66, замість: гріти—дути?
стоять цятки. Ці слова прочитав Доманицький.)

- Вірш 56. Прочитаю В автогр.: Прочитаю
Собі хоть мало — Собі хоть мало . . .
оживу, оживу . . .

Як-би ви знали, наничі.

Єсть в Автографі на засланні. Друкую з тексту
Дом.

Відмін мало, бо тільки оден автограф.

Замітки:

- Вірш 3. То ви-б іділій не творили (Так в Огоновського
і так треба, з погляду на зміст. В автографі, мабуть через похибку
вельсгій«.)

- Вірш 6. За-що, не знаю, Ром.: За-що, не знаю,
називають називаєм
Хатину в гаї тихим Хатину в гаї тихим
раєм: раєм:

Доманицький каже (Розслід 290 стр.) що таку поправку (нази-
ваєм) «зроблено без найменшої раціональної підстави». Отже,
на наш погляд, така підстава є, і то важна, — рим.

Вірш 34. Носити воду школярам (не: школярям, бо в Авт. а).

Вірш 37. А сестри... Сестри? (В Автографі: А сестри! Сестри?) Огон.: А сестри!... сестри?

Вірш 47. На праведній твоїй землі!

Ми в раї (не в раю!) пекло розвели,

Так Ром. Лишаю, бо того хоче рим. (щоб не читати: розвели).

Вірш 64. А верби геть по над ставом (наголос в Автографі).

Вірш 66. Зелені віти... (цятки а Автографу).

Вірш 75. Нема святого на землі! бо до того рим в 77 рядку: Тебе вже люди прокляли... (Інакше поет не зіставляв-би тих слів, а підібрав-би був інші рими. »Землі, прокляли« — це не в рим!)

Буває в неволі иноді згадаю.

Єсть в Автографі на засланні. В Н.-Новгородському нема.

В давніших »Кобзарях« (прим. Огоновського 1893) цей вірш кінчився на стрічці 50, словами: Розказував ось що: (Але що він розказував, вірш не договорював). Що йно Доманицький з'ясував, що тут іде, як оповідання козака вірш, який давніше друкували окремо: »Не знаю, як тепер Ляхи живуть.«

Замітки:

Вірш 25. Ніби мені каже: (В Автографі І. і у Франка ці слова в скобках.)

Вірш 66. Неначе гори поросли

На нашій, синочку, землі. (Так до риму.)

Вірш 68. Я жив на хуторі...

... (Цятки, бо в автографі почеркано.

Доманицький прочитав ще: в мою...)

І станом гнучим і красою.

Єсть в обох автографах і в рукописі Мордовцева. Тому й споро відмін. За основу беру текст Доманицького.

Відміни:

Вірш 1. І станом гнучим (Огон.: гнучким, тоді наголос: гнучким, замість: гнучким.)

- Вірш 12. І хто заступить? хто укрис (Морд: Хто укрив?)
- Вірш 23. Уже й на тебе не дивлюсь. (Так Дом. Так було в давніших виданнях «Кобзаря». Франко впровадив варіант з Авт. I: На стан твій гнучий не дивлюсь.)
- Вірш 24. Мені приснилось: ти вже мати; (Так Дом. й Огон.; — Франко впровадив з Авт. I: Мені вже сниться ся, що ти мати,)
- Вірш 28. Несуть все добре за собою; (В Авт. I. дуже гарний варіант: Несуть усе, усе з собою,)
- Вірш 31. Одна-однісенька; з тобою Фр.: Одна-однісенька. З тобою Авт. I: Сама калікою старієш.
- Вірш 35. Оперилось, — і ти Авт. I: А там . . . і ти собі
осталась осталась.
- Вірш 36. Стара і немощна. „ I: Сама, мов палець у
Людий людей
- Вірш 37. Людий неприязних „ I: Уже не приязні бла-
благасш, гасш
- Вірш 40. Старії руки. „ I: Сухії руки.
- Вірш 44. Дивлюся иноді, „ I: А иноді дивлюсь, ди-
дивлюсь влюсь
- Вірш 47. Молися й ти: з свя- Фр.: Моли ся ти, бо ще на
того неба небі,
На тебе, серце, не- Ще з неба, серце не
зійшла зійшла
Твоя і доля, і недоля. Твоя і доля і недоля.

Франко взяв варіант з I. авт. і він найясніше висказує думку. За тим варіантом був також Дом. (у Розсліді, стр. 292), але в «Кобзарі» (стр. 511) дав:

Молися й ти: з святого неба
На тебе, серце, не зійшла
Твоя і доля, і недоля.

Огні горять.

Єсть в обох автографах. Вірш був посвячений ко-
мусь з близьких Шевченкових знайомих — але кому?
ниві не звісно. Друкую за Франком без змін. Хіба з цею
різницею, що в мене инша правопись і що в тому
творі, як і в багато других, я вірші переломлюю, де

того вимагає думка, для легшого читання. Приміром:
Чого-ж я плачу?

Мабуть шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

Чи то недоля та неволя.

Єсть тільки в Авт. I. (на засланні), і то перечеркнений. Друкую, як у Франка — без змін (крім правописних, як вище).

На батька бісового трачу.

Єсть в обох автографах, в рукописі Мордовцева і в копіях Жемчужнікова.

Друкую, як у Франка — без змін.

Замітки:

Вірш 1. На батька бісового трачу (В обох автографах і в Мордовцева єсть: я трачу; — та це «я» псує розмір.)

Вірш 2. І дні, і пера, і папір! (Авт. I: Часи і пера і папір.)

Вірш 4. Таки аж надто! . . . (Авт. I: Та таки й добре.)
Не на мир (повинно-б бути: «мір», бо так хоче рим.)

Вірш 6. А так, мов іноді упившись (Рук., Морд.: А так, як іноді.)

Вірш 7. Дідусь сивесенький рида (Авт. I: Дідусь сивенький, та й рида.)

В Огоновського кінець такий:

Дідусь сивесенький рида
Того, бачте, що сирота.

В Огоновського не папір, а папер. (Так і Доманицький.)

І досі сниться.

Єсть в обох автографах і в рукописі Мордовцева. Беру текст Франка, без змін (крім правописних та інтерпункційних). Дата: весна 1850 року. Це останій вірш на засланні. Майже протягом 7 літ не написав поет жадного твору.

Москалева Криниця.

Це перший твір після довгої перерви в постичньому творенні Шевченка.

Коли написана »Криниця«? — Доманицький у »Розсліді«, стр. 295, каже, що »жодної суперечки бути не може, бо за 6. IV. промовляють аж дві обставини:« — але в »Кобзарі« він все-ж таки прийняв дату 16. V. Така-ж дата у Франка й у Романчука.

Таку лишаю.

Тема та сама, що в першій, з 47 року, але опрацювання зовсім инше, так що годі цього твору назвати »другою редакцією«, тільки треба його вважати новою поемою.

Єсть в Авт. II. і в Автографі, післанім Кухаренкові. Крім того рукопись Мордовцева.

Відміни спорі:

Вірш 2. Аж за Уралом, за Єлеком (Авт. Кух.: над Блеком, лишаю «за», бо так краще (повторення!). Дом., Ром. «за», Фр.: «над».)

Вірш 3. Старий недобиток варнак (Так Дом. — Фр. як Авт. Кух.: Недобиток старий варнак. — Лишаю прикметник перед іменинником, бо так звичайніше.)

Вірш 29. І снймалоліток (Франко за Авт. Кух.: семиліток.

Вірш 32. В_роскошах; а вбогій (Фр.: а вдові, як у Авт. Кух.)

Вірш 33. Вдові не до того (Фр.: Вбогій не до того.)

Вірш 43. Чи вік же їй продівувать, (Авт. Кух.: Чи вже їй вік провіковать. Перша ленція краща, мова про дівчину, отже: «дівувати». Так рук. Мордовцева.)

Вірш 52. Як тая квіточка з роси (Авт. Кух.: з трави.)

Вірш 56. А-ні кара, ні кайдани (Так Авт. Кух.)

Вірш 58. Тії сили не втомили (Авт. Кух.: Тії сини не вбили — похибка!)

Вірш 107. Всі люди бачать лихо, сину, (Авт. Кух.: Я таки бачивсь з лихом, сину)

Вірш 114. У_зятя та в сина (Авт. Кух.: Тов_зятя, то в сина.)

Вірш 117. На дитя своє єдине (Авт. Кух.: Як на квіточку в садочку.)

Вірш 135—137 у Авт. Кух.:

Незабаром сто літ мине,
А я, сї жє Богу!
Таки й досї ще не знаю.

Вірш 142. Оттаке то сподїялось!

Вмер батько і мати;

(У Франка як в Авт. Кух.:

Оттаке-то! З журби батько,
З журби вмерла мати,)

Лишаю, як у Доманицького, бо так простїйше й легше.

Вірш 189. Та сучого сина (Франко, як у Кух.: скурвого.)

Вірш 190—195 у Кухаренка так:

Темнеє, мій сину,
Аж страх темнеє творилось
В нас на Україні

Вірш 204. У наймитах! Іду служить: Авт. Кух.: У найми-
тах! Піду, каже.

Вірш 200—223 в Авт. II. нема. Єсть в «Основі».

Вірш 263. Мов дівчата, та Авт. Кух.: Мов дівчата? . . . Так,

святеє	святеє
Борошно псували?	Борошно псували, —
На іграшку, я ду-	Більш нічого? Я ду-
маю,	! маю,
Так собі, аби-то!	На іграшку.
(Так і Франко.)	

Вірш 289—295 у Кухаренка: Був Максим той.

Мені ж, сину,

Було б не родитись на світ Божий!
Такеє то сотворив я, клятий!
Цего б було, мій голубе!
Не треба б писати;
Бо се страшне . . . Страшне, сину!
У пеклі твориться
Не такеє . . .

(Це мов пригадка першої «Моск. Кр.» у формі діяльогу.)

Вірш 419. А його криницю (Авт. Кух.: І тую криницю.)

Вірш 426. Примітка Шевченка в Авт. Кух.

Вірш 427. І пропадаю, мов собака (Авт. Кух.: як собака.)

Вірш 428. Мов той Іуда . . . (Авт. Кух.: Як той Іуда.)

Неофіти.

Шевченко написав цю поему в Нижньому Новгороді від 4 до 7 грудня 1857, дожидаючи приїзду свого друга Щепкина із Москви. Щепкин відвідав Шевченка 24 грудня, звідси й пішло: М. С. Щепкину на память 24 декабря. В »Дневнику« Шевченка під днем 8. XII. стоїть: »Усі отсі чотири дні (4—7) писав поему... здається назову її »Неофітами«.

Автографи: 1) Найраніша редакція у д. С. Н. Сторожевського в Петербурзі (від д. Сульова); 2) Автограф, дарований поетом М. О. Л. Марковичці (тепер у д. Ф. І. Дейкуна, в Полтавщині. На йому така посвята:

Любій моїй єдиній доні
Марусі Марковичъ
На память 3 Апрѣля 1859

Т. Шевченко.

З того автографа друковано »Неофіти« в Пражському¹⁾ »Кобзарі«. 3) Автограф П. (Н.-Новгородський), який розглянув Доманицький »Розслід« стр. 300); 4) Автограф Чернигівський, в Музеї В. Тарновського. Він обнімає кінець пісні IV, від слів: »І паний і голій фавн отой«, пісню V і VI. З його мабуть друковано »Неофіти« у »Вечерницях«. Крім того єсть копія цієї поеми у Жемчужникова і текст в рукописі Д. Л. Мордовцева. Доманицький будував свій текст на Автографі П., а текст у »Вечерницях« називає найменше важним. Але в »Розсліді« деякі з варіантів у »Вечерницях« називає добрими.

Із слів Доманицького виходило-б, що він останню редакцію вважає найвартнішою і на ній каже опирати текст. Розуміється, що такий погляд має за собою слух-

¹⁾ Пишу: Пражський, бо так стрічаю це слово писане у всіляких працях про твори Шевченка, але вистарчить: Праський, Петербурський і т. д. Дом. пише: Пражський. Др. Сімович каже писати: праський.

ність, бо останнє слово й остання воля мають найбільшу вагу.

Тільки-ж і Доманицький не держався того погляду систематично. Він нераз бере варіант з Авт. I., хоч має під рукою пізнійший Авт. II. У виданнях «Кобзаря» для загального вжитку не мож інакше робити. Часом автограф раніший має повніший, або яснійший, або з огляду на форму більше викінчений текст і його треба взяти. Так робив також Франко, так і я роблю, хоч розумію, що треба-б мати видання «Кобзаря» на основі останньої редакції, або останніх власноручних поправок Шевченка, а з додатком усіх відмін, які стрічаються в раніших автографах. Та такого видання під теперішню пору, коли комунікація і доступ до автографів сильно утруднені, а то й зовсім неможливі, годі було зробити.

Найкраще було-би видати фотографічні знімки з останніх автографів (як видано копію «Слова о полку Ігоревім», або Євангеліє Раймське»), бо тоді було-б може остаточно вирішене не одно питання правописне у творах Шевченка. — Та це завдання належить до будучности.

Друкую «Неофіти» на основі тексту Доманицького.

Відміни й замітки:

Вірш 10. Сірая, — по «Кобзарях» давніше було: сирая (Огоновський); похибка пішла з того, що Шевченкове «и» не прочитано як «і».

Вірш 21. На клидовіщі, — в рук. вар. до Пр. «Кобз.» і у Вечерницях: гробовиці (і дальше Гроб. замість: клад).

Вірш 23. Й за те, що бачу! Ще живуть,

Фр.: Й за те, що бачу, ще живуть,

Ром.: Й за те, що бачу, що живуть

Веч.: Слава Богу й за те... Хоть бачу що,

Вірш 29. (Не вбогий, мабуть, Ром.: (Мабуть невбогий
хтось лежить!... хтось лежить!...

Так рук. Морд., Дом.

і Фр.

Так «Вечерниця». Доманицький у «Розсліді» називає цей варіант кращим.

Вірш 33. А я — (Доманицький вважає «А» замість «І» на тому місці похибкою, але в «Кобзарі» видруккував «А».)

Вірш 39. Мов нагодована дитина, — у Вечерницях похибно: не годована.

Вірш 49. Його святого мордували, (так Огон., Дом., Франко; Ром. за Вечерницями: За що його мордували — так кращий перехід до нового ритму.

Вірш 51. І главу його честну ю Пр. Коб. і Веч.: І святу ю главу його.

Вірш 54. На Голгофу — гору Ром.: На Голгофу гору,

Вірш 65. Як і Син отсей Марії

Фр.: Як і Син цієї Марії?

Льв.: Як і Син отгой Марії

Веч.: Як і Син отсій Марії

Вірш 79. А Назорей милосердний (Доманицький пише: милосердий.)

Вірш 88. На жидях? . . . Ром.: велике «же».

Вірш 93. Ви і не бачите! „ доземні (Веч.: до
Земні „ землі)

Вірш 95. Ховаєтесь од сатани, „ Ховаєтесь од сатани,
І просите а-тиха „ А все його благаєте
І просите а-тиха

Вірш 105. Перелечу во время оно „ Перелечу літа
Перелечу во время оно,
Пр. Коб. Перелечу в літа,
У те незгірше время оно

Вірш 108. із тьми-недолі Пр. Коб.: із тьми-юдолі.

В Празькїм «Кобзарі» цей уступ так:

Так думаю во время оно
Перелетїть і стоном — звоном
І трубним гласом розказать,
Як Бог поможе, про святу ю
Про ту ю матір молодую
І христїянку. Про царя,
Чи-те . . . про кесаря . . .

Вірш 112. Із краю в край, по всій землі
Святоє слово пронесли, —
(Дом.: землі; даю «землі» в огляду на рим.)

Вірш 128. І слово розумом Фр.: І слово пламенем
святим „ святим (а Веч.)
(так Ром. і Дом.)

Вірш 136. Ти, матір Бога на землі—Ром. як в Авт. II: Ти, мати Бога.

Вірш 137. Ти слъози матері (Романчук: матери.)

Вірш 144. І на Україні понеслось (У Романчука ліпше: Іна Україну так в Кожанчиківськiм і Львівськiм «Кобзарі» — так і повинно бути!)

Вірш 150. А в римськiй, идольськiй землі (Романчук: идольськiй землі.)

Вірш 161. Дивилася на неї мати (Так: Морд., Ром., Дом.)
І молоділа, і дівчати (Дом.: дівчати — так знищений рим.)

Вірш 167. Незабаром зробилася мати
Із доброї тії дівчати: (У Дом.: дівчати!)
(Звертаю увагу, що в Доманицького раз «дівчати» то знов «дівчати» — через що замазаний рим!)

Вірш 172. Ублагала. (Так Дом., Ром.; Фр.: «І благала».)

Вірш 180. І перед образом Дом.: І перед образом Ве-
Венери Венери
Горить кадило зо- Лямпади світять
лоте

(Так Франко й Романчук; і так краще, бо «золоте» дає рим до попереднього: «росте» і заокруглює розділ.)

Вірш 205. Та ще гарнійше попились

(Ром.: І ще гарнійше

Дом.: гарнійше)

Вірш 210. І одпочити. «Вечерниці:» Та одпочити.

«Горе вам!»

Вірш 218. І п'яний й голий Фавн оттой, так Романчук.

Рук., Морд. й Дом.: оттой Фавн

Франко: І козлоногий, сивий Фавн

Черн. Авт.: І козлоногий сивий пан

Вірш 219. І син Алкид твій, і гетери — Черн. Авт.: І син твій добрий і гетери.

Вірш 220. Всі, всі упали до землі — Черн. Авт.: Усі упали до землі.

Вірш 220. Того апостола . . . Додано в Авт. II. У Романчука: васат.

Вірш 224. І в термах оргія (Веч.: А в термах оргія. Не «а», лиш «і», бо «а» супротивить, «і» зiставляє. Розділ III. описує оргію над Аппієвим шляхом, IV. в термах. І там оргія і ту — не «а» ту.)

Вірш 226. І курять амфори.
(Так Черн. Авт. Так і Франко. Доманицький і Романчук як у
»Вечерницях:« Куряться амфори;)

Вірш 226. дівчата,	Франко:	дівчата
Трохи не голії, стоять	Трохи не голі і хлопцята	
Перед кипридою, і в-лад	Перед кипридою стоять	
Співають гим. Приготован	І гимн співають. Уготован	
Веселий пир, і полягли	Веселий пир і т. д.	
На ложах гості.		

У Доманицького по: Співають гими (1). Черн. Авт., як
Франко: І гимн співають. Доманицький лишив редакцію Ро-
манчука.

Вірш 235. Драгим элесм потекло
(Черн. Авт.: Слесм, медом потекло; так і Франко.)

Пр. Коба.: Слесм слово потекло.)

Вірш 236. А жриця (Черн. Авт.: І жриця. Лишаю: А, бо
»і« і так повторюється чотири рази.)

Вірш 242. У катакомби. (Франко вставляє тут з Черн. Авт.:
У катакомби, за собою
І причет весь свій повели
І всіх гостей. І син твій, мати,
Твій син Алькид)

Вірш 244. І за аностолом свя-	Фр.: І за апостолом свя-
тим,	тим,
За тим учителем	Святим учителем
своім.	своім.
(так Авт. II.)	

Черн. Авт.: Пішов за ними, за святим,
Святим учителем своїм

Вірш 248. Свого Алькида . . . Ні, нема! (так Авт. II. Веч.:
Свого єдиного. Нема.) (Так і Франко.)

Вірш 249. Уже й смеркає вже й світас,
Твого єдиного немає,
(Вставка, з Черн. автографа, яку прийняв Франко.)

Вірш 253. Сама вечерять сядеш вь хаті, — (вь — це, ро-
зуміється, похибка складача!).

Вірш 255. Себе і долю проклинать, (Черн. Авт.: Ридать і
Бога проклинать.)

Вірш 256. І сивить кленучи (Черн. Авт.: плачучи; кленучи,
бо перед тим проклинать.)

Вірш 258. Мов прокажена (Черн. Авт.: Як прокажена.)

Вірш 259. святого

Того апостола Петра.

Так Авт. II.)

Романчук, як Авт. Черн.:

старого

Апостола Петра святого

Вірш 262. В підземній, страшній узи (Дом. оспорював, казав, що такої лекції нема ні в Авт. II. ні в Черн. ні у Льв. вид. Це була похибка, бо як раз у Львівському вид. є. Бсть і в Огон. Пізніше й сам Дом. такий текст прийняв.)

Вірш 264. Твій син Алькид, твоя дитина,

Черн. Авт.: Твоя єдина дитина,

Веч.: твоя кохана дитина

Вірш 265. Твоя єдина родина (Так копія Жемч. і Авт. II. лиш в останньому переставка: Єдина твоя родина.)

Вірш 267. Гниє в неволі, у кайданах

(Дом. у «Розсліди» стр. 307 оспорював це місце, кажучи, що так нема ні в одному джерелі. Тимчасом так було у Львівському вид. Пізніше й сам таку редакцію прийняв: «Кобзарь» стр. 534.)

Вірш 268. А ти, прескорбная, Ром.: А ти, прескорбна, і
не знаєш, не знаєш

(Так Авт. II. з пропуском: «ти».)

Вірш 271. Читес . . . в Скифію. Вечерниці: Читю у Скифію.

Вірш 287. Круг смертного твого повстануть (Так Пр. Кобз., Дом. і Фр. як в Автографах: предстануть. Лишаю «повстануть», бо це неначе, з гробу повстануть.)

Веч.: Постануть

Страшній муки. — і на тім кінчиться V. пісня.

Вірш 291. Аж кишить невольника Веч.: Аж кишать невольники.

Вірш 293. В льохах і тюрмах

Черн. Авт.: Все христіане;

Веч.: В підземних мурах

Вірш 303. І мусіла вона сидіти Авт. II: І мусіла вона сидить, та це неправильно! (оден зразок, що не все мож опиратися на останній редакції — у виданні для загалу).

Вірш 304. Коло острога (Так Авт. II.; Авт. Черн.: Коло тюрми.)

Вірш 306. Свогого сина (Авт. Черн.: Так того сина.)

Вірш 306. Бульвар мести. (Авт. Черн.: Местя бульвар)

Вірш 312. Жерці і ліктори — так оба авт. (Авт. II. і Черн.).

Вірш 315. З кадил і амфор.

І з собором

(Черн. Авт.: І в капітолію з собором.)

Вірш 316. Іде сам Кесар (Ром. і Фр. пишуть мале «К». Лишаю велике, як у Доманицького).

Вірш 317. Із бронзи литую статую (Черн. Авт.: Із бронзи литого Нерона.)

Вірш 324. Самим ледащо ви- Ром.: Самим їм дурня ви-
хваллять; хваллять.

так Авт. II.

Вірш 325. То заразом, щоб доконать, так в Авт. II.

Вірш 341. І чи одна вона? Ром.: І чи одна ж вона бла-
Мій Боже! гала?

Прийшло Іх тисячі в Іх тисячі в сльозах зі-
сльозах, бралось

Прийшло з-далека... Зо всего царства.

(Так в Авт.) (так Вечерниці)

Вірш 347. Гори з вами Ром.: І кого

Раби незрячі! Кого, Кого благасте, благії!

Кого благасте, благії? Раби незрячії, сліпії

Раби незрячії, сліпії? Чи-ж камінь милує

Чи-ж камінь милує кого?

кого? Молітєсь Богові сьвя-
тому,

Молітєсь Богові од-
ному (Так Морд.)

У Романчука краще, бо не повторюється: раби незрячії.

Вірш 351. Чи-ж камінь милує кого? (Цей варіант назвав Дом. гіршим і дивувався, що він єсть в Авт. II. «якимсь дивом». Але опісля прийняв його в своєму «Кобзарі», бо цей варіант кращий від: «Чи кат помилує кого». Тут мова про кам'яне серце Нерона.

Вірш 356. Попи й царі! . . . Ром.: Царі, попи! . . .

(Так Авт. II. і так лучше.)

Вірш 357. Перед Юпітером новим Ром.: Перед тим Юпі-
тером новим.

Вірш 363. Байстрятам дещо, а Ром.: Або за більшій заслуги,
кому (Так краще, бо дальше

Самі благоволили дати йде:
Свою підложницю в су-
пруги.)

В Огон.: Байстрятам — Почеп, а кому.

Дом. називає цей «Почеп» мало зрозумілим.

Пояснив цю аллюзію Огоновський: Кобзар т. II, стр. 396.

Вірш 371. Себе повинні підкладать — Ром.: Й себе.

Вірш 372. Не тільки сестер — Єсть в Огоновського, Доман.,
Фр.—У Ром.: васат.

Вірш 384. І милосердний істукан Дом. пише: милосердий.

Вірш 385. Звелів везти (не вести, як давніше писали; прим.
Огон.).

Вірш 388. Кумирові знову — Пр. Кобз.: Кесареві знову

Вірш 389. А кумир той — „ „ А Юпітер

Вірш 390. Юпітер той новий— „ „ Твій Юпітер но-
вий

Вірш 398. Ласкавого бога! Льв. і Веч.: Лукавого бога!

Вірш 400. Алкидова мати Пр. Кобз.: І ти, моя мати

Вірш 401. Пішла його зустрічати Огон.: Іди сина зустрі-
чати, Вечерн.: Зострінути сина.

(Дом. у «Розсліди», стр. 310 пише: «д. Романчук підправив:
його. А воно й не надто було потрібно, бо 4 рядки перед тим:
Іди зустрічати свого сина.» — Але в «Кобзарі» прийняв Доманицький
редакцію Романчука; стр. 538.)

Вірш 403. На березі.

Пішла вси, Веч.: Пішла вона, Пр.
Кобз.: І пішла ти.

Вірш 404. Трохи не співаєш, Веч.: не співає,

Вірш 406. Хвалиш — вихваляєш: Веч.: Хвалить, ви-
хваляє:

Вірш 418. Байдак впливає, Пр. Кобз.: Барка впливає.

Вірш 421. З неофітами в кайданах. Огон.: С Християнами
в кайданах;

Вірш 425. А апостол великого Ром.: А апостол великого
Христового слова . . . Христового слова . . .
Оттаний то він! Слова істини!
(Так Авт. II. Пр. Кобз.) Твій єдиний, а апостол
Великого слова,
Слова істини! (Так і
Огон.)

Вірш 429. Твій мученик: Ром.: Твій мученик: «Аллилуя!»
(З приводу цього Аллилуя пише Дом. в «Розсліди» (стр. 310),
що його ні в одному джерелі немає, а в «Вечерницях» зам. цього:
«Псалом СXLIX» і питається: Для чого Романчук добавив?)

Так само Франко (Кобзарь т. II, стр. 311), каже, що Ром. без підстави додав Аллилуя. Тимчасом підстава є, бо так у Вечерницях, на які зсилається і Дом. і Фр. Це Аллилуя повторюється даліше, вірш 457.)

Вірш 450. І осудять неправедних—Огон. як в Пр. Кобз.: нечестивих (Неправедних краще, бо даліше йде: судом правим.)

Вірш 456. Дивилась, слухала, Дом.: Не слухала і не риридала,
 І Аллилуя подала А Аллилуя подала
 (Так Ром., Огон., Пр. Кобз.) (Так також Франко за Авт.)
 Лишаю, як у Ром., бо так краща форма. (А Аллилуя!)

Вірш 459. Мов дзвони загу- Пр. Кобз.: Забрязкали тяжкі
 ли кайдани окови
 (так рим до: апостол новий).

Вірш 463. »Молітесь, братія, молітесь
 (Так також рук. Мордовцева.)
 За брата лютого! Ром.: За ката лютого!

Вірш 470. Нехай пророка побиває, так Авт. II: В інших джерелах, як у Романчука: пророків.

Вірш 478. І тисячі і тьми поганих (так Романчук і так краще, бо на перед повинно йти тисячі, як число означене, а даліше більша скількість — тьми.)

Морд., а за ним Дом. і Фр. :І тьми і тисячі поганих.

Вірш 481. Молилися перед хрестом — так рук. Мордовцева, Авт. II.—перед Христом; »Вечерниця«: Упавши ниць перед Христом.

Вірш 488. Минає тиждень. Пяний Кесар, (так прим. до Пр. Кобз.), Огоновський: Минув і тиждень той, — і кесарь, так Пр. Кобз. В копії Жемч.: писарь. (?!)

Вірш 493. Женуть гуртами Пр. Кобз.: гуртами гонять християн, —

Вірш 494. У Колізей... Мов „ „ У Колізей, мов у різниці різницю
 (так гладше — і рим до: патрицій)

Вірш 500. По Сціпіонах.

Лютий, лютий, (так рук. Морд. і Дом.). Фр. й Ром.: По Сціпіонах. Пий, лютий (так краще, бо єсть рим до розкошуй).

Вірш 503. Уже встає святая зоря. Авт. II: Уже зійшла святая зоря.

Вірш 510. Покрився пурпуром червоним. Ром.: червленим, щоб був рим до: арени. Слова: »червлений« ужив Шевченко и »Царях« I. (В червленій ризи).

Вірш 511. В болоті — крови замісивсь; так тільки в Пр. Коба. мимо того лишаю, бо: В болото крови замісивсь, дивне зіставлення слів. (Замісився в болоті, в крови,—а: Замісився в болото крови.)

Вірш 518. А син твій гордо на арену Пр. Кобз.: Апостол, син твій на арену.

Вірш 522. Із ями вискочив на сцену... Так Пр. Кобз.; у Дом. і Франка: Із льоху вискочив на сцену (два чужі слова в однім рядку).

Вірш 524. По Колізею (Так Дом.; Фр.: Колізеї.)

Вірш 530. Кругом в три лави обступили, — так Огон. і Ром.; Фр. й Дом.: оступили.

Вірш 532. Твоїм Юпітером Веч.: За кесарем твоїм
святим,

Вірш 534. А ти осталася одна ,, А ти осталася на дворі
(і дальші) Сама самісінька. О горе!
Ти закричала знявши
руки
І збожеволівши від муки

Вірш 541. Кругом зиркнула, — і о мур, — так рук. Мордовцева.

Фр., Огон., Ром.: зирнула.

Вірш 543. Об мур старою головою
Ударилась, і неживою
Під браму впала.

Так »Веч.« і так найбільше викінчено.

Дом., Фр., Ром.:

Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

Вірш 553. Одинокий, мов гора Пр. Кобз. Одинокий серед Риму
та, — і Веч.: (Веч.: Рима)
На полі чорніє Мов гора чорніє
Колізей той серед Серед поля широ-
Риму. кого.

Вірш 557. Із-за Тибру, із Альбано (Це мабуть вставка; в автографах — vacat.

Огон.: Із Альбано, із за гаю
Ром.: Із-за Тибру, із Альбана.)

Вірш 559 і далші:

А над чорним Колі-	Веч.: А з за того Коліаея
зесм,	Неначе з за диму
Піби із-за диму,	Сходить місяць кругло-
Пливе місяць кругло-	лиций
лиций	

(Так Авт. II.)

Вірш 563. Одпочив на лоні Веч.: Спочива на лоні ночі
ночі

(Так Авт. II.)

Вірш 565. Твоїчада преступній, ,, нависні

Вірш 566. Не одпочивасм ,, Ми не спочивасм

(Так Авт. II.)

Вірш 571. Та тебе ще аневажасм Ром.: Та шей Бога аневажасм
Праотче ледачий!... А тебе, ледачий

(Так Льв. вид. і Авт. II.) Наш праотче — Та цур
тобі!

(Так Пр. Коба.)

Вірш 574. Трохи одпочила у Веч.: О півночі прокинулась
(і далше) Нещаслива мати,

Підвелася і здрігнулась
Стала щось шептати.
О півночі широкая
Брама одчинилась
І побоїще страшенне
Світом освітілось.

Вірш 595. Святих убитих годували

Романчук у першій своїй виданні справив був на: годувати. Та Дом. закинув йому у «Розсліді» (стр. 314), що він «погнався за рифмою» до: мати, — і Романчук у новій виданні дав «годували». А все-ж таки «годувати» багато краще і з-погляду на рим і на зміст (рим: годувати — мати):

1. Повезли на Тибр тілами убитих годувати рибу для царського стола.

2. Повезли тіла на Тибр: годували тілами убитих і т. д. Перша лекція гладна, й легша до читання. Коли Дом. не-раз справляє автограф, то чомуж не справити його й тут, тим паче, коли ходить о переміну тільки одної букви, яка, можливо що була й зле відчитана.

Вірш 605. Подумали: сестра Морока (Так єсть також в рук. Морд. а в альбомі Шевч. приписано чужою рукою: «Скифський Плутон».)

Вірш 610. І ти осталася (Авт. II: А ти осталася, — Та Дом. справив на «І» — бо так у інших джерелах. Значиться відступив від основного автографу.)

Вірш 612. Як розстелялися, стелились (Дом. у «Розсліді» стр. 315 каже, що повинно бути: розстелялася. Та це неможливо бо: розстелялися круги, а не вода.)

Вірш 617. І усміхнулася тоді

І тяжко — страшно заридала, так Авт. II.

Огон. як в Пр. Кобз.:

І ти заплакала тоді,

І страшно — тяжко заридала,

Так гірше, бо заплакала і страшно—тяжко заридала не дає такого психологічного виразу, як усміхнулася і заридала. Крім того насамперед повинно бути тяжко, а опісля сильніше слово: страшно.

Додати треба, що Пр. Кобз. друкував «Неофіти» з Авт. Марк. додаючи варіанти Львівського та Кожанч. видань.

Під «Неофітами» підписався був Шевченко: Кобзарь Дармограф.

Юродивий.

Це фрагмент якогось довшого твору. Доманицький догадувався, що з поеми «Сатрап і Дервиш», про яку Шевченко говорить у «Дневнику», а якої не знаходимо у його літературній спадщині. Але це трудно, як видно з наведеного вмітка із Шевч. Журнала. Автограф з паперів Л. Жемчужнікова, опублікований О. Кониським в Зап. Наук. Тов. і м. Шевченка у Львові.

Друкую, як у «Розсліді» Доманицького.

Замітки:

Вірш 3. Долгорукий, — в тексті Кониського написано малою буквою.

Вірш 10. на́ — лихо — наголос самого Шевченка.

Вірш 11. До того люд домуштрували — з-разу було: нас домуштрували.

Вірш 12. Що сам фельдфебель дивувались — в тексті: дивовались.

Вірш 16. А ми дивились (В тексті перечеркнено і написано: читали, а пізніше знова: «дивились».)

Вірш 40. Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала,
Та ще й у церкві, і пропало,
Як на собаці

(Подібний факт описаний Шевченком у «Дневнику», — цитат наводжу даліше.)

Тут вставлені, але поетом перечеркнені рядки:

Тойді, дурні, і вам було-б
На його вийти з рогачами
А ви алякалися . . .

Вірш 49. Поки нездужає капраль (з-разу Сатрап).

Вірш 53. Послав на каторгу (з-разу у каторгу).

Вірш 57. Не викроїлося, і драму (в списку Кош.: Не викроїлось і драму—та так неповний вірш і тому, як каже Дом. «Романчук підправив» на «викроїлось». Таку підправку прийняв також Франко).

Вірш 67. Його безбожні діла . . . з-разу: Твої безбожні діла,

Вірш 70. Чого накоїв на землі (Похибка. Повинно бути: на землі.)

Вірш 77. І ти дивилося на них (з-разу: не глянуло).

Вірш 86. а царі . . . (з-разу: а кати . . .)

між 90 а 91 вставлено, але закреслено: І той юродивий в кайданах. Як на джерело для висвітлення генези цього твору вказую на отсей уступ із Дневника Шевченка. 19. Липня 1857 р.

«Морфей исполнимъ мою молитву, только не совѣмъ. Онъ перенесъ меня въ какой-то восточный городъ, утыканный, какъ иглами, высокими минаретами. Въ тѣсной улицѣ этого восточнаго города встрѣчаю я, будь бы, ренегата, Николая Эрастовича Писарева, въ зеленой чалмѣ и съ длинною бородою, а безрукій Бибииковъ и рядомъ съ нимъ Софья Гавриловна Писарева сидятъ на балконѣ, и тоже въ турецкомъ костюмѣ. Они что-то говорили о Кіевскомъ пашалыкѣ. Но мнѣ на лицо вскочила холодная лягушка и я проснулся. Перенеся одръ свой въ бесѣдку, я снова было скорчился подъ шинелью, но, при всемъ моемъ стараніи, заснуть не могъ. У меня все вертѣлся передъ глазами ренегатъ Писаревъ съ своимъ всемогущимъ покровителемъ и съ своею бездушною красавицею-супругою. Гдѣ онъ? что теперь съ этимъ геніальнымъ взяточникомъ и съ его цѣломудренною помощницею? Я слышалъ здѣсь уже, что онъ изъ Кіева переведенъ былъ въ Вологду гражданскимъ губернаторомъ и что въ Вологдѣ какой-то подчиненный ему

Муза.

Доманицький у «Розсліді» стр. 319 каже, що він «Долю», «Музу» й «Славу» провірив з автографом Дневника в Чернігівському музеї.

Тимчасом Яковенко видав 1911. Твори Т. Шевченка, а між ними й Дневник, якого текст провірений при допомозі Мих. Коцюбинського по автографу в Черн. Музеї і вірш «Муза» в тому виданні дуже, а дуже відбігає від тексту в «Кобзарі» Доманицького.

Вірш 1.	А ти, пречистая
Так Дом., Фр.	Дневи.: І ти, пречистая
Вірш 2.	Ти сестро Феба
молодая,	„ молодая!
Вірш 7.	Туманом сивим
сповила;	„ сповила, —
Вірш 12.	Мені ти всюди по-
магала,
Мене ти всюди до-
глядала
І всюди зоренько моя,
Ти непорочно сяла.	„ Міні ти всюди пома-
гала,
І всюди, зоренько моя,
Ти не маріла, ти сі-
яла . . .

(Так Франко.)

Доманицький:

	Міні ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала;	
Вірш 15.	В степу, безлюдному
степу,
(Так Доманицький.)	Дневи.: В степу безлюднім, в
чужині.
Вірш 17.	Ти сіяла, пишалася,
Дом.	„ Ти в кайданах пишала-
лася,
Вірш 19.	Із казарми нечистої
Дом.	„ смердячої
Вірш 21.	Пташечкою вилетіла
Дом.	„ Вилітала як пташечка,
Вірш 22.	Ти, золотокрила, Дом.	„ Моя сизокрила, —
Вірш 29.	Гориш ти, зоренько
моя, Дом.	„ цього рядка не має.
Вірш 30.	Віташ ти мій херувим,
Золотокрилий серафим,	

так автографі Дневника в муз. Тарн.; в Доманицького цих рядків зовсім нема.

Вірш 35. Вітай зо мною, і учи,—Дневн.: Вітай зо мною... і учи,

Вірш 38. Сказати правду ,, Хвалити правду
так Дом.

Вірш 40. А як умру, моя святая, так Дневник; Дом.: А як умру, — моя святая,

Вірш 41. Моя ти мамо, — положи (так Дом.); Дневник: Моя ти мати! — положи.

Слава.

Вірш 1. Дом.: А ти, задри- Дневн. Черн.: І ти, задріпанню панко

Вірш 7. ,, Чи з ким иншим ,, ,, мизкаєшся мизкаєшся

Вірш 9. ,, Горнись ли- ,, ,, Горнись лишень шень ти до коло мене мене

Вірш 12. ,, Та любо,та лихо ,, ,, Та любо та тихо

Вірш 17. ,, За тобою чим- ,, ,, Коло тебе миз- чикую каюся

Вірш 19. ,, Із п'яними ке- ,, ,, І з п'яними ко- сарями ролями

Вірш 20. ,, По шинках хи- ,, ,, По шинках ша- лялась, талась

Вірш 21. ,, А надто з тим ,, ,, І курвила з Ми- Миколю колою

Вірш 25. ,, Дай на себе по- ,, ,, Дай на себе на- дивитись, дивитись,

Вірш 27. ,, Під крилом твоім ,, ,, Під крилом твоім любенько і любо

Вірш 28. ,, В холодку за- ,, ,, З дороги за- снути! снути!

Сон.

(М. А. Марковичці).

Автографи: 1) В »Дневнику« (13. VII. 1858); 2) Автограф II: 3) Лист до М. В. Максимовички ¹⁾ 22. XI. 1858 (»я вам тепер шлю, замість парчового очінка, мій не-

¹⁾ Доманицький каже в »Розсліді« стр. 322 »в листі до Максимовича«, тимчасом це лист до Марії Василівної Максимовичевої.

величкий „Сон“, а літом привезу величченну поему, як зробіте по мосму прошенію, а як же ні — то ні!»).

4) Олівцем на офорті »Святое семейство«, присвяченим Ф. Черненкові.

Друкую, як в »Кобзарі« Доманицького.

Примітки:

Вірш 1.	пшеницю жала;	Дневн.:	жала, —
Вірш 2.	Втомилася,	„	Втомилася;
Вірш 8.	Попестила,	„	Попестила —
Вірш 10.	І сниться їй: той син Іван	„	І сниться їй той син Іван —
Вірш 12.	Уже засватаний, жонатий На вольній, ба- читься, —	„	Не одинокий, а жона- тий На вольній, бачиться...
Вірш 17.	А діточки обід несуть...		
	у Франка вставка з Авт. II. в листу до Макс.:		
	Та йдучи колоски збирають; Мов тая доленька свята, Мов янгеляточка ідуть.		
Вірш 18.	І усміхнулася не-	Дневн.:	Та й усміхнулася не-
	бога.		бога...
Вірш 21.	Його гарненько	„	Его гарненько сповила,
	сповила,		
Вірш 22.	І копу дожинать	„	Та, щоб, дожать до
	пішла,		ланового
Вірш 23.	Поки не чути лано-		Ще копу дожинать
	вого.		пішла...
			Остатню, може; Богъ
			поможе,
			Той сонъ твій справ-
			диться...

(Так і у Львівськiм виданні. Франко називав таку редакцію »баламутною« і зводить до купи два тексти, а саме: з листу до Максимовички і з Дневника. У його так:

І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.
Остатню може. Бог поможе,
То й сон твій справдиться.)

Я не нездужаю, нівроку, —

Єсть в Автографі Нижньо-Новгородським і в рук.
Богдан. ¹⁾

Друкую, як у »Кобзарі« Доманицького.

Відміни:

Вірш 2. А щось такеє бачить око, (Львівське вид. 1867 р.
друкувало цей вірш із невідомого рукопису заборонених поезій.
Тут: А щось таке, щось бачить око.)

Вірш 3. І серце жде чогось... Льв.вид: І не спить, а серце
болить,
болить, і плаче, і не спить, І болить, мов не-
годована дитина.
Мов негована дитина.

Вірш 12. Громадою обух сталить, Пр. Кобз.: спалить,

Вірш 17. А панство буде колихать, Льв. вид: панувать,

Вірш 19. Любить царя свого п'яного Франко: дурного;

Рук. Богданенка важний варіант: Любить царя свого нового

Подражаніє XI псалму.

Такий наголовок в Автографі П. По »Кобзарях«,
приміром Огоновського (т. II. стр. 219): (Прочитавши
XI. псалом.)

Замітки:

Вірш 20. Убогих нищих . . . (цятки з автографу).

Вірш 21. Малих оттих рабів німих! (Льв. вид: похилих.)

Вірш 23. Поставлю слово . . .« (В Огоновського слово,
в Авт. II. нерозстрілено.)

Марку Вовчку.

Єсть в Авт. Н.-Новгор. Друкую, як у Франка й Дом.

Замітки:

Вірш 15. І думу вольную (не душу, як було в I. вид. Ром.).

В Авт. на кінці два перечеркнені рядки:

А дні мої, моя ти доле,

Твоїми днями назову.

¹⁾ Тут надпись: »Сподівана воля.«

Подражаніє Ісаїї.

Єсть в Авт. II. і на офорті Соколова (магазин Буй-мистрова у Києві. Дом. »Розелід« стр. 325). Друкую з тексту Доманицького.

В Огоневського (»Кобз.« т. II. стр. 220). (Прочитавши главу XXXV. у Ісаїї.)

Замітки й відміни:

Вірш 3. Розпустиєсь, Авт. II. з-разу: процвіти.

Вірш 4. Рожевим крином (Авт. Буйм.: »рожевим«, »зеленим« і знов »рожевим«.)

Вірш 7. Луги зелені береги (Так Авт. II. — без коми.)

Вірш 12. Добром та волею (Авт. Буйм.: з-разу: добром варобленим.)

Вірш 13. Святим омбфром (наголос з Автографу).

Вірш 16. І спочинуть (Авт. Буйм.: з-разу: Одпочинуть.)

Вірш 20. Радуйтеся, вбогодухі (Авт. Буйм.: з-разу: дрібнодухі.)

Вірш 29. Незрячі прозрятъ, а кривії (Романчук: і кривії.)

Вірш 30. Мов сарна (так в обох автографах, не сарна, як в Огон.). Авт. Буйм. з-разу: Тоді кривий, мов сарна тая
Із гаю полем застрибас.

Вірш 32. Прорветься слово, як вода (Авт. Буйм. з-разу: мов вода.)

Вірш 33. І дебр — пустиня (Авт. Буйм. з-разу: нена-поспную.)

Вірш 36. Веселі ріки (Авт. Буйм. з-разу: великі ріки.)

Вірш 37. Кругом гаями (Авт. Буйм. з-разу: кругом лозами.)

Вірш 40. І не верстовії (Авт. Буйм. з-разу: широкі святії.)

Вірш 41. А вольнії, широкії (Авт. Буйм. з-разу: Та великі простелятьсся.)

Вірш 44. Шляхів тих владики (Авт. Буйм. з-разу: Царі того шляху.)

Вірш 49. І пустиню опанують (Авт. Буйм. з-разу: А пустиню (так було з-разу).)

Н. П.

Відмін нема.

Пісня.

Єсть в Автографі II., але вписана не рукою Шевченка і без наголовка, який дано в перводруку. В автографі, замість наголовка посвята: Θедору Івановичу Черненку на пам'ять 22. IX. 1859.

Замітка:

Вірш 11. У рушничку, в Авт. II. з-разу: Та в рушничку.
Франко: Та в рушнику та в хустині.

Ой маю я, маю я оченята.

Єсть в Авт. II. — Відмін нема.

Сестрі.

Цей вірш Шевченко присвятив своїй сестрі Ярині, що була за малярем Бойком, п'яницею. Написаний цей вірш після стрічі поета з сестрою та підчас несподіваного третього арешту. Тому й слова:

І ми прокинулися: ти

На панщині, а я — в неволі!...

Єсть в Авт. II.

Замітки:

Вірш 10. Сієє батько Авт.: Сієє синій.

Вірш 14. Многострадальная Фр.: Многострадалиця
(так Огоновський) (так Авт. і Дом.)

Колісь дурною головою.

Друкую, як у Франка й Дом. без змін.

Як-би то ти, Богдане п'яний.

Друкую без змін (хіба правописні й інтерпункційні).

Та головонько моя бідна.

Автограф в Черн. Музеї. Перводрук «Нова Громада 1906. VIII. — не «Крит. Розслід» Доманицького.

Це у мене («Кобзарь», т. II. стр. 289) похибка! Прошу сираниги.

Друкую з тексту, опублікованого в «Розсліді» стр. 328.

Во Іудеї, во дні оні.

Єсть в Авт. II. і в бруліоні (Черн. Музей) разом з «Марісю».

Друкую з тексту Доманицького.

Відміни:

Вірш 11. Щоб той йому на те, на се, (В Огоновського і в інших «Кобзарях» похибка: Щоб той йому на те, на все,)

Вірш 17. Як ось (не: якось!).

Вірш 18. А у якомусь у вертепі — (Огон.: А в вифліємському вертепі.)

Вірш 19. Марія сина привела — (Огон.: родила, так на голос злий, родилá і вірш неповний — в Автографах: привела.)

Франко: Марія з шляху не вставала,
Марія сина привела.

Вірш 20. Вифлесм, Шевченко пише: Вифлієм.

Вірш 23. Зіновать, кукіль і будяк (Бруліон: Бурьян, і кукіль, і будяк.)

Вірш 26. Зотни, поки не піднялось!» (Бруліон: підросло.)

Вірш 28. По всьому царству постинать (Бруліон: постенать.)

Вірш 30. Нам не дадуть доцарювать (Бруліон: не датимуть і царювать.)

Вірш 32. Оддав (Бруліон: отдав.)

Вірш 36. Од п'яного царя-владики! (Бруліон: Ще од п'янішого владики.)

Вірш 37. Од гіршого-ж Тебе спасла (не: Од грішного!) (Бруліон: Тебе од п'яного спасла.)

Вірш 39. Та де-ж нам тую матір взяти? (Бруліон: А де нам тую матір взяти?)

Вірш 41. Раби з кокардою на лобі (Бруліон: Раби з кокардами на лобі.)

Франко після 45 вірша додає з Бруліону 7 рядків, які вичеркнув був Шевченко:

Великомучениче сину,

Сьогодні маю я клясті

Ії єдина дитино,
Прости мене неправедного!

Твоїх мучителів. А ти
Благословенная в женах,
Пренепорочная . . .

І зі змісту і з того, що цей вірш разом написаний в бруліоні в «Марію», видно, що він, коли не був первісним вступом до поеми «Марія», то творив свого рода заспів, підготовлення до останнього великого твору поета.

Марія.

Єсть в Музею Тарновського в Чернигові бруліон цієї поеми і переписаний на чисто текст. Крім того в Автографі П. вписана «Марія» рукою не Шевченка, а мабуть Марковички. В Бруліоні Черн. Муз. такий початок :

Все упованіє моє	Сліпцям окраденим!
На тебе, мій єдиний раю!	Свого сина
На тебе, мати всеблагая,	Святу муку ізгадай.
Все упованіє моє!	І муку праведного сина,
Прибѣжище святих, покров	Твою єдиную дитину
Ограблених людей, рабов,	І все, пречистая, подай:
За всіх скорбящая . . . Ридаю,	Рабам німим святу силу,
Молюся плачучи, подай	Щоб Ироди не ворушились,
Невольникам святу руку,	Та більш нічого не давай.

Вірш 6. Святає сіло всіх святих, Авт. П: Святає жено.

Вірш 14. До сáмого, самóго краю! Наголос з Авт. Черн.

Вірш 20—25. Від: «Як процвінуть» до «подаю» в Авт. Черн. закреслено такий варіант:

Як процвінуть убогі села,
Псалмом тихим і веселим
Недолю тяжкую твою
Я воспою тоді. А нині
Мов фарісеї той милостиню
Тобі убогій лепту подаю.

(Закреслено: Динарїї лепту подаю.)

Вірш 26—29. У Йосипа, у те- Брул. Черн.: У бондаря, чи те-
сляра, сляра

Чи в бондаря того „ „ Чи в Йосипа того
святого, святого

Марія в наймичках „ „ Убога до снаги не-
росла, бога

Росла собі і ви- „ „ У наймах дівчина
росла, росла.

(Так Огон., Фр., Дом., Ром., бо всі опирали текст на Авт. II.)
 (*дівчина* попр. на «Марія»)

- Вірш 34. Тесляр на наймичку Бр.Черн.: На ранню квіточку
 свою в гаю
- Вірш 35. Неначе на свою ди- „ „ Тесляр на наймичку
 тину, свою
- Вірш 41. Одна-однісенька!... „ „ Як та билиночка
 хіба . . . одна
- Вірш 42. Ще-ж смерть моя не „ „ Ще-ж смерть хіба
 за плечима! не за
- Вірш 45. На той бурнус йому „ „ Йому на той бурнус
 святешний святешний.
- Вірш 46—48. Або на беріг по- „ „ Або ранесенько сер-
 веде денько
 Козу з козятчком „ „ Козу з козятком по-
 сердешним веде
 І попасти і напоїть; „ „ У Тиверіяду напу-
 (Так Дом., Фр., Огон.) вать.
- Вірш 61. І сумтно-сумно по- „ „ І сумно, сумно по-
 зирає глядає
- Вірш 62. На той широкий, „ „ На той широкий,
 божий став. тихий став.

(Ром. 1. вид. «поглядає». Дом. у «Розсліді» (стр. 333) по-
 тасться, через що у Ром.: поглядає? — Взяв з бруліону, з відки
 й Франко впровадив деякі варіанти.)

Вірш 63—65. «Тиверіядо! Брул.Черн.: Vacat.

Широкий царю озерам!

Скажи мені, моя порадо:

- Вірш 66. Якая доля виїде нам Бр.Черн.: буде нам
- Вірш 68. І похилилась, „ „ Тай похилилась
- Вірш 72. Його старії підо- Огон. за
 пру Пр.Коба.: Його старого
- Вірш 79. Ніхто не узрить!... Брул.Черн.: Ніхто не зрів такої
 Від: Злая-ж доля „ „ vacat.
- Вірш 82. до: О, доленько!... „ „ Тихесенько по-над
 По-над водою „ „ водою
 Ходю тихою пішла, Пішла собі, лопух
 Лопух края берега рясний
 найшла,
 Лопух зірвала і на- Широкий вирвала й
 крила накрила,
 (Так: Огон., Дом., Щоб сонце, бачте, не
 Фр., Ром.) смалило.

- Вірш 89. І зникла в темно-Брул.Черн.: І заховалася в гаю
му гаю
- Вірш 92. Благоуханний, зель- „ „ сільний (похибка)
ний крини!
- Вірш 93. В яких гаях, в „ „ ярах лісах
яких ярах
- Вірш 95. Ти заховався од (Авт. II. похибно: заховалася).
спеки
- Вірш 98. І без води прорве, Брул.Черн.: затопить
потопить
- Вірш 103. Даремне сила про- „ „ За марне сила про-
паде, паде,
- Вірш 106. І недобитая, за „ „ І ти сердешная (з-
сином разу: І ти безро-
потно)
- Вірш 112. Заквітчай „ „ Уквічай
- Вірш 113. Від «лілеями» до } „ „ І заспівай
- Вірш 116. «що буде» } Поки едем твій, ти-
хий рай
Ще не підпалював
Єгова,
Сердитий іудейський
Зевс.
такий варіант при-
няв Франко, а текст,
що в Огон., Дом.,
Ром., Фр. і в мене,
переніс в потку.

Вірш 117. У вечері, мов зоря тая
до вірша 127. І заспівала—даю, як Дом., Огон., Ром.

Франко приймає першу ред.:

Заквітчала, а Іордан
І сніговерхий той Ливан
Пурпуром, золотом сіяють,
Аж очі сліпнуть. А Марія
Очиці кроткі, святі
Тихенько-тихо підняла
На Іордан, і усміхнулась,
Козу в під гаю й заняла,
На руки козиця взяла,
І заспівала:

Вірш 139. На хутір бондарів, Брул. Черн.: Вазис (може:
убогий в оазіс?)

- Вірш 146. І не пручалось, не Брул.Черн.: І не кричало, не
кричало пручалось
- Вірш 150. Вигляда (Дом. каже, що маючи далі «привітав»
немає рації брати тут форму: вигляда, замість виглядав. Але
в «Кобзарі» таки взяв: вигляда. І Франко: вигляда. Ром.:
виглядав.)
- Вірш 153—159. У Франка варіант з Черн. Брул.:
Прийшла до дому. На порозі
Отерти радоснії сльози
Її господарь привітав,
Неначе люблю, єдину
Свою коханую дитину
(Дальше вертає Франко до звичайної ред. а в бруліоні єсть):
І де ти гаялась, — спитав,
Моя песченая дитино?
- Вірш 168. А гость роззутий Брул. Черн.: Гость уже розутий
Умийтий з каці вихожав (це в мене похибка: куці
не каці!).
- Вірш 172. І став велично на Фр. з
порозі Черн. брул.: І тихим, ласка-
І, уклонившись, вим уклоном
вітав Марію молодик
Марію тихо... вітав.
- Вірш 178. І стрепенулась, ,, ,, так само.
— пригорнулась,
- Вірш 181. А потім гостя ,, ,, І в кущу гостя
молодого молодого
Просила, ніби Вступить просила
повела,
Очима в кущу
(так і Франко)
- Вірш 185. І молоко, і сир ,, ,, Опрісноки і сир
ковлиці ковлиці
- Вірш 187. Сама-ж не їла й не пила — Так Авт. II. (і Фр.).
- Вірш 191. Дивочний гость той говорив («Дивочний», не «ді-
вочний», як в Огоновського й давніших Кобзарях, бо це прикмет-
ник від: «диво», не від: «діва».)
- Вірш 192. І словеса його Брул.Черн.: живії
святії
- Вірш 201. І в житницю себе- ,, ,, в житниці
ремо

Вірш 210. Марія встала та Брул. Черн.: так само,—так всі
й пішла автографи.

Цей вірш і дальші
мають в бруліоні та-
кий зачеркнений ва-
ріант:

Марія з глечкою
пішла
Води набрать, а ясно-
лиций

Дивочний гость пі-
шов гулять,

Псалом Сіонський
заспівать

При місяці. І у
ярочку

Зострів Марію . . .

(Такий варіант приняв у свій текст Франко. Звертаю увагу,
що Шевченко писав: Сіонський, не Сіонський!)

Вірш 213—218. В тім уступі Брул. має перший відмінок мно-
жини, не однини, отже: провели, раді, радесенькі, прийшли,
значить гостя провозає не сама Марія, а й Йосиф.

Вірш 221. Ланіти, Фр.: Ланити.

Вірш 223. Не та тепер, Маріє, стала, Авт. II: Марія (так
і Огон.).

Вірш 225. Промовив Йосип Брул. Черн.: Теслярь промовив

Вірш 227. Ходім, Маріє, „ „ Ходімо в церков, по-
(тут Огон.: Маріє) вінчаймось,

(і. дальше)

А то цеглиною убють
На улиці:

(Франко помішав
оба тексти.)

Вірш 230 від: І в путь Брул. Черн.: васат. В бруліоні
до 233 до: ідуть так:

В своїм оазисі.«
Ідуть;

Несезторбиною і т. д.

Вірш 243. Пречистій їй не „ „ Ти не подав їй
дав ти руку, грішній руку,

Вірш 245. І досі мерли-би „ „ І досі-б кисли
(так Авт. II.)

- Вірш 248. Сліпі, ви, нищі і Брул. Черн.: Сліпі і маліі душою
 душою Не бачите перед со-
 і дальші: (не: душею!) бою
 А нічогісінько. А
 тих
 Великих, сильних і
 гладких
 І отолстѣвших сер-
 цем малим —
 От їх так жаль-смер-
 дяче сало
 Годованих добром
 живим,
 Людскою кровію.
 Невдяки!
 Смердітимуть, як та
 —собака
 Убита й кинута в
 рові.
- Вірш 254. Де-ж подівсь „ „ Адежтой молодик
 Дивочний гость лукавий
 отой лукавий? Дивочний гость,
 — ти де подівсь?
- Вірш 259. Не чуть його, „ „ (так само)
 а-ні Мессії Авт.: Не чуть ані його,
 ані Мессії
 (так зайвий склад.
 Найкраще, як в
 1. ред. Романчука:
 »Не чуть ні його,
 ні Мессії.«)
- Вірш 265. Ніже апостола Брул. Черн.: Ніже апостола
 того, того,
 Тепер не жди! Благовістителя
 святого
 Тепер не жди!
 (Цей вставки, хоч во-
 на гарна, редактори
 »Кобзаріа« не при-
 няли.)

Вірш 269. Молись і дякуй Брул. Черн.: Молись й дякуй.
(а дальше)
Тяжко жить.
Настане гірше, од-
почить
У бур'яні, не то під
тином
З твоїм святим, єди-
ним сином
Спочити, сісти не
дадуть.
(таку вставку при-
няв Франко.)

Вірш 271. А тоб цеглиною убили (було в Брул. для 228 рядка).

Вірш 284. Ото вони собі ідуть; Брул. Черн.: Ото вони собі жи-
вуть,
Родинотих потро-
ху ждуть.¹⁾

Прийшли до дому, і
живуть.
Повінчані, та неве-
селі.

Тесляр колисочку
дебелу

Майструє в сінях; а
вона,

Пренепорочная Марія,
Сидить собі коло вікна
І в поле дивиться, і
шиє

Маленьке сороченя —
Комусь то це . . . ?²⁾

Старий колисочку
дебелу

У сінях робить; а
вона

Пренепорочная Ма-
рія,

Сидить собі коло
вікна

Та плачучи небога
шиє

Малесеньке соро-
ченя —

Комусь то це . . . ? —

Вірш 295. Од кесаря, його „ „ Од кесаря таки
самого, самого

і дальші: Щоб ви сьогодні, сей-же час
Ви на ревізію у город
(так Дом. і Фр.)

Огон. і Ром. I. вид: Всі на ревізію (хоч в Авт. «ви» — то
«всі» краще, бо повторення «ви» не має ніякої цілі і дивно навіть

¹⁾ Цей рядок вставив у текст Франко.

²⁾ Франко: Комусь то ще . . .

звучить. Це, коли не але прочитане, так легко може бути похибка автографу).

- Вірш 299. І зник, пронав Брул.Черн.: І змовк і зник
той тяжкий голос,
- Вірш 300. Тільки луна в „ „ vasat
яру гула Авт.: руна
- Вірш 307. Тільки й промо- Брул.Черн.: (без «й»)
вила.
- Вірш 312. В дорозі, от і мо- „ „ То матиме і молоко
локо
Сердешній матері. „ „ До коржиків не-
Скотина дужня мати.
Іде пасучися ряд- „ „ Ідуть вони собі
ком, рядком
Ідуть за нею батько „ „ vasat
й мати.
І починають розмо-
вляти
По-волі тихо. „ „ По-волі тихо.
(так і Франко)
- Вірш 330. Найшов
Опріснок Йосип у „ „ Опріснок мовчки і в
торбині, торбини
Дас та й каже: І дав Марії. По-
«На, дитино! годуйсь
- Вірш 336. Ото-ж сидять, „ „ Сидять, сидять
А сонце праведне А сонечко уже ни-
швиденько зенько
До-долу котиться На степ спусти-
і — глядь! лосся
Сховалося, і
смеркло в полі, Ром.: (в полі,
І — диво дивне!... • ніколи рим.)
ніколи
(Так і Франко)
- Вірш 342. Аж здрігнув Брул.Черн.: Аж здрігнув
Святий тесляр — „ „ Старий тесляр —
мітла з востоку таки з востоку
Над самим Ви- „ „ Над самим Вифле-
флеєм, боком, смом, боком,

	Мігла огненная Брул. Черн.: Звізда хвостатая зійшла,		зійшла, ¹⁾
	І степ і гори осіяла,,, „	„	І степ і гори осіяла.
	Марія з шляку „ „	„	Марія тут же й привела ²⁾
	не вставала — „	„	
	Марія сина при- „ „	„	Того возлюбле- ного сина, (Франко зводить до купи оба тексти — дуже вдачно.)
	вела, „	„	
Вірш 352.	За нас, лукавих, „ „	„	За нас, святая, роз- пялась!
	розпялась! „	„	
Вірш 353.	А недалеко, край „ „	„	А недалеко, повз дороги
	дороги, „	„	
Вірш 355.	Небогу, „ „	„	Дитя і тесляря святого
	Ії й дитяточко взяли		Взяли з собою й привели
	І у вертеп свій принесли,		У свій корінь, і
	І чабани його убогі		»Бог той з нами«
	Єммануїлом на- рекли.		Чи Єммануїл на- рекли. Дитя невмитев. (цей варіант прийняв у текст Фр.).
Вірш 360.	До сходу сонця, „ „	„	До сходу сонця, на майдані
	рано-рано, „ „	„	У Вифлємі люд зійшовсь
	У Вифлємі на майдані „ „	„	І мовить нищечком »Сбилось«
	Зійшовся люд і шопотить, „ „	„	
	Що щось непевне „ „	„	
	з людьми буде „ „	„	
	Во Іудеї; гомонить „ „	„	vasat
	І тихне люд. »О „ „	„	
	люде, люде!« „ „	„	
	Чабан якийсь бі- „ „	„	
	жить, кричить: „ „	„	
	— »Пророчество „ „	„	»Пророчество Іере- мії,
	Ієремії, „ „	„	

¹⁾ Так і Франко.

²⁾ Фр.: І тут же й сина привела.

Ісаї збулось,
збулось!

У нас, у пасти- Брул. Черн.:
рий, Мессія
Родився вчора!...

Загуло

У Вифлеємі на
майдані:

»Мессія!... Іісус!...
Осанна!...«

І люд'розходивсь.

(Франко оставляє цей текст до слів: »У нас, у пастирий, Мессія« а дальше дає текст з I. ред. (бруліон.) від слів: »У Вифлеємі народивсь« до: »Співали люде череа час.« Таким чином у нього IV розділ кінчиться: »через час«, а V починається: »через час«.)

Ісаї. У нас Мессія

дивсь

Учора ввечорі. —

»Хто бачив,

Як сходилa ота
мітла

Над Вифлеємом?«

— »Всі ми! всі
ми!«

Громада крикну-
ла — і глас

Неначе той огонь
погас,

Пропав і зник. —

»О диво! диво!

Непевне робить-
ся у нас

У Вифліємі!« I

Осанна

Співали люде че-
рез час.

(Вірш 345 »звізда« не
»зоря«, як тепер виключно
велять казати.)

Вірш 380. На марне гріли!... Брул. Черн.: На гріли вже та
не купали не купали

Маленьких діточок
своїх:

Ножі салдати споло-
скали

Ножі салдати спо-
лоскали

„

В їх чистій, пра-
ведній крові.

В дитячій праведній
крові!

Таке то на світі
сталось!

„

vacat

Дивіться-ж, о матері,

„

Дивітесь добре, ма-
тері,

Що роблять Ироди
царі!

„

Що роблять на світі
царі!

- Вірш 387 (має в Брул. далеко Ослицю на козу зміняли,
до вірш 400 коротший варіант. І манівцями провели
А саме):
Та вже, спасибі, ча-
бани
Вітали їх і день ховали,
А в-вечері кожух
дали,
- Вірш 400. На шлях Мемфійський. Бр. Черн. На шлях Мемфійський
А мітла, „ „ І світила
Мітла оенная сві- „ „ На шлях огненная
тила, „ „ мітла
Неначе сонце і ди- „ „ І піби гріла, і ди-
вилась „ „ вилась
- Вірш 405. І народженого „ „ Ослиця ще й дійна
Мессію. „ „ була,
(Після того рядка в „ „ І неспочивши до-
Брул. Черн.) „ „ несла
І матір з сином і „ „ Аж у Єгипет.¹⁾
несла,
І несучи їх годувала,
- Вірш 406 до 411. Там же такий варіант):
То слава-б стала
По всьому світу про ослицю,
Як би вона яку царицю,
Хоча Грузинськую, несла
В гарем з царем розкошувати,
Од сна і власті одпочити!
А ти несла живого Бога.
- Вірш 415. Таки завадила Брул.Черн.: Швидка завадила
тобі! тобі!
- Вірш 417. В пелюшках до- „ „ Під пальмою (і) під
лі, під вербою „ „ вербою
- Вірш 425. З-за Нилу сфінкси, „ „ А сфінкси, мов сичі
мов сичі „ „ в-ночі
- Вірш 426. Страшними мерт- „ „ З-за Нилу мерт-
вими очима „ „ вими очима

¹⁾ Цей вар. прийняв у текст Франко.

Вірш 428.	На голому піску Брул. Черн.: стоять	На чорному піску
Вірш 429.	По шнурі піра- міди в-ряд	„ „ vacat
Вірш 431.	І ніби фараонам знать	„ „ Мов фараонові сказать
Вірш 432.	Вони дають, що правда божа	„ „ Вони хотять
Франко:	Мов фараонові сказать Хотять: встав вже правда божа;	
Вірш 433.	Встав вже	„ „ Встав, встав вже
Вірш 436.	У копта вовну; а святий	„ „ а старий
Вірш 437.	Іосиф взявсь ота- ру пасти,	„ „ Так бруліон.
Вірш 445	(від) А ти?	„ „
до вірш 451.	(до) одвести . . .	vacat
Вірш 452.	Ще рік минув. Коло хатини	„ „ У тесляра ¹⁾ Під ворітьми, ко- ло хатини
і дальші:	Коза пасеться, а дитина	Коза пасеться, а ди- тина,
	І невеличке козеня	Й мале, біленьке козеня
Вірш 459.	З ціпочком тихо по- під тином: Носив у город ша- пличок Продать йому ме- дяничок, їй немудрую ху- стину, Собі-ж несе на по- столи Ременю доброго.	„ „ Із города, носив продати Барило добре та шаплик. Несе малому ме- дяник „ „ А їй немудрую ху- стину, „ „ Собі-ж приніс
Вірш 464.	Спочинув, Та й каже: «До- ню, не журись:	„ „ В хатину „ „ Ввійшов та й ка- же: «Чути скрізь,

¹⁾ Цей варіант прийняв у текст «Кб.» Франко.

- Царя вже Ирода Брул. Черн.: Що Ирод царь уже
не стало! опрігсь
- Чогось у-вечері „ „
наївсь,
- Та так наївся,
що опрігсь, — „ „ vacat
- Такєє то мені
сказали. „ „
- Вірш 477. А Йосип сина за-
бавляв
(Фр.: забавля.)
- Вірш 470. Ходімо, каже, у „ „ Ходімо в Назарет,
до вірш 485. свій гай „ „ дитино!»
- У-двох в коли- „ „ Марії каже — »То
сочці несли. „ „ й ходім!» —
- Вона промовила і
прати
- Сороч(еч)ку піш-
ла на Нил,
А Йосиф заходив-
ся в хаті
- В дорогу мор-
щить постולי.
- Ото ж вони собі й
пішли,
- На плечі взявши по
торбині,
- І сина, божую ди-
тину,
- У-двох в колисочці
несли
- Додому вкупі.
- Вірш 486. То сяк, то так „ „ Приходять в-вечері додому
прийшли до-до-
му.
- Бодай не довелось
нікому
- Узріть таке! Бла- „ „ Благодать,
годать,
- Вірш 491. Оттой гайочок — „ „ Садочок тихий
і не знать,

- Вірш 493. Все, все сплюн- Брул. Черн.: Усе сплюндровано.
дровано. В пустині
В руїні
- Вірш 495. В яроч Марія до „ „ В ярочок тихий,
криниці до криниці
- Вірш 496. Швиденько кину- „ „ Марія кинулася:
лася: там
- Вірш 498. Зустрівся гость „ „ отой
святий
- Вірш 499. Будяк колючий „ „ Та кропива там в
в кропивю лободою
- Вірш 502. Молися, сердень- „ „ Пошли їй, Госпо-
ко, молись! ди, пошли,¹⁾
- Окуй свою свя- „ „ Свою любов, лю-
тую силу, бов і силу,
- Вірш 506. Небога трохи не „ „ Марія трохи
втопилась
- Вірш 511. Ідосі правди на „ „ Святої волі на
землі — землі,
- Вірш 512. Святої волі. „ „ Святої правди
- Вірш 513. Ітяжко-важко „ „ І тяжко-тяжко
усміхнулась усміхнулась
- Вірш 517. Полегшало. „ „ Мов легше стало.
- Вірш 519. З малим синком „ „ З малим Предтечею
своїм жила жили
- Вірш 520. Таки з Іваном, та „ „ Вони рідня якась
ї була були
- Вірш 521. Якась рідня їм. „ „ Святому бонда-
реві.
В-ранці рано Рапо
- Вірш 523. Нагодувала, одягла, Бр. Черн.: сповила
- Вірш 526. В сусіди, в най- „ „ В сусіди, у найми,
мички, проситись. проситься.
- Вірш 531. У-двох на улиці; „ „ У-двох на улиці й
знайшли найшли
- Вірш 532. Дві палочки та й „ „ Дві палічки
понесли

¹⁾ Франко бере оба варіанти, себто вірш 502, два вірші варіанту і вірш 503.

Вірш 577 до вірш 585.	В Бруліоні такий варіант:	Марія мовчки уті- шалась, Бо страх розумнес було І преласкаведотого! За золотого, за гір- кого Буквар списали їй. Взяла (Сама письма вона не знала) У школу хлопця од- дала. ²⁾
Вірш 588.	до кінця розділу Брул.Черн.: часат (і дальше)	
Вірш 632.	І в-купі вчилися, „ „ ростучи	У купці вчилися і росли
Вірш 635.	Із школи „ „	часат
Вірш 636.	Путем терновим ро- „ „ зійшлись Обидва: божії гла- голи, Святую правду на землі І прорікали ї роз- пялись,	І вирости, і про- рекли Святії божії глаго- ли, Святую волю на зем- лі (и?) І прорекли і роз- пялись.
Вірш 647.	Пішла тинятись „ „ по-під тинню, Розділ VIII. до слів: „ „ розпяли	Пішла хилятись по-під тином часат
Вірш 699.	Сказала дітям і „ „ упала На землю трупом. Розпялась	Промовила і тру- пом пала На улиці. І розпялась
Вірш 703.	У Назарет оттой „ „ пішла	У Назарет собі пішла.
Вірш 712.	Брати його, уче- „ „ никї	Брати ж його, уче- ники
Вірш 715.	Сховались, потім „ „ розійшлись,	Сховалися та ї ро- зійшлись

²⁾ Цей варіант бере й Франко, лиш у його не «оддала», а «одвела».

- Вірш 721. Розвіяла, мов ту Бр. Черн.: як
полову
- Вірш 723. Ти дух святий „ „ пролила
свій пронесла Фр.: А потім черці¹⁾
Франко по одягли
»Амінь« дає кінець, Тебе в порфіру і
який єсть в усіх ав- вінчали
тографах, (в Авт. II. Як ту царицю. Ро-
поетом перечеркне- спьляли²⁾)
ний), а якого видавці Й тебе як сина, на-
»Кобзаря« в текст плювали
досі не прийняли. На тебе кроткую
(Крім Прск. Кбзя.) кати,
Ростіли чистую³⁾;
А ти
Мов злато у тому
горнилі⁴⁾;
В людській душі воз-
обновилаь,
В душі невольничій
малій,
В душі скорбящій і
убогій.

Подражаніє Едуарду Сові.

Єсть в Автографі II. В Огоновського такий наго-
ловок: Антонію Сові. Подражаніє польському поетові.
Друкую, як у Доманицького.

Уваги:

Вірш 3. І яблоньку і грушеньку так Авт.; »Основа«. —
грушечку. Так і Огон.

Вірш 4. На спомин—Авт.: вспомин.

Вірш 5. Бог дасть, виростуть. Дружина (так Франко;
Дом. по »виростуть« . . .)

Вірш 10. Діткам подавати, (так Фр.; Огон. за »Основою« —
подавати . . .)

Вірш 16. З тобою щаслива (Огон.: С тобою щаслива.)

1) Авт.: ценці.

2) Авт.: Роспяли.

3) чистую. А ти?

4) Мов золоту в тому горнилі.

Подражаніє Іезекілію.

(Глава 19.)

Єсть в Автографі II. і в копії Л. Жемчужнікова.
Друкую, як у »Розсліді« стр. 346.

Замітки:

Вірш 3. І о царях оттих! І рци: Коп. Жемч.: І о царях
отих ірци:

Вірш 4. На-що та сука, (з-разу: львиця).

Вірш 5. Зо львами кліщилась, (Авт.: кліщелась, з-разу
щенята? купилась)

(Коп. Жемч.: й щенята
з вас добувала, лю-
тих вас).

Вірш 7. І множила ваш род (Жемч.: рід).

Вірш 13. А люди, — (похибка; повинно бути: люде, бо
дальше: люте: Фр.: люди).

Вірш 14. Хоч бачать люде, та мовчать. (Жемч.: Хоч
бачать тес, та мовчать.)

Вірш 15. Ото-ж львиня те (Жемч.: львеня).

Вірш 19. На каторгу. А мати... мати (Жемч. так само;
авт.: А люта мати!)

Вірш 23. Що гради й весі пожирало (Авт.: пожерало;
Фр.: пожирало.)

Вірш 27. Заперли в щелепи, удила, (Авт.: щелипи;
Фр.: щелепи).

Вірш 35. А львичища того не знають, — (Жемч.: про те
не знають.)

Вірш 40. І худосильний (Жемч.: худосилий).

Вірш 44. В своїй же крові (так Жемч.; Авт.: в своїй крові).

Вірш 45. Во-місто львичищого рика (Жемч.: львичино-
го; Авт.: м'єсто).

Вірш 48. Межи людьми (Авт.: меже).

Осії глава XIV.

(Подражаніє.)

Єсть в Авт. II, але вписано чужою, не Шевченковою
рукою. (Мабуть Марка Вовчка письмо.) Крім того Авто-
граф у доньки проф. Н. Стороженка.

Друкую, як у »Кобзарі« Доманицького.

Замітки:

Вірш 1. Погинеш, (Романчук краще: Погибнеш).

- Вірш 11. Убе незримо . . .
І правдиво! (так Автограф у д. Сторож).
- Вірш 12. Бо довго довготерпеливий (так Авт. II.).
- Вірш 22. І плача, матернього плача, (так Авт. II.).
- Вірш 24. Да зрить розтленная земля, (Авт. II: растлен-
ная).
- Вірш 43. І не сховастеся!
Всюди (так Авт. II.),
Огон.: І не сховастеся! Усюди
- Вірш 45. Підстережуть вас, на то те-ж (Огон.: на то-те-ж).
- Вірш 51. Ростнуть, розірвуть, розіпнуть (так Авт. д.
Стор.; — давніше, приміром в Огон.: Розпнуть, розірвуть,
рознесуть).
- Вірш 52. А кровю вашою собаки (це мабуть з Авт. д. Стор.
бо в Авт. II. цей вірш рукою Шевченка так вписаний: І вашей кро-
вію собак. — Так прийняв був Огоновський.
- Вірш 66. Розтліишес, (Авт. II: Ростлѣишес).

Дівча любе, чорнобриве.

Єсть в Авт. II. вписане рукою не Шевченка. Дата
15 «ствчня» (?!).

Відмін нема.

Ой діброво, темний гаю.

Вписане в Авт. II. на тій самій сторінці, що й:
»Дівча любе«, рукою не Шевченка.

Відмін нема, крім вірша 9: »на доненьку«. З-разу:
на дочку свою.

Розбиваю на строфи, бо чується строфічну будову.

Подражаніє Сербському.

Єсть в Авт. II. Рядки від 1—8 власною рукою Шев-
ченка, від 9 до 20 чужою, мабуть А. М. Лазаревського.

Відмін нема.

Молитви.

Єсть в Авт. II., але вписане чужою, не Шевченковою рукою. (Мабуть А. М. Лазаревського.) Праськ. Кбзр. друкував «Молитви» з якогось іншого, невідомого атвографу.

Замітки:

Вірш 5. На сій окраденій землі
Свою ти силу низпошли!

Лишаю тут, і даліше, в подібних місцях «и» не «і» з огляду на рим. Коли ми в 5 місцях попусемо рим (бо «землі» і «пошли» — це не римується), то який-же тоді буде вірш? Це-ж строфічна будова, у якій слова: землі — пошли повторюються 9 разів, неначе нарочно! «И» на кінці рядка приходить 16 разів на 34 рядків!

Маємо в творах Шевченка чимало примірів, де поет уживає форми на «и» — замість «і» і не бачу причини, чому-б не можна такої форми тут допустити,—тим паче, що, як Дом. запримітив, «Молитви» вписані досить неухажно.

Вірш 17. Постав Ти ангели свої (Авт. II.: Поставте).

Вірш 29. Постав Ти ангели свої (Авт. II: без Ти. Тут найкраще було-б: Коло їх постав Ти ангелів своїх).

Вірш 34 до 39 в Авт. з якого друкували цей вірш видавці «Прск. Кбзр.» так: Тим неситим царям
І земля і моря,
І плуги й кораблі,
І всі добра землі
Тим неситим царям.

Вірш 40. Роботящим рукам, там же: І надія ще вам,

Вірш 46 до 51 в авт. «Пр. Кобз.» так:

Душевбогим дрібним,
Чистим серцем, святим
І молитву, і сон,
І доземний поклон
Всетерпінів ім.

Вірш 57. Нам любов між людьми! там же: Нам любов на землі.

Колись то ще, во время оно.

Єсть в Авт. II. Друкую як в »Кобзарік Доманицького.

Замітки:

Вірш 12. У холодочку під платаном (Огон. за Пр. Коба.: під платочком.)

Вірш 14. Дріядам нічого робить (так Авт. II.). (Огон.: Друїдам — та так не має зміслу!)

Вірш 20. І на дівча (Огон. за Пр. Коба. — дівчя).

Плач Ярославни.

Єсть в Авт. II. Крім того в примітках до »Праськ. Кобзаря« варіанти з Шевченкового иншого рукопису. Друкую як у Доманицького.

Відміни:

Вірш 3.	Як та зозуленька кус, Словами жаю до- дає:	Авт. Пр. Коба.:	В гаю зозулею кус, Жаю словами до- дає . . .
Вірш 7.	Та по-над Доном полечу,	„ „	По-над Дунаєм полечу
Вірш 8.	Рукав бобровий	„ „	бобрянний
Вірш 5 до 12.	Полечу, каже, зигзицею, Глибокїї, тяжкїї рани.	„ „	В каламутному тім Дунаї; Там десь далеко умі- рас Мій любий князь на самоті. Омию кров на білім тілі На тяжких ранах почорнілих На князі, ладо си- роті; Омию кров, омию рани, — І розібьюся о ска- лу . . .

Вірш 15 до 21.	»Вітрило, вітре, Пр. Кобз.: мій єдиний, Не мало неба, і землі,	Вітрило, вітре Господине! На що ти вієш, мій єдиний, На що несеш ти на крилі Ті ханові тяжкії стріли На вої миліі мої, На князя, ладо мое миле? Чи мало ж неба . . .
Вірш 25.	Моє веселіє „ „ украв,	Моє веселіє — на-дію
Вірш 26.	В степу, на тирсі „ „ розібгав!»	В степу між тучею розвіяв.
Вірш 29.	І каже: »Дужий і „ „ старий,	А ти Словутицю старий
Вірш 35	Дружину тую Свя- „ „ тославлю.	Дружину хóробру преславну,
і 36.	О, мій Словутицю „ „ преславний!	Дружину тую Свя-тославлю.
Вірш 38.	Щоб я постіль ве- „ „ села слала	Щоб я постіль смі-ючись, слала
Вірш 40.	Сльозами моря не „ „ долить!»	Бо море сльози не приспить.
Вірш 46.	І людям, і землі „ „ — мої	І людям на землі; мої <i>жс</i>
Вірш 47.	Туги — нудьги не „ „ розвело.	Журби — туги не рознесло.
Вірш 48.	Святий, огненний „ „ господине!	Пресвятий, світ-лий господине!
Вірш 53.	Загинув ладо, й я „ „ загину!	Нехай сама собі загину.
Вірш 60.	Середі землі по- „ „ ловецької	В землі дальній Половецькій.
Вірш 62.	Поорана, пори- „ „ тая;	Розорана, засія-на,
Вірш 63.	Кістями земля за- „ „ сіяна,	Кістями була, — полита

Вірш 64.	А кровію поли- тая.	Пр. Кобз.: Кров'ю. Горе на тім полі.
Вірш 67 до 70.	Що гомонить от- там, Тому буй-туру Всеволоду.	„ „ Що там шумить гуде — реве „ „ До зорі рано? Повер- тає То Ігорь військо Все- володу Любому брату на помоч.
Вірш 73.	Та коло полудня на третій	„ „ Та день ополудня на третій
Вірш 74.	Поникли Ігореві	„ „ Упали Ігореві
Вірш 86.	Сумує, плаче Яро- славна	„ „ Незримо плаче Ярославна:
Вірш 91.	На княжому де- белім тілі	„ „ На княжім твер- дім тому тілі
Вірш 92.	Засохлу кров його . . . отру	„ „ Засохшу кров, і обітру Глибокні запеклі ра- ни . . .
Вірш 100.	Єдине ладо й його вої	„ „ (Так само)

На смерть Григорія, митрополита.

Єсть в Авт. П. Друкую, як у Доманицького, без змін.

Замітка:

Вірш 10.	Свої гріхи, — і плач, і плач...	Автограф: Свої гріхи. І плач, і плач.
----------	------------------------------------	--

Гимн чернечий.

Єсть в Авт. П. і в рукописі Богданенка. Там за-головок: »Чернеча пісня.« Друкую як в »Кобзарі« Доманицького.

Над дніпровою сагою.

Єсть в Авт. II. Друкую як у Доманицького.

Замітки:

Вірш 11. І дружини, і надії так Авт. — Огон.: Без дружини і надії.

Вірш 16. Та люблю пошукаю так Авт. — Огон.: Та любобі пошукаю.

Вірш 24. Вються, гнуться та співають... Огон.: Так само.
Автогр.: вьюця — гнуця.

Росли у-купочці, зросли.

Єсть в Авт. II. Друкую як у Франка й Доманицького.

Замітки:

Вірш 1. Росли у-купочці, зросли, так Авт. — Огон.: Росли у купочці, — зросли;

Вірш 5. І тихо, весело пройшли (Авт.: прийшли.)

Вірш 8. А між людьми-ж вони жили! так автограф.
(Огон.: А між людьми вони жили! — так краще, бо не повторюється «ж» і між людьми-ж.)

Вірш 13. На той світ тихий перейти! — Тут кінчиться текст в Огон. Але в Авт. йдуть ще три вірші, як у Доман.

Вірш 15. Любов безвічну (Шевченко написав: безвѣчну)

Світе ясний, світе тихий.

Єсть в Авт. II. і в копії Богданенка, із значними відмінами. Цей вірш у-перве видрукував Омелян Партицький у своїй розвідці: Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка. Про цей перводрук писав Дом. у »Розсліди«: »Нема сумніву, що Партицький процітував цей вірш з пам'яті.« Нині, коли маємо копію Богданенка можемо сказати — ні.

З Партицького передруковано «Світе ясний» у Правді (1873. N. 15.), як частину поеми «Іван Гус» — і ту похибку зазначено вже в Пражському Кобзарі.

Уваги:

- Вірш 4. В своїй, добрій, Богд.: В твоїй добрій,
теплій хаті. тихій хаті
(так: Огон., Фр., Дом.) (Ром. і Правда — теж:
в твоїй, теплій, ти-
хій хаті)
- Вірш 5 Оковано, омурано,
до 8. Премудрого одурено,
Багрянцями закрито
І розп'ятієм добито? . . .
- Ром.: Оковано, одурено,
Кадилами окурено, (так Партицький)
Багрянцями закрито (Парт. окрито)
І розп'ятієм добито.
- Коп. Богдан.: Оковано, одурено,
Кадилами окурено,
Багрянцями укрито,
І хрестом святим добито.
- Вірш 13. Люльки з кадил закуряти
Богд.: Із кадил люльки курити
Ром.: А з кадил люльки курити
Правда: Та з кадил люльки курити
- Як бачимо Парт. не процітував цього твору з пам'яті — тільки видрукував його з якогось доброго джерела, близького до копії Богданенка.

Ликері.

Вірш цей вписаний в Авт. II. якоюсь жіночою рукою. (Марковички?)

Макарову.

Єсть в Авт. II. Відмін нема. Вірш відноситься до сватання поета з Ликерою.

І Архимед і Галілей.

Єсть в Авт. II. Рядки від 1—6 в Муз. Тарновського.

Відміни:

Вірш 6. І крихту хліба понесли (Авт. Черн.: І крихти хліба не взяли.)

Вірш 11. І на оновленій землі Авт. II; А на оновленій землі.

Л.

Єсть в Авт. II. Вірш відноситься до Ликери Полу-
смаківної.

Замітки:

Вірш 11. і ти! . . . (Ликера).

Вірш 12. У малий (Авт. похибка: II малий.)

Вірш 13. З під тиха-тиха (Авт.: спідтиха-тиха).

Не парікаю я на Бога.

Єсть в Авт. II. Відмін нема.

Вірш 28. Бо лучше (Так і Дом.); Огон.: лучше. (Шевченко частійше пише: ліпше.)

Саул.

Єсть в Авт. II. Примітки в Празькому »Кобзарі«
подано з невідомого рукопису. Друкую з тексту Дома-
ницького.

Відміни:

Вірш 4. Свої ягнята і те- Вар. з Своєю худобу па-
лята Пр. Кобз.: стирь пас

На полі вольнім В своїм степу, в
вольно пас своїому раі,

Вірш 8. Пасе і доїть, і „ „ Пасе собі, пасе —
стриже пасе,

Свбю худобу та Та хвалить Бога,
співає та співає.

Вірш 11.	З законами, з ме- чем, з катанами,	Пр. Кобз.: З дружинами, з огнем, з ножами,
	З книзями, темни- ми рабами.	„ „ З жерцями, з кни- гами, з войсками.
Вірш 26.	(Неначе наші пан- отці)	„ „ (Мов наші ченчи- ки-ченці.)
Вірш 29 і дальші	І царі	„ „ От-царі, Росли собі царі, росли, Повиростали вже чимало.
Вірш 36.	Попросили	„ „ І просили.
Вірш 37.	Таки старого Са- муїла,	„ „ Пророка старця Самуїла,
Вірш 39.	А дав би їм, ста- рий, царя.	„ „ А дав би їм таки царя.
Вірш 40.	Ото-ж премудрий	„ „ Святий старень- кий.
Вірш 50.	Та промовляли,	„ „ Та дивувались
Вірш 57 до 64.	від: Престол із зо- лота кує, Саул сердега-одурів.	„ „ І гвардію на ка- раул Муштрус сам. І оди- нокий В порфірі довгій і широкій, Серед гарема царь Саул, Зробивши сам на ка- раул Та й одурів.
Вірш 68.	Самодержавець — господар	„ „ І господарь і го- сударь
Вірш 69.	Сердешний одурів	„ „ Сегодня одурів.
Вірш 74.	Смутніі пастирі.	„ „ Вельможі пастирі.
Вірш 76.	Не їсть, не пє, не гомонить.	„ „ Не їсть, не пє, і не кричить.
Вірш 90.	Телця отрокам принесли	„ „ Телця лакеям при- несли,

Вірш 92.	У сінях царських. Пр: Коба.:
Заревла	Ударських сінях
Заревли
Вірш 93.	Сивоборода, воло-,,
хата	Сивобороді, воло-
хаті
Вірш 94.	Рідня Саулова пу-,,
зата	Вельможі-пасти-
рі пузаті.
Вірш 104.	Трохи не вбив. ,,	Яко гадюку.
Вірш 105.	Яке то лихо з
його вийде ,,	Якеє лихо на світ
вийде
Вірш 106.	З того лукавого ,,
Давида,	З того поганого
Давида
Вірш 107.	То мов гадюку-б ,,
розтоптав
І ядовитую-б ро- ,,
стер	То розтоптав би і
розтер
Гадючу слину.
Вірш 113.	Дрібніють люди ,,
на землі,
Ростуть і висяться
царі!	І досі дуріють
царі, —
І поки горе на
землі.

Минули літа молодії.

Єсть в Авт. II. Відмін у виданнях, крім правописних та інтерпункційних, нема.

Титарівна-Немирівна.

Єсть в Авт. II. Відмін нема.

Замітка:

Немирівна — Шевченко пише: Немерівна.

Москаля з походу. З-разу було: Юнкера з походу.

Хоча лежачого й не бють.

Єсть в Автографі II. Відмін нема.

І тут, і всюди—скрізь погано.

Як вище. — Перводрук »Основа« до слів: »І за собою день веде.« Огоновський до: »на землі!...«

О люди, люди небораки.

Єсть в Автографі II. Перводрук з пропусками.

Замітки:

Вірш 4. Виж таки люди; не Огон.: Ви-ж таки люде!—
собаки! не

(Автограф: «люди» —
не люде!»)

Вірш 12. Ідуть задріпані дів- ,, задріпані
чата

Вірш 13. А дід, сердешний ,, А дід, (сердешний
інвалід, інвалід),

(так в Авт. і в «Основі»)

Вірш 20. Женуть («последній долгъ отдать»), Авт.: одним
письмом. (Кінець в рос. виданнях з причин цензурних переіначено.
Замість: «царям, царятам» — «усім неправдам».)

Як-би з ким сісти.

Єсть в Авт. II. Відмін у текстах нема — крім знач-
них інтерпункційних.

І день іде, і ніч іде.

Єсть в Авт. II. Відмін нема.

Тече вода з-під явора.

Єсть в Авт. II. Там і дата, як треба.

Замітки:

Вірш 11. Хлюпочуться кача- Огон.: качаточки (це по-
точка хибна!).

Вірш 15. Ловить ряску, роз- ,, Ловлять ряску,
мовляє — розмовляють

Вірш 24. Своім зятем звати? ,, (без знаку питання).

Якось-то, йду я у-ночі.

Єсть в Авт. II., але не Шевченковою рукою.

Замітки:

Вірш 10. Ні Бога навіть, ні Інтерпункція цього
пів — Бога: рядка рижиться у
(Так: Дом., Огон., Фр., всіляких виданнях.
Ром.)

Вірш 19. А то два ліхтарі Огон.: А то два ліхтаря
горять, горять
(так Автограф).

Бували війни.

Єсть в Авт. II., вписано тою самою рукою, що й попередній вірш, мабуть М. Лазаревського.

Замітки: Не стане ідола, — Огон.: ідола.
Та кропива „ крапива.

Н. Т.

Єсть в Авт. II. і в рукописі Богданенка, де поставлено заголовок: »До куми.« (Кума ця — то Н. В. Тарновська: вірш написаний того дня, як Н. В. Тарновська відвідала хорого поета.)

Відміни:

Вірш 2.	Дурна esi ти, не-розумна!	Рук. Богд.:	Дурна esi та не розумна.
Вірш 3.	В раю веселому зросла,	„ „	господньому
Вірш 5.	І раю красного не зріла,	„ „	божого
Вірш 13.	І процвітало, і на небо	„ „	І виростало, і на небо
Вірш 15.	А ти, кумасю, спала, спала	„ „	небого
Вірш 17.	Та ждала, ждала жениха	„ „	Та ждала з неба жениха
Вірш 24.	А ти хіба не добачаш:	„ „	А ти буцім не добачаш
Вірш 30.	Начхай на ту дівочу славу,	„ „	Покинь оту дівочу славу
Вірш 32.	Хоч раз, сердего, соблуди!	„ „	Хоч раз з ким-небудь соблуди!

Зійшлись, побрались, поєднались.

Єсть в Авт. II. Останній твір, вписаний туди рукою Шевченка.

Відмін нема.

Чи не покинуть нам, небого.

Це останній, із досі відомих творів Шевченка. Автографа нема. В «Основі» друковано його з «подлінника», але де він тепер — не відомо.

Замітки:

Вірш 6. На той світ, в «Основі» і в пізнійших виданнях, приміром в Огоновського — розстрілено.

Вірш 12. Ходімо в хату (так само).

Вірш 16. На сей світ (так само).

Вірш 36. Славою святою. (Тут стояла дата «14 февраля».)

Вірш 37. А поки те, да се, да оне, (так Огон. і «Основа»).

Вірш 48. Співали-б прозу — та по нотах, (так у Франка і так рим до «потім» — тому лишая, хоч в Огоновського й Доманицького: по нотах).

.....♦.....

Твори не виводжені в «Кобзарь».

Та головонько моя бідна —

Чого моя мила збідла?

Чи пшеницю жала,

Чи ячмінь визала,

Чи в недуженці лежала.

Була на риночку,

Пила горілочку,

На похміллячко лежала;

З родиною зійшлась —

Горілки нанілась...

Написано в Києві 1859 р. Автограф, олівцем, на листі до Шевченка, зберігається в Чернігівському музеї. В «Альбом», куди Шевченко переписував свої твори, від 1857—1860 р. не втягнуто.

Доманицький видрукував цей вірш у «Примітках» до свого «Кобзаря», (стр. 633). Франко, у-перше, в самому «Кобзарі», т. II, стр. 341. Романчук зовсім не подав.

Замітка: Вірш 5. В недуженці (Автограф: недуженькі).

Мій Боже милий,

Мій Боже милий, знову лихо!
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани, —
Аж гульк!... І знову потекла
Мужицька кров... Кати вінчанні,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову...»

Що це вірш Шевченка, запевнював пок. Хведір Вовк, який мав у руках його автограф (клаптик сірого паперу).

Дом. у «Примітках» до «Кобзаря» (стр. 634) каже, що «уривок цей немов свідчить про часи раніші (р. 1854—1855), коли «кати вінчані» почали гризтися за маслак», але з р. 1850 і аж до 1857 Шевченко не писав нічого по українськи. «Романчук, у «Доповненнях» (стр. 496) додає, що цей уривок трудно віднести, «чи до севастопольської війни з 1853—1855 р., чи до італіянської з 1859 р.»

Звертаю увагу на рядки: 3. Ми заходились розкувать

4. Своїм невольникам кайдани, —
значиться, вірш написаний тоді, як робилися приготування до визволу селян з кріпацтва.

І на рядок: 5 — І знову потекла

Мужицька кров...

значиться — не загально людська, як на війні, а виключно мужицька;—се-б то вірш написаний не під вражінням війни, а мужицького бунту. Бунти такі вибухали на Україні перед «великою реформою» і їх товкмошено насильними способами так, що дійсно лилася «мужицька кров». А між тим «кати вінчані гризлися, мов пси голодні за масляк». (Період війн).

Крім того в Шевченкових альбомах, відібраних від його при ревізії 1850 р. є вписані деякі перерібки народніх пісень. І так у першому вписані: «У Києві на ринку», «О горе мені на чужині», «Упилась я на меду», «Ой хвалився Бондаренко», «Під городом Солидоном Мазепа гуляє», «Ой пише, пише наш імператор до князя Котляренка», «Ще не світ, ще й не світас», далі (ніби не Шевченковою рукою) вписано: «Ой Боже наш, Боже», «Ой піду я до церковці», «Гиля, гиля селезень», «Ой у саду, саду», початок пісні про Кармелюка, «Зійшла зоря із вечера» та «Пливе шука з Кременчука».

В другому альбомі вписані: «Шумить, шумить дібровонька», «Ой на горі по тім боці» і «Хоть годину посидимо».

Крім того в «Дневнику» вписані деякі пісні, як ось: «Іде богач, іде дукач, пян шатається», «А в нашого Білозера Сивая Кобила», «Забіліли сніги, заболіло тіло», «Повернувся я з Сібірі».

Оскільки ці пісні прямо з уст народу переписані, а на скільки вони поетом перероблені, або доповнені — це може виказати порівняння Шевченкових записків з етнографічними матеріялами.

Але вже Франко у «Кобзарі» (т. II, стр. 245 і 246) вибрав із тих пісень три і видрукував їх, окремо, називаючи їх «коли не вовсім, то певно хоч полународними піснями». Думаю, що вони дійсно полународні, а полу-Шевченкові. Ось вони:

I.

Ой у саду, саду ходила кокошка
Чорнявая, білявая, дзюбатая трошка.
Хоч і дзюбата, такиж бо я пишна:
Сватай мене, серце моє, яб за тебе вийшла.
Яб за тебе вийшла, яб тебе любила,
Ой яб тобі що суботи кучерики змила.
Кучерики змила, та ще й розчесала,
Ой яб тебе, серце моє, ще й поцілувала.

II.

У Почасві 1846. ок. 20.

Ой на горі потім боці	Дністре, річко крутояра,
Гуляли ми у купочці,	Була в мене моя пара,
Люди заздрії дізнались,	Тепер пароньки немав,
Як пташечок роїгнали.	А я собі молодая,
Пішов милий в Україну,	Молодая чорнобрива,
Пішов милий та й загинув,	Та вдалася нещаслива.
А я плачу і ридаю,	Марне, марне літа трачу,
Свою долю проклинаю.	Не легшас, хоч і плачу.
Боже, з неба подивися,	Дністре, річко крутогора,
Та до мене озовися:	Возьми моє горе, горе,
А чи мені його ждати,	Нехай люди, люди знають,
Чи беа його умірати?	Як з кохання умірають.

III.

.....
»Хоть годину посидимо в купочці з тобою!«

»Ой остався-б, мов серце, хоч поговорити,
Та боюся опізнитись, отаман сердитий.«

»Ой не бійся, прокинуся до світа, до зорі,
Стоятиме осідланий вороний на дворі.

Осідланий, наповний і нагодований,
Вийдеш, сядеш барвіночком в зеленім жупані.«

»Оставайся вечеряти сама собі в хаті,
Бо досвіта мені треба аж у Січі стати.«

.....
»Ой гиля, гиля, сірії гуси, гиля на Дунай,

.....
Ой знать, що ти їдеш у дальнюю дорогу,
Ведеш за собою коня вороного.«

»Їду я далеко, їду на край світа,
Оставайся, серце, ти мій маковий цвіте.

Ой білів в полі трава тирса край могили,
Тож мені постеля широкая розстелилась.

Широкая, серце, та дарма з шириною,
Холодная буде, як та крига вімою.

Одно хіба сонце, поки вітер не віє,
Нагрів постелю, та без мене нагрів.«

»А я, мов серце, аж поки не прибудеш,
Журитися буду, нехай і знатимуть люде,
Як то ми з тобою щире-вірно любилися,
Любилися довго, та як скоро розійшлися.«

.....♦.....

* * *

Отсі варіанти, доповнення і пояснення додаю до «Кобзаря», щоб видно було, на якому матеріалі опер я текст Шевченкових поезій і чому подекуди відступив від тексту найбільше розповсюджених видань: Доманицького, Романчука й Франка.

Теперішній тяжкий момент, недоступність автографів і брак деяких важних видань, заставили мене цитувати не-одно з другої руки; та на це не було ради, і,—я сподіюсь,—шановний читач виправдає мене.

Знаючи, як тяжко тепер добути «Критичний Розслід над текстом Кобзаря», «Кобаарь», виданий під редакцією Івана Франка, і такі видання, як Кожанчикова, Пражське та Львівське 1867, позводив я у своїй праці до купи, що в них замітного було, щоб хоч таким чином пособити читачам та дослідникам Шевченкових творів. Часто-густо заглядав я також до видання «Кобзаря», яке зладив у Львові 1893 р. Омелян Огоновський, бо воно, на свій час, було дуже точне й совісно зготовлене.

Ще раз на тому місці дякую д. П. Зайцеву за цінні матеріяли, які він був ласкав мені прислати, д. В. Дорошенкови за позвчення деяких важних книг, а д. Дрові Сімовичови за добрі поради.

Я хотів дати текст Шевченкових творів, можливо повний і вірний, а разом з тим доступний для читачів а цілої нашої етнічної території. Тим треба пояснити деякі правописні особливости.

Знаю, що найлегше було-би передрукувати текст Романчука, Доманицького, або Франка. Не зробив я цього бо, на мій погляд, ми ще не масмо «Кобзаря» з незмінним текстом, який можна-б передрукувати, мов Євангеліє. Думаю, що видавець «Кобзаря» повинен засдно приглядатися до кожного рядка, до кожного словечка тексту, порівнувати, слідити й старатися доложити свою цеглину до праці над усталенням тексту творів нашого найбільшого поета.

Яка та моя цеглина — не мені судити. Уважний читач признасть, що праці я не пощадив. На виправдання деяких недостач, мушу додати, що видання отсе роблене на чужині, над Рейном, далеко від українських бібліотек, складане складачами, які української мови не знають, будоване серед тяжких воєнних умовин, серед натовпу всілякої иншої важної, тяжкої роботи. Дав, що міг, інші наї дадуть більше. Всі ми масмо одну ціль: безсмертні твори нашого національного генія зробити доступними й зрозумілими для цілого українського народу, бо вони не тільки наші гордощі народні, але й джерело науки, розради й духового підйому на довгі, довгі часи.

Вецляр, вересень 1918 р.

Богдан Лепкий.

ЗМІСТ ІІ. ТОМУ. „КОБЗАРЬ“

Після 1. арешту.

Хронологічно:	Стр.
Ой одна я, одна (Петербург, у цитаделі)	1
За байраком байрак (май 1847)	1—2
Мені однаково (май 1847)	3
»Не кидай матері!« (май 1847).	3—4
Калина (май 1847)	5—7
Три шляхи (май 1847)	7—8
Веселе сонечко ховалось (19. V. 1847).	8—9
Вечір (А. Ал. Лазаревській, май 1847)	9—10
Не спалося, а ніч, як море (май 1847)	10—13
Пустка (Рано в-ранці новобранці) (1847).	13—14
В неволі тяжко (май 1847)	14
Чи ми ще зійдемося . . . (май 1847)	15
Косар (По-над полем іде) (30. V. 1847)	15—16
Думи мої, думи мої! Ви мої єдині! (1847, Орск.)	16—17
Княжна (1847, Орська кріпость)	17—31
Моїм союзникам. (Згадайте братія моя. — 1847, Орск.)	31—32
Сонце заходить, гори чорніють (1847, Орск.)	32—33
Мені тринадцятий минуло (1847, Орск.)	33—34
Не гріє сонце на чужині (1847, Орск.)	35
Сон. (Гори мої високії.) (1847, Орск.)	36—41
Іржавець (1847, Орськ.)	41—44
N. N. (О думи мої, о славо злая!) (1847, Орск.)	45
Ляхам. (Ще як були ми козаками.) (1847, Орск.)	46—47
Чернець. (П. А. Кулішу.) (1847, Орськ.)	47—51
Один у другого питаєм (1847, Орск.)	51
Самому чудно, а де-ж дітись? (1847, Орськ.)	51—52
Ой стрічку до стрічки (1847, Орск.)	52
Хустина (Чи то на те Божя воля?) (1847, Орск.)	53

	Стр.
А. О. Козачковському (Давно те діялось) (1847, Орск.)	55—60
Москалева Кришиця. (Я. Кухаренку) (Неварт їй Богу)	
Орська кріпость 1847.	60—71
То так і я тепер пишу. 1847, Орська кріпость	71—72
А нумо знову віршувать! Початок 1848 р. Орська кріп.	72—73
У Бога за дверми лежала сок. 1848, Орська кріпость .	73—75
Варнак. 1848, Орська кріпость	76—81
Ой гляну я подивлюся. 1848, Орська кріпость	81—82
Та не дай, Господи, нікому. 1848, Орська кріпость . .	82
Царі. Кос-Арал. 1848	83—90
Добро, у кого є господа. Кос-Арал. 1848	91
Титарівна. Кос-Арал. 1848	92—98
Титарівна біля кришиці. Кос-Арал. ?	99
Ну, що-б, здавалося, — слова?! Кос-Арал. 1848.	99—101
Мов за подуше, оступили. Кос-Арал. 1848	101
П. С. (Не жаль на злого.) Кос-Арал. 1848	102
Г. З. (Немає гірше, як в неволі.) Кос-Арал. 1848	103—105
Як-би зустрілися ми знову. Кос-Арал. 1848	105
Марина. Кос-Арал. 1848	106—115
Пророк. (Н. В. Тарновській.) Кос-Арал. 1848	116
Сичі. Кос-Арал. 1848	117
Між скалами непаче злодій. Кос-Арал. 1848	118—123
І небо невмите, і заспані хвилі. Кос-Арал. 1848	123
І виріє я на чужині. Кос-Арал. 1848	123—125
Не для людий тієї слави. Кос-Арал. 1848.	126
Коло гаю, в чистім полі. Кос-Арал. 1848	127—128
Як-би мені черевичи. Кос-Арал. 1848.	128—129
І багата я, і вродлива я. Кос-Арал. 1848	129
Полюбилася я, Одружилася я. Кос-Арал. 1848	130
Породила мене мати. Кос-Арал. 1848	130—131
Ой я свого чоловіка. Кос-Арал. 1848	131—132
Ой виострю товариша. Кос-Арал. 1848	132—133
По улиці вітер віє. Кос-Арал. 1848.	133
Ой сяду я під хатою. Кос-Арал. 1848	134
Закувала зозуленька. Кос-Арал. 1848.	134
Швачка. (Ой не петься горілочка.) Кос-Арал. 1848	135—136
Ой не пються шва, — меди. Кос-Арал. 1848	136—137
На улиці невесело. Кос-Арал. 1848.	137—138
У тієї Катерини. Кос-Арал. 1848	138—140
Із-за гаю сонце сходить. Кос-Арал. 1848	140—141
Ой пішла я у яр за водою. Кос-Арал. 1848.	141—142
Не так тії вороги. Кос-Арал. 1848	142
Ой люлі, люлі, моя дитино. Кос-Арал. 1848	143

Ой чого ти почорніло. Кос-Арал. 1848	143—144
У неділеньку, у святую. Кос-Арал. 1848	145—147
У перстику ходила. Кос-Арал. 1848	148
У неділеньку та ранесенько. Кос-Арал. 1848	149
Не тополю високою. Кос-Арал 1848	150
Утоптала стежечку. Кос-Арал. 1848.	150
І широкою долину. Кос-Арал. 1848.	151
На вгороді коло броду. Кос-Арал. 1848.	152
Як-би мені, мамо, намісто. Кос-Арал. 1848.	152
Не хочу я женитися. Кос-Арал. 1848	153
Чума. Кос-Арал. 1848	155—156
І знов мені не привезла. Кос-Арал. 1848	157—158
Ой умер старий батько	159
Не вернувся із походу. Кос-Арал. 1848.	159—160
У Вильні, городі преславнім. Кос-Арал. 1848.	160—163
Заступила чорна хмара та білую хмару. Кос-Арал. 1848	163—166
О. М. Лаазаревському. (Не додому в ночі йдучи.) 24. XII. 1848, Кос-Арал.	166—168
Неначе степом чумаки. Кос-Арал. 1849	168
Сотник. Кос-Арал. 1849	169—184
Як маю я журитися. 3. I. 1849. Кос-Арал.	184—185
За сонцем хмаронька пливе. Кос-Арал. 1849	185
На-що мені женитися? Кос-Арал. 1849	186—187
Удовиця. (Ой крикнули сірі гуси.) Кос-Арал. 1849	187—188
Як-би тобі довелось. Кос-Арал. 1849	188—192
Заросли шляхи тернами. Кос-Арал. 1849	192—193
Зацвіла в долині. Кос-Арал. 1849	194—195
У нашім раї, на землі. Кос-Арал. 1849	195—198
На великдень, на соломі. Кос-Арал. 1849.	198—199
Було роблю що, чи гуляю. Кос-Арал. 1849	199—200
Буває, иноді старий. Кос-Арал. 1849	200—201
Хіба самому написать. Кос-Арал. 1849	201—203
Дурні та гордії ми люди. Кос-Арал. 1849 (?)	203—204
І золотої й дорогої. Кос-Арал. 1849	204—205
Ми в-купочці колись росли. Кос-Арал. 1849	205—207
Гогові Парус розпустили. Кос-Арал., вересень 1849	207—208
Ми в осени такі похожі. Осінь 1849, Кос-Арал. (?)	208—209
Лічу в неволі дні і ночі. Оренбург, 1850	210—213
Ми заспівали, розійшлись. Оренбург, 1850	213
Не молилася за мене. Оренбург, 1850	214—215
Петрусь. (Поема.) Оренбург 1850	215—223
Мені здається, я не знаю. Оренбург 1850	224—225
Як-би ви знали, панячі. Оренбург 1850.	226—228

	Стр.
Буває в неволі іноді згадаю. Оренбург 1850	228—233
І станом гнучим і красою. Оренбург 1850.	233—234
Огні горять, музика грас. Оренбург 1850	235
Чи то недоля та неволя. Оренбург 1850	235—236
На багька бісового трачу. Оренбург 1850	236—237
І досі сниться: під горою. Оренбург 1850	237—238
Моска лева Криниця. (Поема.) (Не на Україні, а далеко.)	
16. V. 1857. Новоп.	238—251
Неофіти. 8. XII. 1857. Нижн.-Новгород	252—272
Юродивий. Кінець 1857 р.	273—275
Доля. 9. II. 1858. Нижн.-Новгород	276
Муза. 9. II. 1858. Нижн.-Новгород	277—278
Слава. 9. II. 1858. Нижн.-Новгород	278—279
Сон. (Марковичі. — На панщині пшеницю жала.)	
13. VII. 1858. Петербург	279—280
Я не недужаю нівроку. 22. XI. 1858. Петербург.	280—281
Подражаніє XI. псалму. 15. II. 1859. Петербург	281—282
Марку Вовчку. (На пам. 24. ген. 1859.) 17. II. 1859.	
Петербург	282—283
Подражаніє Ісаїї, глава XXXV. 25. III. 1858. Петербург	283—285
N. N. (Така, як ти, колись лілєя.) 19. IV. 1859. Пе-	
тербург	285
Нісня. (Ой по горі.) 7. VI. 1859. Лихвин	286
Ой маю, маю я оченята. 10. VI. 1859. Пирятин	286
Сестрі. (Минаючи убогі села.) 20. VII. 1859. Черкаси	287
Колись дурною головою. 21. VII. 1859. Черкаси	288
Як-би то ти, Богдане паний. 18. VIII. 1859. Переяслав	288
Та головонько моя бідна. Київ 1859	289
Во Іудеї, во дні они. 24. X. 1859. Петербург	289—290
Марія. 24. X. до 41. XI. 1859. Петербург	291—314
Подражаніє Едуарду Сові. 19. XI. 1859. Петербург	315
Подражаніє Іезекілю. (глава 19.) 6. XII. 1859. Петербург	316—317
Осії глава XIV. (Подражаніє.) 25. XII. 1859. Петербург	318—320
Дівча любе, чорнобриве. 15. I. 1860. Петербург	320
Ой діброво, темний гаю. 15. I. 1860. Петербург	320—321
Подражаніє сербському. 4. V. 1860. Петербург	321—322
Молитви I. 24. V. 1860. Петербург.	322
Молитви II. 25. V. 1860. Петербург	322—323
Молитви III. 27. V. 1860. Петербург.	323
Молитви IV. 31. V. 1860. Петербург.	323—324
Колись то ще во время оно. 28. V. 1860. Петербург	324—325
Плач Ярославни. 4. VI. 1860. Петербург.	325—327
З-перед-світа до вечора. 6. VII. 1860. Петербург	327—328

	Стр.
В Путивлі граді в-ранці рано. 14. IX. 1860. Петербург	328
На смерть Григорія, митрополита. 17. VI. 1860. Петерб.	329
Гимн чернечий (Удар грома над тим домом.) 20. VI. 1860.	
Петербург	330
Над Дніпровою сагою. 24. VI. 1860. Петербург	330—331
Росли у-купочці, зросли. 25. VI. 1860. Петербург	331
Світе ясний, світе тихий. 27. VI. 1860. Петербург	332
Ликері. (Моя ти люблю! Мій ти друже!) 5. VIII. 1860.	
Стрільна	332—333
Н. Я. Макарову. (Барвінок цвів і зеленів.) 14. IX. 1860.	
Петербург	333
І Архимед і Галілей. 24. IX. 1860. Петербург	334
Л. (Поставлю хату і кімнату.) 27. IX. 1860. Петербург	334—335
Не нарікаю я на Бога. 5. X. 1860. Петербург.	335—336
Саул. 13. X. 1860. Петербург	336—340
Минули літа молодії. 18. X. 1860. Петербург.	340
Титарівна — Немирівна. 19. X. 1860. Петербург	341
Хоча лежачого й не бють. 20. X. 1860. Петербург	341—342
І тут, і всюди, скрізь погано! 30. X. 1860. Петербург	342
О, люди, люди, небораки! 3. XI. 1860. Петербург	342—343
Як би з ким сісти, хліба з'їсти. 4. XI. 1860. Петербург	343—344
І день іде, і ніч іде. 5. XI. 1860. Петербург	344
Тече вода з-під явора. 7. XI. 1860. Петербург	344—345
Якось-то йду я у-ночі. 13. XI. 1860. Петербург	345—346
Бували війни й військовії свари. 26. XI. 1860. Петербург	346—347
Н. Т. (Великомученице кумо.) 2. XII. 1860. Петербург	347—348
Зійшлись, побрались, поєднались. 5. XII. 1860. Петерб.	348—349
Чи не покинуть нам, небого. 14.—25. II. 1861. Пе-	
тербург	349—351

»КОБЗАРЬ.«

(після І. арешту.)

Поазбучно.	Стр.
А ну-мо знову віршувать	72—73
Буває, в неволі іноді згадаю	228—233
Буває, іноді старий	200—201
Бували війни й військовій сварі	346—347
Було, роблю що, чи гуляю	199—200
В Путивлі граді в-раці рано	328
Варнак	76—81
Веселе сонечко ховалось. (Н. І. Костомарову.)	8—9
Вечір. (А. Ал. Назаревській.)	9—10
В неволі, в самоті немає	158
В неволі, тяжко . . . хоча й волі	14
Во Іудеї, во дні они	289—290
Г. З. (Немає гірше, як в неволі.)	103—105
Гими чернечий. (Удар, гоме, над тим домом.)	329—330
Готово! Парус розпустили	207—208
Дівча любе, чорнобриве	320
Добро, у кого є господа	91
Доли	276
Думи мої, думи мої, ви мої єдині	16—17
Дурні та гордіє ми люди	203—204
З-перед-світа до вечора	327
За байраком байрак	1
Закувала возуленька	134
Заросли шляхи тернами	192—193
За сонцем хмаронька пливе	185
Заступила чорна хмара	163—166
Заціла в долині	194—195
Зійшлись, побрались	348—349
І Архимед і Галілей	334

	Стр.
І багата я, І вродлива	129
І виріс я на чужині	123—125
І день іде, і ніч іде	344
І досі сниться, під горою	237—238
Із-за гаю сонце сходить	140—141
І знов мені не привезла	157—158
І золотої й дорогої	204—205
І небо невмите	123—125
Іржавець	41—44
І станом гнучим, і красою	233—234
І тут, і всюди — скрізь погано	342
І широкою долину	151
Калина. (Чого ти ходиш на могилу?)	5—7
Княжна	16—31
Козачковському А. О. (Давно те діялось! Ще в школі),	55—60
Колись дурною головою	288
Колись то ще, во время оно	324—325
Коло гаю в чистім полі	127
Косар. (По-над полем іде)	15—16
Л. (Поставлю хату і кімнату.)	334—335
Ө. М. Лазаревському. (Не до-дому в-ночі йдучи.)	166—168
Ликері	332
Лічу в неволі дні і ночі	210—213
Ляхам	46—47
Макарову. Н. Я. (Барвінок цвів і зеленів.)	333
Марина	106—115
Марія	291—314
Марку Вовчку	282—283
Ми в-осени такі похожі	208—209
Ми в-купочці колись росли	205—207
Ми заспівали, розійшлись	213
Минули літа молодії	340—341
Між скалами неначе злодій	118—123
Мені здається, я не знаю	224—225
Мені однаково	3
Мені тринадцятий минуло	33—34
Мов за подушне, оступили	101
Моїм союзникам. (Згадайте, братія моя.)	31—32
Молитви	322—324
Москалева криниця. (Не варт їй Богу жить на світі.)	60—71
Москалева криниця. (Не на Україні, а далеко.)	238—251
Муза	277—278
N. N. (О думи мої, о славо алая!)	45

N. N. (Така як ти колись лілей.)	285
N. T. (Великомученице кумо!)	347—348
На батька бісового трачу	236—237
На вгороді коло броду	152
На великдень, на соломі	198—199
Над Дніпровою сагою	330—331
На смерть Григ. митроп. Петерб.	329
На улиці невесело	137—138
На-що мені женитися.	186—187
Не гріс сонце на чужині	35
Не вернувся із походу Гусарин-москаль	159
Не для людей тієї слави	126
Не кидай матері	3—4
Не молилася за мене	214—215
Не нарікаю я на Бога	335—336
Неначе степом чумаки	168
Неофіти	252—272
Не спалося, а ніч як море	10—13
Не так тії вороги	142
Не тополю високою	150
Не хочу я женитися	153
Ну, що-б, здавалося, слова?	99—101
Огні горять музика грас	235
Один у другого питаєм	51
Ой виюстрію товариша.	132—133
Ой гляну я, подивлюся.	81—82
Ой діброво, темний гаю.	320—321
Ой люлі, люлі, моя дитино	143
Ой маю, маю я оченята.	286
Ой не пються пива, меди	136—137
Ой одна я, одна, як билинонька в полі	1
Ой пішла я у яр за водою	141—142
Ой стрічечку до стрічечки	52
Ой сяду я під хатою	134
Ой умер старий батько	159
Ой чого ти почорніло, зеленес поле?	143—144
Ой я свого чоловіка	131—132
О, люди, люди небораки	342—343
Осії глава XIV.	318—320
П. С. (Не жаль на злого.)	102—103
Петрусь. (Поема.)	215—223
Пісня. (Ой по горі ромен цвіте.)	286
Плач Ярославни. (Із «Слова о полку Ігоревім».)	325

	Стр.
Подражаніє Едуарду Сові	315
Подражаніє XI. псалму	281—282
Подражаніє Іезекиїлю (глава 19). Воспiach, пророче	316—317
Подражаніє Ісаїї, глава XXXV.	283—285
Подражаніє сербському. (Наїхали старости.)	321—322
Полюбилася я	130
Породила мене мати	130—131
По улиці вітер віє	133
Пророк. (Неначе праведних дітей.) Н. В. Тарновський	116
Пустка. (Рано в-ранці новобранці)	13—14
Росли у-купочці	331
Самому чудно	51—52
Світе ясний, світе тихий	332
Саул.	336—340
Сестрі	287
Сичі	117
Слава	278—279
Сон. (Гори мої високіі.)	36—41
Сон. (На панщині пшеницю жала.)	279—280
Сонце заходить, гори чорніють	32—33
Сотник.	169—184
Та головонько моя бідна	289
Та не дай, Господи, нікому.	82
Тече вода з-під явора.	344—345
Титарівна. (Давно це діялось колись.)	92—98
Титарівна біля криниці.	99
Титарівна-Немирівна	341
То так і я тепер пишу	71—72
Три шляхи.	7—8
Туман, туман долиною	144—145
У Бога за дверми лежала сокира	73—75
У Вилні городі преславнім	160—163
Удовиця. (Ой крикнули сірі гуси.)	187—188
У нашім раї на землі. (Мати покритка.)	195—198
У неділеньку та ранесенько.	149
У неділеньку, у святую	145—147
У перетинку ходила	148
У тієї Катерини	138—140
Утоптала стежечку	150
Хіба самому написати	201—203
Хоча лежачого й не бють.	341—342
Хустина. (Чи то на те Божа воля?)	53—55
Царі	83—90

	Стр.
Чернець. (П. А. Кулішу.)	47—51
Чи ми ще зійдемося знову	15
Чи не покшнуть нам, небого	349—351
Чи то недоля та неволя	235—236
Чума	155—156
Швачка	135—136
Юродивий. (Во дні фельдфебеля-царя.)	273—275
Як-би ви знали, панічі.	226—228
Як-би з ким сісти	343—344
Як-би зустрілися ми знову	105
Як-би мені, мамо, намисто	152
Як-би мені черевики	128—129
Як-би то ти, Богдане п'яний	288
Як-би тобі довелося	188—192
Як маю я журитися	184—185
Якось то йду я у-ночі	345—346
Я не нездукаю, — нівроку	280—281

ВАРІЯНТИ Й ДОПОВНЕННЯ.

	Стр.
Про «Кобзарь»	355
Причинна	356—357
Вітре буйний	357
На вічну пам'ять Котляревському	358
Тече вода в синє море	358
Катерина	358—360
Тарасова ніч	360—362
На-що мені чорні брови	362
Іван Підкова	362
Тополя	362—364
До Основ'яненка	364—365
Думи мої, думи мої	365—366
Н. Маркевичу	366
На забудь. В. І. Штернбергу	367
Гайдамаки	367—390
Черниця Маряна	390—404
Оксані К—ко	404—406
Утоплена	406—410
Човен	410—411
Гамалія	411—413
Розрита могила	413—415
Чигирин	415—416
Сова	417—420
Дівчії ночі	420
Сон. (У всякого своя доля.)	421—429
Хустина	429—431
Чого мені тяжко	431
Пустка	432
Н. В. Гоголю	433—434
Не завидуй багатому	434

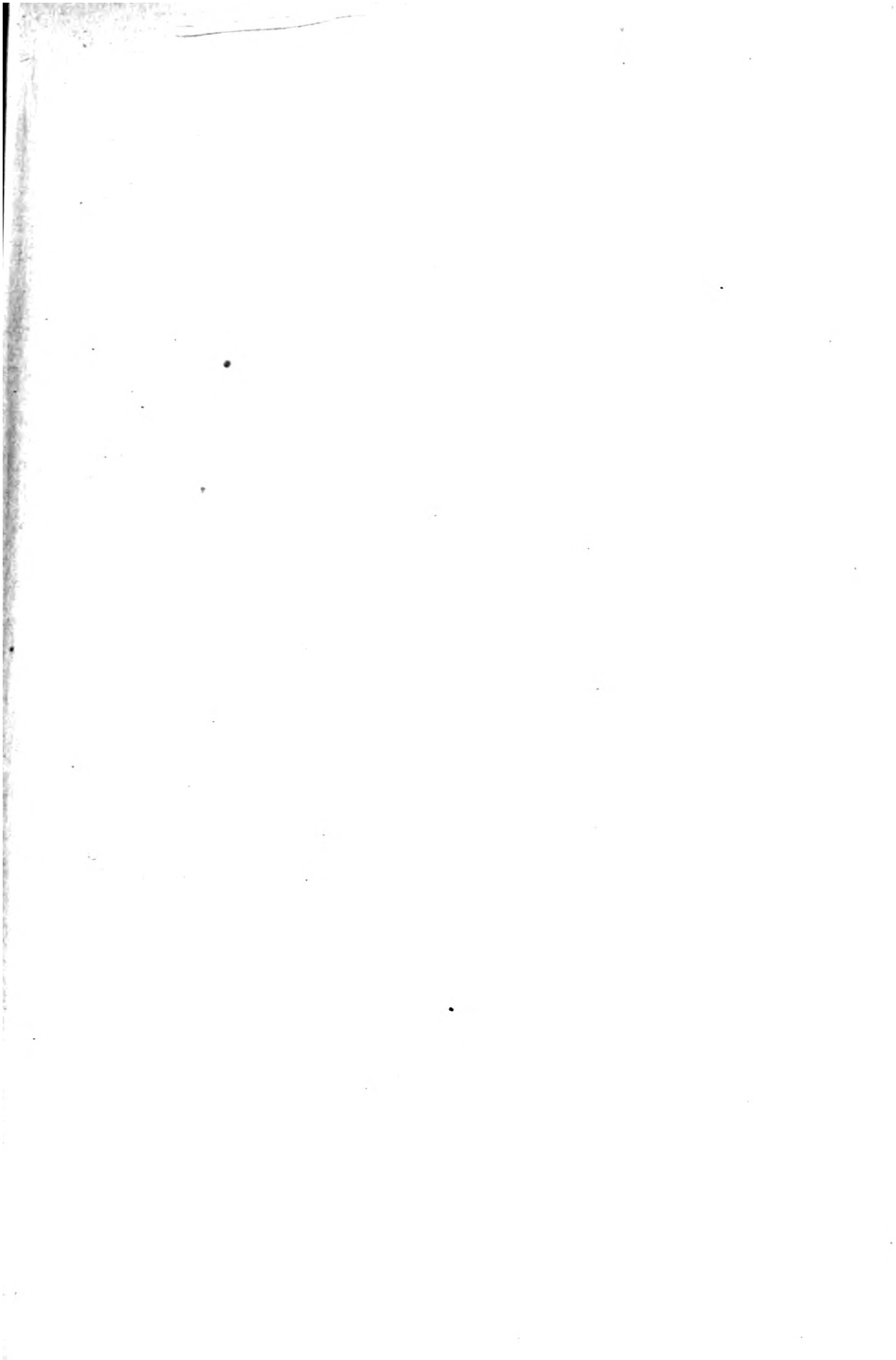
Не женись на багатій	434—435
«Сретик», або «Іван Гус»	435—441
Невольник	441—456
Великий льох	456—464
Суботів	464—465
Наймичка	465—469
Кавказ	469—473
І мертвим і живим і народженим	474—477
Холодний Яр	477—479
Псалми Давидові	479—481
Маленькій Маряні	481—482
Минають дні	482
Три літа	482
Заповіт (Як умру, то поховайте)	483
Лілея	484—485
Русалка	486
Відьма	486—494
13 віршів у Петропавловській кріпості	497
Ой одна я одна	497
За байраком байрак	497
Мені однаково	498
Не кидай матері	498—499
Калина	499—500
Три шляхи	500—501
Веселе сонечко ховалось (Н. І. Костомарову.)	501—502
Вечір	502
Неспалося, а ніч, як море	502—503
Пустка (Рано в-ранці новобранці)	503—504
В неволі тяжко	505
Чи ми ще зійдемося знову	505
Косарь	506
Вірші на засланні	506
Княжна	507—512
Моїм союзникам	512
Сонце заходить гори чорніють	514
Мені тринадцятий минало	514
Не гріє сонце на чужині	414
Сон. (Гори мої високі)	515
Іржавець	516
Н. Н.	518
Ляхам	519
Чернець. (П. А. Кулішу.)	520
Один у другого питаєм	523

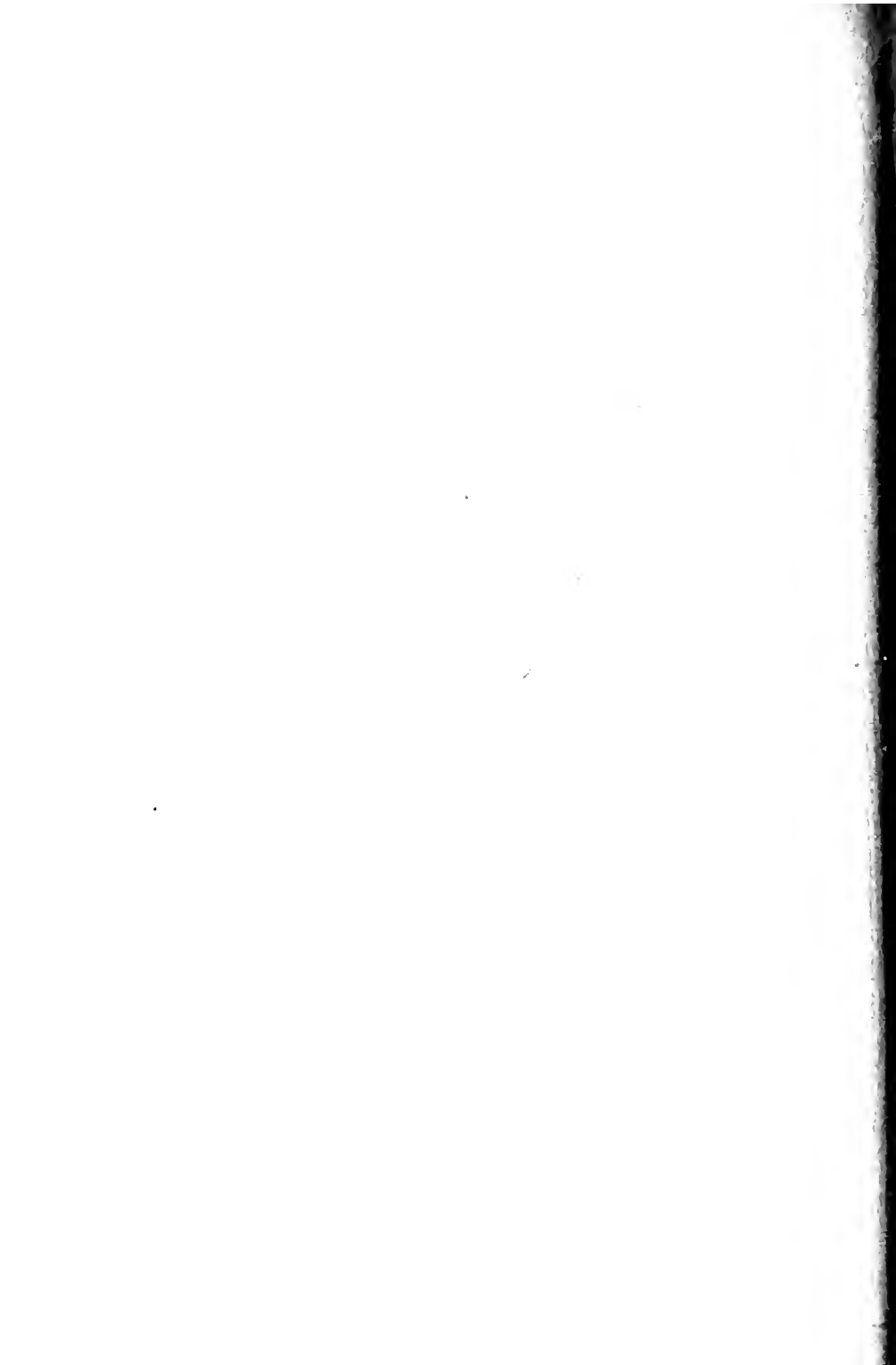
Самому чудно	523
Ой стрічечку до стрічечки	524
Хустина	524
А. О. Козачковському	526
Москалева криниця. (Я. Кухаренку.)	528
То так і я тепер пишу	528
А нумо знову віршувать	528
У Бога за дверми лежала сокира	530
Варнак	530—534
Ой гляну я, подивлюся	534
Та не дай, Господи, нікому	534
Царі	534—540
Добро у кого всь господаря	540
Титарівна	540
Титарівна біля криниці	540
Ну, щоб здавалося слова!	540—541
Мов. за подушне оступили	541
П. С.	541
Г. З.	542—543
Як-би зустрілися ми знову	543
Марина	543—544
Пророк	544—545
Сичі	545
Між скалами, неначе злодій	545
І небо невмите	546
І виріс я на чужині	546
Не для людей, тієї слави	546—547
Коло гаю в чистім полі	547—548
Як-би мені черевики	548
І багата я	548
Полюбилася я	549
Породила мене мати	549
Ой я свого чоловіка	549
Ой виострю товариша	550
По улиці вітер віє	550
Ой сяду я під хатою	550
Закувала зозулненька	550
Швачка	551—552
Ой не пються пива, меди	552
На улиці не весело	552
У тієї Катерини	552
Із-за гаю сонце сходить	552—553
Ой пішла я у яр за водою	553

Не так тіі вороги	553
Ой люлі, люлі	553
Ой чого ти почорніло	554
Туман, туман долиною	554—555
У неділеньку у святюю	555
У перетику ходила	555
У неділеньку та ранесенько	555
Не тополю високою	556
Утоптала стежечку	556
І широкою долину	556
На-вгороді коло броду	556—557
Як-би мені, мамо намісто	557
Не хочу я женитися	557—558
Чума	558
І знов мені не привезла	558
В неволі, в самоті немає	558—559
Ой умер старий батько	559
Не вернувся із походу	560
У Вильні, городі преславнім	560
Заступила чорна хмара	560
О. М. Лазаревському	561
Неначе степом чумаки	561—562
Сотник	562—563
Як маю я журитися	563
За сонцем хмаронька пливе	563
На-що мені женитися?	563—564
Удовиця	564—565
Як-би тобі довелосья	565—566
Заросли шляхи тернами	567
Зацвіла в долині	567
У нашім раї на землі	567—568
На великдень	568
Було роблю що, чи гуляю	569
Буває, иноді старий	569
Хіба самому написати	569
Дурні та гордіі ми люди	569
І золотої й дорогої	570
Ми в-кучоці колісь росли	570—572
Готово! Парус розинутили	572
Ми в осені такі похажі	572—573
Лічу в неволі дні і ночі	574
Ми заспівали, розвійшлись	574
Не молилася за мене	574—575

Петрусь	575—580
Мені здається,—я не знаю	580
Як-би ви знали, паничі	580—581
Бував в неволі иноді згадаю	581
І станом гнучим і красою	581—582
Огні горять	582—583
Чи то недоля та неволя	583
На батька бісового трачу	583
І досі сниться	583
Москалева Криниця	584—585
Неофіти	586—597
Юродивий	597—599
Доля	599
Муза	600—601
Слава	601
Сон. (М. А. Марковичці.)	601—602
Я не нездужаю, нівроку,—	603
Подражаніє XI псалму	603
Марку Вовчку	603
Подражаніє Ісаїї	604
Н. Н.	604
Пісня	605
Ой маю я, маю оченята	605
Сестрі	605
Колись дурною головою	605
Як-би то ти, Богдане п'яний	605
Та головонька моя бідна	605—606
Во Іудеї, во дні оні	606—607
Марія	607—622
Подражаніє Едуардові Сові	622
Подражаніє Іезекілю. (Глава 19.)	623
Осії глава XIV ^а . (Подраждніє)	623—624
Дівча любе, чорнобриве	624
Ой діброво, темний гаю	624
Подражаніє сербському	624
Молитви	625
Колись то ще, во время оно	626
Плач Ярославни	626—628
На смерть Григорія, митрополита	628
Гимн чернечий	628
Над дніпровою сагою	629
Росли у-купочці, зросли	629
Світе ясний, світе тихий	629—630

	Стр.
Ликері	630
Макарову	630
І Архимед і Галилей	631
Л.	631 ^а
Не нарікаю я на Бога	631
Саул	631—633
Минули літа молодії	633
Титаривна-Немирівна	633
Хоча лежачаго й не бють	633
У туг, і всюди—скрізь погано	633
люди, люди небораки	634
Як-би з ким сісти	634
І день іде, і ніч іде	634
Тече вода з-цї — зора	634
Якось-то, йду і у-ночи	634—635
Бували воєни	635
Н Т.	635
Зійшлись, побрались, поєднались	635
Чи не покниуть нам, небого	636
Твори не впроваджені в «Кобзарь»	636
Мій Боже милий	637
Ой у саду, саду ходила кокошка	638
Ой на горі по тім боці	638
Хоть годину посидимо	639
* * *	639

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

